లోకా స్సమస్తాస్సుఖినోభవంతు. అని త్రిసంధ్యములందు వారు చెప్పుచుందురు.

తా. ఉత్సాహప్రబుద్ధుఁడై యుద్ధసన్నద్ధుఁడై నిలిచిన రామభద్రునిఁజూచి యుద్ధముఁజూచు కోరికచేవచ్చి నాయాకాశమున గంధర్వులు దేవతలు చారణులు లోనగువారు వచ్చి నిలిచిరి. అందు ఋషులు తమలో నొకరితో నొకరు మూఁడు లోకములకు మేలు గోరువారెవ్వరో యట్టి గోబ్రాహ్మణులకు శుభమగునుగాక. చక్రపాణి యగు విష్ణువు దైత్యశ్రేష్ఠులనెల్ల నెట్లు యుద్ధమున జయించెనో యట్లు రామభద్రుఁడు పులస్త్యవంశమునఁ బుట్టిన భయంకరరాక్షసులనెల్ల యుద్ధము నందు జయించునుగాక జయించునుగాక యనిరి. మఱియు ధర్మాత్ముఁడు రాజ వీరుఁడు రామభద్రుఁడొంటివాఁడు. అధర్మవర్తులగు దుష్టరాక్షసులు పదునాలుగు వేవురు. యుద్ధమెట్లగునో-ధర్మమే జయించునో అధర్మమే జయించునో చూడ వలయునని; చక్రపాణివిశేష్యము సాభిప్రాయము గావున పరికరాలంకారము.

క. కౌతుహలమున నుండిరి, జాతోగ్రరుషాపినాకి•సమవేషం బౌ
భూతాధికభీత్యావహ, సీతాపతిరూపుఁ గాంచి • చేడ్పడె జగముల్. ౩౩౮

కౌతూహలమునన్ = సంతోషముతో, జాత = పుట్టిన, ఉగ్ర = భయంకరమైన, రుషా = కోపముగల, పినాకి = రుద్రునితో, సమ = సమానమైన వేషంబౌ = ఆకారముగల, చేయఁబోవునది సంహారకార్యము కావున - పినాక హస్తుఁడైన రుద్రుఁ డుపమింపఁబడెను. భూత=ప్రాణికోట్లకు, అధిక=విస్తారమైన, భీతి=భయమును, ఆవహ = కలిగించు, సీతాపతి = రామచంద్రుని, రూపున్ = రూపమును. సంస్కృతసమాసంబునఁ గడపటిపదము వైకృతరూపముగలది యగును. చేడ్పడెన్=బాధనొందెను. చేటుపడు = చేడ్పడునయ్యెనని తోఁచెడిని. పినాకి సమవేషము ఖరాదులవధింపఁబూనిన రామచంద్రునందు ప్రళయకాల రుద్రునివంటి రూపమే దేవతలకుఁ గానవచ్చెను.

"రుద్రతేజోవిలసితం - దృష్ట్వారామకళేబరమ్
శంఖం చక్రంచ శూలంచ, పినాకం ఖేటమేవచ
ఖట్వాంచ ఘంటాం డమరుం బాణపాశాంకుశంతథా
చాపం వజ్రంచ ఖడ్గంచ పరశుం త్రాసకారణమ్
జయశ్రియంచ గంగాంచ దదృశుః సిద్ధచారణాః"
అని స్కాందమునఁగలదు. మహేశ్వరతీర్థీయము.

తా. మిగుల నాశగొనియుండిరి. కోపాతిశయముచే జగత్సంహార కార్యమున నున్ముఖుఁడైన పినాకహస్తుఁడైన రుద్రుని యాకారముతో సమానమైన భయంకరాకారము వహించి భూతములకు భీతినిగలిగించు రామభద్రుని రూపముఁగాంచి లోకములు బాధపడెను.

—• ఖరసైన్యము రామునిం జూచుట •—

సీ. అంత గంభీరని•ర్హ్రాదయు ఘోరవ, ర్మాయుధధ్వజయుతా • నసురసేన
చటులహుంకారంబు • చాపటంకారంబు, భేరిభాంకారంబు • భీమరథిక
వరులధిక్కారంబు•పదదభక్కారంబు,తోఁపఁ దోతెంచుడుఁ•దుములముగను
నారవంబునకుఁ గాం•తారమండలిజంతు,నికరంబు భీతిల్లి • నిఖిలదిశల
తే. బఱచి పఱచి నిశ్శబ్దంపుఁ•బట్టుఁజేరి, తిరిగి చూచెను రాక్షస•వరులసేన
రామచంద్రునిఁ గదియ సం•గ్రామకేళి, పండితుఁడు దాని నల్లడ•పాఱఁజూచి.

నిర్హ్రాదము = ధ్వని, వర్మ = కవచము, ధ్వజ = టెక్కెము, చటుల = భయంకరమైన, తుములముగను = సంకులముగ, రవంబునకున్ = ధ్వనికి, కాంతారమండలి=అడవియందలి, నికరంబు=సమూహము, భీతిల్లి = భయపడి, పఱచి = పరుగెత్తి.

తా. అంతట గంభీరధ్వనియు, భయంకరమైన కవచములు, ఆయుధములు, ధ్వజములు గలదియునైన రాక్షససేనయందలి భటులయొక్క హుమ్మను కంఠధ్వనులు వింట్లయల్లెత్రాడుల టంట మ్మనుధ్వనులును, నగారాల భాంభా మ్మను ధ్వనులును, రథికుల ధిక్కారంబులును, వారు నడుచునపుడు వారి కాళ్ళ దభదభను చప్పుడులును గలుగఁగా పెద్దసంకులమయ్యెను. ఆ ధ్వనికి నడవు లందలి మృగసమూహము భయపడి నలుదిక్కులఁ బరువెత్తి పరువెత్తి యా చప్పుడు వినరాని స్థలముఁజేరి తిరిగిచూచెను. అంత రాక్షసులసేన రాముని సమీపింపఁగా దాని నంతయు యుద్ధపండితుఁడగు రామభద్రుఁడు వారి నందఱఁ బాఱఁజూచెను.

శా. వింటన్ బాణముఁ గూర్చి యాడ్చి పలభు•గ్వీరాసుపాశీమరు
ల్లుంటాకుండు గఁ దెచ్చికొంచుఁ గినుకన్ • లోలాక్షుఁడై కల్పవ
స్మంటల్ గ్రక్కకృశానుచందమగుచు • నద్గాధ్వరాలంభ ము
క్కంటింబోలి దిదృక్షు భీకరతరా•కారంబునం గ్రాలినన్. ౩౮౦

పలభుక్ + వీర + అసు + పాశీ + మరుత్ + లుంటాకుండుగన్=మాంస భక్షకులైన రాక్షసవీరుల ప్రాణసమూహము లనువాయువును హరించువాఁడుగ, కినుకన్ = కోపమును, తెచ్చుకొని = కోపము స్వభావముగ నాయనయందు లేదు, కార్యార్థమై కావలసియున్నది కావున నాసమయంబునకుఁ జలిచే వణఁకు వాఁడు దూరమున నున్న వస్త్రమును లాగుకొని కప్పుకొన్నట్లు కోపమును దెచ్చుకొనెను. ఇది జితేంద్రియుని లక్షణము. వారు కావలయునన్నప్పుడు కోపము వచ్చును. పొమ్మనినఁ బోవును. తక్కినవారికివలె వారి యనుమతిలేక రాదు. పనితీరిన తరువాత నిలువదు. లోల + అక్షుఁడై = చలించుకన్నులు గలవాఁడై,

కల్పవహ్నంటలన్=ప్రలయకాలమందలి మంటలను, కృశానుచందమునన్=అగ్నిహోత్రునివలె, దక్షాధ్వరాలంభు=దక్షునియజ్ఞము ధ్వంసముచేయు, ఆలంభస్స్పర్శహింసయోః నానా. ర. ముక్కంటిన్=మూఁడుకన్నులుగల శివుని, దిదృక్షు=చూచుకోరికగలవారికి, భీకరతర = మిగుల భయంకరమైన, ఆకారంబునన్ = రూపముతో, ప్రాలినన్=ప్రకాశింపఁగా.

తా. అల్లెత్రాటియందు బాణము సంధించి ప్రయోగమునకు సిద్ధముగా నీడ్చి రాక్షసుల ప్రాణవాయువు లపహరించుటకై కోపముఁదెచ్చుకొని చలించు కన్నులు గలవాఁడై ప్రలయకాలమునందలి యగ్నిహోత్రునివలె మండుచు దక్షాధ్వరధ్వంసమునాఁటి శివునివలె చూపఱులకు భయంకరమైన యాకారముతో నొప్పఁగా.

కం. భీషణరోషుం డగురఘు,భూషణువేషంబుఁ జూచి • భూతములు మహా
ఘోషంబునఁ బఱచెను సం,తోషముచెడి భూరిభీతిఁ•ద్రొక్కటపడుచున్.

భీషణరోషుఁడు=భయంకరమైన కోపముగలవాఁడు.

తా. భయంకరమైన కోపముఁ దెచ్చుకొన్నవాఁడైన రామభద్రుని యాకారముఁజూచి భూతములు పెద్దధ్వనులతో సంతోషముచెడి యధికభయమునఁ ద్రొక్కటపడుచుఁ బరువెత్తెను.

క. ధ్వజకోదండాభరణ, ప్రజజాజ్వలదగ్ని తుల్య•వర్మాన్విత మై
రజనీచరసైన్యము పం,కజహితజనివేళ జలద•గణ మన నొప్పెన్. ౩౮౨

ధ్వజ = టెక్కెములు, కోదండ = విండ్లు, ఆభరణప్రజ = భూషణముల సమూహములు, జాజ్వలదగ్నితుల్య = మండుచున్నయగ్నితో సమానమైన, వర్మ=కవచములు, వీనితో, అన్వితమై=కూడినదై, రజనీచరసైన్యము = రాక్షససేన, పంకజహిత=సూర్యునియొక్క, జనివేళన్=పుట్టుసమయమందు, జలదగణము=మేఘసమూహము=సూర్యోదయముకాఁగానే మేఘములు క్షీణించును. వేఁడిమికి నంతయు నావిరియై కానరాక పోవును.

రామచంద్రునికి ప్రలయకాలవహ్నిని, దక్షాధ్వరధ్వంసకుఁడగు శివుని నుపమానములుగఁ జెప్పుటచే శత్రుసంహారము జయము సిద్ధమని యేర్పడెను.

రాక్షసులను ప్రాతఃకాలమేఘమునకుఁ బోల్చుటచే క్షయము సిద్ధమని సూచింపఁబడెను.

తా. ధ్వజములు, విండ్లు, ఆభరణసమూహము మండుచున్న యగ్నివంటి కవచములుగల రాక్షససేన సూర్యోదయమందలి మేఘములవలెఁ గానిపించెను.

—• ౨౫-వ సర్గము. ఖరుఁడు సేనతోడ శ్రీరాముఁ దాఁకుట •—

కం. క్రుద్ధు రిపుఘాతి రణస, న్నద్ధు నవష్టబ్ధచాపు•నరపతితనయున్
బద్ధాంగుళిత్రుఁ గని ఖరుఁ, డిద్ధగతిన్ సూత పఱపు•మీయుట కనియెన్.

క్రుద్ధున్ = కోపించియుండు వానిని, రిపుఘాతిన్=శత్రుసంహారమందు దక్షుని, రణసన్నద్ధున్=యుద్ధమునకు సిద్ధపడియుండువానిని, అవష్టబ్ధచాపున్ = వింటిని ధరించిన వానిని, బద్ధాంగుళిత్రున్ = చేతివ్రేళ్ళకు రక్షకముగాఁ గట్టుకొనఁబడిన చేతి జీరా కలవానిని, పఱపుమీ=తోలుమా, అటకున్=రామచంద్రుఁ డున్నచోటికి.

తా. కోపించినవాఁడును, శత్రుసంహారకుఁడును, యుద్ధసన్నద్ధుఁడును కోదండ ధరుండును, కట్టుకొనఁబడిన వ్రేళ్ళకవచము గలవాఁడు నగు రామభద్రునిఁజూచి ఖరుఁడు సారథీ! తేరిని నాతఁ డున్నచోటికిఁ దోలు మనెను.

ఉ. ఆతనిఁ జుట్టి రాత్రిచరు•లార్భటి నించి రతండు తారకో
పేతకుజాకృతిన్ వెలిఁగి•భీమశితేషుపరంపరల్ వెసన్
వ్యాతతరీతి వైచె నృపు•నందనుఁ బట్టిసశూలముద్గర
వ్రాతపరశ్వధాసు లని•వారణ వైచిరి వారిజాక్షుపై. ౩౮౪

ఆర్భటిన్ = కంఠధ్వనిని, తారకా = నక్షత్రములతో, ఉపేత = కూడిన, కుజాకృతిన్ = అంగారకగ్రహమువలె, భీమశితేషుపరంపరల్ = భయంకరములైన పదునైన బాణములవరుసలు, వ్యాతతరీతిన్ = మిగుల విస్తారముగ, పట్టిస....అసులు=అడ్డకత్తులు శూలములు. ఇనుపగుదియలు వీని సమూహములు, గండ్రగొడ్డండ్లు, కత్తులు, అనివారణన్=అడ్డములేక.

తా. ఖరుఁ డిట్లు రామభద్రునిమీఁదికిఁ దేరు తోలింపఁగా నతనిఁ జుట్టుముట్టుకొని రాక్షసులు సింహనాదములు గావించిరి. ఖరుఁడును నక్షత్రములతోఁ గూడిన యంగారకువలె వెలిఁగి భయంకరములై పదునైన బాణముల పరంపరలను విస్తారముగ ఆలస్యములేక రామునిపై వైచెను. తక్కిన వారందఱు రాముని చుట్టుముట్టి గుదియలు శూలములు గండ్రగొడ్డండ్లు కత్తులు నాయనపై విసరివిసరి వైచిరి. అప్పుడును అగరగొండ్లు రాక్షసులే; శ్రీరాముఁ డాత్మరక్షణ పరాయణుఁడయియే నిలిచెను.

కం. కాండములతోడ మదవే, తండంబులతోడ ఘనర•థంబులతోడన్
మెండుగఁ బైపడి రసురులు,చండాంశుకులావతంసుఁ•జక్కాడంగన్. ౩౮౫

కాండములతోడన్ = బాణములతో, మద = మదించిన, వేతండముల

తోడన్ = ఏనుగులతో, చండాంశుకులావతంసున్ = సూర్యవంశమునఁ బుట్టిన వారిలో శ్రేష్ఠుఁడగు రామభద్రుని, చక్కాడంగన్=సంహరించుటకు.

తా. రామభద్రుని వధించుటకై రాక్షసులు బాణములతోడను, ఏనుఁగుల తోడను, రథములతోడను, నొక్కసారిగఁ బైపడివచ్చిరి.

క. ధారాధరసంఘము జల,ధారాపూరములచేత • ధరణీధరమున్
బోరన ముంచెడిగతి శర, వారంబులు రాముమీఁద • వర్షించి రొగిన్. ౩౮౬

ధారాధరసంఘము=మేఘసమూహము, జలధారాపూరములచేత = నీటిధారలప్రవాహములచేత, ధరణీధరమున్ పర్వతమును.

తా. మేఘములు నీటిధారల ప్రవాహములచేఁ బర్వతమును బోరన ముంచురీతిగ రామునిమీఁద బాణవర్షము గురియించిరి.

దీనివలన నీ యుద్ధమందును బ్రథమాపరాధులు రాక్షసులే యని యేర్పడెను.

క. పారావారము తటినీ,పూరము లోఁగొనెడిరీతిఁ • బురుషోత్తముఁ డా
క్రూరతరసాధనంబుల, నారాచవితానముల క్ష•ణంబున నణఁచెన్. ౩౮౭

పారావారము = సముద్రము, తటినీపూరమున్ = ఏళ్ళప్రవాహమును, లోఁగొనెడిరీతి = లోపలుపుకొను విధముగ, నారాచవితానంబులన్ = బాణసమూహములచే.

తా. తనను చేరవచ్చిన నదులను సముద్రుఁడు పేరు రూపము లేకుండఁ జేయునట్లు రామభద్రుఁడు తన బాణసమూహములచే వారల సర్వాయుధములను రూపుమాపెను.

ఉ. ధీరత దీప్తవజ్రనిహ•తిన్ వ్యథఁ గూరనిభూరిశైలమో
నా రఘువీరుఁ డుగ్రముగ • నాటినసాధనకోటి నింతయున్
గారణఁ బొందఁ డయ్యె మెయిఁ • గాఱెడిరక్తముతో దినాంతమే
ఘౌరుచయావృతార్కుఁడన • నొప్పె నవీనవిలాసభాసియై. ౩౮౮

ధీరన్=ధైర్యముచే, దీప్తవజ్రనిహతిన్=మండుచున్న పిడుగుదెబ్బలచే, వ్యథ = బాధ, మనోవేదన–నాన్ = అనునట్లు, కారణన్ = వేదనను "కారణాతు యాతనాతీవ్రవేదనా" అమరకోశము,దినాంత=సాయంకాలమందలి, మేఘౌరుచయ=మబ్బులగొప్పగుంపుచే,ఆవృత=ఆవరింపఁబడిన,అర్కుఁడు=సూర్యుఁడు నవీన=క్రొత్తయగు, విలాస=సౌందర్యముచే, భాసి=ప్రకాశించువాఁడు.

తా. మండుచున్న పిడుగుదెబ్బచే బాధనొందని పెద్దపర్వతమోయనునట్లు రామభద్రుఁడు ధైర్యవంతుఁడై తనకుఁ దగిలిన సాధనములచేఁ గొంచమైన

వేదనఁ బొందినవాఁడు కాఁడయ్యె. దేహమున నెత్తురు గాఱుచుండ సాయంకాల మందలి మేఘములచే నావరింపఁబడిన సూర్యునివలెఁ గ్రొత్తయందముతోఁ బ్రకాశించెను.

ఉ. అక్కట రామచంద్రు సుగు•ణాంబుధి నొక్కనిఁ జుట్టు ముట్టియా
క్రుక్కడిసోఁకుమూఁక లిటు • మోఁదెడినే యని దేవతల్ ఋషుల్
మిక్కిలి పొక్కి,రంత మితి•మీఱినకిన్క రఘూత్తముండు దా
గ్రక్కున మండలీకృతసు•కార్ముకుఁడై విశిఖోత్కరంబులన్. ౩౮౯

అక్కట=అయ్యో, హాకష్టమ్. దీనితద్భవము అక్కట. సుగుణాంబుధిన్= మంచిగుణములకు సముద్రుఁడైనవానిని, క్రుక్కడి=క్షుద్రమైన, సోఁకుమూఁకలు=రాక్షసులగుంపులు, మోఁదెడినే=కొట్టుచున్నవే, పొక్కిరి = పరితాపపడిరి, కిన్కన్ = కోపముచే, మండలీకృత = ఆకర్ణాంతములాగుటచే గుండ్రముగాఁ జేయఁబడిన, కార్ముకుఁడై = విల్లుగలవాఁడై, విశిఖ + ఉత్కరంబులన్ = బాణ సమూహములను.

తా. అయ్యో మంచిగుణములనెడి రత్నములకు సముద్రుఁడైన శ్రీరామ చంద్రమూర్తిని క్షుద్రరాక్షససమూహము చుట్టుకొని యాయుధములచేఁ గొట్టుచున్నదే యని దేవతలు ఋషులు మిగులఁ బరితపించిరి. అంతట రామభద్రుఁడు మిక్కిలి కోపించి వింటిని నాకర్ణాంతము లాగి బాణములను.

—• శ్రీరాముఁడు ఖరుసేనను నుఱుమాడుట •—

ఉ. నూఱులు వేలు దుర్విషహ•నూతనసూర్యజదండతుల్యముల్
తేజి గేనంగ రాక పటు•తీవ్రత వైచిన రాక్షసాళులన్
దూఱి కృతాంతపాశగతి • దోఁపఁగ వారల మేను వ్రచ్చి న
ల్లేఱులఁ దోఁగి యభ్రపద • మేఁగె జ్వలద్దహనార్చు లోయనన్. ౩౯౦

దుర్విషహ = ఏమియు సహింపరాని, నూతన = క్రొత్తయగు, సూర్యజ దండ=యమునిదండముతో, తుల్యముల్=సమానములు, కృతాంతపాశగతిన్= యమునిపాశమువిధమున, మేను = దేహము వ్రచ్చి= చీల్చి, నల్ల + ఏఱుల= నెత్తురునదులందు, తోఁగి=మునిఁగి అభ్రపదము=ఆకాశము, జ్వలత్ = మండుచున్న, దహన=అగ్నియొక్క, అర్చులో=జ్వాలలో యనునట్లు.

తా. సహింపరాని యమదండములవంటివానిని, కన్నెత్తి చూచుటకైన సాధ్యపడకుండునట్లు నూర్లువేలుగ మిక్కిలివేగముగ వైవఁగ నవి రాక్షసగుంపులను దూఱి యమునిపాశములవలె వారి దేహములను జీల్చి వారి నెత్తురు నదులందుమునిఁగి వెడలి మండుచున్న యగ్నిజ్వాలలవలె నాకాశమునకుఁబోయెను.

ఉ. ఎన్నఁగరాని బాణముల • నేసియుఁ గోసియు వ్రచ్చి క్రుచ్చియున్
బన్నుగ శత్రుసంఘముల • బాహులఁ గాళుల నూరులం దలల్
క్రొన్నగలన్ ధ్వజాగ్రములఁ • గుప్పలు కుప్పలు వెట్టఁ గ్రోధసం
ఛన్నహృదంతరాళుఁ డయి • శత్రులు తత్తఱ మంద రాముఁడున్. ౩౯౧

ఎన్నఁగరాని=లెక్కింప సాధ్యముగాని, క్రోధ = కోపముచే, సంఛన్న= కప్పఁబడిన, హృత్ + అంతరాళుఁడయి = హృదయములోపలి ప్రదేశముగల వాఁడై.

తా. రామభద్రమూర్తి లెక్కలేని బాణములను బ్రయోగించి చీల్చిక్రుచ్చి శత్రువుల కాళ్లుతోళ్లు, చేతులు వాతులు - తొడలు మెడలు - తలలు మొలలు - నగలు, టెక్కెములపై భాగములు తెగనఱకి కుప్పలుకుప్పలుగాఁబెట్టి క్రోధముచేఁ గప్పఁబడిన హృదయప్రదేశము గలవాఁడై విరోధులు తత్తఱలాడునట్లు.

సీ. కాంచనభూషణో • దంచితహయముల, సాదులతోడుతఁ • జమరి చమరి
మావటివాండ్రతో • మత్తగజంబుల, నంత లంతలు దును • మాడి యాడి
రథికసారథులతో • రథనికరంబులఁ గఱకు టంపరలచే • నఱకి నఱకి
పటుతరగర్వదు • ర్భరభటచ్ఛటలను, గూరబ్రద్దలువోలెఁ • గోసి కోసి
తే. మండలీకృతచండకో • దండదండ, సర్వతోముఖనిర్గళ • చ్చటులవిశిఖ
ఖరగభస్తిఖరాంశుని • కరణివెలుఁగ, నసురతతిభీతిఁ గూపెట్టి • నంగలార్చె.

కాంచనభూషణ = బంగారుసొమ్ములచే, ఉదంచిత = అలంకరింపఁబడిన, హయములన్=గుఱ్ఱములను, సాదులతోడుతన్=రౌతులతో, చమరిచమరి=చంపి చంపి, అతిశయార్థకమున ద్విరుక్తి-అంతలంతలు=కొంచెము కొంచెము తునకలుగా, తునుమాడియాడి = తునుమాడి తునుమాడి, శబ్దపల్లవక్రియలు కొన్ని ద్విరుక్తంబులగుచో నుత్తమపదంబు పూర్వావయవంబునకు లోపంబగు. త్రి-శే-క్రి ౫౪. తునుము + ఆడు=తునుమాడు, రథికుఁడు=రథస్వామి, సారథి= రథముతోలువాఁడు, కఱకు + అంపరన్ = పదునైన బాణములచే, పటుతర = మిక్కిలి యధికమైన, గర్వ=మదముచే, దుర్భర = అధికులైన, భట = భటుల యొక్క, ఛటలను=సమూహములను, మండలీకృత=గుండ్రముగాఁజేయఁబడిన, చండ = భయంకరమైన, కోదండదండ = దండమువంటి వింటినుండి, సర్వతోముఖ=అన్నిదిక్కులకు, నిర్గళత్ = బయలుదేఱు, చటుల = తీక్ష్ణమైన, విశిఖ = బాణములనెడి, ఖరగభస్తి=తీక్ష్ణములైన కిరణములుగల, ఖరాంశుని=సూర్యుని, కరణి = వలె, కూపెట్టన్ = కుయ్యొమొఱ్ఱో యని యఱచెను, అంగలార్చెన్ = దుఃఖించెను.

తా. బంగారు సొమ్ములచే నలంకరింపఁబడిన గుఱ్ఱములను జంపిచంపి,

మావటివాండ్రతోడ మదించిన యేనుఁగులను తునుకలు తునుకలుగాఁ గొట్టికొట్టి రథికులతోడను సారథులతోడను రథసమూహములను పదునగు బాణములచే నఱికి నఱికి, మిక్కిలి మదించిన భటులగుంపులను వండఁదఱిఁగిన కూరముక్కల వలెఁ గోసికోసి యల్లెత్రాడు చెవివఱకు లాగుటచే గుండ్రమైన వింటినుండి నలు ముఖముల వెలువడు బాణములనెడి వేఁడికిరణముల సూర్యునివలెఁ బ్రకాశిం పఁగ రాక్షససేన యఱచి దుఃఖించెను.

కం. శుష్కం బగువని దవశో,చిష్కేశునిచేతఁబోలెఁ • జిత్రంబుగ నా
పుష్కరనేత్రునిచే నా,ముష్కరపరపాళి యూఁచ•ముట్టుగఁ గూలన్. ౩౯౩

శుష్కంబగు = ఎండిన, దవశోచిష్కేశునిచేతన్ = కాఱుచిచ్చుచేత, పుష్కరనేత్రునిచేన్ = కమలములవంటి కన్నులుగల రామభద్రునిచే, ముష్కర పరపాళి = మూర్ఖులగు శత్రువుల సమూహము, ఊఁచముట్టగన్ = మొదలంట, దుష్కరప్రాసము.

తా. ఎండినయడవి దావాగ్నిచేవలె నాశ్చర్యముగ నా రామభద్రునిచే నా మూర్ఖులగు రాక్షసుల గుంపు మొదలు ముట్టఁజావఁగా.

ఉ. వారలలోనఁ గొంద ఱని•వారణ వారణ విక్రమక్రముల్
శూరులు మండలాగ్రసృగ•శూలపరశ్వధహస్తులై బలో
దారుని రాము పై చిన ని•తాంతశితాశుగసంహతిన్ వెసన్
వారలసాధనంబులను • వారిశిరంబులఁ ద్రుంచె నొక్కటన్. ౩౯౪

అనివారణ = అడ్డములేని, వారణ = ఏనుఁగుయొక్క, విక్రమక్రముల్ = బలముగలవారు, మండలాగ్ర = కత్తి, సృగ = సొఁగు-భిండివాలము-పరశ్వధ = గండ్రగొడ్డలి, హస్తులై = వీనిని జేతులయందుఁ గలవారై బల + ఉదారుని = అధికబలముగలవానిని, నితాంత = మిక్కిలి, శిత = పదునైన ఆశుగసంహతిన్ = బాణసమూహముచే, వెసన్ = శీఘ్రముగ.

తా. వారిలో నేనుఁగుబలమంత బలముగలవారు కొందఱు శూరులు కత్తుల భిండివాలములు శూలములు గండ్రగొడ్డళ్ళు లోనైనవి చేతఁదీసికొని బల సంపన్నుఁడైన రామభద్రునిపై పైవఁగా నాయన మిగులఁ బదునైన బాణ ముల సమూహముచే వారి యాయుధములను వారి తలలను నేకకాలమందు నఱికివైచెను.

కం. శరములుకరములుశిరములు,శరాసనములుగూలి, యమర•శత్రులు చావన్
బరికించి తక్కునసురో,త్కరము వెఱచి పఱవఁదొడఁగె•ఖరుమాటునకున్.

తా. రాక్షసుల బాణములు. చేతులు, తలలు, చాపములు, నేలఁగూలి చన్చుటఁజూచి మిగిలిన రాకాసులగుమి భయపడి ఖరునిచాటునకుఁబోయి నిలిచిరి.

సుగంధి. మానవేంద్రము క్తశాత•మార్గణాసహిష్ణులై
వైనతేయపక్షజాత•వాతధూతభూజసం
తానరీతి భీతయాతు•ధానకోటి యోటమై
దీనవృత్తిఁ బాఱఁ జొచ్చెఁ•దేవవైరి డాయఁగన్. ౩౯౬

మానవేంద్ర = రామభూపాలునిచే, ముక్త = విడువఁబడిన, శాత=పదునైన, మార్గణ = బాణముల ఘాతకు, అసహిష్ణులై = సహింపలేనివారై, వైనతేయ = వినతకొడుకగు గరుత్మంతుని, పక్ష = ఱెక్కలవలన, జాత = పుట్టిన, వాత = గాలిచే, ధూత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, భూజ = చెట్లయొక్క, సంతాన రీతిన్=సమూహమువలె, భీత = భయపడిన, యాతుధానకోటి = రాక్షససమూహము, ఓటమై=పరాభవపడి. దీనవృత్తి = భయమున, దేవవైరి = దేవతలకు విరోధియగు ఖరుని, సుగంధి, రజరజర, తొమ్మిదింట యతి. సుగంధుల నుత్సాహము లనవచ్చునుగాని యుత్సాహములన్నియు సుగంధులు గావు.

తా. రామభద్రభూపాలునిచే విడువఁబడిన పదునైన బాణములను సహింపలేనివారై గరుడునిఱెక్కల గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడిన చెట్లగుంపువలె భయపడిన రాక్షసుల సమూహము పరాభవపడి దుఃఖించుచు ఖరుని మాటునకుఁ బోయిరి.

సీ. వారల కెల్లను•ధీరతఁ గల్పించి, భీషణరోషుఁడై •దూషణుండు
కాకుత్స్థతిలకుపైఁ•గవిసినతోడన, మునుపటివారును•మూఁగి తొడరి
సాలతాలశిలాది•సాధనంబులతోడఁ, బైపడఁ జొచ్చినఁ•బార్థివుండు
ఘోరతరాకృతిఁ•గురియించె శరవృష్టి, యసురులు పిఱువోవ•కని యొనర్ప
తే. రోమహర్షణమయ్యె సం•గ్రామమప్పు, డంతఁ బోవక యసురు ల•త్యంతరోష
మొదవదెనలందుఁ జీఁకట్లు•గదుర నొక్క, పెట్టపైపడి రామునిఁ•జుట్టుముట్టి.

కల్పించి=కలుగునట్లుచేసి, భీషణరోషుఁడై = భయంకరమైన కోపముగలవాఁడై, సాలతాలశిలాది=మద్దిచెట్లు, తాడిచెట్లు, ఱాలు మొదలైన, పిఱువోవక = వెనుదీయక, అని=యుద్ధము, రోమహర్షణమయ్యెన్ = భయముచే గగ్గురుపాటు కలిగించునది యయ్యెను.

తా. ధైర్యముగోలుపోయి వెనుకకుఁ దిరిగివచ్చిన వారికందఱకు మరల ధైర్యము వచ్చునట్లుచేసి దూషణుఁడు భీషణరోషుఁడై రామభద్రుపై గవిసెను. వెంటనే యిదివఱకు మరలినవారును గుంపుగూడి తమ య్రాయుధములు ముందు

ఖండితము లగుటచే మద్దిచెట్లు, తాటిచెట్లు జాలు నాయుధములుగాఁ దీసికొని రామభద్రుమీఁదఁ బై వడవచ్చిరి. రామభద్రుఁడును భయంకర బాణవర్షము వారిపైఁ గురియించెను. రాక్షసులు వెనుదీయక యుద్ధమొనర్చిరి. అప్పుడు యుద్ధము చూచువారికి గగుర్పాటు కలిగించెను. అంతఁ బెక్కు రాక్షసులు మన మిందఱము. వీఁడొక్కఁడు. వీనిని గెలువలేమేని యవమానముగదా యని మిగులఁ గోపించినవారై రామభద్రునిపై వడవచ్చి చుట్టుముట్టుకొని.

స్రగ్ధర. ఘోరప్రాసాసిఖడ్గా•కుటిలశరశతు•ల్గుప్పగా మీఁద గుప్పన్
జ్యారావోద్భిన్నశత్రూ•చ్ఛ్రయహృదయపుటీ•సద్ముఁ డై కంఠరావో
దారుం డై శత్రుఘాతా•ర్థముగ భయదగాం•ధర్వనారాచ మేసెన్
నీరంధ్రం బై దిశాళుల్•నిశితఖగతతిన్•నిండ సీతేశుఁ డంతన్. ౩౯౮

ఘోర =భయంకరమైన, ప్రాస–అసి–ఖడ్గ–అకుటిలశరతతుల్–ప్రాసము= ఈఁటె; గుప్పన్ = వేయఁగా, జ్యారావ = అల్లెత్రాటి మ్రోఁతచేత, ఉద్భిన్న = పగిలిన, శత్రు + ఉచ్ఛ్రయ = పగవారి సమూహముయొక్క, హృదయపుటీ సద్ముఁడై =దొప్పవంటి హృదయస్థానముగలవాఁడై ,కంఠరావోదారుండై =సింహ నాదముచే గొప్పవాఁడై , శత్రుఘాతార్థము = శత్రువులను సంహరించుకొఱకు, నీరంధ్రము – నిర్ — రంధ్రము=సందులేనిది, నిశితఖగతతిన్=పదునైన బాణ సమూహములచే;స్రగ్ధర.మరభనయ య య ఎనిమిదింట నెనిమిదింట యతులు.

తా. భయంకరములై యీఁటెలు, కత్తులు, బాణపరంపరలు కుప్పలు కుప్పలుగా వారు తనమీఁద నేయఁగా రామభద్రుఁడు ధనుష్టంకారముచే వారి గుండెలు వగులఁజేసి సింహనాదము గావించి శత్రుసంహారమునకై దిక్కులందు సందులేక కఱకుబాణములు నిండునట్లు గాంధర్వాస్త్రమును బ్రయోగించెను.

శా. ఆగాంధర్వమహాస్త్రసంజనితనా•నాకారఘోరాస్త్రసం
పూగాంధీకృత మయ్యె వ్యోమము, దివిం•బూషుండు మోఘాంశుఁ డై
సాగెన్, సేనయుఁ దూలి వ్రాలి పడి నా•శం బంది తుత్తున్కలై
ప్రేగుల్ ద్రెస్సిన బోలి కూలి తుము రై•బీభత్సమై పాడఱెన్. ౩౯౯

గాంధర్వమహాస్త్ర=ఆగాంధర్వాస్త్రమువలన, సంజనిత=పుట్టిన, నానాకార= అనేకములగు రూపములుగల, ఘోరాస్త్ర = భయంకరములైన యస్త్రముల యొక్క, సంపూగ=సమూహముచే, అంధీకృతమయ్యెన్ =చీఁకటిగాఁ జేయఁ బడినదయ్యెను, వ్యోమము=ఆకాశము, దివిన్ = ఆకాశమందు, పూషుండు = సూర్యుఁడు, మోఘాంశుఁడై =వ్యర్థములయిన కిరణములుగలవాఁడై.

తా. ఆ గాంధర్వమహాస్త్రమందుఁ బుట్టిన యనేకాకారములు గల

భయంకరాస్త్రసమూహముచే, నాకాశము చీఁకట్లు క్రమ్మినదయ్యెను. ఆకాశమున సూర్యుఁడు భూమిపైఁ బడనివగుటచే వ్యర్థకిరణములు గలవాఁడై పోయెను. రాక్షససేన తూలి, వ్రాలి, పడి, తునకలు తునుకలై ప్రేగులు దెగిపడఁగా మూర్ఛ పోయి కూలి, పొడిపొడియై భయంకరమై నాశమైపోయెను.

క. శరనికరాదానంబును, శరసంధానంబు మోక్ష•శరగమనంబుల్
పరికింప రాశరులు కర, చరణనికృంతనము దక్క•స్వవ్యూహమునన్. ౪౦౦

శరనికర = బాణసమూహములయొక్క, ఆదానంబును=లాగుటను, శరసంధానంబు=బాణములను వింటఁగూర్చుటయు, మోక్ష=విడుచుటయు, శరగమనంబుల్=బాణములుబోవుటయు, ఆశరులు=రాక్షసులు, పరికింపరు = చూడఁజాలినవారు కారైరి, కరచరణనికృంతనము = కాలుసేతులు నఱకఁబడుట, తక్కన్=తప్ప, స్వవ్యూహమునన్=తమసేనయందు.

తా. రాక్షసులు తమ సేనయందు భటుల కాలుసేతులు తెగిపడుట తప్ప రామభద్రుఁడు బాణములు పొదులనుండి తీయుటగాని విడుచుటగాని బాణము పోవుటగాని చూచినవారు కారు.

క. ఆలోకబాంధవుండు దు,రాలోకుఁడుఁ గాఁగ దెసల•నలమఁగ నిరులా
భీలపుగతి రఘుపతిశర,జాలమ్ములు గ్రక్కుచున్న•చందముతోఁచెన్. ౪౦౧

లోకబాంధవుఁడు=సూర్యుఁడు, దురాలోకుఁడు=కానరానివాఁడు,ఇరులు=చీఁకటులు, అలమఁగన్=వ్యాపింపఁగా.

తా. సూర్యుఁడు కానరాకుండునట్లు దెసలయందుఁ జీఁకట్లు వ్యాపించునట్లు రామచంద్రుఁడు బాణములు గ్రక్కుచున్నాఁడా యేమి యన్నట్లుండెను.

క. తగులుట నొగులుట చప్పుట, పగతురు ప్రోవులుగ నేలఁ•బడుటయుఁజూడన్
యుగపత్క్రియ వెలసెను గడు,వెగ డందిరి మింటఁజూచు•వేల్పులుమౌనుల్•

యుగపత్క్రియ=ఏకకాలమందు జరిగినపని.

తా. రాక్షసులకు బాణముతగులుట, అవయవములు విఱుగుట, చప్పుట, పగవారు కుప్పలు కుప్పలుగా నేలఁబడుట, యవి యన్నియు నాకాశమునుండి చూచు దేవతలకు మునులకు నేకకాలమందు జరిగిన పనిగాఁదోఁచెను.

సీ. ఉష్ణీషములతోడి•యు త్తమాంగంబులు, నపనిపైఁ బడి దొర•లాడు చుండ
నంగదకటకస•మన్వితబాహుల్, కట్టలు కట్టలై•క్రాలు చుండ
వృక్షరుహస్కంధాళి•కరటిఁ గృత్తంబులై, కుణపులు ధరనిండఁ•బఱచియుండ
వివిధవిభూషణా•న్వితజానుసంఘముల్, ఖండఖండంబులై•కదిమి యుండ
తే. చండవేదండరథహయ•చ్ఛత్రచామ,రధ్వజవ్యజనంబులు•రవరవలుగఁ

బుడమి నిండారి నిశ్శేష•భూతజాత,భీతిజాతక మయ్యె దృ•గ్భీమముగను.

ఉష్ణీషములతోడి = తలపాగాలతోడ, ఉత్తమాంగంబులు = శిరస్సులు. అంగద = బాహుపురులతో, కటక = కడియములతో, సమన్విత = కూడిన, బాహువుల్ = చేతులు, క్ష్మారుహ = చెట్లయొక్క. స్కంధాళి = బోదెలసమూహముల, కరణిన్ = విధముగా, కృత్తంబులై = నఱకఁబడినవై, కుఱువులు = తొడలు, వివిధవిభూషణ = పలుతెగలగు నాభరణములతో, అన్విత = కూడిన, జాను = సంఘముల్ = మోఁకాళ్ళగుంపులు, ఖండఖండంబులై = తునుకలుతునుకలై, కదిమి=సంక్రమించుకొని, చండ = భయంకరములగు, వేదండ = ఏనుఁగులు, రథ=తేరులు, హయ=గుఱ్ఱములు, ఛత్ర=గొడుగులు, చామర = వింజామరలు, ధ్వజ = టెక్కెములు, వ్యజనములు = విసనకఱ్ఱలు, రవరవలుగన్ = తునుకలు తునుకలుగ, పుడమిన్=భూమియందు, నిండారి=పూర్ణముగ వ్యాపించి, నిశ్శేష= సమస్త, భూతజాత=భూతముల సమూహములకు, భీతిజాతకము=భయముగలిగించునది, దృగ్భీమముగను=చూపునకు భయంకరము.

తా. తలగుడ్డలతోడి తలలు నేలమీఁద దొరలుచుండెను. భుజకీర్తులు, కడియములు, వీనితోఁగూడిన చేతులు కట్టలుకట్టలుగఁ బడియుండెను. చెట్లబోదెల వలె నఱకఁబడి తొడలు భూమిమీఁదఁ బఱచినట్లుండెను నానాలంకారములతోఁ గూడిన మోఁకాళ్లు తుంటలుతుంటలుగా నాక్రమించుకొనియుండెను. భయంకరంబులైన యేనుఁగులు, తేరులు గుఱ్ఱములు, గొడుగులు, చామరములు, టెక్కెములు, వీవనలు సన్ననిపొడులై భూమియంతయునిండి సమస్తభూత సంఘములకు భయజనకంబులై చూపునకు ఘోరముగనుండెను.

కవిరాజవిరాజితము.

విఱిగినతేరులు గూలినశూరులు•వ్రీలినకేతువులున్ గొడుగుల్
తెఱచిననోరులు పాఱెడివీరులు•ద్రెళ్ళినగౌరులు పొర్లుహరుల్
తఱిగినచేతులు తున్గినమూతులు•తాఱెడిభీతులు మిక్కుటమై
తెఱఁగఱి రాక్షససైన్యము సర్వము•దీఱుచు నుండఁగ దూషణుఁడున్.

వ్రీలిన=పడిపోయిన, తెఱఁగు + అఱి=మునుపున్న విధముచెడి, తీఱుచు= నాశమగుచు, గౌరు=ఏనుఁగు.

కవిరాజవిరాజితము. ఒక్క నగణము. ఆఱు జగణములు. వగణము ౧౪-వ యింటయతి. దీని భేదము అయోధ్యాకాండమునఁ జర్చితము.

తా. విఱిగిన రథములు, చచ్చిపడిన శూరులు, నేలవ్రాలిన ధ్వజములు, గొడుగులు, తెఱచిన నోరులు, పరువెత్తుచున్న వీరులు, పడిపోయినయేనుఁగులు,

దొర్లాడు గుఱ్ఱములు, కోయఁబడినచేతులు, తునుకలైన మూతులు ప్రక్కలకు నొదుగు పిఱుకులు. నధికమై మునుపటి విధముచెడి రాక్షససైన్యము సర్వము నాశమగుచుండఁగ నపుడు దూషణుఁడు.

—• ౨౬-వ సర్గము. దూషణుఁడు శ్రీరామునితో యుద్ధముఁజేసి చచ్చుట •—

ఆ. ఐదువేల కఱకు•టసురుల రామువధార్థ మంప వార • లశనితుల్య
శూలఖడ్గబాణ•జాలవర్షము మున్ను,గాఁగఁ గవియఁ జూచి • కడిమి మెఱిసి.

అశనితుల్య=వజ్రములతో సమానములైన, కడిమి=పరాక్రమము.

తా. ఐదువేలమంది కఠినదేహములు మనస్సులుగల రాక్షసులను రామ భద్రునిఁ జంపుటకై పంపఁగా వారు వజ్రములతో సమానములైన శూలము లయు ఖడ్గములయు బాణములయు వర్షము గురియించుచు తనమీఁదికి రాఁగాఁ జూచి పరాక్రమించి.

మ. శరవర్షంబున వారిసాధనములం • జక్కాడి పర్షంబు పై
దొరఁగం బొల్చువృషంబుభంగి రఘునా•థుం డొప్పి సక్రోధుఁ డై
శరధారాప్లుతి దూషణాన్వితముగా • సైన్యంబు దైన్యంబు నొం
ద రణోర్విం జెలరేఁగి శార్ఙ్గిలుచం•దం బారఁగా ముంచినన్. ౪౦౬

శరవర్షంబునన్=బాణముల వానచే, చక్కాడి = నఱకి, వృషంబుభంగిన్ = ఎద్దువలె, శరధారాప్లుతి=బాణధారలనెడి నీటిధారలస్నానముచే, దైన్యంబు = దీనదశను, శార్ఙ్గిలు=వానకాలమందలి మేఘము.

తా. శ్రీరామభద్రుఁడు తన బాణవర్షములచే వారి యాయుధముల నన్నిటిని ఖండించి తనమీఁద వానగురియుచున్నను జలింపని కోడెవలెనై కోపించిన వాఁడై దూషణుతోడ సైన్యమంతయు దుఃఖదశకురాఁగా యుద్ధభూమియందు విజృంభించి వానకాలమందలి మేఘము వర్షధారలచే ముంచునట్లు బాణవర్షముచే స్నానము చేయించెను.

కం. రోషంబున శాత్రవచయ, దూషణుఁ డగుదూషణుండు•దోర్బలలీలా
భీషణుఁడై వజ్రనిశా, శేషువులం బఱపుటయును•నినకులుఁ డలుకన్. ౪౦౭

శాత్రవచయదూషణుఁడు=శత్రుసమూహముల నాశముచేయువాఁడు, దోర్బల=భుజములబలముయొక్క, లీలా =విలాసముచే, భీషణుఁడై = భయంకరుఁడై, వజ్రనిశాశ = వజ్రముతో సమానములైన, ఇషువులన్ = బాణములను, పఱపుటయును=ప్రయోగింపఁగా, ఇనకులుఁడు=సూర్యవంశమున బుట్టినవాఁడు-శ్రీరామభద్రుఁడు.

తా. శత్రుసమూహములను నాశనముచేయఁగల దూషణుఁడు రోషముతో

భుజబలవిలాసముచే భయంకరుఁడై వజ్రముతో సమానములైన బాణములను ప్రయోగింపఁగా రామభద్రుఁడును కోపించినవాఁడై.

చం. క్షురమునఁ జాపముం దునిమి ♦ క్రూరచతుశ్శితమార్గణాహతిన్
హరులను నాల్గిటిం జదిపి ♦ యావలఁ గూలఁగ నేసి సూతుకం
ధరమును నర్ధ చంద్రమున ♦ ధాత్రి శరత్రిక మూని దూషణున్
బరువడి వక్షముం జొరఁగఁ ♦ బార్థివవర్యుఁడు వైవ దైత్యుఁడున్. ౪౦౮

క్షురమునన్ = మంగలికత్తివంటి బాణముచే, చతుశ్శితమార్గణాహతిన్ = పదునైన నాలుగుబాణములదెబ్బచే—హరులను=గుఱ్ఱములను, చదిపి=చంపి, సూతుకంధరమును=సారధికంఠమును, శరత్రికము=మూఁడుబాణములు.

తా త్ప ర్య ము.

మంగలికత్తివంటి బాణముచే విల్లుద్రుంచి పదునుగల నాలుగుబాణములచే నాలుగుగుఱ్ఱములను జంపి, తరువాత సారధికంఠమును నర్ధచంద్రబాణముచే నఱికి మూఁడుబాణములు దూషణునిఱొమ్మున నాటునట్లు రామభద్రుఁడు వేయఁగా రాక్షసుఁడును;

ఉ. కాంచనపట్టవేష్టితము ♦ క్ష్మాధరశృంగనిభంబు దేవతా
సంచయమర్దనక్షమము ♦ శంకువికీర్ణము వైరిరాడ్వసో
దంచితమున్ మహాశనిశ ♦ తారసమంబు విరోధిపట్టన
ప్రాంచితగోపురోద్దళన ♦ బంధుర మౌపరిఘంబు గ్రాలఁగన్. ౪౦౯

కాంచనపట్టవేష్టితము = బంగారుకట్టువేసినది, క్ష్మాధరశృంగనిభంబు = పర్వతశిఖరముతో సమానమైనది, దేవతాసంచయ = దేవతలసమూహమును, మర్దన = కొట్టుటయందు, క్షమము=యోగ్యమైనది, శంకువికీర్ణము=మేకులచే నిండినది, వైరిరాట్ + వసా + ఉదంచితము=గొప్పశత్రువుల క్రొవ్వుచేఁ బ్రకాశించునది, మహాశనిశతారసమంబు=గొప్పపిడుగుతోను, వజ్రముతోను, సమానమైనది, విరోధిపట్టన=శత్రువుల నగరములందలి, ప్రాంచిత గోపుర=గొప్పగోపురములను, ఉద్దళన = చీల్చుటయందు, బంధురము=గొప్పదైనది, పరిఘంబు= గుదియ.

తా.బంగారుకట్లుగలిగి కొండశిఖరములతో సమానమై దేవతలను మర్దింప శక్తిగలదై మేకులుగలిగి శత్రువుల కొవ్వుచే నొప్పి, పిడుగుతోను వజ్రముతోను, సమానమై విరోధుల పట్టనములందలి గోపురముల విఱుగఁదన్నునదియైన కట్లగుదియను ధరించినవాఁడై.

కం. ఉక్కుమిగిలి సరభసముగ, నక్కరటిని మీఁదఁ బడఁగ ♦ నరుదేరఁగఁ దా
గ్రక్కున నిరుశరములఁ దొడి, రక్కసునిరుకేలు నఱకె♦రాముండు వడిన్.

ఉక్కు = బలము, సరభసముగన్ = శీఘ్రముగ, ఇరుశరములన్ = రెండు బాణములను, తొడి=తొడిగి-సంధించి, ఇరుకేలు = రెండుచేతులు, కేలు ఇది నిత్యైకవచనాంతము. దీనికి బహువచనమున వేఱురూపములేదు.

తా. బలముచే నతిశయించి మిగుల శీఘ్రముగ మీఁదఁ జెప్పినట్లు తన మీఁదఁబడుటకై వచ్చుచుండఁగా రామభద్రుఁడు తటాలున రెండుబాణములచే వాని రెండుచేతులను నఱకెను.

కం. కరయుగముతోడ నాయస,పరిఘము ధరఁగూలె వాస•వధ్వజ మనఁగన్
గరములు దెగ నసురుఁడు పడె, ధరణిని నిర్వారదంత•దంతి యనంగన్.

కరయుగముతోడ=రెండుచేతులతో, అయసపరిఘము = ఇనుపగుదియ, వాసవధ్వజము = ఇంద్రధ్వజము, నిర్వారదంతదంతి = కొమ్ములూడఁబెఱికిన యేనుఁగు.

తా. రెండుచేతులతో నినుపగుదియను బట్టుకొని పైకెత్తికొట్టుటకై తన యొద్దకు వచ్చుచున్న దూషణుని రెండుచేతులను రెండుబాణములచే రామభద్రుఁడు నఱకఁగా నది యింద్రోత్సవమందు నింద్రధ్వజమువలె నేలఁగూలెను. చేతులు రెండు తెగుటచే దూషణుఁడును కొమ్ములుపెఱికిన యేనుఁగువలెనై చచ్చెను.

ఆ. అసురు నిహతుఁ జూచి•యఖిలభూతంబులు, మేలు మే లటంచు•మెచ్చెరాము
నంతలోన దూష•ణాంతకు పై రోష,వివశు లగుచు నసుర•వీరవరులు. ౪౧౨

నిహతున్ = చంపఁబడినవానిని.

తా. చచ్చిపడిన దూషణుఁజూచి భూతంబులన్నియు మేలుమేలని శ్రీరామభద్రుని బొగడెను. ఆలోపలనే కొందఱు రాక్షసవీరులు కోపముచే దేహము దెలియనివారై రామభద్రుమీఁదికి

కం. స్థూలాక్షుఁడు పట్టిసమున్, శూలంబు మహాకపాల•సురవైరియు నా
భీలపరశువుఁ బ్రమాథియుఁ, గేలం ద్రిప్పుచును వేగ•గిట్టి కవియఁగన్.

తా. స్థూలాక్షుఁడనువాఁడు పట్టిసమును, మహాకపాలుఁడను రాక్షసుఁడు శూలమును, ప్రమాథియనువాఁడు భయంకరమైన గండ్రగొడ్డలిని దీసికొని చేతులతోఁ ద్రిప్పుచు సమీపించి పైపడరాఁగా.

సీ. మైథిలీపతి శిత•మార్గణపంక్తిను,హాకపాలుశిరంబు • నవనిఁ గూల్చి
మహితబాణమునఁ బ్ర•మాథిని వధియించి,స్థూలాక్షుకనుల బా•ణాళిఁ గూరి
పంచసహస్రరా•త్రించరవరులను, బంచసహస్రరో•పముల నొకట
ఖండింపఁగా దూష•ణుండు ససైన్యుఁడై, రూపఱిపోక ఖ•రుండు చూచి

ఆ. కినుక గదుర నీచ•మనుజునిచేఁ జచ్చె, దూషణుండు సేన•తోడ మీరు
చనివధింపుఁడతని•ననుచుయోధులఁబంపి,తానుజనియెరాముఁ•డాఁకుమతిని

పంచసహస్రరాత్రించరవరులను = ఐదువేలరాక్షసశ్రేష్ఠులను, రోపములను = బాణములచే, ససైన్యుఁడై = సేనతోడ, రూపఱిపోక = రూపు మాసిపోవుటను, కినుక = కోపము, కదురన్ = కలుగఁగా.

తా. రామభద్రుఁడు పదునైన బాణములవరుసలచే మహాకపాలుని తల నేలఁబడఁగొట్టి యొకగొప్పబాణమునఁ బ్రమాథిని జంపి, స్థూలాక్షుని కనులలో బాణములను జొనిపి యైదువేల రాక్షసులను నైదువేలబాణములచే నొక్కసారిగ ఖండింపఁగా దూషణుఁ డతనిసేనతోడ రూపుమాసిపోవుటచూచి ఖరుఁడు క్షుద్ర మనుష్యులచే దూషణుఁడు సేనతోడఁ జచ్చెను. మీరు పోయి రామభద్రుని జంపుఁడని యోధుల కాజ్ఞాపించి రామునితో యుద్ధము చేయఁ దానేబయలుదేఱెను.

—• కాలకార్ముకాది సేనాపతులు పన్నిద్దఱు శ్రీరామునిచేఁ జచ్చుట •—

సీ. కాలకార్ముక మేఘ•మాలి మహామాలి, దుర్జయ యజ్ఞశ•త్రులు విహంగ
ముండును రుధిరాశ•నుండు సర్పాస్యుండు, స్థిరపృథుగ్రీవుండు•శ్యేనగామి
విశ్రుతబలి కర•వీరాక్షుఁడును బరు,షుం డనువారు పం•డ్రెండుమంది
దళవాయు లొక్కట • దాశరథిని దాఁకి, విశిఖచయంబుల•వృష్టి గురియ
ఆ. వారి బాణములను • వారించి రాముండు, వజ్రతుల్యబాణ•వర్షమునను
దరులఁబోలె నఱకి•ధరణికి బలియిచ్చె, నిర్జరారివరుల•నిమిషమునను. ౪౧౫

దళవాయులు = సేనానాయకులు, విశిఖచయంబులవృష్టి = బాణసమూహములవాన, తరులఁబోలెన్ = చెట్లవలె నిర్జరారివరులన్ = రాక్షసశ్రేష్ఠులను.

తా. కాలకార్ముకుఁడు మేఘమాలి, మహామాలి, దుర్జయుఁడు, యజ్ఞశత్రుఁడు, విహంగముఁడు, రుధిరాశనుఁడు, సర్పాస్యుఁడు, పృథుగ్రీవుఁడు, శ్యేనగామి, కరవీరాక్షుఁడు, పరుషుఁడు ననువారు పండ్రెండుగురు సేనానాయకు లొక్కసారి రామభద్రుని ఢీకొని బాణవర్షముఁ గురియింపఁగా వారిబాణములను ఖండించి రామభద్రుఁడును వజ్రముతో సమానములైన బాణములవర్షముఁ గురియించి చెట్లను నఱికి పడఁద్రోచినట్లు వారిని నఱికి భూదేవికి నిమిషములో బలియిచ్చెను.

క. కర్ణాకారేషుల నా,కర్ణాంతము లాగి నూటి • ఖలశతకంబున్
దూర్ణము వేయింటను సము,దీర్ణ బలుం డగుచు నేసెఁ•దెగ వేవు రనిన్. ౪౧౬

కర్ణికారేషుల = గన్నేరాకులవంటి యాకారముగల బాణముల, ఆకర్ణాంతము = చెవికొనవఱకు, ఖలశతకంబున్ = నూర్వురుదుష్టులను, తూర్ణము = వేగము, సముదీర్ణబలుండు = వృద్ధిపొందిన బలము గలవాఁడు, తెగ = ఖండము లగునట్లు, వేవురు = వేయిమంది.

ఉదీర్ణబలుఁడనుటచే యుద్ధముచేయుకొలఁది బలము హెచ్చుచుండెను గాని క్షయింపలేదని భావము.

తా. గన్నేరాకులవంటి బాణములను నూటిని నాకర్ణాంతము లాగి నూఱు గురిని, వెయ్యిబాణములచే వేయిమందిని నఱకి భూమికి బలియిచ్చెను.

ఉ. కూలిన చాపదండములు • గుప్పలు రాలిన భూషణంబులున్
వ్రాలిన టెక్కియంబులును • బ్రద్దలువాఱినస్యందనంబులున్
జాలుగఁ గాఱురక్తములు • చాలును నన్నువిధంబు దోఁపఁగాఁ
గాలునివంటయిల్లనఁగ • గ్రాలె రణావని రక్తపంకమై. ౪౧౪

చాపదండములు=దండములవంటివిండ్లు, స్యందనములు=తేర్లు, చాలుగన్=ప్రవాహముగ, చాలును=సమృద్ధి, కాలుని=యముని, రణావని = యుద్ధభూమి, రక్తసిక్తమై=నెత్తుటితోఁ దడిసినదై.

తా. పడిపోయినవిండ్లు, కుప్పలుపడిన సొమ్ములు, ఒఱగిన ధ్వజములు, తునుకలయిన తేరులు, వంకలుపాఱు నెత్తురులు, ఇఁకఁజాలును. దండియన్నట్లు కానరాగా నిదియేమి యమునివంట యిల్లా యనునట్లు యుద్ధభూమి నెత్తుటితోఁ దడిసి కానవచ్చెను.

ఆ. రక్తసిక్తులగుచు • ముక్తకేశంబుల, తోడ ధరణిఁ బడిన•దుష్టదివిజ
వైరిచయము కేశ•వర్గంబుతో నిల, కుశసమేతవేది•కొమరు దాల్చె. ౪౧౫

రక్తసిక్తులు = నెత్తుటితోఁ దడిసినవారు, ముక్తకేశంబులతోడన్ = ముడిపీడి వ్రేలాడు వెండ్రుకలతో, దుష్ట=దుర్మార్గులయిన, దివిజవైరి = రాక్షసుల యొక్క, చయము=సమూహము, కేశవర్గంబులతోన్ = వెండ్రుకలగుంపులతో, కుశసమేతవేదికొమరు=దర్భలతోడి వేదివిధమును.

తా. నెత్తుటఁ దడిసి, విరిసిన వెండ్రుకలతో నేలమీఁదఁబడిన దుష్టరాక్షస సమూహముయొక్క వెండ్రుకలతో భూమి దర్భలతోడి వేదివలెఁ గానవచ్చెను.

కం. పదునాలుగువేవుర దు,ర్మదుల మహాక్రూరకర్మ•రాక్షసవరులన్
బదికుఁడు నెక్కటినరుఁ డగు సదమలమతి రామమూర్తి•చంపెం గడిమిన్.

వేవురన్ = వేయిమందిని, దుర్మదులన్ = చెడ్డపొగరు గలవారిని, మహాక్రూరకర్మ=మిక్కిలి క్రూరములైన పనులుచేయు, పదికుఁడు = కాల్నడనుండువాఁడు, ఎక్కటి=అసహాయుఁడు, ఒక్కఁడు-నరుఁడు=మనుష్యుఁడు, సదమలమతి=నిర్మలమనస్సుగలవాఁడు, కడిమిన్=బలముచే.

తా. దుష్టగర్వనిష్ఠులును మిగులఁ గ్రూరకార్యములు చేయువారును నగు

రాక్షసులను పదునాలుగువేలమందిని, కాలి నడనుండువాఁడు ఒంటరిగాఁడు మనుష్యుఁడునగు నిర్మలమనస్సుగల రామమూర్తి భుజబలముచేఁ జంపెను.

క. దురమునకుం బూనినయా,యిరువాఁగున నప్పు డొప్పి • రిల జీవముతో
ఖరుఁడు త్రిశిరుండు శాత్రవ,హరుఁ డగురాముండుఁ దక్కి •నంతయుఁదీఱెన్.

దురమునకున్ = యుద్ధమునకు, ఇరువాఁగునన్ = రెండుపక్షములందు, తీఱెన్ = సమసెను.

తా. యుద్ధమునకుఁ బూనుకొన్న రెండు పక్షముల వారిలో నప్పుడు ఖరుఁడు, త్రిశిరుఁడు, రామభద్రుఁడు తప్పఁ దక్కిన యందఱుఁ జచ్చిరి.

—• ౨౭-వ సర్గము. త్రిశిరుండు శ్రీరామునితోఁ బోరి చచ్చుట •—

చం. ఖరుఁ డది చూచి రామునకుఁ గట్టెదు రై చనఁ బూన వాహినీ
వరుఁడు త్రిశీర్షుఁ డడ్డపడి • వాసవమర్దన నేను గల్గఁగాఁ
బరుపయి నీవు పోవు టిది • భావ్యమె? రాముని గీముఁ బట్టి మ
చ్ఛరములఁ ద్రుంచి వైతు నిము•సంబున, బాస నొనర్తు వింటిపై. ౪౩౧

కట్టెదరు = కడు + ఎదురు - ఎట్టెదురు. కడు, నడు, నిడు, కుఱు, చిఱు శబ్దంబులకు నచ్చు పరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారం బగు. వాహినీవరుఁడు = సేనానాయకుఁడు, వాసవమర్దన = ఇంద్రుని దండించినవాఁడా, పరుపయి = విరోధిమీఁదికి, భావ్యమే = సరియా, గీమున్,నిందయుండు గా, గి లగు. రాముఁడు గీముఁడు ఇట్లు.

తా. సేనయంతయు నాశమైపోవుటచూచి ఖరుఁడు రాముని కభిముఖుఁడై పోవఁ బ్రయత్నింపఁగా సేనానాయకుఁడగు త్రిశిరుఁడు ఇంద్రుని గెలిచినవాఁడా నేను జీవించియుండగా శత్రువుమీఁదికి నీవు పోవుట మర్యాదయా? ఇట్టి యాలోచన నీవు చేయవచ్చునా? తుచ్ఛుఁడైన రామునిఁబట్టి నా బాణములచే నిమిషములో నఱికివైచెదను. ఈ వింటిమీఁదఁ బ్రమాణముచేసి చెప్పెదను.

చ. అతనికి నేనొ నా కతఁడొ • యంతకుఁ డయ్యెడు, నిల్చి చూడుమీ
హతుఁడుగ రాముఁడుం జనుదు • వంత నిజాలయమున్ ముదాన, నే
మృతుఁడుగ నైన నీ వతని • మేటిరణంబునఁ గిట్టి పట్టి యు
ద్ధతి నడఁగింపు, మన్న నతఁ • డ ట్లగుఁ గావుతఁ బొ మ్మటం చనన్.

అంతకుఁడు=యముఁడు, చంపువాఁడు, నిజాలయమున్ = నీ యింటిని, ముదానన్ = సంతోషముతో, ఖరదూషణత్రిశిరులు ముప్పు రేకకాలమున రామచంద్రుని దాఁకియుండిన గెలిచియుందురేమో యని కొందఱకు భ్రాంతి, జయాప

జయము లెట్లుండినను పూర్వకాలమున వీరులగు వారు వీరులతోఁ బోరునపుడు పరసహాయ్యమపేక్షించుట యవమానకరమని తలఁచుచుండిరి. ఒక వీరుని మీఁదికి నొకవీరుఁడే పోవలెనుగాని యెక్కువమందిపోయి జయించుటయు నవమానకరమే. ఒకవీరునిపైఁ జిల్లరమూఁకయెందఱైనఁ బైఁబడవచ్చునుగాని వీరుఁడననుకొనువాఁడు రెండవవాని సాహాయ్యము కోరక "యశో వా మృత్యుర్వా" యని యసహాయుఁడై యుద్ధముచేయును. మఱియెవఁడైన సాహాయ్యముచేసిన నది తన్నవమానించినట్లెంచును. కావుననేకదా లక్ష్మణుమీఁద రావణుఁడు శక్తి వైచినపుడు రాముఁడూరక చూచుచుండెను గాని ఖండింపఁడయ్యెను. కుంభకర్ణుఁడు సుగ్రీవునిఁ బట్టుకొని పోవునపుడు హనుమంతుఁ డూరక వెంటఁబోయెను గాని విడిపించినవాఁడు కాఁడు.

ఈ ధర్మము ద్వాపరముననే చెడినది. అభిమన్యువధయే దృష్టాంతము. ఏ విధముననో యొకవిధముగ శత్రువును జంపుట యిప్పటివారికి ముఖ్యము. ధర్మముతోఁ బనిలేదు. నేఁటికాలపు యుద్ధమును యుద్ధమనరాదు. వేఁట యనవలయును. వంచనము ప్రధానముగాని పౌరుషము ప్రధానముగాదు.

తా. రాముని నేనో నన్ను రాముఁడో చంపుట నిజము. దీని నీవు నిల్చి చూచుచుండుము. రాముఁడు చచ్చెనా నీవు సంతోషముతో నింటికిఁ [illegible] నేను జచ్చితినా నీవు రామునిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁబోయి యతని గర్వముఁ జఁగింపుము. అని చెప్పఁగా ఖరుఁ డట్టులేయగును గాక పొమ్మనెను.

చ. చనియెఁద్రిశృంగపర్వతము • బాడ్పున స్యందన మెక్కి రాముపై
సునిశితబాణజాలముల • జోరున వర్షముఁ బోలె వైచి క్రం
దున జలసిక్తమైన పెను•దుందుభి లాఁ ద్రిశిరుండు గర్జలన్
నిలిచిన, విల్లు ద్రిప్పుచును • నిష్ఠురబాణము లూని రాముఁడున్. ౪౨౩

త్రిశృంగపర్వతము = మూఁడుశిఖరములుగల కొండ, జలసిక్తమైన = నీటితోఁ దడిసిన, దుందుభి=నగారా.

తా. త్రిశిరుఁడు మూఁడు శిఖరముల కొండవలెనై రథమెక్కిపోయి రామభద్రుని మీఁద జోరున వర్షమువలె బాణములు గురియించి నీటఁదడిసిన నగారా ధ్వనివలె సింహనాదములు సేయఁగా రామభద్రుఁడును రా రమ్మని తనవిల్లు గిరగిర ద్రిప్పుచు కఠిన బాణములు ధరించి.

చ. త్రిశిరుని వైచె నాతఁడును • దీవ్రతరాగ్రహవృత్తి రేఁగినన్
దశరథు నాత్మ సూతికిని • నాకివిరోధికి నద్భుతావహం

బశమితతీవ్రతం దగె మృ • గాధిపదంతిరణం బనంగ, నా
త్రిశిరుఁడు భల్లకత్రయ మ • రీణగతిన్ నృపఫాలభాగమున్. ౪౨౪

తీవ్రతర + ఆగ్రహ + వృత్తి = మిక్కిలితీవ్రమైన కోపముయొక్క వ్యాపారముచే, నాకివిరోధి = దేవశత్రువగు త్రిశురునకు, ఆత్మసూతికి = కుమారునకు, అద్భుతావహంబు = ఆశ్చర్యకరమైనయుద్ధము, అశమితతీవ్రతన్ = అణఁగని తీవ్రత్వముచే, మృగాధిపదంతిరణంబు = సింహమునకు నేనుఁగునకు జరిగిన యుద్ధము. ఈ యుపమానము రామత్రిశిరుల బలతారతమ్యమును దెలుపుటేగాక జయము రామచంద్రునకే సిద్ధమనియుఁ దెలుపుచున్నది. భల్లత్రయమున్ = మూఁడు బాణములను, అరీణరీతిన్ = సూటిగా, ఫాలభాగమున్ = నొసటి ప్రదేశమును.

తా. త్రిశిరునిమీఁదవేయఁగా నతఁడును మిగులఁగోపించి విజృంభింపఁగా రామభద్రునకు రాక్షసునకు యుడుగని వేగమున నద్భుతమైన యుద్ధము సింహమునకు నేనుఁగునకువలె జరిగెను. అప్పుడు త్రిశిరుఁడు మూఁడుబాణములను రామభద్రుని నొసట నాటునట్లు వైచెను.

ఉ. క్రుచ్చినఁ గోపమెత్తి రఘు • కుంజరుఁ డిట్లను రాక్షసాధమా
మెచ్చితి నిన్ను శూరుఁడవు • మెత్తనిపూవులువోలె బాణముల్
గ్రుచ్చితి నాలలాటమునఁ • గొమ్మిదె మచ్చరపాళి యంచుఁ బెం
పచ్చుపడంగ వానియుర • మందు శరంబులు నాలుగుం బదిన్. ౪౨౫

తా. ఇట్లు త్రిశిరుఁడు నొసట నాట బాణములు వేయఁగా రామభద్రుఁడు కోపించి యోరి నీచరాక్షసుఁడా, నిన్ను శూరుఁడవని మెచ్చితిని. (ఇది పరహాస వచనము) మెత్తనిపూవులు వేసినట్లు బాణములు నానొసట నాట వేసితివి. ఇదిగో నా బాణములను గ్రహింపుము అని పదునాల్గు బాణములను వాని రొమ్మునందు.

ఉ. నాటఁగ వైచి గుఱ్ఱముల • నాల్గిట సూతుని నెన్మిదింట నా
క్కేటునఁ డెక్కెముం దునిమి • పృథ్వికి దాఁటునిశాటువక్ష మా
స్ఫోటముగాఁగఁ దీవ్రశర • పూగము వైచిన వీతచేష్టుఁ డై
పో టఱి చచ్చి నేలఁబడెఁ • బూర్వనికృత్తనిజోత్తమాంగుఁడై. ౪౨౬

నిశాటు = రాక్షసునియొక్క, ఆస్ఫోటముగాఁగ = పగులునట్లు, తీవ్రశరపూగమున్ = తీక్ష్ణములైన బాణసమూహమును, వీతచేష్టుఁడై = చేష్ట ఉడిగినవాఁడై, పోటఱి = శక్తిహీనుఁడై, పూర్వ = ముందే, నికృత్త = నఱకఁబడిన, నిజ = తనయొక్క, ఉత్తమాంగుఁడై = శిరస్సుగలవాఁడై.

తా. నాటునట్లు వేసి గుఱ్ఱముల నాలుగు బాణములచేతను, సారథి నెనిమిదింటను,ఒక్కదెబ్బతో టెక్కెమును ద్రుంచి భూమిమీఁదికి దుముకఁబోవు రాక్ష

సుని వక్షము చీలునట్లు తీవ్రబాణము వైచిన బాయుషహీనుఁడై చేష్ట ఉడిగి ఖండింపఁబడిన శిరస్సుగలవాఁడై నేలఁబడెను.

ఉ. ఆతనిపాటుఁ గన్గొని ఖ•రాశ్రయసేవకరాక్షసుల్ మహా
భీతిని బాఱి రెల్లయెడ • బెబ్బులిఁ జూచినలేళ్ళ వోలె నా
భీతుల నెల్ల ద్రిప్పికొని • పేరలుకన్ ఖరుఁ డిందు రాహుఁడ
బ్జాతతలీల నాదశర • థాధిపనందను మార్కొనం జనెన్. ౪౨౪

భీతులన్=భయపడినవారిని, పేరలుకన్ = పెద్దకోపముతో, పేర్వాదుల ఉగాగమము విభాషనగుఁ గావున నిచట ఉగాగమము లేదు. ఇందున్= చంద్రుని, ఉభయసేనలయందు ముప్పూరుతప్పఁ దక్కినయందఱుఁ జచ్చినట్లు ౪౨౦-వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను. ఇచ్చటఁ గొందఱు శేషించినట్లు చెప్పఁబడినది. వీరెవ్వరు ?

౪౨౦-వ పద్యమున యుద్ధమునకై వచ్చిన వారిలో నని చెప్పఁబడెను. యుద్ధమునకై వచ్చినవారు పదునాల్గు వేవురు. వీరందఱు జంపఁబడిరి. ౪౧౯-వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను.

యుద్ధయాత్ర బోవునపుడు యుద్ధభటులకు సహాయులై బాణములు మోసికొని పోవువారు లోనగు పరిచారకులు కొందఱు పోవుచుందురు. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన వారాతెగలోనివారు. రామభద్రుఁడు యుద్ధమునకై వచ్చిన వానిమాత్రమే చంపెనుగాని వారి సేవకులను జంపినవాఁడు కాఁడు. కావుననే యిచ్చట ఖరాశ్రయ సేవకరాక్షసులని చెప్పఁబడెను గాని యుద్ధభటులని చెప్పఁబడలేదు, కావుననే వీరిపై బాణము ప్రయోగించినట్లు చెప్పఁబడలేదు. ఇదియు కదా సీతోపదేశము. దోషముచేయని వానిని జంపరాదు. ఒకఁడు దోషము చేసినను వాని దోషమునకై వానితోఁ గలిసియున్న మాత్రమున నిర్దోషులను జంపరాదు. ఇచ్చట రామచంద్రునిచే నీ ధర్మమనుష్ఠింపఁబడెను.

తా. త్రిశిరుఁడు పడిపోవుటచూచి ఖరుని నాశ్రయించియుండు సేవకులగు రాక్షసులు రామభద్రుఁ డిఁక దమ్ముఁ జంపునే యని మహాభయమున పెద్దపులిని జూచిన లేళ్ళవలె నాలుగు దిక్కులకుఁ బరువెత్తిరి. నేనుండఁగా మీకేమి ప్రాణభయమని వారికి ధైర్యముచెప్పి వారినందఱఁ బిలుచుకొనివచ్చి నిండు కోపమున ఖరుఁడు చంద్రునిమీఁదికి రాహువుపోవునట్లు పోయెను.

—• ౨౮-వ సర్గము. ఖరుఁడు శ్రీరామునితో రణం బొనర్చుట •—

సీ. అని దూషణత్రిశీ•ర్షాదుల గతిఁ జూచి, గుండె ఝల్లనఁగ ఖ•రుం డ దేమి
విక్రమం బవుర దో•ర్విక్రమవంతులఁ, బదునాల్గువేవురఁ • బ్రథితబలులఁ

త్రిశిరుని దూషణుఁ•ద్రిక్కక ఖండించె, రాముఁ డెక్కటి నేమి•భీమబలము !
కానిమ్ము చూచెదఁ•గాక యం చింద్రుని,నముచి మార్కొనినచం•దంబు

దోఃప్రఁ

తే. గవిసి యాశీవిషోపమ•కాండములను, గుప్పఁగూరలుగా వైచి•గుణము మీటు
చస్త్రశస్త్రకళాదిపా•మర్థ్య మెల్లఁ, బ్రకటితంబుగఁ జలిపెను•రణము ఖరుఁడు.

అనిన్=యుద్ధమందు ఝల్లనఁగన్=ఇది యనుకరణపదము గావున వర్గ చతుర్థాక్షరము గలదయ్యెను. ఋ ౠ ఌ ౡ విసర్గ వర్గయు గ్జ ఞ+శషలు, తత్సమాన్యదేశ్యానుకరణంబులఁగూడి యాంధ్రభాషంబొచ్చు సు. వ్యా. సంజ్ఞా ౧౪ సూ.

దోర్విక్రమవంతులన్ = భుజబలము పరాక్రమముగల వారిని, ప్రథిత బలులన్ = ప్రసిద్ధులైన బలశాలురను, త్రిక్కక = తప్పక, ఎక్కటి = అసహాయుఁడై, నముచి=ఒకానొకరాక్షసుఁడు, ఆశీవిషోపమ = పాములతో సమానము లైన, కాండములను = బాణములను, గుప్పగూరలుగాన్ = కుప్పలుపడునట్లు, గుణము = అల్లెత్రాడు.

తా. యుద్ధమునందు దూషణుఁడు త్రిశిరుఁడు చచ్చుటఁజూచి గుండె ఝల్లు మన ఖరుఁ డిట్లులనుకొనెను. 'అహా ? యువియేమివిక్రమము ? బొరా ! ప్రసిద్ధి కెక్కిన బలశాలులను బదునాలుగువేలమందిని, దూషణుని త్రిశిరుని నొక్కనినైన వదలక యొంటరిగాఁడైన రాముఁడు ఖండించెను. ఏమి భయంకరబలము ! నేనొక్కఁడను వీనికి లక్ష్యమా ? అయినను గానిమ్ము చూచెదనుగాక' అని యింద్రుని మీఁదికి నముచిపోయినట్లు కవిసిపాములవలెఁ గ్రూరములైన బాణములను,కుప్పలు కుప్పలుగాఁ బ్రయోగించి నారి మీటుచు తన యస్త్రశస్త్రవిద్యా పాండిత్యమంతయు వెల్లడియగునట్లు ఖరుఁడు యుద్ధముచేసెను.

మ. సకలాశాపరిపూరణంబుగ మహా•శస్త్రాస్త్రసంతానముల్
భ్రుకుటీభంగముతోడ రాముపయిఁ జొ•ప్పం దప్ప నీ కేసినన్
వికలత్వం బొకయింత లేక నిజదో•ర్విక్రాంతి దీపింప సా
యకముల్ దుర్విషహస్ఫులింగచటుల•వ్యాపారముల్ గ్రక్కునన్. ౪౨౯

సకల+ఆశా+పరిపూరణంబుగన్=సమస్తదిక్కులు నిండునట్లు, మహా శస్త్రాస్త్రసంతానముల్ = గొప్ప శస్త్రములయు నస్త్రములయు సమూహములు, భ్రుకుటీభంగముతోడ=బొమముడితో, వికలత్వంబు=నిబ్బరములేమి, నిజ=తన, దోః = భుజముల, విక్రాంతి = పరాక్రమము, దీపింపన్ = వెలుగఁగా, సాయకముల్=బాణములు, దుర్విషహ = సైఁపరాని, స్ఫులింగ = మిణుఁగురులుగలవి, చటులవ్యాపారముల్ = వేగముగల మనస్సుగలవి.

తా. ఖరుఁడు కోపముచే కనుబొమలు ముడివైచి సమస్తదిక్కులు నిండునట్లు గొప్ప యస్త్రములయు శస్త్రములయు సమూహములను రామభద్రుఁడు కొంచెమైన మనస్సు చెదరనీక తన భుజపరాక్రమము ప్రకాశించునట్లు లోరువరాని మిణుఁగురులుగలవియు మహావేగముతోఁ బోవునవియునగు బాణములను జాగులేక.

శా. ఆకాశం బవకాశశూన్యముగ నేఁ◆యన్ బాణజాలావృతుం
డై కానంబడఁ డయ్యె సూర్యుఁ డటు ల◆న్యోన్యప్రఘాతార్థులై
క్ష్మాకాంతుం డసురాధినేత పెనఁగన్◆శాతాశుగాళిన్ ఖరుం
డాకౌసల్యతనూజు నొంచె సృణి మ◆త్తానేకపంబుం బలెన్. ౪౩౦

అవకాశశూన్యముగన్ = ఎడములేకుండునట్లు, బాణజాల + ఆవృతుండై = బాణసమూహములచేఁ గప్పఁబడినవాఁడై, అన్యోన్యప్రఘాతార్థులై=ఒండొరులను గొట్టు కోరికగలవారై, శాతాశుగాళిన్ = పదునైన బాణముల వరుసచే, సృణిన్=అంకుశముచే, మత్త=మదించిన, అనేకపంబుం బలెన్ ఏనుఁగునువలె.

తా. ఆకాశమున సందులేనట్లు వేయఁగా నా బాణముల సమూహముచే నావరింపఁబడినవాఁడై సూర్యుఁడు కానరాఁడయ్యె. ఆప్రకార మొకరినొకరు కొట్టవలయునను కోరికతో రామభద్రుఁడు ఖరుఁడు యుద్ధము సేయునెడ మదించిన యేనుఁగును నంకుశముతోఁ బొడిచినట్లు ఖరుఁడు పదునైన బాణముల వరుసలచే రామభద్రు నొప్పించెను.

ఉ. నొంచి యుగావసానశమ◆నుం దలఁపించుచు నిల్చి ఘోరరా
త్రించరకోటితోడఁ గడుఁ◆దీవ్రత నీతఁడు పోరి పోరి తా
నించుక డయ్యఁడే యనుచు◆నెంచె, మృగేంద్రపరాక్రమున్ ఖరున్
గాంచె నరేంద్రుఁ డల్పపుమృ◆గంబును సింహము చూచుకైవడిన్. ౪౩౧

యుగావసానశమనున్=ప్రలయకాలమందలి యమధర్మరాజును, తలపించుచున్ = జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుచు, ఘోరరాత్రించరకోటితోడన్ = భయంకరులైన రాక్షసుల సమూహముతో, కడుఁ దీవ్రతన్ = మిక్కిలియధికముగ, పోరిపోరి = ఎంతోయుద్ధము చేసియు, ఇంచుక=కొంచెమైనను, డయ్యఁడే=అలసటచెందినవాఁడుగాఁడే, మృగేంద్రపరాక్రమున్=సింహవిక్రముని, కైవడిన్=విధముగ.

తా. ఈప్రకారము నొప్పించి ప్రలయకాలయమునిఁ దలఁపునకుఁ దెచ్చునట్లు నిలిచి భయంకరులైన యుందఱు రాక్షసుల గుంపుతో యెంతో యుద్ధము చేసియుఁ గొంచెమైన నీ సింహవిక్రముఁ డలయకున్నాఁడే యేమి యీ యన బలమని యాలోచించెను. రామభద్రుఁడును వాని సింహ మొక యల్పమృగ

ములను జూచినట్లు చూచెనేకాని వాఁడొకబలవంతుఁ డగురాక్షసుఁడని తలంచిన వాఁడును గాఁడు.

కం. క్రించుఁడు భాస్కరసన్నిభ, కాంచనరథతలమునందుఁ గాండాసనముం
జంచద్గతిఁ ద్రిప్పుచుఁ బా,శాంచితకరశమనుభంగి నవనిపుఁ గదిసెన్. ౪౩౨

క్రించుఁడు = అల్పుఁడగు ఖరుఁడు, భాస్కర = సూర్యునితో, సన్నిభ = సమానమైన, కాంచనరథతలమునందు = బంగారుతేరియందు, కాండాసనమున్ = వింటిని, కాండ + అసనము = బాణములను జిమ్మునది, చంచత్ + గతిన్ = గిరగిర తిరుగువిధముగా, పాశాంచితకర = పాశముచేఁ బ్రకాశించు హస్తముగల, శమనుభంగిన్ = యమునివలె, అవనిపున్ = రాజును, కదిసెన్ = సమీపించెను.

తా. అల్పుఁడైన ఖరుఁడు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు బంగారుతేరిపై నుండి గిరగిర వింటిని ద్రిప్పుచు పాశమును చేత ధరించిన యమునివలె రామభద్రు సమీపించి.

— ఖరుఁడు శ్రీరాముకవచంబు భేదించుట —

చ. వనదహనంబు డాయుశలభం బన రామునిఁ దాఁకి విల్లు చ
య్యనఁ గరలాఘవంబు మెఱయన్ దృఢముష్టితలంబు ప్రయ్యఁగా
సునిశితబాణముల్ వఱపి సూర్యనికాశకలంబసప్తకం
బున రఘునీరుకంకటము భూమిపయిం బడ నేసెఁ దీవ్రుఁ డై. ౪౩౩

వనదహనంబున్ = కారుచిచ్చును, డాయు = సమీపించు, శలభంబనన్ = మిడుతయనునట్లు, సూర్యనికాశ = సూర్యునితో సమానమైన, కలంబసప్తకంబునన్ = ఏడుబాణములతో, కంకటము = కవచము, తీవ్రుఁడై = వేగముగలవాఁడై.

తా. కాఱుచిచ్చును సమీపించు మిడుతవలె రామునిఁ దాఁకి తన హస్తలాఘవము మెఱయునట్లు రామభద్రుఁడు పట్టినవిల్లు, వింటిని పట్టుకొన్న పిడికిలి చీలునట్లుగా కఱకుములుకులఁ బ్రయోగించి, సూర్యునితోసమానమైన కాంతిగల యేడు బాణములచే రామభద్రుని కవచము నేలమీఁదఁ బడునట్లు వేగముగఁ గొట్టెను.

చ. కవచము నేలఁ గూల్చి లయకాలభయంకరగర్జలట్టియా
రవముల నించుచున్ శితశరంబు లసంఖ్యముగాఁగ గప్ప భూ
ధవుఁడు ఖరామరారి శరతాడితుఁ డై గతధూమవహ్నినా
మిపుల వెలింగె భీషణసమీకతలంబున రోషదీప్తుఁడై. ౪౩౪

లయకాల = ప్రళయమందలియముని, భయంకరమైన గర్జలట్టి = సింహనాదములవంటి, ఆరవములన్ = ధ్వనులను, శర = బాణములచే, తాడితుఁడై = కొట్టఁబడినవాఁడై, గతధూమ = పోయినపొగగల, పొగలేనివహ్నినాన్ =

అగ్నియో యనునట్లు, విపుల = మిక్కిలి, రోషదీప్తుఁడై = కోపముచే మండు చున్నవాఁడై భీషణసమీకతలంబునన్ = భయంకరమైన యుద్ధప్రదేశమందు, వెలిఁగెన్ = ప్రకాశించెను.

తా. ఇట్లు ఖరుఁడు రామభద్రుని కవచము నేలఁబడఁ గొట్టి ప్రలయకాల మందలి యముని సింహనాదములవంటి సింహనాదములు గావించుచు పదును గల బాణములు లెక్కలేక గురియింపఁగా రామభద్రుఁడును రాక్షసునిబాణము లచేఁ గొట్టఁబడి పొగలేనిమంటలవలె రోషముచే మండుచు భయంకరమగు యుద్ధభూమియందుఁ బ్రకాశించెను.

ఉ. కోపము రూపముం గొనిన•కోపున నాతనిరూపు మాపఁగా
నేపున నన్యచాపము ము•నీశ్వరదత్తము వైష్ణవంబు సీ
తాపతి పూని రోపముల • దారుణరీతి ఖరధ్వజంబు ధా
త్రీపతితంబుఁ జేయ నది • ద్రెళ్లె సురాజ్ఞను సూర్యుఁ డోయనన్. ౪౩౫

కోపునన్ = విధముగ, మునీశ్వరదత్తము = అగస్త్యునిచే నీయఁబడిన వైష్ణవధనుస్సును, రోపములన్=బాణములను, ధాత్రీపతితంబున్=నేలఁబడిఁనది

తా. కోపము రూపము ధరించినట్లయి యతని జంపుటకుఁగాను అగస్త్యుని డిచ్చిన వైష్ణవధనుస్సును దీసికొని రామభద్రుఁడు బాణముల సంధించి ఖరుని ధ్వజము విఱిగి నేలఁబడునట్లు కొట్టఁగా నది దేవతలశాపముచేఁ బడు సూర్యు వలెఁ బడెను.

ఉ. సంగరమర్మకోవిదుఁడు • శాతశరంబుల రామచంద్రుమ ర్మాంగము లోలి దూఁటఁ బ్రద•రాగ్ర్యచతుష్కమువైచి రక్తసి
క్తాంగునిఁజేయు, మూర్ధమును•నాయతబాహు లురంబు నాఁగా
రింగునఁ గ్రుచ్చెఁ దా నొకట • రెంటను మూఁటను రాము డాఖరున్. ౪౩౬

సంగరమర్మకోవిదుఁడు=యుద్ధరహస్యములందుఁబండితుఁడు, శాతశరంబులన్ = పదునైనబాణములచే, మర్మాంగములు = ఆయువుపట్టులు, ఓలిన్ = వరుసగా, దూఁటన్=పొడుచునట్లు, ప్రదరాగ్ర్యచతుష్కము=నాలుగు మేలిబాణములను, రక్తసిక్తాంగునిన్=నెత్తుటఁ దడిసిన దేహములుగల వానిని, మూర్ధము= శిరస్సు.

తా. యుద్ధరహస్యము దెలిసిన ఖరుఁడు నాలుగు పదునుగల బాణములచే రామభద్రుని యాయువు పట్టులుపొడుచునట్లులేసి నెత్తుటఁదడిసిన దేహముగల వానినిగాఁజేయఁగా నాయనయు నొక బాణమును శిరస్సునందు, రెండు బాణములను బాహువులందు, మూఁడుబాణములు వక్షస్థలమునందు నాటవేసెను.

చ. ఉఱక విభుండు వెండియుఁ ద్ర•యోదశబాణములూని వైరిపే
పఱఁగ నొకంటఁ గాఁడియు హ•యంబుల నాల్గిట సూతు నొక్కటన్
బిఱుసన మూఁటిచే నొగయు • వేగమ యక్షము రెంటఁ ద్రుంచి క్ర
చ్ఛుఱ నవలీల బాణయుత•చాపముఁ ద్రెంచెను ద్వాదశంబునన్. ౪౩౯

ఉఱక = లక్ష్యము సేయక, త్రయోదశబాణములు = పదుమూఁడు బాణములు, పెంపు + అఱఁగన్=విజృంభణ మఱఁగునట్లు, క్రచ్ఛుఱన్ = శీఘ్రముగ, అవలీలన్=సునాయాసముగ, బాణయుతచాపమున్=బాణములోఁగూడియుండిన వింటిని, ద్వాదశంబునన్=పంద్రెండవ దానిచే.

తా. ఖరుఁడువేయు బాణములను లక్ష్యపెట్టక రామభద్రుఁడు పదుమూఁడు బాణములు సంధించి శత్రువు విజృంభణ మఱఁగునట్లు ఒకదానితో కాఁడియు, నాలుగింటిచే గుఱ్ఱములను, సారథి నొక్కదానిచేతను, మూఁడుబాణములచే నొగయు, ఇరుసును రెండింటిచేతను, బాణముతోడి వింటిని పంద్రెండవబాణమునను ద్రుంచెను.

కం. పతి వెండియుఁ బదుమూఁడవ, శితశరమున ఖరుని మేను•చీల్చిన నతఁడున్
హతసారథి హతహయుఁడై, క్షితికిని లంఘించె గదను•గేలం గొనుచున్.

తా. పదునగు పదమూఁడవబాణముచే ఖరునిదేహము చీలునట్లువేయఁగా నతఁడు చంపఁబడిన సారథియు గుఱ్ఱములు గలరాఁడై చేత గద తీసికొని భూమిమీఁదికి దాఁటెను.

కం. అద్భుత మగుకౌసల్యా,ప్రోద్భవుచారిత్రమునకుఁ • బుష్కరవీథిన్
ముద్భారంబునఁ బొదలుచు, సద్భావముతోఁడ బూజ • సలిపిరి వేల్పుల్. ౪౪౦

కౌసల్యాప్రోద్భవు=కౌసల్య కుమారుఁడగు రామభద్రుని, పుష్కరవీథిన్=ఆకాశ మార్గంబున, ముత్+భారంబునన్ = సంతోషాతిశయముచే, సద్భావముతోడన్=మంచి తలంపుతో, వేల్పుల్=దేవతలు.

—• ౨౯-వ సర్గము. ఖరుని శ్రీరాముఁడు నిందించుట •—

చ. గద గొని నిల్చియున్న ఖరుఁ • గాంచి ధరాతనయాధవుం డనున్
మృదువుగ హృద్వ్రణంబులగు•నిష్ఠురవాక్కుల రాక్షసాధమా !
గొదకొని తేరులున్ హరులుఁ • గుంజరముల్ పొలుపార గర్వి వై
యదయుత లోకదూష్య మను•నాఱడిచేఁతలు చేసి తిప్పిరో. ౪౪౧

హృద్వ్రణంబులు=హృదయమునఁ బుండువంటివి, గొదకొని=అతిశయించి, ఆఱడిచేఁతలన్=చెడ్డకార్యములను, తిప్పిరో=ఛీఛీ, కుంజరములు = ఏనుఁగులు,

లోకదూష్యము=జనులచే నిందింపఁబడునది; ధరణీతనయావిభుండనుటచే సీతా దేవి రక్షణ ప్రధానకార్య మని చెప్పిన మాటలు స్మరించినవాఁడని భావము.

ఈ ఘోరయుద్ధమందు మాటల కెడములేకున్నను గర్వకారణములగు సర్వము, సేనయు, నాయుధములు సమయుటచే నిప్పుడైనఁ దెలిసి తెప్పుకొని బాగుపడునేమో రక్షింతమను నుద్దేశ్యముతో నయము భయము దోఁప రామ భద్రుఁడు ఖరునితోఁ జెప్పుచున్నాఁడు-౪౪౩ వఱకు నీతిని బోధించునవి. అవల భీతిని కలిగించునవి. ఇవియే యీ పద్యమునందు మృదువులని, నిష్ఠుర వాక్య ములని చెప్పఁబడెను.

తా. చేత గదఁబట్టుకొని నిలిచియుండు ఖరుని జూచి సీతాపతి మెత్తని మాటలచేతను హృదయమునఁ బుండువంటి కఠినవాక్కులచేతను నిట్లనెను. ఓరీ : నీచరాక్షసుఁడా : విస్తారముగ రథములు, గుఱ్ఱములు, ఏనుఁగు లుండుటచే గర్వించినవాఁడవై, దయలేనివాఁడవై లోకులు నిందించు చెడ్డపనులు చేసితివి. ఛీ, ఛీ.

కం. తాపముఁ గూర్చుచు జనులకుఁ, బాపంబులఁజేయువాఁడు ♦ పరమేశ్వరుఁ డేన్
 బ్రాపించుఁ గీడుఁ దప్పక, పాపాత్మా: నీవిధంబుఁ ♦ బలుకఁగ నేలా. ౪౪౧

తా. జనులకు బాధ గలిగించుపాపకార్యములను జేయువాఁడు పరమేశ్వరుఁ డైననీ దప్పక కీడులకుఁ బాలుపడును. పాపీ : ఇఁక నీవనఁగా నెంతవాఁడవు ?

చ. భువనవిరుద్ధ మైనపనిఁ ♦ బూని యొనర్చుచు దుష్టచిత్తుఁ డై
 పొవరున సంచరించుఖలు ♦ పొం గణఁగింపఁగఁ జూతు రెల్లరున్
 భవనసమాగతోగ్రఫణి ♦ భంగిని, ధూర్తు స్వలోభకామసం
 భవకలుషంబులం జెడును ♦ బ్రాహ్మణి దా వడగండ్ల చే బలెన్. ౪౪౨

భువనవిరుద్ధము = లోకమునకు విరోధమైనది, పొంగు=గర్వము, భవన సమాగత=ఇంటిలోఁజేరిన, ఫణిభంగిని=పామువలె, ధూర్తు=దుష్టుఁడు, వృద్ధ, నీచ, మూర్ఖ, ధూర్త, గృహస్థ చార్వాకశబ్దములకు ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయ ము"ఁడు"లేకయు రూపములుగలవు. ఇవి ఉకారాంతము లగును; ధూర్తుఁడు, ధూర్తు రెండును సాధురూపంబులే. స్వలోభకామ = తగలోభముకామముచే, సంభవ=పుట్టిన, కలుషంబులన్=పాపములచే, బ్రాహ్మణి=నలికండ్ల పాము.

తా. ఇంటిలోఁజేరిన పామును జంపుటకు నెట్లు జనములు యత్నము చేయుదురో యట్టులే లోకమునకుఁ గీడు కలిగించు కార్యములను జేయుచు చెడ్డ మనస్సు గలవాఁడై గర్వియై తిరుగు దుష్టుని గర్వ మణఁగింప లోకులెల్లరు సాధువు లసాధువులుకూడఁ బ్రయత్నింతురు. దుష్టుఁడు. తా నొకరికి నీయరా

దనులోభగుణము చేతను పరులది తనకు రావలయు నను కామము చేతను కలిగినపాపములచే నలికండ్లపాము వడగండ్లను దిని చచ్చినట్లు చెడును.

ఉ. ఏమిఫలంబుఁ బొందెదవొ•హీననిశాటుఁడ! దండకాటవీ
భూమిఁ జరించుసాధుముని•పుంగవులన్ వరధర్మనిష్ఠులన్
హామికఁ జంపి చంపి; కలు•షాత్ములసంపద శీర్ణమూల మౌ
భూమిరుహంబుభంగి నిలఁ•బోవదు దీర్ఘముగా దురాత్మకా. ౪౪౩

హీననిశాటుఁడ=నీచరాక్షసుఁడా! హామికన్ = గర్వముచే, శీర్ణమూలము = వేరు తెగినది, భూమిరుహము=చెట్టు, దీర్ఘముగా=చిరకాలము.

తా. నేనేమి పాపము చేసితిని. నేను పాపము చేసియుండిన నాకీసంపద యెట్లు వచ్చెను? అందువేమో. ఓరీ నీచరాక్షసా? దండకారణ్యమునందు సంచరించు మునిశ్రేష్ఠులను గొప్ప ధర్మమునందు నిలుకడగలవారై యేకారణముచేఁ బరుల కెవ్వరికి నేబాధయుఁ గలిగింపని సాధువులను నీ యిష్టము ప్రకారము గర్వించి చంపితివి కదా. దానివలన నేమి మేలు గలుగునని తలఁచితివి? సాధారణముగ నీ జన్మమునఁ జేసిన పుణ్యపాప ఫలము లీ జన్మమందే యనుభవమునకురావు. పోయిన జన్మములందుఁ జేసిన పుణ్యమువలన నీ జన్మమున సంపద గలుగును. అయిన నేమి లాభము? పుణ్యముచేతఁగదా మన కైశ్వర్యముగలిగెను. జ్ఞానము లేక మదముచేఁ బాపములు చేయువారి సంపద వేరుచెడిన చెట్టువలె దీర్ఘకాలము నిలువదు. త్వరలోనే నశించును. అట్లులే పోయిన జన్మమున నీవు చేసిన పుణ్యఫలము తీరినది. పాప ఫల మనుభవించు కాలము వచ్చినది.

కం. ఋతువులు సమకూరినచో, క్షితిజము తగుపూలు పూచు•చెలువున నరుఁడు
ద్ధతిఁ జేసినయఘములఫల,మతఁడ యవశ్యంబు నొందు•నయ్యయివేళన్.

క్షితిజము = చెట్టు.

తా. విత్తనము నాటఁగానే పూలు పండ్లు చేతికి రానట్లు పాపముచేసిన వెంటనే పాపఫలము రాదు. చెట్లు ఋతువులు ప్రాప్తించినపుడు గదా పూలు పూచును. అట్లులే మనుష్యుఁడు తానుజేసిన పాపఫలము దానికాలము వచ్చినపుడు తప్పక యనుభవించును.

కం. విషమును గూడినయన్నము, గ్రసియించినవానిపగిదిఁ•గలుషఫలము లా
దొసఁగులు పాపాత్ముం డెటు, వెసఁగుడుచుం; బాపఫలము•వృథ
పోదెపుడున్.

గ్రసియించిన=తినిన, దొసఁగులు=కీడులు, వెసన్=శీఘ్రముగా.

తా. విషముతోఁ గలిసిన యన్నము దినినచోఁ దప్పక కీడెట్లు కలుగునో

యట్టులే పాపఫలములయిన కీడులును శీఘ్రమునందే యే విధముగనైన మనుష్యుఁ డనుభవించునుగాని తప్పదు.

ఆ. పాప మాచరించు•పాపాత్మకుం భువ, నాహితార్థు లైన•యట్టిఖలుల
సంహరించుటకును•జననాథుచే నాజ్ఞఁ,బొందివచ్చినాఁడఁ•బొలసుదిండి. ౪౪౬

భువనాహితార్థులు=జనులకుఁ గీడు చేయఁగోరువారలు, ఖలులన్ = దుష్టులను, పొలసుదిండి=మాంసభక్షకుఁడ.

తా. పాపకార్యములు చేయుపాపాత్ములను లోకమునకుఁ గీడుచేయఁ దలఁచు దుష్టులను జంపుటకై రాజాజ్ఞకొని, రాక్షసుఁడా వచ్చితిని.

"కుమతులకుం గర్తయగుచుఁ గోపింపఁగా; సమితాజ్ఞానిపుణుండగు ? శమనుండా వీఁడునేఁడు జగములకెల్లన్" అన్నట్లు లోకములోని పాపాత్ముల దండించుటకు నీ వేమి యమధర్మరాజవా? మే మెట్లుండిన నీ కేమి ? అందు వేమో. పరలోకమున దండించువాఁడు యముఁడైనచో నీలోకమునఁ బాపుల దండించు వాఁడురాజు. కావున నేను బాపాత్ముల దండింప రాజాజ్ఞ గొని వచ్చితిని.

రాజవుకమ్ము నీవు జనరాజికి. వన్యమృగాళి కయ్యెదన్ రాజను దండకాటవికి గ్రక్కనఁ, బోయెదఁ బొమ్ము వీటికిన్. అను(అయోధ్య ౨౪-౨౭పద్యము) వాక్యమిచ్చట స్మరణీయము. ఇంతవఱకు నయముగఁజెప్పి వానియందు మెత్తని పాటుగానక యిఁక భయముచేనైన మంచిమార్గమునకు వచ్చునేమో యని కఠినముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ఉ. పాములు పుట్టలోనికిని•బాఱెడుభంగి మదీయమార్గణ
స్తోమము నీశరీరమునఁ•దూఱి నినున్ సహసైన్యమిత్రుఁగా
నీమునుచంపినట్టివ్రత•నిష్ఠులవెంబడిఁ గావు పుచ్చురా
నీమెయి కండగర్వమును•నేఁ డిటఁ జూపర చూతు రాక్షసా. ౪౪౭

మదీయ=నాయొక్క, మార్గణ=బాణముల, స్తోమము=సమూహము.

తా. పుట్టలోనికిఁ బాములు పోవు విధముగ నా బాణములు నీ శరీరమునఁ దూఱి నిన్ను నీ సైనికులతోడను, మిత్రులతోడను, ముందు నీవు చంపిన ఋషుల వెంటఁగావు పోవఁజేయును. నీ దేహమునఁ గండగర్వ మెంతయున్నదో యంతయు నిప్పుడే చూపుము చూచెదను.

ఇటువంటి దుష్టరాక్షసులు పుణ్యాత్ములైన మునులుపోవు లోకమునకే పోదురా ?

"ద్వావిమౌపురుషౌలోకే, సూర్యమండల భేదినౌ, పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణేచాభిముఖోహతః" అన్నట్లు యుద్ధమున వెనుకంజ పెట్టక యభిముఖుఁడై చచ్చిన వీరునకు స్వర్గముకలదు. ఇది సర్వవీరసామాన్యము. ఇఁక శ్రీరామునిచే యుద్ధమునకుఁ జచ్చినవారికి స్వర్గప్రాప్తియేల మోక్షప్రాప్తియుఁ గలుగును. మరణకాలమున భగవద్దర్శనము, భగవచ్చింత గలవారికి నరకమేల వచ్చును? కావున రాక్షసదర్శనము రాక్షసచింతచే రాక్షసులచేతఁ జచ్చిన మునులకంటె వీరికే గొప్పఫలము కలదు. కావుననే స్కాందమున "రామవిద్ధానిశచరా బాణైర్మర్మసుతాడితాః. రామమాసాద్యసమరే సాయుజ్యపదవీంగతా" యని రాక్షసులకు సాయుజ్యము వచ్చినట్లు చెప్పఁబడెను.

"యం యం వాపిస్మరన్ భావం త్యజత్యంతేకళేబరమ్
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదాతద్భావభావితః" భ. గీ. ౮. ౬.

ఈ విషయమున శ్రీ భాగవతంబున

కం. వైరానుబంధనంబునఁ
జేరిన చందమున విష్ణుఁ జేరతరభక్తిన్
జేరఁగరాదని తోఁచెను
నారాయణ భక్తియుక్తి నా చిత్తమునన్.

అను నారదసూక్తి స్మరణీయము.

పరమభక్తివలెఁ బరమవైరము సాయుజ్యము కలిగించును. "యేనకేనాప్యుపాయేన మనః కృష్ణే నివేశయే" త్తని యేయుపాయముచేనైన సరియె మనస్సు భగవంతునందు నిలుపుట ప్రధానము. ఈ యుద్ధమునఁ జచ్చిన పదునాలుగువేల రాక్షసులకు సాయుజ్యముగలదా? లేదు. వీరికి శ్రీరామచంద్రమూర్తి యందుఁ బరత్వబుద్ధిలేదు. తీవ్రధ్యానములేదు. యుద్ధమునఁ జచ్చినవారి విషయమై భారతంబున నిట్లు చెప్పఁబడినది.

యైర్హుతాని శరీరాణి హృష్టైః పరమసంయుగే
దేవరాజసమాన్ లోకా నతాస్తే సత్యవిక్రమాః
యే త్వహృష్టేన మనసా మర్తవ్య మితి భారత
యుధ్యమానా హతాః సంఖ్యే, గాంధర్వైః సహసంగతాః
యేచ సంగ్రామభూమిష్ఠా, యాచమానాః పరాఙ్ముఖాః
శస్త్రేణ నిధనం ప్రాప్తా గతాస్తే గుహ్యకాన్ప్రతి
పాత్యమానాః పరైర్యేతు హీయమానా నిరాయుధాః

ప్రహినిషేవా మహాత్మానః పరా నభిముఖా రణే
ఛిద్యమానాః శస్త్రైః శస్త్రైః క్షత్రధర్మపరాయణా
హతాస్తే బ్రహ్మసదనం గతా వీరాః సువర్చసః ॥

యుద్ధమందు శరీరములను సంతోషముతో శత్రువుల బాణాగ్నియందు హోమముచేసినవారికి నింద్రలోకము, మనస్ఫూర సంతోషములేక చావవలసినదే గనుక యుద్ధముచేయుద మనిచేసి చచ్చినవారికి గంధర్వలోకము, సంగ్రామమందు యాచించుచునో పరాఙ్ముఖులయియో పోవుతఱి బాణములు తగిలి చచ్చినవారు గుహ్యలోకమునకు, క్షత్రధర్మ మెఱిఁగి పలాయనమగుట యవమానకర మని తలఁచి శత్రువుల నెదిరించి నిరాయుధులై పోయిచంపఁబడినవారు బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోదురు. అంతియుకాని యందఱకు సమానలోకము రాదు.

చ. నిరయము నొంద యుద్ధ ధర • ణీస్థలి మామక తీవ్రమార్గణో
త్కరములఁ గూలియున్న నిను • గాఢముదాన విమానసుస్థితుల్
దురుసున నీవధించినవ్ర • తుల్ గనుఁగొందురు, తాటిపండున
ప్పరుస భవచ్ఛిరంబుఁ బడ • వైచెద నీబల మెంతో చూపుమా. ౪౪౦

నిరయము=నరకబాధవంటిబాధ, మామక=నాయొక్క, తీవ్ర=పదునైన, మార్గణ=బాణముల, ఉత్కరములన్ = సమూహములచే, కూలియున్న = చచ్చి పడిన, గాఢముదాన = అత్యంత సంతోషముతో, విమానసుస్థితుల్ = విమానమందుఁ జక్కఁగానున్నవారు, దురుసునన్=దుష్టతనముచే, వ్రతుల్=మునులు, ఇందు నిరయమనఁగా యమనరకముగాదు; బాణఘాతములచేఁ గలుగు నరక బాధవంటి బాధయని యర్థము. అటుగాకున్న మీఁది పద్యమునఁ జెప్పఁబడినది వ్యర్థమగును.

తా. యుద్ధరంగమందు నా బాణముల నేలఁగూలి బాధపడు నిన్నుఁజూచి నీవు వధించిన మునులు ఆకాశమున విమానము లందున్నవారై మిగుల సంతోషముతోఁ జూతురు.

తాటిపండు నేలఁబడఁగొట్టినట్లు నీ శరీరమును నేలఁబడఁగొట్టెదను. కావున నీ బలమెంతయున్నదో దాని నంతయుఁ జూపుము. నీ బలమంతయు నీవు చూపిన పిమ్మటనే నిన్నుఁ జంపెదను. బలమంతయుఁ జూపిన రాముఁడేమై యుండునో యను కొఱఁత నీకు నీ వారికి నక్కఱలేదు.

చ. అని తను నాడు రామమను • జాధిపుఁ గన్గొని కోపరక్తలో
చనుఁ డయి నవ్వి రాక్షసుఁడు • చప్పిడిమూఁకను జంపినంతనే

కనుఁగవ కానలేక కడు॰గర్వమునన్ నిను నీవ మెచ్చుకో
ఘనత లభించునే? విను వి॰కత్థనముల్ బలియుండు పల్కునే ? ౪౪౯

చప్పిడి= సారహీనమయినది, వికత్థనముల్ = తన్నుఁదాను బొగడుకొను మాటలు, బలియుండు=బలవంతుఁడు.

తా. అని తన్ను నిష్ఠురములాడుచున్న రామభద్రునిఁ జూచి యవి తన మేలునకై చెప్పఁబడుచున్నవని తెలిసికొనలేని యాఖరుఁడు యుద్ధమునందు సాధారణముగ నందఱచేఁ జెప్పఁబడు బిభీషికోక్తులని (బెదరింపు మాట లని) తలఁచి కోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱచేసి నవ్వి యిట్లనెను. ఓరీ! నిస్సారమైన యీ గుంపును జంపినంతనే గర్వముచేఁ గన్నులుగానలేక మహాశూరుఁడనని నిన్ను నీవు మెచ్చుకొనఁగానే గౌరవమువచ్చునా? బలవంతుఁ డగువాఁడు తన్నుఁ దా మెచ్చుకొనునా ?

మఱియొకయర్థము-నవ్వి=మహాత్ములుకూడ నొక్కొక్కసారి తమ యోగ్య తకుఁ దగనికార్యములు చేయుదురుకదా యనినవ్వి.

చప్పిడి....లభించునే = రామచంద్రా నీవు మహానుభావుఁడవు. భగవం తుఁడవు. నీవు సంకల్పముచేతనే అనేకకోటి బ్రహ్మాండముల సృష్టింపఁగలవు. సంహరింపఁగలవు. అట్టి నీ వీచప్పమూఁకలఁ గొందఱఁజంపి యదియొకగొప్ప కార్యముగఁ జెప్పెదవేల? అది నీయోగ్యతకుఁ దగినకార్యమా? నీవంటిబలిష్ఠుఁడు కూడ నాత్మస్తుతి యను దోషమునకుఁ బాలుపడునా? నీవహంకార మమకారములు లేనివాఁడవే. ఈ యహంకార మెందుండివచ్చెను. నన్ను భయపెట్టుట కందువా? నీవెవఁడవో నాకు వాస్తవము తెలియకుండినఁగదా నీకు భయపడుదును. నాశాప మోక్షణము చేయవచ్చిన విష్ణువవే. నామేలుకోరివచ్చిన నీకు భయపడుదునా? నన్ను భయముపెట్టి యింకను జీవింపఁజేసి శాపఫలమింకను ననుభవించుచు నీ పాడుజన్మమునందే యుండు మనెదవా? ఇట్టి యభిప్రాయము నీకుఁదగునా ?

సీ. పౌరుషశాలి యౌ॰బలవంతుఁ డేయెడఁ, దాఁజెప్పనే స్వకృ॰త్యములఁ బొగడి
నీచు లౌధారిణీ॰నేతలు నీయట్లు, రజ్జు లాడెదరు ని॰రర్థకముగఁ
దనమహాకుల ప్రసూ॰తత్వంబుఁ జాటుచు, ననవసరంబుగ॰మనుజుఁ డెవఁడు
మృత్యుకాలంబున॰మేకొనఁ బొగడుకో?దర్భాగ్రమున నున్న॰దహనుమాడ్కి
తే. నిట్టు నిను నీవ పొగడుకోఁ॰బట్టి తెలిసె నీలఘుత్వంబు;గదఁగొని॰కేలనిలువ
ధాతుచితమప్రకంప్యమౌ॰ధరణిధరము,చొప్పమైనున్న నన్నిటఁ॰జూడవాక్కా.

రజ్జులు = పొగడుకోలుమాటలు, నిరర్థకముగన్ = నిష్ప్రయోజనముగ, మహాకులప్రసూతత్వము=గొప్పవంశమునఁబుట్టుట, చాటుచున్=ప్రకటించుచు,

అనవసరంబుగన్=సమయముగానప్పుడు, దర్భాగ్రమునన్=దర్భకొనయందు, దహనుమాడ్కిన్=అగ్నివలె, లఘుత్వంబు = పలుచఁదనము, ధాతుచితము = ధాతువులతోఁగూడినది, అప్రకంప్యము=కదలింపరానిది, ధరణీధరము=కొండ, నీచులౌధారుణీనేతలు = నీవు నీచుఁడవు రాజవుగావు. వారివలె మహాత్ముఁడవగు నీవేల నటించెదవు? మృత్యుకాలంబునన్=శత్రువులకు మరణకాలము ప్రాప్తించినదని తెలిసియు వారియెదుట నెవఁడు తన్నుఁదాను బొగడుకొనును ? అది నిష్ప్రయోజనకార్యముగదా, చచ్చెడివారియెదుటనా పౌరుషోక్తులు.

తా. మగతనముగల బలశాలి తనకార్యములను దాను జెప్పుకొనఁడు. నీచులగురాజులే నీవలె నిష్ప్రయోజనముగ వ్యర్థభాషణము లాడుదురు. తాను గొప్పవంశమునఁ బుట్టితినని ప్రకటించుచు నసమర్థంబుగ నీవలె మరణము సమీపించినసమయంబునఁ దన్నుఁదాను బొగడుకొన నంగీకరించును. నిన్ను నీవు పొగడుకొనఁబట్టి దర్భకొనయందలి యగ్నివలె నీవెంతటి నీచుఁడవో తెలిసెను, చేత గదఁబట్టుకొని ధాతువులతోఁగూడి కదలింపరాని పర్వతమువలెనుండు నేను నీకుఁ గానరాలేదా.

ఆ. పాశహస్తుఁ డైన•భాస్కరసూనుఁడు, జగము లన్ని బారి•సమరుమాడ్కి
నీగదానిహతిని•నిప్పుడ నినుఁ జంపఁ, జాలువాఁడఁ జూడు•సత్త్వహీన.౨౩

భాస్కరసూనుఁగు=యముఁడు, బారిసమరుమాడ్కిన్ = హింసించురీతి, సత్త్వహీన = బలహీనుఁడా.

తా. ప్రలయకాలమందు యముఁ డొకపాశముచేతనే లోకముల నన్నిటిని హింసించునట్లు నేనీయొకగదచేతనే లోకములనెల్ల హింసింపఁగలను గాని నిన్నుఁ జంపజాలువాఁడనా ? కాను. అని యర్థము.

సత్త్వహీన=ఇచ్చట సత్త్వము తక్కిన రెండు ప్రకృతిగుణములకు నుపలక్షణము; అనఁగా ప్రకృతిసంబంధములైన సత్త్వరజస్తమస్సులు నీయందులేవు.

అప్రాకృతపురుషుఁడవగుట శుద్ధసత్త్వమయదివ్యమంగళవిగ్రహోపేతుఁడవు.

తా. ప్రలయకాలమున యముఁడు పాశముఁ జేతఁబట్టుకొని ప్రపంచమునఁ గల జీవులనెల్ల హింసించునట్టు లీగదదెబ్బచేత నిప్పుడే నిన్నుఁ జంపెదను. బలహీనుఁడా ! చూడుము.

ఉ. నిన్ననఁ బూనుకొన్నను న•నేకము లున్నవి, పల్కనొల్ల, నా
సన్నదినాంత మయ్యె, రవి•జాఱిన యుద్ధవిఘాత మబ్బెడిన్.

జన్న సురారిపాళులకుఁ • జయ్యనఁ ద్వద్వధ నశ్రుమార్జనం
బున్నది చేయఁగాఁగలుగు • నుత్తమకార్యము, మాట లేటికిన్ ? ౨౫.౨

ఆసన్నదినాంతము = సమీపించిన సాయంకాలము, యుద్ధవిఘాతము= యుద్ధమునకు విఘ్నము, చన్న = మరణించిన, సురారిపాళులకున్=రాక్షస సమూహములకు. త్వత్ వధ = నిన్నుఁజంపుటచే, అశ్రుమార్జనంబు = కన్నీళ్ళు తుడుచుట, ఉత్తమకార్యము = గొప్పపని, నీవలనఁజచ్చుటచే దర్భాగ్రమున నున్న దహనుమాడ్కి=దర్భాగ్రముననున్న యగ్ని బంగారువలె నతివేగముగా నుండి ప్రకాశించినను, నల్పకాలమందే చల్లారి వేఱొకవస్తువును గాల్పలేనట్టు, నీపొగడు కోలుచే నీవు గొప్పవాఁడవుగా కొంచెము సేపు కానవచ్చినను, వెంటనే నీవేమియుఁ జేయఁజాలనివాఁడవని యేర్పడునని గోవిందరాజీయము—బంగారును దహించు నగ్నిచే బంగారువలెనుండు పిత్తళినిగాల్చిన నల్లగాఁగానవచ్చును. అట్లే శూరులకుఁ దగినమాటలు నీవు చెప్పుటచే నీశూరమానిత్వము బయలుపడెనని మహేశ్వరతీర్థీయము.

తా. నిన్ను నే ననఁబూనిన ననవలసినవెన్నియో యున్నవి కాని యన నిష్టములేదు. ఏలయందువా ? సాయంకాలము సమీపించినది, సూర్యుఁ డస్తమించెనా యుద్ధము నిలుపవలసివచ్చును. రాత్రి మీకనుకూలకాలమేకదా. యేల నిలుపవలె నందువా ?

నీవు మనుష్యుఁడవు రాత్రులందుఁ జీఁకటిలో నీవు యుద్ధము చేయలేవు. అట్టి ప్రతికూలసమయమందు నిన్నుఁ జంపుట నా పౌరుషమునకుఁదగినదికాదు. అదియునుగాక నిన్ను ప్రొద్దుగ్రుంకులోపలఁజంపి నీచేఁ జచ్చినవారికై యేడ్చు వారి బంధువులకు నేను గన్నీళ్ళుదుడిచి సమాధానపెట్టవలసిన గొప్పకార్య మున్నది. నీతో ముచ్చటల పెట్టుకొంటినేని యది యెట్లు నెఱవేఱును ?

వాస్తవార్థము—నీచేఁ జచ్చినవారి స్త్రీలు బంధువులు నీపాపాత్ముని చే వీనికై మామగవారందఱుఁ జచ్చిరని నన్ను దూషించుచున్నారు. వారివలె నేను నీచేఁ జచ్చితినా వారు సమాధానపడి నన్ను దూషింపకుందురు, నేనొకఁడు బ్రదికి యింటికిఁబోయితినా వారిదుఃఖము నేను జూడలేను కావున నీచే నాకు మరణమే శ్రేయస్కరము. ఈయర్థమున త్వద్వధన్, త్వత్ = త్వత్తః, నీవలని వధను అని అన్వయింపవలెను. ఈ కారణముచే నీవు నాకు హితముపదేశించినను అప్రకారము వర్తింపఁజాలకున్నాను.

చ. అని గదఁ గేలఁ ద్రిప్పి మను • జాధిపుఁ బిడ్గునుబోలె వైచినన్
ఘనతరవృక్షగుల్మముల • నాశమొనర్చుచుఁ గిట్టి రాఁగ మిం

టన రఘురామచంద్రుఁడు ఘ•నప్రదరప్రకరంబునన్ వడిన్
దునుకలుగాఁగఁ గూల్చె ఫణిఁ•దోరపుమంత్రబలంబునంబలెన్. ౪౨౩

పిడ్గునుబోలె = పిడుగునుబోలె— అచ్ఛికంబులఁబడమధ్య నులుడురుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబు. సు. వ్యా. సంధి ౨౧. అడుగడ్గునకు మాధవానుచింతన, భాగ; ఘనతరవృక్షగుల్మముల = గొప్పచెట్లను, పొదలను, కిట్టి=సమీపించి, మింటన=ఆకాశమునందే, ఘనప్రదరప్రకరంబునన్=గొప్పబాణముల సమూహముచే, ఫణిన్ = పామును, ఘనతరవృక్షగుల్మముల నాశమొనర్చుచు ననుటచే వీరు యుద్ధముచేయుస్థలము పెద్ద అరబయలుగాదని యేర్పడుచున్నది. అంతటి ఘోరారణ్యములో నిందఱు నిలుచుటకు యుద్ధముచేయుటకుఁ జాలినంత బయలెందుండి వచ్చును.

తా. ఈప్రకారముచెప్పి గదను చేతితోఁద్రిప్పి విసరి పిడుగును వైచినట్టు రామభద్రునిపై వైచెను. అదియును మార్గమందున్న చెట్లను పొదలను నాశము చేయుచు పైవడిరాఁగ దానినాకాశమందే రామభద్రుఁడు గొప్పబాణసమూహముచే మహామంత్రముచేఁ బామునువలెఁ దునుకలుగాఁ గూల్చెను.

ఉ. కూలిచి దిగ్భ్రమన్ బెగడు•కూళను ధర్మరతాత్ముఁ డిట్లనున్
ప్రేలితి వేమియో బలము•పెంపును జూపితి వింతమాత్ర కే
బాలిశ! రజ్జు లాడితివి•బాణవిదారిత మై ధరాస్థలిన్
దూలిననీగదం గనుము•తూర్ణము రమ్ము వచఃప్రగల్భుఁడా. ౪౨౪

దిగ్భ్రమన్ = దిక్కు తెలియక, బెగడు=భయపడు, కూళను = క్రూరుని, ధర్మరతాత్ముఁడు=నిరాయుధుని వేయరాదనుధర్మము దెలిసిన రామభద్రుఁడు_ ప్రేలితివి = వదరితివి, బాలిశ = మూర్ఖుఁడా, రజ్జులు = వ్యర్థభాషణములు, బాణవిదారితమై=బాణముచేఁ జీల్పఁబడినదై, ధరాస్థలిన్ = భూమిమీఁద, తూర్ణము= త్వరగా, వచఃప్రగల్భుఁడా మాటలయందు సమర్థుఁడా.

తా. గదను నేలఁ బడఁగొట్టి యయ్యో గదపోయెనే యిఁకనేమిగతి యని దిక్కుదోఁపక భయపడి నిలుచున్న ఖరునిఁజూచి, యోరీ! యేమేమియో వదరితివి గదా. నీబలాతిశయమంతయుఁ జూపితివిగదా. చెప్పినను దెలిసికొనలేని మూర్ఖుఁడా! యీమాత్రమునకా యట్లు వ్యర్థపుమాటలాడితివి. నీయొక్కగద చేతనే లోకములనెల్ల నాకులపఱిచెదనంటివే. అది యేగతిఁ బట్టెనో బాణములచేఁ జీల్పఁబడి యెట్లు నేలఁబడియున్నదో చూచితివా? మాటలనేర్పరీ! ఇఁకరమ్ము.

కం. కూలిన రాక్షసులకు బా,ష్పాళిని మార్జన మొనర్తు•నని యాడిననీ
యాలాపము లనృతము లై, యీలోనన వెలసెఁ గంటె•హీనచరిత్రా. ౪౨౫

తా. చచ్చినవారికై కన్నీళ్ళు తుడుచువని యున్నదంటివే. నీచుఁడా నీమాట లెట్లసత్యములయ్యెనో యంతలోనే చూచితివిగదా.

కం. గరుటామంతుం డమృతము, హరించినరీతి నీదు•ప్రాణము లివిగో
హరియింప నాశరంబులు,నురుఁగుల నెత్తుటిని గ్రోల•నుసలెడు మహియున్.

గరుటామంతుఁడు=గరుడుఁడు, గరుత్మంతుని తద్భవము గరుడ=గరుటామంతుఁడు-గరుటాలమంతుఁడు. ఇవి రూపాంతరములు.

తా. గరుత్మంతుఁడు అమృతము హరించినట్లు నా బాణములు నీప్రాణములను హరింపఁగా నురుఁగులతోడి నెత్తుటిని ద్రాగుటకు భూమి యెదురుచూచుచున్నది.

ఉ. ధూళిని గ్రుంగ మేను నిజ•దోర్యుగ మున్విని జాఁచి దుర్లభా
లోలవిశాలనేత్ర నవి•లోలతఁ గౌఁగిటఁ జేర్చుచాడ్పునన్
నేలను గ్రుచ్చి దీర్ఘ మగు•నిద్దురవోయెద, వంత తొమ్ములన్
గేలిడి నిద్రవోయెదరు•కీర్తితపుణ్యులు సంయమీశ్వరుల్. ౪౨౪

గ్రుంగన్=మునుఁగఁగా, నిజదోర్యుగము = నీ రెండుచేతులను-దుర్లభాలోల విశాలనేత్రన్ = కష్టపడి సంపాదించిన చలించు వెడలుపాటి కన్నులుగల స్త్రీని-అవిలోలత = ఏకమనస్సుతోఁ జపలతలేక-దీర్ఘమగు నిద్దురపోయెదవు = చచ్చెదవు-సంయమీశ్వరుల్=మునిశ్రేష్ఠులు.

తా. నీదేహము భూమిలో మునిఁగి చేతులు చాఁచుకొని యపురూపముగ నతికష్టముపై లభించిన స్త్రీని నేకచిత్తముతోఁ గౌఁగిలించి పండుకొన్నట్లు బోర్లబడి భూమిని గౌఁగిలించికొని చావఁగలవు. అంతట నీబాధ తొలఁగెనని తొమ్ముల మీఁదఁ జేతులుంచుకొని నిర్భయముగా నిర్విచారముగ సుఖముగా మునీంద్రులు నిద్రవోవుదురు. ప్రాణము వోయినఁగదా చేతులుచాఁచి నేలను గ్రుచ్చిపడుట. ముందవి చెప్పనేలయనిన గుణకవెట్టి నిద్రవోయినట్లని యెఱుఁగునది.

సీ. రాక్షసా ! మచ్ఛర•ప్రకరంబులను జన,స్థాన మిప్పుడు హత•స్థాన మైన
నిర్భయతను ముని•నికురుంబములు సంచ,రించు నీదండకఁ•గొంచ కెదను
భయపెట్టరక్కసల్•భయముపాటున నలు,దెసలఁ బాఱెదరు చూ•దిక్కులేక
కన్నీళ్ళఁ దడిసిన•విన్నని మోములు, నీ కనురూప లౌ•నీదుభార్య

ఆ. లిట్టిమగని నిన్నుఁ•గట్టికొంటను నిఫ్ధ, తెలిసి శోకరసము•తెఱఁగుఁ గావ
సౌఖ్యములకుఁ బాసి•చని నిరర్థకజీవ, లగుదు రింక రాక్ష•సాపశదుఁడ. ౪౨౫

మత్ + శర + ప్రకరంబులను=నాయొక్క బాణముల సమూహములచే, హతస్థానము=చచ్చినవారి గృహములుగలది, నికురుంబములు=సమూహములు, కొంచక = సందేహింపక, రక్కెసల్ = రాక్షసస్త్రీలు, నిరర్థకజీవులు = విధవల గుటచే ప్రయోజనములేని బ్రదుకుగలవారు. రాక్షసులందును విధవావివాహములు లేవు (ఉత్తర. ౨౪౧ వ. చూడుము) రాక్షసాపశదుఁడ=నీచరాక్షసుఁడా.

తా. ఓరీ రాక్షసుఁడా ? నాబాణములచే జనస్థానము ప్రేతస్థానముకాఁగా మునులగుంపులు నిర్భయముగా నీదండకయందు నింక సంకోచములేక తిరుగఁ గలరు. ఇంతవఱకుఁ మునులను భయపెట్టుచున్న రాక్షసస్త్రీలు ఇఁక వారు వచ్చి నాకుచెప్పుదురేమో నేను దమ్ము చంపుదునేమో యని భయపడుచు దిక్కులేని వారై దిక్కుల వెంటఁ బరువెత్తుదురు. నీకుఁదగిన నీభార్యలు కన్నీళ్ళతోఁ దడిసి వెలవెలఁబోయిన ముఖములతో దొంగవానిభార్య యెప్పటికైన ముండయే యన్నట్లు నీవంటి మగనిఁ గట్టుకొనుటచే నిప్పుడు శోకరసమెట్టిదో తెలిసికొని కామసౌఖ్యములవదలి నీచరాక్షసుఁడా బ్రతికియు ప్రయోజనములేని బ్రదుకు బ్రదికెదరు. తాను జచ్చినఁ దనపెండ్లాలు విధవలై దిక్కులేనివారై యల్లాడు దురే యను విచారముచేనైన యుద్ధము చాలించి శరణాగతుఁడగునేమో రక్షింత మను తలంపుతో నాఁడు వారి ప్రశంస కావింపఁబడెను. అనురూపభార్యలందుఁ బ్రేమయుండునుగదా.

ఉ. ఓరి నృశంస నీచ విను • మోరిదురితాత్మక విప్రకంటకా
క్రూరమనీష మీవలనఁ • గూరినిభీతిని మౌనిపుంగవుల్
దారు హవిస్సు నగ్ని నిడు•దాఁకను సంశయలోలచిత్తులై
సారెకుఁ గంప మొందెదరు • సాగు నొకో యిఁక నట్టిచేఁతలున్. ౪౨౯

నృశంస = ఘాతకుఁడా, విప్రకంటకా = బ్రాహ్మణబాధకా, క్రూరమనీష = దయలేని మనస్సుగలవాఁడా, కూరిన = కలిగిన, సంశయలోలచిత్తులై = సందేహముతోఁజలించు మనస్సుగలవారై, చేఁతలు=చేష్టలు.

తా. నీకుఁదగిన భార్యలంటివే నేనెట్టివాఁడనందువా, ఓరీ ఘాతకుఁడా ! నీచుఁడా, పాపాత్ముఁడా- బ్రాహ్మణద్వేషి-నిర్దయమైన మనస్సుగలవాఁడా ! మీ వలనఁ గలిగిన భయముచే మునిశ్రేష్ఠులు హోమసమయంబులందుఁ దాము హవిస్సును నగ్నిలో వేయువఱకు నెక్కడ నేరాక్షసుండు వచ్చునో యెవఁడు విఘ్నముచేయునో యని సందేహముచేఁ జలించు మనస్సుగలవారై పలుమాఱు గడగడలాడు చుందురు. ఇఁక నట్టిచేష్టలు జరుగునని తలఁచితివా.

కం. అన విని ఖరతరవచనం,బున ఖరుఁ డిట్లనియెఁ బ్రాణ•ములు వోయెడివే
ళను గూడ గర్వపడియెదు, మనుజాధమ! నీ వదెట్టి•మానిసి వొక్కో. ౪౩౦

ఖరతర వచనంబునన్=మిగులఁ గఠినమైన మాటచే.

తా. ఈప్రకారము రామభద్రుఁడనఁగా మిక్కిలి కఠినములైన మాటలచే ఖరుఁడిట్లనియెను. ఓరీ నీచమనుష్యుఁడా? నీవెట్టిమనుష్యుఁడవురా. ప్రాణముపోవుటకు సిద్ధముగానుండు సమయమందుఁగూడఁ బొగరుపడుచున్నావు.

ఉ. కాలము దీఱినాతఁ డెఱుఁ•గం గలఁడే యిది పల్కవచ్చు నీ
లీల వచింపరా దనెడి•లీలలు, కార్య మకార్యమున్ మదిన్
జాలు నొకో తలంప మతి•సత్త్వము వాసి షడింద్రియప్రభల్
దూలుటఁ జేసి; నీవిధము • దోఁచెడి నట్టులు గాఁగ రాముఁడా. ౪౬౧

కాలముతీఱినాతఁడు = జీవితకాలము ముగిసినవాఁడు, మతిసత్త్వము = మనోబలము, షట్ + ఇంద్రియప్రభల్=ఆఱు ఇంద్రియముల తేజస్సు జ్ఞానము.

తా. మృత్యువాసన్నమై వచ్చినవాఁడు ఇదిమాటలాడవచ్చును ఇది మాటలాడరాదు అనువిధముగాని యిదిచేయఁదగును, ఇది చేయరాదను విధముగాని బుద్ధి బలముపోయి అతీంద్రియములు జ్ఞానము తొలఁగుటచే తెలిసికొనఁగలఁడా ? లేఁడు-నీవిధముకూడ నట్టులేఁ తోచుచున్నది.

చ. అని కలయంగ నాల్గుదెస • లారసి దవ్వున నున్న పెన్నగం
బును మొదలంటఁ బీఁకి కను•బొమ్మలు నాట్యము లాడ తివ్వ తి
వ్వన వడిఁ ద్రిప్పి నెత్తురులు • పుట్ట రదంబుల మోవి నొత్తియే
పున గుఱిచూచి చచ్చితివి • పో మనుజాధమ యంచు వైచినన్. ౪౬౨

ఆరసి=వెదకి, దవ్వున=దూరమందు, రదంబుల=దంతములచే, మోవిన్=పెదవిని.

తా. ఇట్లు పలికి నాలుగుప్రక్కలు పాఱఁజూచి వెదకి దూరమందున్న పెద్ద వృక్షము నొకదాని వ్రేళ్ళతోఁ బీఁకి కనుబొమ్మలు చలించుచుండఁగా తివ్వతివ్వన వేగముగాఁ ద్రిప్పి నెత్తురుకాఱునట్టు పెదవులుకొఱుకుచు గుఱిచూచి నీచమనుష్యుఁ డా చచ్చితివి పో యని విసరివైచెను. అంతట యినుపగదను నఱికినవానికి నీచెట్టిమాత్రమని కాలబలమున వానికిఁ దోఁచినదికాదు. జూదమునందు యుద్ధమందు నెంతెంత యోటుపడునో యంతంత చలము హెచ్చుచుండును.

—• ఖరుఁడు శ్రీరాముచే హతుం డగుట •—

ఉ. వచ్చెడు దానిఁ జూచి రఘు•వర్యుఁడు శాతకలంబకంబులన్
బిచ్చెలు పిచ్చెలై పడఁగ • వ్రేల్మిడిఁ ద్రుంచి యలంతిఁ బోఁడ యా

కుచ్చితుఁ డంచుఁ దీవ్రమగు•క్రోధముఁ దాలిచి మేనఁ జెమ్మటల్
పిచ్చిల రక్తనేత్రుఁ డయి•భీకరమార్గణసంచయంబులన్. ౪౬౩

శాతకలంబకంబులన్ = వాఁడిబాణములచే, వ్రేల్మిడి = చిటికెవేయునంతలో, అలంతి=కొంచెముతో, పిచ్చిలన్ = ఉబ్బుచుండఁగా, భీకరమార్గణ సంచయంబులన్=భయంకరమైన బాణసమూహముచే.

తా. అట్లు వచ్చుచున్న యా వృక్షమును జూచి రామభద్రుఁడు వాఁడి బాణములచే చిన్న చిన్న తునకలై పడునట్లు చిటికెవేయు సంతలో నఱకి యీ దుష్టుఁడు కొంచెముతోఁ బోవువాఁడు కాఁడు. వీనియందు దయ నిరర్థకమని నిశ్చయించుకొని మిగులఁ గోపము దెచ్చుకొని దేహమునఁ జెమ్మట లుబ్బుచుండ కన్నులెఱ్ఱనగాఁగా భీతినిగలిగించు బాణముల సమూహముచే.

ఉ. చిల్లులు వోవ మేను వెసఁ•జేసిన నెత్తురు కొండవంకనాఁ
బెల్లుగఁ దోర్ల వేదనను•బెల్కుఱి తాళఁగలేక మత్తు సం
ధిల్లఁ గృతాస్త్రుపై పడఁగఁ•దేకువ జివ్వన రాఁగ నెత్రు చి
ప్పిల్లెడు మేనివానిఁ గని•వెన్కడు గుంచి జవైకగామి యై, ౪౬౪

తా. దేహమంతయు రంధ్రములు పడునట్లు కొట్టఁగా కొండవంకవలె నెత్తురు గాఱుచుండెను. ఆ బాధ సహింపలేక యవయవములు విలవిలఁబోవుచుండఁగా దేహము తెలియక వింట బాణము సంధించియుండు రామభద్రునిపైఁ బడుటకు ధైర్యముతో జివ్వనరాఁగా నెత్తురు కాఱుచున్న దేహము గలవానిని జూచి బాణము ప్రయోగించుటకు నెడముండుటకై యొక యడుగు వెనుకకుఁ బెట్టి యతివేగగమనముగలవాఁడై ముందుపెట్టిన కాలు వెనుకకుఁ బెట్టుట వీరునికిఁ దగినకార్యము గాదు. అయినను జేరెఁడునందైన లేకున్న నస్త్రప్రయోగము సాధ్యముకాదు. కావున దానికై వెనుకడుగు పెట్టెనుగాని వెఱచి కాదు. దీనిని బురస్కరించుకొని "క్వచిదతి సంకటవిషయే సుభటానా మభితోయపసర్ప" యని వేదాంతదేశికవాక్యము గలదు.

ఉ. కాంతిని బ్రహ్మదండమున•కంటె ఘనం బగుపావకాభదు
ర్దాంతశరంబు శక్రదము•గ్రక్కునఁ వైవఁగ బిడ్డువోలె నా
శాంతము మాఱుమ్రోయఁ జని•నాఖరువక్షము గాఁడఁ గూలె నా
ద్యంతము దగ్గఁ దౌచుఁ ద్రిపు•రాంతకదగ్ధ ఖలాంధకుం డనన్. ౪౬౫

బ్రహ్మదండమునకంటె - బ్రహ్మాస్త్రమునకంటె, పావకాభ = అగ్నితో సమానమైన, దుర్దాంతశరంబు=అమోఘమైన బాణము, శక్రదము = ఇంద్రుఁడిచ్చినది, ఆశాంతము=దిక్కులకడవఱకు, గాఁడన్=నాటఁగా, ఆద్యంతము =

తలమొదలు పాదమువఱకు, దగ్ధుఁడు=కాలినవాఁడు, త్రిపురాంతక = శివునిచే, దగ్ధ=దహింపఁబడిన, ఖల=దుష్టుఁడైన, అంధకుంబలెన్=అంధకాసురునివలె, ఈ అంధకాసురుఁడు శ్వేతారణ్యమున నుండినవాఁడు. ఈశ్వేతారణ్యము కావేరి సముద్ర సంగమమునకు సమీపమునసుండు ప్రదేశము.

తా. బ్రహ్మదండమునకంటె నెక్కువ కాంతిగలదై యగ్నిహోత్రమువలె జ్వలించుచు నింద్రునిచే నీయఁబడిన యమోఘబాణమును శీఘ్రముగ వేయఁగా పిడుగువలె దిక్కులు ధ్వని యిచ్చునట్లు ధ్వనించుచుఁబోయి యా ఖరునివక్షము నందు నాటఁగా దానిచే దేహమంతయుఁ గాలరుద్రునిచే దగ్ధుఁడైన యంధకాసురునివలెఁ బడెను.

కం. ఫేనమున నముచి పవిధా, రానిహతిని వృత్రబలుల • రమణను శ్రీసీ
తానాథునిమార్గణమున, మానవభుగ్వరుఁడు గూలె • మహి భస్మితుఁడై.

ఫేనమునన్=నురుఁగుచే, నముచిరమణను = నముచివలె, పవిధారానిహతిని=వజ్రాయుధమునందు దెబ్బచే వృత్రాసుర బలాసురుల రమణను, మానవభుగ్వరుఁడు = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు = మనుష్యుల భుజించువాఁడు. మానవభుక్కు-కొన్నియెడల నుపమానంబులు పెక్కులగుచో నివి కడ దాని కొక్కటిక చూపబడిథి. ప్రౌ. వ్యా. సమాస ౪౦ సూత్రము ప్రకారము ఉపమానవాచకము రమణ యనునది యొక్కచోటనే గూర్పఁబడియె.

నముచి యను రాక్షసుఁడు ఆర్ద్రిముచే, శుష్కముచేఁ జావకుండ వరముఁ దీసికొనుటచే నింద్రుఁడు తడిది ఎండినది కాని నురుగును వజ్రాయుధమునకుఁ దగిలించి దానితో వానిని గొట్టి చంపెను.

తా. నురుఁగుచే నముచియు, వజ్రముచే వృత్రుఁడు బలుఁడును రాక్షసులు చచ్చినట్లు శ్రీరామచంద్రుని బాణముచే భస్మమై యాఖరాసురుఁడు చచ్చిపడెను.

—• మహర్షులు శ్రీరామునిఁ బ్రశంసించుట •—

ఉ. అంతట గుంపుగూడివిది • తాత్ములు రాజఋషుల్ మునుల్ ధరా
కాంతుని వేడ్క ని ట్లనిరి • గౌరవ మార మహాత్మ నిన్ను నీ
ప్రాంతముఁ జేరఁ బంప శర • భంగునిఁ జూడఁగ వచ్చె నాఁడు పా
కాంతకుఁ డామహర్షులు ను • పాయమునన్ నిమఁ జేర్చె రీయెడన్. ౪౬౩

విదితాత్ములు = ఆత్మసాక్షాత్కారముగలవారు, ధరాకాంతుని = రామచంద్రభూపాలుని, ప్రాంతము=ఈ సమీపప్రదేశము, పాకాంతకుఁడు=ఇంద్రుఁడు.

తా. ఇట్లు ఖరుఁడు చావఁగానే గుంపుగూడి యాత్మసాక్షాత్కారముగల రాజఋషులు మునులు శ్రీరామచంద్రభూపతితో గౌరవమున నిట్లనిరి. మహాత్మా నిన్ను నీప్రదేశమునఁజేరఁ బంపుమని కోరుటకై యింద్రుఁ డానాఁడు శరభంగుని జూడవచ్చెను. ఆశరభంగ సుతీక్ష్ణాగస్త్యాది మహర్షు లుపాయము చేసి నిన్ను నిచటఁ జేర్చిరి.

శా. త్రుంపింపం గలుషాత్మకంబు నసుర•స్తోమంబు ని న్నిందు ర
ప్పింపం గల్గెను, దీరె మావనులు, నీ•పే రెన్నుచున్ హాయి రా
డింపన్ మౌనులు దండకాటవిని దం•డ్రీః యింక ధర్మంబు దీ
పింపన్ నిచ్చలు సంచరించెదరు ని•ర్భీతిన్ స్వధర్మంబులన్. ౪౬౮

త్రుంపింపన్=సంహరింపఁజేయుటకై, కలుషాత్మకంబు=పాపస్వభావము గల, అసురస్తోమంబున్ = రాక్షససమూహమును, తీరెన్ = చక్కఁబడెను, హాయి=సుఖము, నిచ్చలు=సర్వదా, నిర్భీతిన్=భయమువిడిచి,స్వధర్మంబులన్= తమధర్మములందు సంచరించెదరు.

తా. పాపస్వభావముగల రాక్షససమూహమును జంపించుటకై నిన్నిందు వచ్చునట్లు చేసితిమి. మావనులు చక్కఁబడెను. నీ పేరు చెప్పుకొనుచు సుఖముగాఁ దండ్రీ! మునులు దండకాటవియందు నన్నివేళల భయమువిడిచి వారివారి ధర్మంబులందు వారువారు తిరుగఁగలరు.

కం. అను నీలోనన చారణ,జనయుతముగ దేవతలును • జననాథుని పై
ఘనపుష్పవృష్టి గురిసిరి, వినువీధిని నిండె దుందు•భిధ్వానంబుల్. ౪౬౯

తా. వీరీప్రకారము చెప్పుచుండఁగనే యాకాశమునుండి చారణులతోడఁ గూడి దేవతలు రామచంద్రుపై పెద్ద పుష్పవర్షము గురియంజేసిరి. ఆకాశమార్గమున దేవదుందుభిధ్వనులు నిండెను.

శా. ఔరా యేమిపరాక్రమం, బరరె యే • మాదాక్ష్య సత్త్వంబు, ల
య్యారే యాపదునాల్గువేలు మనుజా•దానీకముల్ దాఁక నీ
శ్రీరాముండు పదాతి యై యొకఁడ త్రుం•చెన్ వానినిన్ భీకరా
కారుం డై ఘటికాత్రయంబునను సా•క్షాద్విష్ణు వౌఁ జూడఁగన్. ౪౭౦

దాక్ష్యసత్త్వంబులు=దాక్ష్యము=దక్షత్వము, కార్యనిర్వహణశక్తి,అనఁగా రాక్షసులనందఱఁ జంపఁజాలినశక్తి, సత్త్వము = బలము, మనుజాద + అనీకముల్ = రాక్షసులసేనలు, పదాతియై = కాల్నడగలవాఁడై, ఘటికాత్రయంబునను = మూఁడు గడియలలోఁ (డెబ్బదిరెండు నిమిషములు,) సాక్షాద్విష్ణువు= ప్రత్యక్ష విష్ణువు.

తా. ఆహా ! ఏమి పరాక్రమము ! ఏమి కార్యసాధనసామర్థ్యము ! ఔరా ! బలము ఏమని చెప్పవచ్చును ! ఒంటరిగాఁడు కాళ్ళమీఁద నిలఁబడి పదునాలుగు వేలరాక్షసులను మూఁడుగడియలలో సంహరించెనే యిది యితరులకు సాధ్యమా కాదు కావున నీయన ప్రత్యక్షవిష్ణువే.

—• సీతాలక్ష్మణులు శ్రీరాముఁ జేర వచ్చుట •—

కం. అని కొండాడుచుఁ దమ తమ,మనుకులకుం జనిరి లోని•మనికిత మాఱన్
గన వచ్చినసుర, లంతం, జనుదెంచెను లక్ష్మణుండు • జానకితోడన్.౪౭౧

కొండాడుచున్ = పొగడుచు, మనుకులకున్=ఉనికిపట్టులకు, లోనిమనికి తము=మనస్సులోని దుఃఖము, ఆఱన్=క్షయింపఁగా.

తా. అని పొగడుచు దేవతలు, తమమనోవేదన శమింపఁగాఁ దమతమ స్థానంబులకుఁబోయిరి. అంతట లక్ష్మణుండు సీతాదేవితో వచ్చెను.

కం. విజయి యయి యచటిమౌని, వ్రజములు పూజింపఁ దోడ • రా
లక్ష్మణుఁడున్
గజగమనంబునఁ జనియెను, నజితపరాక్రముఁడు స్వాశ్ర•మావనిఁ జేరన్.

విజయి=గెలుపొందినవాఁడు, గజగమనంబులన్ = ఏనుఁగు నడకవంటి నడకతో, అజితపరాక్రముఁడు = జయింపఁబడని పరాక్రమముగలవాఁడు, స్వాశ్రమావనిన్=తమ యాశ్రమభూమిని, దీనివలన నాశ్రమమునకు దూరము నందే యుద్ధము జరిగెనని తెలియనగు. సీతాలక్ష్మణులు యుద్ధము జరిగినచోటికే వచ్చిరి.

తా. గెలుపుగొన్నవాఁడై యచట మునిసమూహము పూజింపఁగా సీతా లక్ష్మణులు తనతోడరాఁగా నేనుఁగు నడకలవంటి నడకతో విలాసముగ నప రాజితుఁడగు రామచంద్రమూర్తి తన యాశ్రమముఁ జేరవచ్చెను.

కం. అంతట నాయనఁగనియరి, హంతను బరమర్షులకు సు•ఖావహు హర్షా
క్రాంతయయి భర్త జగతీ,కాంతుని వైదేహి బిగ్గ•కౌఁగిటఁ గ్రుచ్చెన్. ౪౭౩

అంతటన్ = ఆశ్రమము జేరినతరువాత, ఆయనన్ = శ్రీరామచంద్ర మూర్తిని, కని = చూచి, అరిహంతనున్ = శత్రువుల సంహరించినవానిని, పరమర్షులకున్ = ఋషిశ్రేష్ఠులకు, సుఖావహున్ = సుఖము కలిగించినవానిని, హర్షాక్రాంత = సంతోషముచే నాక్రమింపఁబడినది, అయి, భర్తన్ = పతిని, జగతీకాంతుని = రాజును, వైదేహి=సీత, బిగ్గ = గట్టిగా, కౌఁగిటఁ గ్రుచ్చెన్ = కౌఁగిలించెను.

తా. ఆశ్రమప్రదేశముఁ జేరిన తరువాత సీతాదేవి శత్రుసంహారకుఁడును ఋషులకు సంతోషము గలిగించినవాఁడును, భర్తయునగు శ్రీరామచంద్ర మూర్తిని గట్టిగఁ గౌఁగిలించెను.

పరిత్రాణాయ సాధూనాం, వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ ।
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే — భ.గీ.

సాధువుల రక్షించుటకును పాపాత్ముల నాశముచేయుటకును, ధర్మసంస్థాపనము చేయుటకును, ప్రతియుగంబున నేను బుట్టుచుండుదును. అని శ్రీకృష్ణ భగవానుఁడు చెప్పెను. ఈవిషయమే యుత్తరాకాండమున నిట్లు చెప్పఁబడెను.

అవతారము సార్థకముచేయ నుపక్రమించుట యీ పద్యముఁ దెలుపుచున్నది.

అరిహంతను ననునది దుష్టశిక్షణమును పరమర్షులకు సుఖావహుననునది సాధురక్షణమును దెలిపెడి.

ఇంతకుముందు చెప్పఁబడిన చరిత్రము దీనికిఁ బీఠికవంటిదై దుష్టులెవరు? శిష్టులెవరు ? వారికిఁగలిగిన బాధయెట్టిది ? అను విషయమును ఈ కార్యము నిమిత్తమై శ్రీరామచంద్రమూర్తి దండకకు వచ్చుటయునై యున్నది. మీఁది భగవద్గీతయందలి శ్లోకము సాధువులను రక్షించుటకై దుష్టుల శిక్షించుట యుద్దేశ్యముగాఁ జెప్పఁబడెను. దీనివలన దుష్టుల శిక్షించుట ప్రథమకార్యమగుచున్నది. కార్యముచేయఁబూనినపుడు మొదటఁజేయవలసినది మొదటఁ జేయవ్వలయును గనుక నరిహంతను అని దుష్టశిక్షణము తొలుతఁజెప్పి దానివలనఁ గలిగిన సాధుపరిత్రాణము రెండవదిగాఁ జెప్పఁబడెను. ఖరాదివధకుఁ గారణము దానివలని ప్రయోజనము ఋషిసంరక్షణమె కదా.

శ్రీ మహాలక్ష్మీదేవి స్త్రీలను బాధించు రాక్షసుల సమూలము నాశము చేయఁగదా భర్తను భూమిపై నవతరింపఁగోరి తానును నవతరించెను. అట్టి తన కోరిక నెఱవేర్పఁ బ్రారంభించుటచే సీతాదేవి తనకోరిక నెఱవేఱుకాలము సమీపించెఁగదా యని సంతోషించి తన కార్యమును స్వకార్యముగ నెంచిన భర్తను తన సంతోషము సమ్మతిఁ దెలుపఁ గౌఁగిలించుకొనుచున్నది.

ఆయనను గని కౌఁగిలించెను, రాక్షసులా వేలకొలఁది వచ్చుచున్నారు. రామచంద్రమూర్తియా యొంటరిగాఁడు. యుద్ధమెట్లు పర్యవసించునో మరల నీయనను నేను గన్నారఁజూడఁగలనాయని భయపడుచున్న సీత రామచంద్ర మూర్తిని మరలఁజూచి వీరుల తారతమ్యజ్ఞాన మెఱింగిన వంశమునఁబుట్టిన దగుటచే సగౌరవముగఁ గౌఁగిలించుకొనెను.

అయునను ౧. పూర్వము యుద్ధకాలమున గుంపులోఁ గానరాకయున్న వానిని ౨. వీరవ్రణములచే కాఱుచున్న నెత్తుటిచే రోమకూపములనుండి వెలువడు చెమటబొట్లచేఁ గూడియున్నవానిని ౩. కోదండదండము నాధారముచేసికొని నిలఁబడికొంచెము శ్రమముదీర్చుకొనుచున్నవానిని ౪. వ్రేలాడువెండ్రుకలను దీఁగలచేఁ గట్టినవానిని ౫. బిగించిన నడికట్టుగలవానిని ౬. బాహువులందు ధరించిన రెండమ్ములపొదులు గలవానిని ౭. యుద్ధము ముగియుటచేఁ గోపముపశమింపఁగాఁ బ్రసన్నమైన వదనముగలవానిని ౮. సీతాలక్ష్మణు లింకను రాలేదే యని తమరాకకై యెదురుచూచువానిని ౯. పదునలుగురుపోయిన పదునాలుగువేలమంధి వచ్చినట్లు లంకనుండి రాక్షసులు వచ్చెదరేమోయని నలుప్రక్కలఁ జూచువానిని ౧౦. పూర్వము లోకులు రాముఁడు మహావీరుఁడని తాను వినియుండి యిప్పు డావీరకార్యము జేసినవానిని.

కని = ఒకరు చెప్పఁగా విని కాదు. తానే కన్నారఁజూచి - ఆయనఁ గని రిపుహంతను ననుటచే నెందుండి చూచిన యుద్ధము కానవచ్చునో యట్టిచోట సీతా లక్ష్మణులుండిరని తెలియనగు. సీత గుహలోపలనుండుటచే యుద్ధము చూచియుండదు. ఎటువంటివానిని జూచి యనిన అరిహంతను ౧. శత్రువులఁ జంపినవానిని. శత్రువుల జంపినవానిననుటచే తనయందు విరోధబుద్ధిలేక తనతో యుద్ధముచేయు కోరికతో రాక యుండు సేనానాయకుల సేవకులు మొదలైన వారిని జంపలేదని భావము. దీనిచే దుష్టనిగ్రహము చెప్పఁబడెను.

౨. అరిహంతను=అనుటచే హననవ్యాపారము మాత్రమే సీత చూచెను గాని బాణముదీయుట, సంధించుట, విడుచుట, బాణముపోవుట, యిదియేమియు నామెకుఁగానవచ్చినదికాదు. అత్యంతగమనవేగముచే నని యెఱుఁగవలయును.

పరమర్షులకు సుఖావహన్ = తపోలేశముచే సర్వరాక్షసులను ధ్వంసము చేయఁగలవారు ఋషులు. ఇఁక పరమర్షుల కసాధ్యమైనదే లేదు. అయినను ఎవరెవరి స్వధర్మమందు వారు వారు నిలువవలయుననియే వారివ్రతము. రక్షించు ధర్మము భగవంతునిది. రక్షింపఁబడు ధర్మము జీవునిది. కావున రక్ష్యుఁడగు వాఁడు రక్షకత్వమును వహించుట స్వధర్మముగాదు. పరధర్మమగును. "మరణమైనను స్వధర్మంబున మేలు, పరధర్మమెప్పుడు భయకారణం" బగుటచే భగవంతుఁడే రావలె, ఆయన కార్యమాయన చేయవలె. ఆయన చేయవలసిన కార్యము మనము చేయరాదు. అట్లుచేసిన స్వరూపహానియగునని యెన్నిబాధలైన సహించుచు శ్రీరామచంద్రమూర్తిరాకయు, నాయన ప్రతిజ్ఞానిర్వహణము వీనికై యెదురుచూచుచుండినవారు సీతాదేవియు నిట్లుచేసినదే కదా.

సుఖావహం = "మిక్కిలి బాధలంగనెడి రామా దుష్టమాంసాశిసంతానంబే పఁగ" నన్నట్లు "రమ్మవిగో రాఘవ కనుఁగొమ్ము అసురకోటులచే నాశమ్మును గన్న మునీంద్రులయెమ్ము" అన్నట్లు దుఃఖపడువారి దుఃఖమును నాశముచేసి సుఖము కలిగించినవానిని.

హర్షాక్రాంత = సంతోషముచే నాక్రమింపఁబడినది.

'సతి ధర్మిణి ధర్మాః' ధర్మియుండును. ధర్మముండఁను. అను న్యాయముచే రామవిజయరూపమైన ధర్మి లభించుటచే దానిధర్మమైన హర్షము లభించెను. జయము హర్షమను గుణముకలది. గుణియుండిన గుణము దానితోడనే యుండును. (౨) హర్షమనఁగా=గగ్గురుపాటు. లోపలనుండు సంతోషముపొంగి రోమకూపముల మూలమున వెలుపలికి వచ్చెనా యన్నట్లు దేహమునందు గగ్గురుపాటుగల దానిని.

భర్తన్ = పతిని "లోకభర్తారం సుఘవేయ" మన్నట్లు లోకములనన్నిటిని భరించువానిని, భర్త భార్య నెట్లు భరించునో లోకములనన్నిటిని నట్లే భరించువాఁడని భావము. దీనివలనఁ జిదచిత్తులకు నీశ్వరునకు భార్యాభర్తృ సంబంధము చెప్పఁబడెను.

• జగతీకాంతుని = కామ్యత ఇతికాంతః- కాంక్షింపఁబడినది కస్యసుఖస్య. అంతోనిశ్చయో, ఉక్తేతివాకాంతం- సుఖముయొక్క నిశ్చయము దీనియందుఁ గలదు. గురు. ప్ర.

ఈ వ్యుత్పత్తులవలన కాంతుఁడనఁగాఁ గోరఁబడువాఁడనియు, ఏల కోరఁబడుననిన సుఖనిశ్చయము, నిశ్చయసుఖము వానియందుఁగలదు కావునఁ గోరఁబడుననియు నేర్పడెను. ఎవరిచేఁ గోరఁబడినాఁడనిన జగతిచే, జగతిశబ్దము స్త్రీలింగ మగుటచే స్త్రీ తనకు సుఖము గలిగించు ప్రియు నెట్లు కోరునో యట్లు జగతిచేఁ గోరఁబడెనని భావము. స్త్రీ ప్రాయమితరత్సర్వం జగద్బ్రహ్మపురస్సరమ్మని కలదుకదా. భర్తయనుపదమున భర్తృధర్మమునకుఁ బ్రాధాన్యమీయఁబడెను. జగతికాంతుఁడనుచో సతీధర్మమునకుఁ బ్రాధాన్య మీయఁబడెను. ఇట్లు చెప్పుటచే జగతీశ్వరులకు నన్యోన్యానన్యత్వము చెప్పఁబడెను. అనఁగా రామునకు జగతితప్ప భరించవలసినది వేఱులేదు, జగతికి రాముఁడుతప్ప నిశ్చయసుఖమునకై కోరఁబడఁదగినవాఁడు వేఱొకఁడులేఁడు అని భావము.

"కోరె వసుమతీకాంత తనకూర్చు వల్లభుఁడుగ"నని యయోధ్య ౨౫-వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెనుగదా.

కావున నిశ్చయసుఖము (మోక్షము) కోరువారు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని దమకాంతుఁడుగ భర్తగా వరింపవలెనని భావము. కాంతుఁడు=మనోహరుఁడు, లోకములో భర్తలు, పతివ్రతలగు స్త్రీలకు మనోహరులగుట వింతగాదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యట్టివాఁడుకాఁడు. దర్శనమాత్రమునఁ జూచునట్టి యెల్లవారి మనస్సులు హరించువాఁడు.

వైదేహి=జనకరాజు కూఁతురు. స్త్రీలు సహజముగా భీరువులు. అందు ఘోరయుద్ధము చూచినపుడు భయపడుట స్వభావము. అట్టిచో సీతాదేవి మారణ వ్యాపారాసక్తుఁడైనరామచంద్రునిఁజూచియెట్లుసంతోషించెను. సీతాదేవిబ్రాహ్మణ స్త్రీ కాదు. 'మిథిలాధిపతిర్వీర' యన్నట్టు వీరుఁడైన జనకునింటఁ బెరిఁగినది. కావున యుద్ధవిషయము వీరధర్మము చక్కఁగాఁ దెలిసినది. అందు వీర్యశుల్క కావున రామచంద్రమూర్తి శౌర్యమునకు సంతోషించెను.

భీగ్గఁ గౌఁగిటఁగ్రుచ్చెన్ = గట్టిగాఁ గౌగిలించుకొనెను హృదయమందు నిరవధికప్రేమ యెంతగాఢముగనున్నదో యంత గాఢముగఁ గౌఁగిలించెను. లోకభర్త శ్రీరామచంద్రమూర్తి. లోకమాత సీత. కావునఁ దనబిడ్డలను రక్షింప శ్రమపడు భర్తవిషయమై ద్విగుణితప్రేమకలదై గట్టిగఁ గౌఁగిలించెను. గాయములకు వేఁడి వేఁడి నిమ్మకాయ పొట్లములు గాఁచుట లోకప్రసిద్ధము. అట్లులే శ్రీరామచంద్రమూర్తి దేహమునందలి గాయములను తన చనులవేఁడిమిచేఁ గాఁచునట్లు కౌఁగిలించెను.

అత్యంత ప్రేమవశలయిన స్త్రీలు తమప్రేమ నెట్లు చూపఁగలరు? కౌఁగిలించుటచేతనే, కావునఁ గౌఁగిలించెను.

రామచంద్రమూర్తి లేని సీత గుహనుండి వచ్చినదై రాముని గౌఁగిలించెననుటచే హృదయగుహమందు జీవుఁడు పరతంత్రుఁడై ఆచార్యువలన సర్వస్వామిని దర్శించి దానిచే సర్వవిరోధివర్గము నశింపఁగా నందుండి వెలువడి నిత్యసూరుల గోష్ఠియందుండు స్వామిని దర్శించి తద్భోగపరివాహ మనుభవించు నని ధ్వని. గోవిందరాజీయము. అయనన్="తేతు యావంత ఏవాజౌ తావాంస్తు దదృశేసతై" అన్నట్లు తత్కాలమున స్వేచ్ఛగా గ్రహింపబడిన పదునాలుగువేల దివ్యమంగళ విగ్రహములు గలవాఁడై యొక్కొక్కరాక్షసునకుఁ బ్రత్యేకముగ నొక్కొక్క రామునివలెనుండి కానవచ్చిన వానిని (౨) ఇంద్రాదు లందఱుఁగలసియు జయింపరాని పదునాలుగువేల రాక్షసులను నవలీలగా నొకటిన్నర ముహూర్తములో జయించి తాను గాయపడక తన యెదుటనున్న వానిని (౩) "నాదు జనకుండు మిథిలాధినాథుఁడు రామ। జామాత పురుష

విగ్రహముగొన్న స్త్రీ యటంచును దలఁపఁడే" యని యజ్ఞానముచేఁ దాను బరిహసించిన వానిని (౪) "ఎన్నఁగరాని బాణముల నేసియుఁ గోసియుఁ ద్రచ్చి కుచ్చియున్ ! బన్నగ శత్రుసంఘముల బాహులఁగాళుల నూరులందలల్‌ఁ ద్రొన్నగలన్ ధ్వజాగ్రముల గుప్పలుకుప్పలువెట్టి" యన్నట్లు శత్రువుల వధించినవానిని (౫) 'పరిత్రాణాయ సాధూనా' మ్మన్నట్టు తన ప్రతిజ్ఞను బరిపాలింప నవతరించి దుష్టులగు రాక్షసుల సంహరించి సాధువులకు ఋషులకు జగన్మోహన దివ్యమంగళ విగ్రహసాక్షాత్కారముచేఁ బరమానందము కలిగించిన వానిని-కౌఁగిటఁ గ్రుచ్చెన్ = ఆయుధములచే నైనగాయములను స్తనముల వేఁడిమిచే పరిహరించుటకై గాఢాలింగనము గావించెను.

కం. ఉక్కునఁ బేరెక్కినయా,రక్కసులం ద్రుంచి మౌని•రాజినుతుం డై
చెక్కుచెమర్పనిరాముని, నక్కువలహితాస్య మఱియు•నక్కున నొత్తెన్.

ఉక్కునన్=బలమునందు, పేరెక్కిన=ప్రసిద్ధికెక్కిన, చెక్కుచెమర్పని = ఏమియుఘాతపడని, అక్కువలహితాస్య=అ కలువలమిత్రుఁడైన చంద్రునివంటి ముఖముకలది, అక్కునన్=ఱొమ్ముచే, కువలము=కువలయము,

మీఁది పద్యమునందలి విశేషమే మఱియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

తా. బలమునందుఁ బ్రసిద్ధులైన రాక్షసుల వధించి మునీంద్రులచే నుతింపఁబడి ఘాతపడని రామచంద్రమూర్తిని, చంద్రవదనయగు సీత ఱొమ్ముల నొత్తెను.

శ్రుత్వా శ్రీరామవిజయం, పాపబంధాత్ ప్రముచ్యతే ।
తథైవ శృంఖలాబంధా, దృణబంధా ద్విముచ్యతే ।
శ్రుత్వా పుష్పవతీ నారీ, తనయం వంశవర్ధనమ్ ।
లభతే రాఘవేంద్రస్య, ప్రసాదా త్కీర్తివర్ధనమ్ ॥ స్కాంద.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి జయము విన్నవారు పాపబంధములవలనను కారాగృహబంధంబువలనను ఋణబాధవలనను, విడువఁబడుదురు. పుష్పవతియగు స్త్రీ వినెనేని రామచంద్రమూర్తి యనుగ్రహమువలన వంశోద్ధారకుఁ గొడుకును గనును.

శరణాగతిమంత్రవివరణరూపమగు శ్రీరామాయణమునందు నింతవఱకుఁ జెప్పఁబడిన గ్రంథసందర్భముచే ఉత్తరఖండార్థము వివరింపఁబడెను. ఆ మంత్రమునందుఁగల రెండు ఖండములలో ననుష్ఠానదశయందు ప్రథమఖండార్థము ముఖ్యము. వ్యుత్పత్తిదశయందు ఉత్తరఖండార్థము ముఖ్యము. ఫలానుసారముగా నుపాయప్రవృత్తి కావున వ్యుత్పత్తికలుగుటకై యుత్తరఖండార్థమింతవఱకుఁగల గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడెను. అందు బాలకాండమందు మంత్రమందలి మొదటిమాటకు నర్థమగు పురుషకారయోగము దెలుపఁబడెను. అయోధ్యాకాండమందు రెండవమాటకు నర్థమైన సౌలభ్యాదిగుణయోగము చెప్పఁబడెను.

అరణ్యకాండమందు శూర్పణఖ రాకముందు జరిగిన వృత్తాంతముచే చతుర్థీ విభక్తి ప్రత్యయమైన దవమున కర్థమగు కింకరవృత్తి చెప్పఁబడెను. ఆపిమ్మట ఖరవధాంత వృత్తాంతముచే చరమపదమునకు నర్థమగు విరోధి నివృత్తి చెప్పఁబడెను. ఇఁకమీఁద మిగిలిన గ్రంథముచే పూర్వఖండముయొక్క యర్థము చెప్పఁబడును. అది యెట్లనః- అరణ్య కాండశేషముచే విభీషణునికి లభించిన పురుషకారసాన్నిధ్యము చెప్పఁబడును. కిష్కింధాకాండముచే నారాయణపదమునకు నర్థమైన వాత్సల్యము—సుందరాకాండముచే చరణశబ్దముచే చెప్పఁబడిన దివ్యమంగళ విగ్రహముయొక్క విశిష్టత్వము—రాముండు కమలపత్రవిశాల లోచనుండు లోనగు వాక్యములఁచేఁ జెప్పఁబడెను. యుద్ధకాండమందు శరణాగతి చెప్పఁబడెను. ఉత్తరకాండమువలనఁ బ్రపన్నుని చర్య తెలియనగు. దేవతల శరణాగతికి ఫలము రావణవధ. ఇది యంగి. దీని కంగముగా మునుల శరణాగతి దానిఫలమైన ఖరాదివధ చెప్పఁబడెను. ఇఁక రావణవధకు నిమిత్తమైన సీతాపహరణరూపబీజమును వేయుచున్నాఁడు.

—♦ ౩౧-వ సర్గము. అకంపనుఁడు రావణునకు
ఖరాదివధ వృత్తాంతముఁ జెప్పుట ♦—

సీ. అట నకంపనుఁ డను♦నసురుండు వడి జన,స్థానంబునందుండి♦తరలి పోయి
లంకాపురముఁజొచ్చి ♦ లంకేశ్వరునిఁ గాంచి, రాజ! జనస్థాన♦రాక్షసాళి
ఖరుఁ డాదిగాఁగ సం♦గ్రామవీథిని జంపఁ,బడియె నెట్లెట్లొ నేఁ♦బ్రాణములను
దక్కించుకొని యీయు♦దంతముఁ దెల్పఁగ, వచ్చితి నన దశ♦వదనుఁ డదరి
తే. కనుల నిప్పులు రాల నా♦తనికి ననియె, నెవఁడురా యోరి మిక్కిలి♦హృద్యమైన
నాజనస్థానమును గూల్చి♦నాఁడు నేఁడ,దెట్టిలోకంబునందువాఁ♦డింక బ్రదుకు.

అటన్ = ఇచ్చట, నాశ్రమమందలి సీతారామచర్య దెలిపి ఖరవధానంతరము జనస్థానమున జరిగినవిషయము చెప్పుచున్నాఁడు, అటన్=జనస్థానమందు హృద్యము = మనోహరము.

తా. జనస్థానమందుండి యకంపనుఁడను రావణు వేగులవాఁడు శీఘ్రముగ బయలుదేఱిపోయి లంకఁ బ్రవేశించి లంకాధిపతియైన రావణాసురునిఁజూచి రాజా! జనస్థానమందున్న రాక్షసులు ఖరుఁడు మొదలగు వారందఱు యుద్ధమునఁ జంపఁబడిరి. నే నెట్లెట్లో(స్త్రీవేషము వేసికొని)యతి కష్టముపైన ప్రాణములను దక్కించుకొని యీ వృత్తాంతము నీకుఁ జెప్పవచ్చితిని అని చెప్పఁగా రావణుఁ డదిరిపడి కన్నులందు నిప్పులురాలుచుండ, నోరీ! నాకు మనోహరమైన జనస్థానమును నేఁడు నాశముచేసినవాఁ డెవఁడురా? వాఁడింక నే లోకమందును బ్రదుకురా.

వడిన్=శూర్పణఖకంటె వేగముగ. అదియాఁడుది. కావున దానికంటె ముం దకంపనుఁడు పోఁగల్గెను. వీఁడు ముందుపోవుటకు వేఱొక కారణముగలదు. శూర్పణఖ లంకకుఁబోయి రావణున కీవార్త చెప్పునని అకంపనుఁ డెఱుఁగును. అది ముందుచెప్పినేని వేగులవాఁడవై యుండి యింతకార్యము జరుగఁగానే నాకేల వెంటనే చెప్పలేదని రావణుఁడు వీనిని దండించును. ఆ భయముచే ముందుగ వీఁడు పోయెను. రాజా! రాక్షసరాజా! నీవు రాక్షసులకు రాజవు. రాక్షసులు చచ్చిన నీ వెవరికి రాజవు? కావున నీ రాజత్వము కాపాడుకొన యత్నింపుము. నా రాక్షసరాజత్వమున కేమిరా హానివచ్చెను? జనస్థాన రాక్షసాళి చంపఁబడియె. బలవంతులగు సహాయు లొకరిద్దఱు పోయినను బలము తగ్గుచుండ నీక నందఱు జచ్చిన నీవు బలహీనుఁడ వగుట చెప్పవలయునా?

లంకాపురము = లంకానగర మొక్కటియె - దానికిఁ జేరికగాఁ బల్లెలుగాని పట్టనములుగాని లేవు. దానికి ద్వారమువంటిది జనస్థానము. అది చెడుట యనఁగా లంకకోట గవనివాకిండ్లు తెఱచినట్టె. ఉత్తరమునుండి రాజులెవ్వరు లంకమీఁదికి రాకుండునట్లు ఖరాదులు కాపాడుచుండిరి. వారు హతులగుటచే తలుపులు తెఱచిన యింటిలోనికి నెవరైన దూఱినట్టు లీక నెవరైన నాటంకము లేక రావచ్చును. ఇట్టిది జన్మస్థానమొకటియె కాని పెక్కులులేవు. అది నాశమగుట యనిన రాక్షసులకు లంకయందుఁదప్ప మఱి యెందును నిలువ నీడ లేని దయ్యెనని యర్థము.

రాక్షసాళి చంపఁబడియె=రాక్షసులు చచ్చుచుండిన ఖరాదు లేమి చేయుచుండిరి రా?

ఖరుఁడాదిగాఁగ=ఖరుఁడు, దూషణుఁడు, త్రిశిరుఁడు, వీరి మంత్రులు, సైనికులు, అందఱు హతులైరి.

అందఱు చచ్చిన నీవెట్లు వచ్చితివి? స్త్రీ వేషము వేసికొని యెట్లో తప్పించుకొని వచ్చితిని.

స్త్రీవధంబు శంకచేసినట్టి యమ్మహాత్ముచేత నెమ్మెయినో విడువంగఁబడుటనో ర్తు బ్రదికి యిటకు వచ్చితి"నని శూర్పణఖ చెప్పెను. ఇది గోవిందరాజీయానుసారము. అందొక యాక్షేపము దోఁచెడిని. అకంపనుఁడు యుద్ధభూమి యందున్నవాఁడైనచో వీనికి స్త్రీ వేషమునకుఁ గావలసిన చీర, పాపటతోడ తలనిండ వెండ్రుక లివి యెందుండి వచ్చెను? దీనికి సమాధానము కామరూపి కావున నని చెప్పవలయును.

నేను కేవలసాక్షిగాఁ జూచుచుండిన కారణముచే నాకు రామబాణములు తగులలేదని-మహేశ్వరతీర్థీయము-వీఁడు వేగులవాఁడు కావున నిరాయుధుఁడు.

దూరమునుండి యుద్ధము చూచుచుండినవాఁడు. కావునఁ దప్పించుకొనఁ గలిగెను. వీఁడు రామచంద్రమూర్తియందు ప్రతికూలభావము లేనివాఁడు. రామచంద్రమూర్తి యుద్ధము చేయువిధము చూచి యిది యమానుషచర్యయని యనుకూల భావమును గలవాఁడుగా నుండవలెను. కావుననే వీనికి భవద్జ్ఞానము లభించినది.

ఉ. నాకపకార మేదియు నొ॰నర్చి సుఖంపడ లేరు నిక్క మా
నాకపదండపాణులను॰యక్షపవిష్ణులు, దండి దండితున్
వీకునఁ జేయుదున్ దహను॰వేఁడిమి దగ్ధ మొనర్తు మృత్యువున్
జోక వధించెదం బవన॰సూర్యులఁ గట్టెదఁ గాలఁ బెట్టెదన్. ౪౨౬

నాకప + దండపాణులను=ఇంద్రుఁడు, యముఁడు, యక్షపవిష్ణులు=కుబేర విష్ణువులు, ఇచ్చటి విష్ణుశబ్దము వరుణుని బోధించుచున్నది. ఏలన నాలుగు దిక్కుల యధిపతులఁ జెప్పుచు ఇంద్రుఁడు, యముఁడు, కుబేరుఁడు, విష్ణువని చెప్పినపుడు వరుణునిగదా గ్రహింపవలెను. అదియునుగాక "ఇమంమేవరుణ శ్రుధీహవ" యను మంత్రమును విశ్వామిత్రుఁడు శునశ్శేపున కుపదేశించెను.శునశ్శేపోహ్యహ్వద్గృభీతస్త్రిష్వాదిత్యం ద్రుపదేషుబద్ధః అవైనంరాజా వరుణః ససృజ్యాద్విద్వాగ్ అదబ్ధో విము మోక్తుపాశాన్ అని చెప్పఁబడెను.

ఇట్లు ఇంద్రుని వరుణుని నుపాసింపుమని విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పఁగా శునశ్శేపుఁడు ఇంద్రుని నింద్రానుజుని (ఉపేంద్రుని) ధ్యానించి వానిచే బంధముక్తుఁడయ్యెనని రామాయణమునఁ జెప్పఁబడెను, అదియునుగాక విష్ణువరుణ శబ్దములు సమానార్థకములు; వరుణ మనఁగా ఆవరణము. వరుణుఁ డనఁగా నావరించి యుండువాఁడు.సర్వవ్యాపియని యర్థము. విష్ణుశబ్దార్థ మిదియే కదా. కావున నిచట విష్ణు శబ్దమునకు వరుణుఁడని యర్థము గ్రాహ్యము. ఇట్టులే మహాదేవ శబ్దము ఇంద్రపర్యాయముగ వాల్మీకి యుపయోగించెను. అరణ్య ౭ సర్గ ౧౧ శ్లోకము- దేవరాజ శ్శతక్రతుః, ఉపాగమ్యచ మాం దేవో మహాదేవస్సురేశ్వరః॥ అని కలదు. 'అత్ర పూర్వం మహాదేవ' యని సముద్రపర్యాయమునఁ బ్రయోగింపఁబడెను. కావునఁ బ్రకరణానుసారముగఁ బూర్వోత్తర సందర్భము లాలోచించి యర్థముచెప్ప దొప్పు. అర్థాత్ప్రకరణాల్లింగా దౌచిత్యాదర్థనిర్ణయః,అని కదా యర్థ నిర్ణయ మం దాలోచింపవలసిన విషయములు.వాల్మీకి యమరకోశము చూచి పదములు ప్రయోగింపలేదు. వీకునన్=పరాక్రమముచే, కాలఁబెట్టెదను=నేలఁబెట్టి కాలరాచెదను.

తా॥ దిక్పాలురైన యింద్ర యమ వరుణ కుబేరులు నా కేకొంచె మపకారము చేసినను సుఖముగ నుండఁజాలరు.దండము ధరించి యముఁడు వచ్చి

నను దండించెదను. దహనుని దహించెదను. మృత్యువునకు నేనే మృత్యువ నయ్యెదను. సూర్యచంద్రులను నేలఁబెట్టి కాలరాచెదను.

చ. అనిన నకంపనుండు భయ◆మంది విభూ! యభయం బొసంగి దే
 నిని నిజమున్ వచింతు నన◆నీ కభయం బిడినాఁడఁ జెప్పుమీ
 మనమునఁ గొంక కెల్ల నన◆మానవభోజననాథుతో నకం
 పనుఁ డనియెం గరద్వయము◆భక్తిభయంబుల మోడ్చి యీగతిన్. ౪౩౪
 కరద్వయము=రెండు చేతులు, మోడ్చి=ముకుళించి.

తా. రావణుఁ డిట్లు పలుకఁగా నకంపనుఁడు చెడ్డవార్త చెప్పిన నన్నేమి చేయునో యని భయపడి చెప్పక విధిలేకుండుటచే నిట్లనియె. "ప్రభూ! నీకు భయము లేదు. నిన్నేమియు నను. నిజము చెప్పు" మని యభయ మిచ్చెద వేని యున్నదున్నట్లు చెప్పెదను. అనిన 'నీకభయ మిచ్చితిని. సందేహము లేక వాస్తవము చెప్పుము.' అనిన రెండుచేతులు జోడించి భయభక్తులతో నకంపనుఁ డిట్లనియె.

ఉ. మానితవృత్తబాహుఁ డస◆మానబలుండు వృషాంసుఁ డిందుతు
 ల్యాననబింబుఁడున్ దశర◆థాత్మజుఁ డుత్తమకీర్తి బాణకీ
 లానలమూర్తి రాముఁ డప◆రాజితవిక్రముఁ డాతఁడే జన
 స్థానముఁ బాడుచేసెను వె◆సన్ ఖరదూషణసంయుతంబుగన్. ౪౩౫

మానితవృత్తబాహుఁడు=గౌరవయోగ్యమైన గుండ్రమగు బాహువులు కలవాఁడు, వృష+అంసుఁడు=ఆఁబోతు మూఁపురములవంటి మూఁపురములు గలవాఁడు, ఇందుతుల్య=చంద్రునితో సమానమైన, ఆననబింబుఁడు = ముఖ బింబముగలవాఁడు, బాణకీలానలమూర్తి=బాణము లనెడి జ్వాలలు గల యగ్నిహోత్రుఁడు, అపరాజితవిక్రముఁడు = పరాజయములేని పరాక్రముఁడు, విష్ణు పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవాఁడు. అపరాజితౌ హరీశౌ, నా నా ॥ర॥ అతఁడే=అతఁడొక్కఁడే - ఇతర సాహాయ్యము లేక.

తా. గౌరవింపఁదగిన గుండ్రని బాహువులు గలవాఁడు, సమానములేని బలము గలవాఁడు, ఆఁబోతు మూఁపురములవలె నెత్తైన మూపురములు గల వాఁడు, చంద్రబింబమువంటి ముఖము గలవాఁడు, దశరథమహారాజు కుమారుఁడు, మంచి కీర్తిగలవాఁడు, బాణము లనెడి జ్వాలలుగల యగ్నిహోత్రుఁడు, పరాజయ మెఱుఁగని పరాక్రమముగలవాఁడు, అతఁ డొక్కఁడే ఖరదూషణాదుల తోడ మిక్కిలి వేగముగ జనస్థానము నాశముచేసెను.

కం. అన విని పెనుఁబాము వలె న,ద్దనుజవరుఁడు రోఁజుచున్ య◆థాస్థితి చెపుమా
 చనుదెంచెనొ యింద్రామర,జనయుతుఁడై యటకు రామ◆చంద్రుం
 డనికిన్.

రోఁజుచున్ = బుసగొట్టుచు, ఇంద్రామర జనయుతుఁడై = ఇంద్రుఁడు మొదలగు దేవతలతోఁగూడి.

తా. అని చెప్పఁగా విని రావణాసురుఁడు పెద్ద పాముపలె శ్వాసము విడుచుచు నోరీ నిజము చెప్పుము. రామచంద్రుఁడు యుద్ధమునకు నింద్రాదులను దోడు తెచ్చుకొని వచ్చెనా ? నీవు చెప్పినది యొంటరివానికి సాధ్యమగు పని కాదు. కావున నెవరితోడు తెచ్చుకొనె నని భావము.

—✦ అకంపనుఁడు రావణునకు శ్రీరాముపరాక్రమంబు వర్ణించి చెప్పుట. ✦—

కం. తెలుపుమ యన రావణుతోఁ, బలికె నకంపనుఁడు రామ✦భద్రునితేజో
బలవిక్రమవిధ మంతయుఁ, గలది గలట్టుగను వీత✦గర్వుం డగుచున్. ౪౭౦

తేజోబలవిక్రమవిధము=తేజము, బలము, పరాక్రమము, వీనితీరు. వీతగర్వుఁడు=గర్వములేనివాఁడు.

తా. చెప్పుమని రావణుఁ డడుగఁగా నకంపనుఁడు రామచంద్రమూర్తి యొక్క తేజస్సు, బలము, పరాక్రమము విధము గర్వము విడిచి యున్న దున్నట్టు లిట్టు లనెను.

తే. విల్లు పట్టెడివారిలో✦నెల్ల మేటి, బహుళదివ్యాస్త్రసుగుణసం✦పన్న వర్యుఁ
డాహవమునఁ బురందరునంతవాఁడు, రామనాముఁడు దివ్యప✦రాక్రముండు.

బహుళ=అనేకములైన, దివ్యాస్త్రములు, సుగుణములు నను సంపత్తి గల వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, ఆహవమునన్=యుద్ధమందు, పురందరునంతవాఁడు=ఇంద్రునితో సమానుఁడు, దివ్యపరాక్రముండు = దేవతల పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవాఁడు.

తా. రాముఁ డను పేరుగలవాఁడు. విల్లాయుధములు ధరించు వారిలో నెల్ల గొప్పవాఁడు. అనేక దివ్యాస్త్రములు సుగుణ సంపత్తి గలవాఁడు. యుద్ధము నందు నింద్రునితో సమానుఁడు. దేవతల పరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగల వాఁడు.

ఉ. ఆతనిసోదరుండు తన✦యన్నకుఁ దుల్యుఁడు శక్తి, దుందుభి
స్వీతరవుండు రక్తసర✦సీరుహనేత్రుఁడు లక్ష్మణుండు కం
జాతముఖుండు, నన్నకును✦సంతతముం గడుఁగూర్చు నగ్నికి
న్వాతమురీతి, రాముపల✦నం జెడియెన్ మనపట్టు దండకన్. ౪౭౨

తుల్యుఁడు=సమానుఁడు, దుందుభిస్వీతరవుండు=భేరిధ్వనివంటి గొప్ప కంఠ

ధ్వనిగలవాఁడు. రక్తసరసిరుహనేత్రుఁడు = ఎఱ్ఱకమలమువంటి కన్నులు గలవాఁడు, కంజాతముఖుండు = కమలమువంటి ముఖము గలవాఁడు.

తా. ఆ రామునకుఁ దమ్ముఁడొకఁడు గలఁడు. వాఁడు శక్తియందు నన్నుకు సమానుఁడు. ఎఱ్ఱతామరవంటి కన్నులు గలవాఁడు. ఆయనపేరు లక్ష్మణుఁడు. కమలమువంటి ముఖము గలవాఁడు.ఎల్లప్పు డన్నకు నగ్నికి వాయువువలె ననుకూలుఁడు. అయినను ఈయన యుద్ధమందు లేఁడు. ఒక రామునివలననే దండకయందు మనయునికిపట్టు పాడయ్యెను.

ఉ. రా రనిఁ దోడు దేవతలు•రాఁడు బలారియు, రాముఁ డొక్కఁడే
క్రూరనిశాతబాణములఁ•గూల్చెను రాక్షసకోటి నెల్ల, బం
గారపుఁబింజతూపులు తెఁ•గస్ విడి వెల్వడి పంచవక్త్రయు
క్తోరగపంక్తు లౌచు నసు•రోత్తములన్ గబళించె నాజిలోన్. ౪౮౩

అనిన్=యుద్ధమందు, తోడు=సహాయము, బలారి=ఇంద్రుఁడు, బంగారపుఁ బింజతూపులు=బంగారు పిడులుగల బాణములు, తెగన్ = అల్లెత్రాటిని, విడి=విడిచి, పంచవక్త్ర=అయిదు తలలతో, యుక్త=కూడిన, ఉరగ=పాముల, పంక్తులు=వరుసలు, కబళించెన్=మ్రింగెను, ఆజిలోన్=యుద్ధమందు.

తా. నీవు సందేహించినట్టులు రామచంద్రునకు దేవతలు సాహాయ్యము చేయలేదు. ఇంద్రుఁడును రాలేదు. రామచంద్రమూర్తి యొక్కఁడే పదునైన బాణములే యాయుధములుగాఁ గొని రాక్షససమూహమునంతయు వధించెను. ఆ బాణములను నాయన ప్రయోగించుటయు లేదు. బంగారుపిడులు గల యా బాణములు తమంతటఁ దామె యల్లెత్రాటినుండి బయలుదేఱి యైదుతలల పాములై యుద్ధమందు రాక్షసుల నెల్ల మ్రింగెను.

కం. ఏయే తెఱఁగుల దిగులున, నేయే తెరువులను బోవు • నెల్లపగఱ క
య్యాయి తెఱంగుల మఱి నా,యాయిపథంబులను దోఁచు•నని
రాముండున్.

తా. ఏయేవిధముల యేయేమార్గములందు రాక్షసులు భయపడి పోవుదురో యాయా విధముల నాయామార్గముల శత్రువుల కందఱకు రామచంద్రుఁడు యుద్ధమందుఁ గానవచ్చుచుండెను.

ఇచ్చటఁ గొందఱు రామచంద్రమూర్తి పెక్కు రూపముల ధరించి రాక్షసులకుఁ గానవచ్చినట్లు చెప్పెదరు. కొఱవి త్రిప్పినప్పుడు నిప్పొక చోటనున్నను అన్నిచోటుల నున్నట్లు కానవచ్చిన విధముగా నత్యంత గమనవేగముచే నట్లం దఱ కన్నిచోటులఁ గానవచ్చెను. మూలబలయుద్ధమునందు నిట్టులే వర్ణించెను.

ఇది యింద్రజాలము కాదు యోగవిద్యకాదు. అద్భుతగమనశక్తి. దిగులున నను విశేషణ సామర్థ్యముచే రామదర్శనమునకు భయము కారణమని గోవింద రాజీయము. కంసునకు సర్వత్ర కృష్ణ దర్శనమునకు భయమే కదా కారణము.

ఏయే తెఱఁగుల నేయే తెరవుల, భయపడిన రాక్షసులు రాక్షసస్వరూప మును దాఁచుట కేయే రూపము లెత్తుదురో వారివారికి నెదుట రామచంద్రుఁడే కానవచ్చెను. ఎవరేయే వస్తువుల చాటున దాఁగుకొనఁబోవుదురో వారివారి కా యావస్తువు లందు రామచంద్రమూర్తి కానవచ్చు చుండెను. ఆవస్తువులే రామ చంద్రమూర్తిగాఁ గానవచ్చెను. ఏయే తెరువుల నెవరెవరు స్వరక్షణార్థము పోదురో వారివారి కాయా మార్గములం దెదుట రామమూర్తియే కానవచ్చెను. దీనిచే ప్రతి రాక్షసుని యెదుట "స్వేచ్ఛా గృహీత" దేహములతో రామమూర్తి కానవచ్చెను. మహేశ్వరతీర్థీయము. తనిశ్లోకి.

కం. ఈనెఱిఁ బాడయ్యె జన,స్థానం బన నాలకించి • దశవదనుఁడు రో
షాననమున నని సంగెద, నే నిదె మానవులఁ బట్టి • హింసింపంగన్. ౫౨

ఈ నెఱిన్ = ఈవిధముగ, ఆలకించి=విని, దశవదనుఁడు = రావణుఁడు, రోష+ఆననమునన్=కోపముతోడ నెఱ్ఱనైన ముఖముతో.

తా. ఈవిధముగ జనస్థానమంతయుఁ బాడయ్యెను అని యకంపనుఁడు చెప్పఁగా విని రావణుఁడు ముఖ మెఱ్ఱచేసి యిదిగో యిప్పుడే యా మనుష్యు లను జంప బయలుదేఱెదను.

చం. అనిన నకంపనుం డనియె • నాస్పృపవిశ్రుతవిక్రమంబులన్
విను మనురేంద్ర! కింక గొనె • నేని యసాధ్యుఁడు, నిండువెల్లి నేన్
ఘనతరబాణపంక్తి నరి • కట్టు, సతారము పద్రహంబు నా
ఘనపదమున్ శరంబులఁ బ • గల్చుఁ జుమీ రఘురాముఁ డుగ్గతిన్. ౫౩

విశ్రుత = ప్రసిద్ధమైన, కింక = కోపము, ఇందలి పూర్ణబిందువు కినుక యందలి నువర్ణస్థానమున వచ్చినదిగాదు. కినుక = కిన్కయగునుగాని కింక కాదు. ఇక్కడఁ గింక యనఁగా మితిమీఱిన కోపమని గ్రహింపవలెను. అసా ధ్యుఁడు=గెలువరానివాఁడు, వీరికివారికని వ్యవస్థ చెప్పకుండుటచే నీకే కాదు బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులకైన నసాధ్యుఁడని భావము (తీర్థీయము). నిండువెల్లి నేన్ = పూర్ణప్రవాహమునైనను, అరికట్టున్ = అడ్డగించును, ఘనపదమున్ = ఆకాశమును.

తా. రావణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా రామచంద్రుని బలపరాక్రమంబులను వివ రించి యకంపనుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. రాక్షసరాజా! నీవాయనమీఁదికి యుద్ధము

నకుఁ బోయిన మేలులేదు. ఆయనకుఁ గోపము వచ్చెనా నీవేకాదు. బ్రహ్మేంద్రాదులును ఆయనను గెలువలేరు. పొంగి పొరలివచ్చిన సంపూర్ణ ప్రవాహమునైనను బాణములచే రాకుండ నిలుపఁగలఁడు. గ్రహములతో నక్షత్రములతోఁ గూడిన యాకాశమునైనను బాణములచేఁ జీల్పఁగలఁడు.

విశ్రుతవిక్రమంబులన్ = (1) అతిమానుషకర్మములను. (2) ఇతిహాస పురాణములందుఁ బ్రసిద్ధమైన యతని చర్యలను; విక్రమము = పరుల నాక్రమించి లోపఱచుకొను సామర్థ్యము - ఇది త్రివిక్రమావతారమును సూచించుచున్నది; విక్రమంబు=విక్రమము చూపఁ బ్రారంభించెనా నివారింపసాధ్యము కానివాఁడు, నిండువెల్లి సరికట్టు ననుటచే రాఁగల కృష్ణావతారమో గడచిన కృష్ణావతారమో సూచితము. భయానకావర్తశతాకులనదీ మార్గం దదౌసింధు రిహ శ్రియఃపతే - యని భాగవతము. ఇది మత్స్యావతారమును సూచించునని కొందఱు, తారలు, అశ్వని మొదలుగాగల యిరువదియేడు నక్షత్రములు, గ్రహములు, సూర్యాదులు, ఘనపదము ఆకాశమనుటచే నది యధిష్ఠానముగాఁగల యండకోశములని యర్థము. పగల్చున్ = దీనిచేఁ ద్రివిక్రమావతారమునఁ జేసినకార్యము సూచితము. "యో అస్క భాయదుత్తరగ్ం సదస్థం విచక్రమాణస్త్రేధోరుగాయ" యని శ్రుతి. గోవిందరాజ శీర్థీయము.

"విక్రమంబుల న్వినుమసురేంద్ర కింకగానసేని" యనుచో నిత్యయతి యని యప్ప కవి - ఇది యుభయ యతులలోఁ జేరినది - వాస్తవార్థమున నిది యఖండ యతియే.

శా. శ్రీమంతుం డతఁ డుద్ధరింపఁ గలఁ డుర్విన్, లీలఁ గూపారవే
లామర్యాద నడంచి యంబునిధి కీలాలంబులన్ వే జగ
త్స్వామం బెల్లను ముంపఁ జాలు గురుశక్తుం, డంబురాశి స్మయం
బాము లాలంబు హరించు, మారుతమునేనాఁ కట్టు బాణంబులన్. ౪౨౪

శ్రీమంతుండు = ఆయన కెట్టి శక్తి గలిగెనందువేని యాయన శ్రీమంతుఁడు-అడవులలో కూటికి గుడ్డకు లేక తిరుగువాఁడు,ధన సంపన్నుఁ డనరాదు. లక్ష్మీదేవియుక్తుఁడనియే చెప్పవలెను ఇచట మతుప్ప్రిత్యయము నిత్యయోగమును దెలుపును. భూమనిందా ప్రశంసాసు, నిత్యయోగేతిశాయనే సంబంధేస్తి వివక్షాయాం భవంతి మతు బాదయ—సిద్ధాంతకౌముది. సర్వదా శ్రీతోఁ గూడి యుండువాఁడని యర్థము.'విష్ణోరేషానపాయినీ' యని వి.పు. శ్రీమంతుఁడు గను కనే యింతటి శక్తిసంపన్నుఁడు. అశ్రీ లేదాయెనా నిర్వ్యాపారుఁడే. ఈవిషయమునే, అప్రమేయంహి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజా - సీతాదేవి యెవనిదో

వానితేజ మప్రమేయము అను మారీచవాక్యము స్మరణీయము. ఉర్వీన్=భూమిని, ఉద్ధరింపఁగలఁడు=సముద్రములో మునుఁగుభూమిని నెత్తఁగలఁడు. ఇది వరహావతారమును సూచించుచున్నది. 'శాంవరాహో భూత్వా హర' త్తని శ్రుతి. కూపార=సముద్రముయొక్క, అకూపారశ్చ కూపారో యని ద్విరూపకోశము. వేలామర్యాద=చెలియలికట్ట దాఁటి రారాదను నియమము, కీలాలంబులన్=నీటియందు, జగత్త్సమంబెల్లను=సమస్త ప్రపంచంబును, గురుశక్తుఁడు=గొప్ప శక్తి గలవాఁడు, ఉర్వీన్=అనఁగా భూమియందలి జనుల నని గ్రహింపవలెను. శ్రీమంతుఁడు కావున సంసారసాగరమున మునిఁగిన జనుల నుద్ధరించుననుటచే లక్ష్మీపురుషకారమువలననే జను లుద్ధరింపఁ బడుదురని సూచితము కావున దేవీయుక్తుఁడైన భగవంతుఁడే సేవ్యుఁడు- శ్రీమంతుఁ డుర్వి నుద్ధరించుననుటచే శ్రీదేవికి భూదేవికి సవతిమచ్చరము లేదని యెఱుఁగవలయు. శ్రీయంశమే భూమి.

సీతావిష్టుఁడగు రామచంద్రమూర్తి భూమిమీఁదఁ బుట్టి సంసారసాగరమున మునిఁగిన వారి నుద్ధరించుననుటచే నాయన పరాత్పరుఁడని యాయన మోక్షప్రదాన సామర్థ్యము చెప్పఁబడెను.

జగత్త్సమం బెల్లను కీలాలంబులన్ ముంపఁజాలు ననుటచే జగత్సంహార శక్తియుఁ జెప్పఁబడెను. సంహారకారణముకూడ శ్రీరాముఁడే యని తీర్థీయము. ఇందు సంకర్షణావతారమును సూచించునని. గో॥ రా॥

గురుశక్తుఁడు=పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియాచ॥ ఈయన పరశక్తియే యనేకవిధముల ప్రసిద్ధిచెందినది. అవియేవన, స్వభావసిద్ధములైన జ్ఞానముబలము క్రియ మొదలయినవి. అంబురాశిస్మయము=సముద్రగర్వము, ఆమూలము=మూలముట్టుగ, హరింపంజాలు ననుటచే రామచంద్రమూర్తి చేయఁబోవు సేతుబంధనకార్యము సూచింపఁబడియె. మారుతము నేన్=వాయువునైనను, అఁకట్టు=అడ్డగించును, అఁగు + కట్టు=అఁకట్టు, ఇచ్చట మారుత మనునది అన్నిభూతముల కుపలక్షణము. పృథివ్యప్సుప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయంతే యని చెప్పిన క్రమప్రకారము ప్రలయము చేయఁ గలఁడని భావము.

ఎల్లలోకనికరమున్ హరించి యని క్రింది పద్యమునఁ జెప్పఁబడుటచే నిచట సంహార క్రమమే గ్రాహ్యము.

తా. శ్రీమంతుఁడగు రామచంద్రమూర్తి భూమిని నుద్ధరింపఁ గలఁడు. అవలీలగ సముద్రము చెలియలికట్టదాఁటి రారాదను నియమము నణఁచి భూమి నంతయు సముద్రములో ముంపఁగల శక్తిగలవాఁడు. సముద్రగర్వమును

మొదలు ముట్ట నాశము చేయఁగలఁడు. బాణములచే వాయువునైనను నడ్డకట్టఁ గలఁడు.

చం. ఘనతరవిక్రమంబునను•గాఢమహాయశుఁ డాతఁ డెల్లలో
కనికరమున్ హరించియును•గ్రమ్మర సృష్టి యొనర్పఁ జాలుఁ, నా
మనుజమృగేంద్రుఁ డీప్రజల•మానుగ నట్టులె చేయు, నీకు నా
మనుజవరుం డసాధ్యుఁ డని•మన్మత మియ్యది పంక్తికంధరా ! ౪౦౦

ఘనతరవిక్రమంబునను=మిగుల గొప్పది యగు పరాక్రమముచే, గాఢ మహాయశుఁడు=అధికమైన గొప్ప కీర్తి గలవాఁడు, ఎల్లలోకనికరమున్ = సమస్తములైన లోకముల సమూహమును, మన్మతము = నా యభిప్రాయము, పంక్తికంధరా=పదితలలు గలవాఁడా, ప్రజలన్=మనుష్యులను, ప్రజాస్స్యాత్సంతతౌ జనే. అమరకోశము, అథ ప్రజానామధిపప్రభాత॥ రుపు.

తా. అధికమైన పరాక్రమముచే విశేషకీర్తిమంతుఁడైన రామచంద్రుఁడు సమస్త లోకములను సంహరించి మరల సృష్టింపఁగలఁడు. ఈప్రజల నట్టులే చేయఁగలఁడు,రామచంద్రమూర్తి నీకు గెలువ సాధ్యముకాని వాఁడని నాయభిప్రాయము.

విక్రమంబునను=సంకల్పమాత్రముచే, "నారాయణోకామయత"-"ఇచ్ఛామాత్రప్రభోస్సృష్టి" ఇత్యాదులు. మహాయశుఁడు = షడ్గుణైశ్వర్యవంతుఁడని ప్రసిద్ధి గన్నవాఁడు, ఎల్లలోకనికరమున్ = ఇట్లనుటచే నండములతోఁ గూడిన సమస్త లోకములు సూచితము. క్రమ్మర సృష్టి యొనర్పఁజాలు=ఇట్లు చెప్పుటచే పూర్వకల్పాంతమున సంహరించిన యాయనయే మరల సృష్టియుఁ గావించెను. ఈ రెండు కార్యములు చేసినవాఁ డొకడేయని సూచితము. ఈవిధముగ సృష్టి స్థితి సంహారములకు మూఁటికిఁ గర్త రామచంద్రమూర్తియే యని చెప్పఁబడెను. ఇవియే కదా పరబ్రహ్మ లక్షణములు - ఓయి.

"ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్, నబ్రహ్మ నేశానో, నాపో, నాగ్నిషోమౌ, నేమేద్యావా పృథివీ, ననక్షత్రాణి నసూర్యో నచంద్రమా స్స ఏకాకీనర మేత", మహోపనిషత్తు.

నారాయణుఁ డొక్కఁడే యుండెను, బ్రహ్మలేఁడు, శివుఁడు లేఁడు. జలములు లేవు. అగ్ని సోముఁడు లేఁడు. ఈభూమి, యాకాశము లేదు. నక్షత్రములు లేవు. సూర్యుఁడు లేఁడు, చంద్రుఁడు లేఁడు. ఆయన యొక్కఁడే క్రీడింపలేనివాఁడయ్యెను.

అని యీప్రకారము జగత్సృష్టిసంహారకత్వములు నారాయణుకృత్యములని యుపనిషత్తులు చెప్పుచుండ నీవు రామచంద్రమూర్తి యనియెదవే

యది యెట్లనిన - ఆ నరసింహమూర్తియే యీయన. 'రావణుఁ జంప దేవతాబృందనుతిన్ సనాతనుఁడు విష్ణువుదోఁచె ధరన్ నరాకృతిన్'అనుటచే (అయో౨) నారాయణుఁడే యీ రామచంద్రమూర్తిగాని తద్భిన్నుఁడు గాఁడు. లోకనికరమని సముదాయముగఁ జెప్పుటచే తమస్సు మొదలుపృథివివఱకు నానా వికారములు పొందిన ప్రకృతియనియుఁ బ్రజల నను బహువచనప్రయోగముచే (ప్ర + జ) జీవాత్మలనియు గ్రాహ్యము. జీవప్రకృతులు నిత్యములై యుండ వానికి సృష్టి చెప్పవచ్చునా యందువేని సృష్టి శబ్దమునకు విడుచుట యని యర్థముకాని లేనిది నూతనముగాఁ గల్పించుట యనికాదు. కావున హరించుట యనఁగా లోపలికిఁ దీసికొనుట యనియు, సృష్టి యనఁగా వెలుపలికి విడుచుట యనియు గ్రహింపవలయును. ఇచ్చటఁ జెప్పఁబడిన జీవాత్మలు ప్రకృతిలో లీనమై యుండినవి యని గ్రహింపనగు. మనుజవరుండు = పురుషోత్తముఁడు = పురుషులకంటె (క్షరాక్షరముల కంటె నుత్తముఁడు. పురుషోత్తముఁ డన్నట్లు మనుజులకంటె శ్రేష్ఠుఁడు మనుజవరుఁడు. వరశబ్దమునకు శ్రేష్ఠుఁడని యర్థము.

మత్ + మతము = నా యభిప్రాయము. ఆయనపరాక్రమమును గన్నులారఁ జూచిన నా యభిప్రాయము.

మన్మతము = (1) నేను రాక్షసజాతిలోఁ జేరినను పూర్వజన్మ కృత సుకృత పరిపాకవశమున శ్రీరామమహత్త్వవిషయజ్ఞానము గలిగిన నా యభిప్రాయము.

నీవో 'ఆసురంయోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని'. యన్నట్లు పాపవశమున నాసురప్రకృతిగల మూఢుఁడవు. నీ వసురుఁడవు కావున (అసు + ర) ప్రాణహింస చేయు టొక్కటే యెఱిఁగినవాఁడవు. కావున నీ వాయనమహిమ యెఱుఁగజాలవు. 'మాంసము నమలెడి దుష్టనృశంసులు కానంగలేరు ధర్మ' మన్నట్లు హింసాలోలురైన క్రూరులకు రామతత్త్వ మెట్లు తెలియఁగలదు? (2) సనత్కుమారాదులు చెప్పిన యితిహాస శ్రవణాదుల వలనఁ గలిగిన రామపరత్వ జ్ఞానము గలిగిన నాయొక్క; వేగులవాఁడగుటచే మాఱువేషములతో ఋషుల యాశ్రమములకుఁ బోయి వారువారు చెప్పు తత్త్వజ్ఞానము వినికిడిగలవాఁడు. (3) మాల్యవంతుఁడు మొదలగు వారు చెప్పిన మాలి- సుమాలి వధాది వృత్తాంత శ్రవణమువలన వాస్తవ విషయ మెఱిఁగిన నాయొక్క (4) విశ్వరూప దర్శనము వలెఁ బదునాలుగువేల రాక్షసుల యుద్ధమందు ప్రతి రాక్షసునకు రామ విగ్రహ భేదాది ప్రతిపత్తిగల నాకు- యుద్ధమందలి రాక్షసుఁ డొక్క రామునే చూడఁగలిగెను. నేనో యొక్కొక్క రాక్షసుని యెదుట నొక్కొక్క రాముని చొప్పున ననేకరాముల నేకకాలమందుఁ జూచితిని. అట్టి నాయొక్క

యభిప్రాయము అటుగాదేని యకంపనుని నెపమున ఋషియే రామపరత్వము స్తుతించె నని యెఱుఁగనగు. గోవిందరాజీయము. ఈ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయ మేమనః- అకంపనుఁడు తనకుఁ బ్రతికూలుఁడు గాక యేమి జరుగునో చూత మని సాక్షిగా వచ్చిన వాఁడగుటచేఁ దనమహిమఁ జూచి యబ్బురపోయిన వీని చేత వాస్తవ విషయము రావణునకుఁ జెప్పించిన నిఁకనైన వాఁడు మేలుకొని తన కనుకూలుఁడై ప్రవర్తించునుగాక యని రావణుమేలు కోరి వీని కిట్టి జ్ఞాన మును రామచంద్రమూర్తియే యనుగ్రహించెను అని.

పంక్తికంధరా=రాముఁడొక్క తల గలవాఁడు. నేను బదితలలు గలవాఁడ నని గర్వపడెదవేమో. సహస్రశీర్షా యని చెప్పినట్లు రామలక్ష్మణు లిరువురు వేయేసి తలలు గలవారు. (ఆదిశేషుఁ డగుటచే లక్ష్మణునకు వేయి తలలని యెఱుఁగనగు) కంధర శబ్దమునకు మేఘ మనియు నర్థము. కావున వారు గట్టిగ శ్వాస విడిచిరేని యా వాయువునకు మేఘమువలె నీ వెక్కడ నెగిరిపోదువో; ఎదుట నిలువనైన నిలువఁ గలవా ? ఇఁక యుద్ధమేమి చేయగలవు ? అల్ప శక్తిగల నీవు అనంతశక్తుఁ డగువానితో నెట్లు యుద్ధము చేయఁగలవు? ఆయన మనుజవరుఁడు. నీకు మనుజులచేఁజావకుండ వరము లేదుగదా కావున నీపాలిటి మృత్యుదేవతయే.

ఉ. ఈవొకఁ డంచుఁ బల్క నది•యేటికి లోకమునందుఁ గల్గుర
క్షోవరలోక మంతయును•గూడియు నాతని డాయలేదు పా
పావహకర్మకాళి దివి•జాలయముం జేర నేరనట్లు, లా
భూవిభుఁ జంపుయుక్తిఁ బరి•పూర్ణ మనంబున విన్ము చెప్పెదన్. ౫౮

రక్షోవరలోకము = రాక్షస శ్రేష్ఠులు, నముచి హిరణ్యకశిపు శంబర, బలి మొదలగు వారలు, అంతయు = అందఱు కలిసి యొక్కటిగఁ జేరియు, డాయ లేదు=సమీపింపనైనఁ జాలదు. ఇఁక నీ వొక్కఁడ వేమి చేయఁగలవు ? సమష్ట్య ర్థమున నేకవచన ప్రయోగము. లేదు అనునది యమహదర్థకద్యోతకము. అచేతనము లెన్నియైన నొక చేతనమునకు సరి రాఁగలవు ! అని భావము. పాపావహకర్మకాళి = పాపము గలిగించు కార్యములు చేయువారి సమూహము, దివిజాలయమున్=స్వర్గమును.

తా. రామచంద్రమూర్తిని గెలువలేని వాఁడవు నీ వొకఁడవే కాదు. లోక మునఁ గలుగు రాక్షసశ్రేష్ఠు లందఱును మనుష్యులును అందఱు నేకమైనను ఆయన సమీపమునకునైనఁ బోలేరు. ఆయన యొకఁడు; మే మిందఱము చేరిన నేల యాయనను గెలువలే మందు వేమో - ఎందఱుపాపాత్ములు గుమిచేరినను స్వర్గమునకుఁ బోఁగలరా ? పాపాత్ములకు స్వర్గప్రాప్తి లేనట్లు పాపాత్ముఁడవైన

నీకు రామ సాలోక్యప్రాప్తియు లేదని భావము. కావున రామచంద్రమూర్తిని నీవు చంపఁ దలఁచిన (చచ్చిన వానితో సమానునిగఁ జేయఁదలఁచిన) నేనొక యుపాయము చెప్పెదను. ఏకాగ్రచిత్తముతో వినుము.

—• { అకంపనుఁడు రావణునితో సీతాపహరణము శ్రీరామవధోపాయంబుగఁ జెప్పుట. } •—

ఉ. ఏ మని చెప్పువాఁడ నసు•రేంద్ర! రఘూత్తముభార్య సీత నా
భామ త్రిలోకసుందరి యి•భప్రతిమానసుయాన యౌవనో
ద్దామ నితంబినీమణి యు•దంచితరత్న విభూషితాంగి, యా
సామజవైరిమధ్యకును•సాటి జగంబున లేదు రాక్షసా. ౪౯౦

ఇభప్రతిమానసుయాన = ఇభ=ఏనుఁగు నడకతో, ప్రతిమాన = సమానమైన, యాన=గమనము గలది, యౌవనోద్దామ=ప్రాయముచేగొప్పది, నితంబినీమణి=స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలు, ఉదంచిత = మిక్కిలి ప్రకాశించు, రత్నవిభూషితాంగి = రత్నములచేఁజెక్కఁబడిన భూషణములచే నలంకరింపఁబడిన దేహము గలది, సామజవైరి=సింహము నడుమువంటి, మధ్య=నడుము గలది.

తా. ఓ యసురరాజా! రామచంద్రునిభార్యయగు సీతను గుఱించి నేనేమి చెప్పఁగలను ? రామచంద్రునిగుఱించి వృత్తకాహుఁడని. వృషాంసుఁడని చెప్పితిని. సీతావిషయమై చెప్పుటకు నాకు సాధ్యము గాదు. అయినను చెప్పవలయును గావునఁ జెప్పెదను. ఆమె సౌందర్యము వంటి సౌందర్యముగలది మూఁడు లోకములందును లేదు. ఆమె నడక యేనుఁగునడక వంటిది. నడిమి ప్రాయమందున్నది.

'త్యజేదంత్య కులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాంత్యజేత్' త్తనునట్లు ముసలిది గాదు. లేఁత వయస్సుది గాదు. నితంబినీమణి = స్త్రీలయందు రత్నము వంటిది. ఇప్పుడు నీకుండు స్త్రీలందఱు బంగారు ముద్దలు. వీరిలో నామెను దెచ్చి యుంచితివా రత్నములు చెక్కిన యాభరణమువంటి దగును. ఆమె స్వభావముచేతనే సుందరి. 'సొమ్ము లాయుధములు ముద్దుగుమ్మలకు'నన్నట్లు భూషణములు ధరించుటచే మఱింత సౌందర్యము హెచ్చినది. సింహమునడుము వంటి సన్నని నడుము గలది. ఆమెకు సమానమైనది లోకమున లేదు.

రఘూత్తము భార్య=రామచంద్రుని మహిమ నీకుఁ జెప్పితిని గదా. అటువంటి వాఁడు 'ప్రాణేభ్యోపి గరీయసీ'యని తన ప్రాణముకంటె గొప్పగాఁ జూచుకొనునది మఱి యెంత మహిమ గలదిగా నుండవలెనో చెప్పుటకు నాకు సాధ్యమా?

త్రిలోక సుందరి=మూఁడు లోకములం దుండు సుందరపదార్థముల సౌందర్య మెల్ల నొక్కటిగ నొక్కచోఁ గుప్ప చేసినను ఆమె సౌందర్యమునకు సరిరాదు.

కం. సురులను గంధర్వుల న,చ్చరలను నాశరుల నైన•జానకి నెనయుం
దరుణీమణి లే దనఁగా నరసతుల వచింప నేల • నమదమరేంద్రా. ౪౮౧

సురులను = దేవతాస్త్రీలయందైనను - సురశబ్దమునకు స్త్రీలింగరూపము సురీ. దాని తత్సమము సురి. దాని బహువచనరూపము సురులు. దేవతలు అను నర్థమున సురలనియే రూపము. కొన్ని యెడలనజడంబు తృతీయాసప్తము లకును బహుత్వంబున ద్వితీయ చూపట్టెడి. ప్రౌ. వ్యా కారక.౧౮. 'బలిమిఁ గొనినధనము పదివేలయొంటలఁ బెఱికిరాఁగ వైరిభీకరుండు వచ్చె నకులుఁడు' భార. సభా. ౧।అ. 'అనిన నలుగాలివాన గోవును నశేష శబ్దముల మంత్రమును లోహజాతిఁ గాంచ,నమును మనుజుల విప్రుండు నమధికత్వభాజనములంద్రు వేదప్రపంచవిదులు' భార-శాంతి. ౧ అ. గంధర్వులన్ = గంధర్వస్త్రీలయందు, అచ్చరలను = అప్సరసస్త్రీల యందు,అశరులన్=రాక్షసస్త్రీలయందు- నమత్ + అమరేంద్రా=నమస్కరించుచున్న యింద్రుఁడు గలవాఁడా.

తా. దేవతాస్త్రీలయందుఁగాని గంధర్వస్త్రీలయందుఁగాని అప్సరస లందుఁగాని రాక్షసస్త్రీలయందుఁగాని జానకితో సమానమైనస్త్రీ లేదు. ఇఁక మనుష్యస్త్రీలయందు లేదని చెప్పవలెనా.

దేవతాస్త్రీలకంటె గొప్పదనుటచే సాక్షాల్లక్ష్మియే యని భావము.

కం. ఆమెను నీవిటఁ దెచ్చినఁ, గామి రాఘూత్తముఁడు చచ్చుఁ • గాంతావిరహో
ద్దామానలమునఁ బడి యన, నా మాటల నాదరించి•యసురేంద్రుఁ డనున్.

ఆమెను - అ + అమ్మ - అ = అమ=ఆమె - కావున ఆమెను అనఁగా అ యమ్మను నని యర్థము. ఇట్టి మాతృబుద్ధి సీతయందుఁగలవాఁడగుటచే దానిని నని చెప్పక ఆమె నని చెప్పెను. ఇటన్ =ఈప్రదేశమునకు - లంకకు-కామి=ఆమె యందుఁ గామముగలవాఁడు. కాంతా విరహోద్దామానలమునన్ = ప్రియురాలి వియోగమను గొప్ప యగ్నియందు- ఆదరించి=ఆలోచన బాగున్నదని యామో దించి.

తా. ఆమెను నీవిచ్చటికిఁ దెచ్చితివా యామెయందుఁ గామముగల రాముఁడు ప్రియురాలి నెడఁ బాయుటచేఁ గలిగిన తాపమనెడి యగ్నిలోఁబడి చచ్చును. అని చెప్పఁగా రావణుఁ డా యాలోచన బాగున్నదని యామోదించెను. తేర కాఁడుది దొరకుట యొకటి, యుద్ధము లేకయే శత్రువు చచ్చుట యొకటి. ఈ కారణములచే నా యాలోచన వానికి రుచించెను.

పూర్వపుణ్యవశమున జ్ఞానముగలిగి రామునందుఁ బరతత్త్వబుద్ధి గలిగిన యకంపనుఁడిట్టి దురాలోచన మేల చెప్పెను ?

౧. 'యథారాజా తథా ప్రజా' యన్నట్లు రాజు లెటువంటివారో ప్రజలట్టి వారలగుదురని చెప్పునపుడు ఇఁక రాజసేవకులట్టివారగుట యేమి యాశ్చర్యము ?

౨. 'అర్థదాసా జనాస్సర్వే' యన్నట్లు కడుపుకూటికై యొకరియొద్దఁ గొలువునకుఁ గుదిరినవాఁ డెంత గుణసంపన్నుఁడైనను దనయేలినవానికిఁ బ్రియముగ మాటలాడకుండిన నతనియనుగ్రహము రాదు.

౩. జరిగినది చెప్పి యూరకుండవచ్చునుగదా. ఈ దురాలోచన యేల చెప్పవలె ననిన రావణాసురుఁడు తలంచినట్లు యుద్ధమునకుఁబోయెనా దండక లోనే రామచంద్రమూర్తిచే హతుఁడగుట నిజము. తరువాతఁ గుంభకర్ణుఁడు తూఁగుఁబోతు. ఇంద్రజిత్తు బాలుఁడగుటచేఁ దండ్రి పగదీర్చుకొనుటకై వాఁడు, తక్కిన కొడుకులు, బంధువులు, యుద్ధమునకు పత్తురు. చత్తురు. విభీషణుఁడు రా జగును. తనకూటిలో మట్టిపడును. కావున మంథర తనసౌఖ్యమునకై కైకకు దురాలోచన చెప్పినట్లు వీఁడును రావణుఁడు యుద్ధమునకుఁ బోకుండునట్లు వానికిఁ బ్రియముగ నుండునట్లు చెప్పెను. రావణుఁడు దుష్కామి. స్త్రీవ్యసనాసక్తుఁడు గావున నది వానికి రుచించెను. తన కోరయాఁడుది లభించినట్లగును. రాముఁడు చచ్చినట్లగును. కావున నీయాలోచన నామోదించెను.

౪. ఇచ్చట నొక్కవిషయ మాలోచింపవలసియున్నది. నీవు సీతాదేవిని హరించితివేని రామచంద్రమూర్తి కామి గావున భార్యావియోగతాపమునఁ జచ్చునని యకంపనుఁడు చెప్పెనుగదా, ఇది శాస్త్రసిద్ధమా లోకసిద్ధమా ? మరణించిన భార్యవెంట భర్త సహగమనము చేయవలయునని శాస్త్రము విధింపలేదు. కాముకుఁ డయ్యేనేని రెండవవివాహము చేసికొనవచ్చును. "దేశేదేశే కళత్రాణి" యని రాముఁడే చెప్పెనుగదా. లేదా విధురుఁడై బ్రహ్మచర్య మవలంబించి యుండవచ్చును. కావున నిది శాస్త్రసిద్ధముకాదు. లోకసిద్ధమా యనిన భర్త వెంట సహగమనముచేసిన స్త్రీలు గలరుగాని భార్యవెంట సహగమనముచేసిన వారుకాని యా విరహమునఁ జచ్చినవారుగాని మగవారియందింతవఱకు లేరు. శాస్త్రము లోకాచారమిట్లుండ సీత నపహరించిన రామచంద్రుఁడు చచ్చునని యకంపనుఁడేమని యుపదేశించెను? అనుభవమునకు వచ్చినవిధముగ దీనివలన విపరీతఫలము గలిగినఁ గలుగవచ్చును. భార్య చచ్చినదనిన 'భార్యాదుఃఖం పునర్భార్యా' రెండవభార్య వచ్చువఱకే చచ్చిన మొదటిభార్య విషయమైన దుఃఖ మన్నట్లు. కొన్నాళ్లేడ్చి యూరకుండును. అటుగాక పరుఁడు హరించికొని

బోయినాఁడనిన నాయవమానముచే రోషము పెరిగి యాదొంగను జంపఁ జూచును. కావున నీయుపాయ మపాయముతోఁగూడినది. అయినదేమోయైనది బోయినదేమోపోయిన దని యూరకున్నను గలహములేదు. నాచెల్లెలి ముక్కు సెవులు కోసితివిగావున నీ పెండ్లాము గొంతు కోసెద నని సీతాదేవిని జంపి పీనుఁగును అక్కడనే పాఱవేసియుండిన రాముఁడు దానిని జూచి యెవరో రాక్షసులు చంపిపోయినారని కొంతసేపేడ్చి యూరక యుండియుండును. లేదా యకంపనుఁ డూహించినట్లు రామచంద్రుఁడు చచ్చినా వ్యసనములేదు. అట్లుగాక యిటుగాక లంకలోఁ దెచ్చిపెట్టుకొనుట ! చూరులోఁ గొఱవి చెక్కినట్లే. సదా. ఈక్షుద్రాలోచన యకంపనుఁడు రావణు మేలుకోరి చెప్పెనా కీడుకోరిచెప్పెనా ? వీనిక్షేమము సుఖము రావణుక్షేమముపై నాధారపడి యుండుటచే బుద్ధిపూర్వకముగా నతని కీడుకోరి చెప్పినాఁడనుట సమంజసముగాదు. కావున వానియాలోచన వేఱువిధమై యుండవలయును. "జనకాత్మజ సంబంధంబున రాముం డప్రమేయతేజుండయ్యెను" అని మారీచునకుఁ గలిగిన జ్ఞానమే యకంపనునకుఁ గలిగియుండవచ్చును. రామచంద్రుఁడు శ్రీమంతుఁడని యకంపనుఁడును చెప్పెను. అనఁగా శ్రీచేఁ బ్రసిద్ధికివచ్చినవాఁడని యర్థము. శ్రీ సీతాదేవి లేక పోయిన నప్రమేయతేజము రామునకు లేదు. ఆ యప్రమేయతేజ మెట్టిదైనది యనుభవ జన్యజ్ఞానము గలవాఁడగుటచే మారీచుఁడు సీతాదేవిని హరింపవల దని రావణునకు బోధించెను. అనుభవజన్యజ్ఞాన మకంపనునకు లేదు. కావున సీతారాముల వేఱుపఱుప వచ్చునని యకంపనుఁడు తలఁచెను.

సృష్టిస్థిత్యంతకారేణ నిగ్రహానుగ్రహాత్మనా ॥అపి॥ అన్నట్లు భగవంతు నందు పంచవిధ సంకల్పశక్తులు గలవు. అనుగ్రహశక్తికే కృప యనిపేరు. ఈ కృపాశక్తిచేతనే భగవంతుఁడు సృష్టి, స్థితి, లయము, నిగ్రహము కావించుచుండును. అన్నిటికిఁ గృపయేకారణము. ఈ కృపాశక్తియేలక్ష్మి. "లక్ష్మ్యాసహ హృషీకేశో దేవ్యాకారుణ్యరూపయా ? రక్షకస్సర్వసిద్ధాంతే, వేదాంతేషు చ గీయతే" కారుణ్యరూపిణియగు లక్ష్మీదేవితోడ నారాయణుఁడు జగద్రక్షకుఁడు- అని వేదములు వేదాంతములు సిద్ధాంతము చేయుచున్నవని యర్థము. కావున వాస్తవమున సృష్టి స్థితి సంహారకార్యముల కవ్యవధానకర్త్రి లక్ష్మీదేవియే. ఎండచేత సూర్యుఁడెట్లు కార్యములుచేయుచున్నాఁడో యట్లులే యామెచే భగవంతుఁడు కార్యములు చేయుచున్నాఁడు. సీతోపనిషత్తునందు- శ్రీరామ సాన్నిధ్యవశా జ్జగదాధారకారిణీ (జగదానందకారిణీ అని పాఠాంతరము) ఉత్పత్తి స్థితి సంహారకారిణీ సర్వదేహినామ్ సీతాభగవతీ జ్ఞేయా మూలప్రకృతి సంజ్ఞితా ప్రణవత్వా త్ప్రకృతిరితి వదంతి బ్రహ్మవాదినః" సాదేవీ త్రివిధాభవతి శక్త్యాత్మనా ఇచ్ఛాశక్తి క్రియాశక్తి సాక్షచ్ఛక్తి రితి;

ఇచ్ఛాశక్తి స్త్రీవిధాభవతి శ్రీభూమి నీళాత్మికా శ్రీదేవీ త్రివిధం రూపం కృత్వా భగవత్సంకల్పానుగుణ్యేన లోకరక్షణార్థం రూపం ధారయతి.

శ్రీరామసాన్నిధ్యవశమున నీమె జగదాధారయు సర్వదేహుల యుత్పత్తి స్థితి సంహారకారిణియు నగుచున్నది. భగవతియగు సీతకే మూలప్రకృతి యని పేరు. ప్రణవమగుటచేఁ బ్రకృతియని బ్రహ్మవాదులందురు. ఆమె త్రివిధ శక్త్యాత్మికా-ఇచ్ఛాశక్తి-క్రియాశక్తి-సాక్షాచ్ఛక్తి- ఈ యిచ్ఛాశక్తి శ్రీభూమినీళ లని మూఁడువిధములు- ఈ శ్రీదేవి త్రివిధరూపములు ధరించి భగవత్సంకల్పానుసారముగ లోకరక్షణార్థము రూపము ధరించుచుండును.సర్వభూతసృష్టి యీమె వలన జరగుటచే నీమె సర్వలోకజనని యనఁబడుచుండును. ఇదియే సంగ్రహముగ మాయ యయ్యెను. మాయా యనఁగా, యా=ఎవతె, మా = తల్లియో యామె మాయ - "లోకమాతా మా రమా మంగళదేవతా" దాని సంగ్రహరూపమే మా=అమ్మ.

తల్లిని బిలుచునపుడు అమ్మా యబడుమేకాని నాయమ్మ యనముకదా. కావునఁ దల్లియను నర్థముగల మా శబ్దముచే లక్ష్మీదేవి పిలువఁబడును. ఈమె లోకమునకుఁ దల్లి యగుటచేఁగదా లోకమునకు నంతయుఁ జంద్రుఁడు చందమామ యయ్యెను.

మమయోనిర్మహద్బ్రహ్మ, తస్మిన్ గర్భం దదామ్యహమ్
సంభవః సర్వభూతానాం తతో భవతిభారత.
సర్వయోనిషు కౌంతేయ, మూర్తయః సంభవంతియః ॥
తస్యాం బ్రహ్మ మహద్యోని, రహం బీజప్రదః పితా॥ భ.గీ.౧౪, శ్లో. ౩॥౪

భగవంతుఁ డేయే యవతార మెత్తుచుండునో యామెయుఁ దదనుగుణమైన రూప మెత్తుచుండును. ఇంతటిశక్తి తన స్వాధీనమం దుండుటచేఁగదా రామచంద్రుఁ డింతటివాఁడై నాఁడు. ఈమె రావణుస్వాధీనమందుండిన రావణుఁడింతవాఁ డగును. అప్పుడు రాముఁడు జీవించినను మృతప్రాయుఁడగును. ఇప్పుడు శ్రీమంతుఁడగువాఁడు సీతను వేఱుపఱచిన నశ్రీమంతుఁడు అనఁగా దరిద్రుఁడగును. అంతియకాదు. శ్రీమంతునిలో శ్రీపోఁగా మంతుఁడుమాత్రమే మిగులును. మంతుఁడు అనఁగా మనుష్యుఁడు- "మర్త్యాపరాధయోర్మంతుః" అని నానా-అనఁగా పరశురామునందుండిన భగవత్తేజస్సు పోఁగానే యాయన నిర్వీర్యుఁడై బ్రాహ్మణత్వముమాత్రము మిగిలినవాఁడయినట్లు రాముఁడును మనుష్యమాత్రత్వము మిగిలినవాఁడగును.అప్పుడు సులభముగ జయింపవచ్చును. తమ రాజు బాగుండినఁ దాము బాగుండవచ్చునని యాలోచించి సద్భావముతోనే

యీ యాలోచన చెప్పెనుగాని సూర్యునినుండి యెండను విడఁదీసినట్లు వారి నిద్దఱ వేఱుపఱుప సాధ్యమా యనిమాత్ర మాలోచించినవాఁడుకాఁడు.

నీవిట్టి పొరపా టభిప్రాయముగలవాఁడవై యున్నావు. నీయభిప్రాయము సరిగాదని తెలుపుటకే "అనన్యా రాఘవే ణాహం భాస్కరేణ ప్రభాయథా" సూర్యునకు నెండవలె రామునకు నే ననన్యను నీవు వేఱుపఱుపలే వని సీతాదేవి రావణునకు బోధించెనుగాని యవి వాని చెవులలో దూఱినవికావు.

ఈ పద్యంబున నాదరించి యనుమాటకు మహేశ్వరతీర్థీయ వ్యాఖ్యయం దిట్లు వ్రాయఁబడెను.

అథాపరాం కథాం దివ్యాం, శృణు రాజన్ పురాతనీమ్.
యదర్థం రామవై దేహీ, రావణేన హృతాపురా
పురా కృతయుగే రామ, ప్రజాపతిసుతం ప్రభుమ్.
సనత్కుమారమాసీనం, రావణో వాక్యమబ్రవీత్.
రావణః॥ దైత్యదానవ రక్షాంసియే హతా స్సమరేరయః
కాం గతిం ప్రతిపద్యంతే, కేన తే హరిణా హతః.

సనత్కుమారః॥ యేయేహతాశ్చక్రధరేణ,రాజన్। త్రైలోక్యనాథేన జనార్దనేన। తేతే గతా స్తన్నిలయం నరేంద్రా, క్రోధోపి దేవస్యవరేణ తుల్యః॥ శ్రుత్వాతత స్తద్వచనం నిశాచర, స్సనత్కుమారస్య, ముఖాద్వినిర్గతమ్। తథా ప్రహృష్టస్స బభూవవిస్మితః కథం ను యాస్యామి హరిం మహాహవే॥

మునిః॥ మనసశ్చేప్సితం యత్త ద్భవిష్యతి తదాహవే।
సుఖీభవ మహాబాహో, కించిత్కాలం ప్రతీక్షయ॥
అథవా రాక్షసేంద్ర! త్వం, యదీదం ప్రష్టుమిచ్ఛసి।
కథయిష్యామి తే సర్వం, శ్రూయతాం యది రోచతే॥
కృతయుగే వ్యతీతే వై,ముఖే త్రేతాయుగస్య తు।
హితార్థం దేవమర్త్యానాం, భవితా నృపరిగ్రహః॥
ఇక్ష్వాకూణాం చ యో రాజా, భావ్యో దశరథో భువి।
తస్య సూను ర్మహాతేజా, రామోనామ భవిష్యతి॥
ఏవం శ్రుత్వా మహాబాహుః, రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్।
త్వయా సహ విరోధేచ్ఛు, శ్చింతయామాస రాఘవ॥
సనత్కుమారా త్త ద్వాక్యం. చింతయానో ముహుర్ముహుః।
రావణే ముముదే మోహా, ద్యుద్ధార్థీ విచచారహ॥
ఏతదర్థం మహాబాహో, రావణేన దురాత్మనా।

సుతా జనకరాజస్య, హృతా రామ మహామతే ॥
లంకామానీయ యత్నేన, మాతేవ పరిరక్షితా.

ఇత్యాది అతఏవ రావణస్య సీతారామభృత్యత్వేన తావుద్దిశ్య తేన వక్ష్యమాణాని బాహ్యదృష్ట్యాదుర్భాషణప్రతీయమానాన్యపి వాక్యాని, వస్తుతః స్తుతి పరాణ్యేవ. తథా తత్రతత్ర వ్యాఖ్యాస్యామః.

అగస్త్యుఁడు. రామా ! సీతను రావణుఁడేల హరించెనో చెప్పెదనువినుము. పూర్వకాలమునఁ గృతయుగమందు బ్రహ్మకుమారుఁడైన సనత్కుమారుని జూచి రావణుఁడు విష్ణువుచేఁ జచ్చినవారిగతి యేమి యని ప్రశ్నింపఁగా విష్ణువుచేఁ జచ్చినవారు విష్ణులోకమునకుఁబోదురు. భగవంతుని క్రోధముకూడ ననుగ్రహముతో సమానమే. అని చెప్పఁగా రావణుఁడు సంతోషించి యాయనతో నాకెట్లు యుద్ధముచేయఁ బొసఁగునని యడిగిన మునీంద్రుఁ డిట్లనియె. ఎవరికోరిక యెట్లున్నదో యట్లే కాఁగలదు. కొంచెముకాల మెదురుచూడుము. అయినను నిట్టిది నాకు నెట్లు లభించునందువా త్రేతాయుగారంభమున దేవమనుష్య హితార్థముగ నాయన మనుష్యరూపముతో దశరథరాజకుమారుఁడై రామనామమున జన్మించును.” ఆ మాటలు రావణుఁడు విని నీతో యుద్ధముచేయఁ గోరిక గలవాఁడై యెట్లు యుద్ధము తటస్థించునా యని యాలోచించుచుండెను. ఈ నిమిత్తమై దురాత్ముఁడగు రావణునిచే సీతాదేవి హరింపఁబడి తల్లివలె రక్షింపఁబడెను. దీనినిబట్టి సీతారాములను రావణుఁడు పలుకుమాటలు దూషణములుగాఁ దోఁచినను వాస్తవమున స్తుతివాక్యములే యగును గాన నచ్చటచ్చట స్తుతిపరముగఁగూడ వ్యాఖ్యానము చేయుదుము అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి.

మీఁద ననువదింపఁబడిన శ్లోకములుత్తరకాండమున ప్రక్షిప్తసర్గములలో ౩. ౪ సర్గములందున్నవి.

‘ఏతదర్థం మహాబాహో’ అను శ్లోకము లందుఁ గానరాలేదు. ఈప్రక్షిప్తసర్గములకు మహేశ్వరతీర్థులు వ్యాఖ్యానమును వ్రాసినవారుగారు. గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యయులేదు. కావునఁ బ్రక్షిప్తములు ప్రమాణములు గాఁజాలవు. అదియునుగాక ఈజన్మమున రావణునకు విష్ణులోకప్రాప్తిలేదు. మోక్షమే లభించి యుండినచో మరల వీఁడు శిశుపాలుఁడుగాఁ బుట్టవలసినకారణము గలుగదు. జయవిజయులు శీఘ్రముగ మరల వైకుంఠప్రాప్తి గోరి మూఁడుజన్మముల విరోధమునుగదా గోరిరి. ఇట్టులుండ హిరణ్యకశిపు శిశుపాలురు కేవల విరోధులై యుండ రావణుఁ డెట్లు భక్తుఁడయ్యెనో- అదియునుగాక వీనికి విష్ణులోకప్రాప్తి లేనట్టు విష్ణుపురాణమున స్పష్టముగఁగలదు. ఎట్లన :—

తత్రాపితు హిరణ్యకశిపౌ విష్ణురయమిత్యేతన్న మనస్యభూత్ ॥౪॥ నిరతిశయ పుణ్యజాత సముద్భూత మేతత్సత్యమితి రజోద్రేకాన్యగ్రాహిద్యేకాగ్రమతిస్తద్భావనాయోగాత్తతో ప్రాప్తవధహైతుకీం నిరతిశయమేవాఖిలత్రైలోక్యాధిక్యకారిణీం దశాననత్వే భోగసంపద మవాప ॥౫॥ తతస్తస్మిన్ననాదినిధనే పరబ్రహ్మభూతేభగవత్యనాలంబినిశ్కృతమనస్తల్లయుం దశాననత్వే ప్యనంగపరాధీనతయా జానకీసక్తచేతసో దాశరథిరూపధారిణస్తద్రూపదర్శనమేవాసీత్ నాయమచ్యుత ఇత్యాసక్తి ద్వ్యపద్యోంతఃకరణస్య మానుషబుద్ధిరేవ కేవల మస్యాభూత్ ॥౬॥ పునరప్యచ్యుత వినిపాతనమాత్ర ఫల మఖిలభూమండలశ్లాఘ్య చేదిరాజకులే జన్మవ్యాహతం చైశ్వర్యం శిశుపాలత్వేప్యవాప ॥

దీనివలన రావణుఁడు కామపరవశుఁడై సీతను హరించెననియు నా జన్మమున వానికి విష్ణులోక ప్రాప్తిలేదనియు స్పష్టపడియెను.

రామునితో యుద్ధముచేసి చచ్చుటయే వానికి ముఖ్యోద్దేశ మయ్యెనేని యీ ద్రావిడప్రాణాయామమేల? యుద్ధకారణముకలిగెఁ గావున చక్కఁగా సేనలతోనే యొంటరిగా దిగ్విజయమునకుఁ బోవుచుండినవిధముగఁ బోయి యుద్ధము చేసి చచ్చియుండ వచ్చునే.

• ప్రక్షిప్తశ్లోకములలో నున్నట్టు రావణునకు రామచంద్రమూర్తియందు మనుష్యభావములేక దేవభావముండెనేని యీయనచేఁ జచ్చుట యెట్లు సంభవించెను? ఇది బ్రహ్మవరమునకు విరోధముగదా?

అదియునుగాక సీతాదేవిని లంకలోనుంచిన పక్షమున రామచంద్రమూర్తి యచ్చటికి రాఁజాలఁడనికదా వాని యభిప్రాయము. ఇది కంఠోక్తిగా నెన్నిమాఱులో రావణుఁడే చెప్పెనుగదా! యుద్ధముఁగోరిన వాఁడిట్లుచేయునా? తల్లివలె సీతాదేవిని రక్షించెననికదా ప్రక్షిప్తశ్లోకములు చెప్పుచున్నవి. అట్లు వానికి మాతృభావముండెనేని తల్లి నెట్లు గౌరవింపవలయునో యిట్లు గౌరవించెనా? తన తల్లిని నీ ప్రకారమే వనములోనుంచి నిన్నుఁజంపెదను కోసెదను తినెదనని బెదరించుచుండెనా? దుర్భటవాక్యములు పలికెనా?

తన్ను రావణుఁడు భక్తిచే గ్రహించెనో కాముకుఁడై గ్రహించెనో తెలిసికోలేనంతటి మూఢురాలా జానకీదేవి? ఏల రావణుఁడు సమూలము హతుఁడగువఱకు లంకవిడిచి రానని యామె చెప్పెను? భర్తునియందింత కాఠిన్యము సీతాదేవియా వహించును?

రావణునకుఁ దల్లియను భావము సీతాదేవియందుండెనేని నీ చన్నులిట్లు

న్నవి, నీతోడఁబల్లుచున్నవి, నీ పిల్లలిట్లు లున్నవనునా ? తనతల్లి నిట్లెవ్వఁడైన నెంత పాపియైన ననునా ? తాయిగండ మతమువాఁ డనునేమో.

భక్తుఁడు తాను మోక్షముఁ గోరునుగాని నిర్వంశమైపోవు కార్యముఁ జేయునా ?

భారతంబున - వనపర్వంబున - ౨౭౫ అధ్యాయము.

రావణః కామబాణార్తో దదర్శ వనసర్పచ.

దేవదానవగంధర్వయక్షకింపురుషై ర్యుధి.

అజి తోశోకవనికాం, యయౌ కందర్పపీడితః, ఇందు రావణుఁడు కామ బాణార్తుఁడు, కందర్పపీడితుఁడని చెప్పఁబడెను గదా.

రావణుఁడు సీతాదేవి భక్తుఁడో కాముకుఁడో యీక్రింది పద్యములవలనఁ దెలియఁదగు.

మహాపార్శ్వుఁడనువాఁడు నీవు సీతాదేవిని కోడిపుంజువలె బలాత్కారముగఁ జెఱుపరాదా యని బోధింపఁగా రావణుఁడు తాను బరస్త్రీలను బలాత్కరించి చెఱుపకుండఁ దనకుగల బ్రహ్మశాపమును జెప్పెను.

కం. ఈ శాపభీతిఁగాదే, యాశింపకయున్నవాఁడ నవనిజఁగాదే
నాశయనంబున నెపుడో, యాశంపాదేహఁగూడనా జంకుదునా ?
యని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఇది రావణుఁడు సీతను దల్లివలె రక్షించిన విధము. ఇంద్రజిత్తు వధానంతరము రావణుఁడు సీతాదేవిని జంపఁబోయి తన మాతృభక్తిని వెల్లడించెను. సీత యందు భక్తిగలవాఁడైనచో రాముఁడు వచ్చెనని మాయాధనుస్సు - శిరము నేల సీతకుఁ జూపవలెను? ఎటులైన నయభయముల సీతను దనకు వశవఱుపుఁడని యేల రాక్షస స్త్రీలకు బోధింపవలెను ?

రామచంద్రమూర్తిచేఁ జావవలయునని కోరికగలవాని కార్యములా యివి?

ప్రక్షిప్తశ్లోకములందు రామావతారము త్రేతాది నని వ్రాయఁబడెను. అది సరిగాదు. త్రేతాద్వాపరసంధియందు రామావతారము. తక్కినవియందందు వ్రాయఁబడును, రావణుఁడు సీతా భక్తుఁడేని లోకవంద్యుఁడే కాని యిది నిలువఁ గాల్లలేని కల్పితాభిప్రాయము.

రాము నాశ్రయించి సీతనుద్వేషించిన శూర్పణఖవలెను, సీతనుగోరి రాముని ద్వేషించిన రావణువలెను నగుదురు.

—• రావణుఁడు మారీచుం జూడఁ బోవుట •—

శా. కానీ నే వఱువాత నేగి ధరణీ•కన్యామణిం దెత్తు మో
దానన్ నీ విడఁ బొమ్మటం చనిపి దై•త్యస్వామి సూర్యాభతే
జోనిస్తుల్యము రాసభాంచితము నై•శుభ్రంబునౌ తేరిపైఁ
దా నొక్కండుగ సూతయుక్తుఁ డయి య•ధ్యాసీనుఁడై వెల్వడెన్. ౯౭౩

కానీ=కానిమ్ము నీవు చెప్పినటులే చేసెదను. ఇచ్చునకు సర్వత్ర యీ యగు. ఇవ్వు అనుట యపశబ్దము. వఱువాతన్ = ఉదయమున, సూర్యాభ = సూర్యునితో సమానమైన, తేజన్ = కాంతిచే, నిస్తుల్యము = అసమానమైనది, రాసభాంచితము = కంచరగాడిదలచే నొప్పినది, శుభ్రము = తెల్లనిది ? అధ్యాసీనుఁడై = కూర్చున్నవాఁడై, వెల్వడెన్ = బయలుదేఱెను. అశ్వశాస్త్రమునఁ గంచరగాడిదల లక్షణమిట్లు చెప్పఁబడెను.

అశ్వస్యగ్భ్యస్సముత్పన్నా, స్తస్మాదశ్వతరాః ఖరాః,
ఖరరూక్షస్వరా స్తీక్ష్ణాః, ఖరశీలాః ఖరాంఘ్రియః.

ఆఁడుగుఱ్ఱములకు మగగాడిదలకుఁ బుట్టినవి యశ్వతరులు. కంచర గాడిదలు.

తా. నీవు చెప్పినటులే చేసెదను. ఉదయమునఁబోయి సీతాదేవిని దెత్తును. నీవు పొమ్మని పంపి రావణుఁడు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు కంచరగాడిదలు కట్టిన తెల్లని తేఱిపై సారథితోఁ దానొక్కఁడే బయలుదేఱెను.

కం. వినువీధిఁ జనెడు నాస్యందన మయ్యెడఁ దోఁచె మేఘ•తతిమధ్యమునన్
గానబారుచంద్రమండల, మన నటు చని తాటకేయు•నాశ్రమమందున్.

వినువీధి=ఆకాశమార్గము, వీథీశబ్దభవమువీది — స్యందనము = రథము, తాటకేయు = తాటకకొడుకైన మారీచుని, అపత్యార్థకతద్ధితము, ఆశ్రమము = తపోవనము.

తా. ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యారథ మాసమయంబున మేఘముల నడుమనుండు చంద్రమండలమువలెఁ గానవచ్చెను. అట్లుపోయి మారీచుని యాశ్రమమందు (చంద్రుఁడు పోకున్నను, పోవుచున్న మేఘముల నడుమ నున్నప్పుడు చంద్రుఁడు పోవుచున్నట్లు కానవచ్చును.)

తే. అవతరించిన మారీచుఁ•డరుగుదెంచి, భవ్యము లగునమానుష•భక్ష్యభోజ్య
ములను దృప్తునిఁగాఁజేసి•పూజ సలిపి, యర్ఘ్యపాద్యాదు లర్పించి •
యనియె నిట్లు.

అవతరించినన్ = దిగఁగా, అమానుష = మనుష్యులకు దుర్లభములైన, ఇందుఁ గ్రమ మనపేక్షితము.

తా. తేరు దిగఁగా మారీచుఁడు వచ్చి యర్ఘ్యపాద్యము లిచ్చి యాసన మర్పించి మనుష్యులకు దుర్లభములయిన మేలగు భక్ష్యములు భోజ్యములు నిచ్చి తృప్తునిఁగాఁజేసి యిట్లనెను.

కం. సేమంబే యసురేశ్వర, సేమంబే రాక్షసులకుఁ జెచ్చెర నీ విం
దీమెయి నరుదెంచుటచే, నేమో కలదనుచు శంక యెద జనియించెన్. ౪౯౬

చెచ్చెరన్ = శీఘ్రముగ, ఈమెయిన్=ఈవిధముగ ఒంటరిగా, ఏమో = ఏదియోవిశేషము గొప్పకార్యము, ఎదన్=హృదయమందు.

తా. రాక్షసరాజా! నీకు రాక్షసుల కందఱకు క్షేమమేకదా. ఉపద్రవ మేదియు సంభవింపలేదుగదా. ఈప్రకారము తోడెవ్వఁడునులేక యొంటరి వాఁడవై యొకాయొకినవచ్చుటచూడ నేదియో గొప్పకార్యము తటస్థించినదని సందేహము కలుగుచున్నది.

ఉ. అనుడు లాలకించి యసు రాధిపుఁ డిట్లనుఁ దండ్రి! రాముఁ డన్
మానవుఁ డొక్కరుం డుసుఱు మాలిచి రక్షకకోటులన్ జన
స్థానముఁ బాడు చేసె రణ శౌండత; నాతనిభార్యఁ దెచ్చెదో
మానుగ నాకుఁ దోడగుము మానుతు నావగఁ దద్విధంబుగన్. ౪౯౭

నుడులు=మాటలు, ఉసుఱుమాలిచి=చంపి, రణశౌండత = యుద్ధసామర్థ్య ముచే.

తా. ఆమాటలువిని రావణాసురుఁ డిట్లనియె. తండ్రీ! రాముఁ డను నొక్క మానవుఁడు రాక్షసులనందఱ యుద్ధసామర్థ్యముచే వధించి జనస్థానము పాడుపడఁ జేసెను. ఆతనిభార్యను నేనపహరించి తేఁదలఁచితిని. ఈవిషయ మున నీవు నాకుఁ దోడగుము. ఆవిధముగ నావగఁ దీర్చుకొందును.

—♦ మారీచుఁడు రావణునకు శ్రీరామునితోడివిరోధంబు వలదని చెప్పుట ♦—

కం. నావుడు మారీచుం డను, నేవాఁ డొకొ నీకుఁ దెల్పె హితశత్రుం డై
యావై దేహినిగూరిచి, యేవాఁ డొకొ నీదుచేటు నెదురుం జూచున్. ౪౯౮

నావుడు=అనవుడు, అని చెప్పఁగా, హితశత్రుండై = హితునివలెఁ గనఁ బడు వాస్తవశత్రువు.

తా. రావణుఁడీప్రకారము చెప్పఁగా విని సీతాదేవినిగుఱించి నీకు లోపల శత్రుత్వము, వెలుపల మిత్రత్వముగలవాఁడెవఁడు చెప్పెను. ఎవఁడు నీచెప్పు డెప్పుడు చెడుదువాయని యెదురుచూచుచున్నాఁడు.

ఉ. నీకు హితుండు గాఁడు ధర•జీసుతఁ దెమ్మనినట్టివాఁడు, ము
ల్లోకము లేలువానికిని•లోలత శృంగము భంగ మొందఁగాఁ
జేకొనెఁ జేయ నెవ్వఁడు? ప్ర•సిద్ధవిషోరగదంష్ట్రిఁ బీకఁగా
నీ కెవఁడో వచించె? నిటు•నిద్రితునిన్ దలఁ దన్నె నెవ్వఁడో? ౪౯

శృంగము=ప్రాధాన్యము."శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చ"అమరకోశము విషోరగ = విషముతోఁగూడిన పాముయొక్క, దంష్ట్రి = కోఱ, నిద్రితునిన్ = హెచ్చరిక తప్పియుండువానిని.

తా. సీతను దెమ్మనిచెప్పినవాఁడు నీమేలుకోరినవాఁడుకాఁడు. ఇప్పుడు మూఁడులోకములు పరిపాలించు నీప్రముఖత్వముఁజూచి సహింపలేక యది భగ్నమై పోవఁజేయనెవ్వఁడు ప్రయత్నించెను? ప్రసిద్ధమైన విషసర్పముకోఱ పీఁకుమని నీ కెవఁడు చెప్పెను? ఏమఱి వాస్తవము తెలియక నిద్రవోవువానివలె నుండు నీతల నెవ్వఁడు తన్నెను?

చ. సురవరవైరి భూనుతవి•శుద్ధకులాభిజనాగ్రహస్తమై
యురుతరశౌర్యదాన మయి•యుగ్రభుజార్గళసద్విషాణమై
పరజనభీకరం బగుచు•వాలెడురాఘవగంధహస్తినిన్
ధురమునఁ దేఱిచూచుటకు•నూల్కొన కిప్పుడు రాక్షసోత్తమా. ౫౦

సురవరవైరి=ఇంద్రునకు విరోధీ! భూ=భూలోకములోని జనులచే, నుత= స్తోత్రముచేయఁబడిన, విశుద్ధ=ఎట్టిదోషములేని, కుల = వంశమున, అభిజన = పుట్టుకయనెడి, అగ్రహస్తమై = తొండము కొనగలదై, ఏనుఁగునకుఁ దొండ మెంతముఖ్యమో మనుష్యులకు గొప్పవంశమునఁబుట్టుట యంతముఖ్యము. కావున రెంటికి రూపకము. ఉరుతర = మిగుల నధికమైన, శౌర్య=పరాక్రమ మనెడి, దానము=మదపునీళ్లుగలది, పరాక్రమ మదములు జనులు తిరస్కరింప కుండుటకు హేతువులు. కావున రెంటికి రూపకము-ఉగ్ర = భయంకరమైన, భుజార్గళ=గడియమ్రాఁకులవంటి భుజములనెడి, సద్విషాణమై=మంచికొమ్ములు గలదై - ఏనుఁగునకు కొమ్ములెట్టివో భుజములట్టి వని రూపకము. వాలెడు = అతిశయించెడి, రాఘవగంధహస్తినిన్ = రామచంద్రమూర్తి యనెడు మదపు టేనుఁగును, ధురమునన్=యుద్ధమందు, తేఱిచూచుటకున్=కెప్పులెత్తిచూచుటకు, నూల్కొనకు = ప్రయత్నింపకుము.

తా. రాక్షసరాజా! జగత్ప్రసిద్ధమైన గొప్ప వంశమునఁ బుట్టుట యనెడి తొండముకొన, గొప్ప పరాక్రమమనెడి మదపునీళ్లు, గడియమ్రాఁకులవంటి చేతు లనెడి దంతములు, శత్రువులకు భయము గలిగించు రాముఁడనెడి మదపుటేనుఁ

గును నింద్రవిరోధీ: యిప్పుడు కనుజెప్ప లెత్తియైనఁ జూచుటకు యత్నింప కుము, సుర రవైరి=అనుటచే నింద్రుని జయించితిని గదా, మనుష్యుఁ డెంత యని గర్వింపకు మని భావము. రాక్షసోత్తమా=నీవు రాక్షసులందు మాత్రము శ్రేష్ఠుఁడవు. రామచంద్రుఁడో భూజనుల యందఱచేత గొప్పవాఁడని స్తోత్రము చేయఁబడువాఁడు. నాలుగవ పాదమున అనునాసికాక్షరయతి.

మ. కలహాంతస్థితిసంధివాలమును ర◆క్షఃకాండసత్త్వావహం
 బలఘుస్ఫారకలంబసన్నఖము వా◆తాసిస్ఫురద్దంష్ట్రిమున్
 బలితంబైన నృసింహమూర్తి నిదురన్◆బ్రమాన్పాటు మై నుండఁగాఁ
 జలముం బూనుచు నీవు లేపఁ దగునే◆చర్చింపు లంకేశ్వరా. ౨౦౧

 అంతకు నతిశయము చెప్పఁదలఁచి సింహముగా రూపించుచున్నాఁడు. కలహ + అంత + స్థితి=యుద్ధము మొదట నిలుచుట యనెడి, సంధివాలము= వీఁపు పైనుండెడి వాలము, అనఁగా సింహము మిగులఁ గోపించినపుడు తోఁక పై కెత్తుకొనును. అది కలహమునఁ బైకి దూఁకుటను సూచించును. కావున యుద్ధ ముఖమున నిలుచుటకు–సింహము తోఁక పై కెత్తుటకు రూపకము. రక్షఃకాండ= రాక్షససమూహమనెడి, సత్త్వ=జంతువులను, అవహము=చంపునది, అలఘు= గొప్పవై, స్ఫార=ప్రకాశముగల, కలంబ=బాణములనెడి, సన్నఖము = వాఁడి గోళ్ళుగలది. శాతాసి = పదునైన కత్తి యనెడి, స్ఫురత్ = ప్రకాశించు, దం ష్ట్రిము=కోఱలుగలది, బలితము=బలము గలది, నృసింహమూర్తి=నరుఁడుగా జనించిన శ్రీరాముఁడనెడి సింహము, నిదురన్ = శ్రీరామచంద్రమూర్తి విషయ మున, ఏ కార్యము చేయక యూరకయుండు వాని స్థితియందు, ప్రమాన్పాటు మైన్=నిశ్చలత్వముచే, చలము=హఠము, చర్చింపు=చక్కఁగా నాలోచింపుము.

 తా. యుద్ధముఖమున నిలుచుట యను పై కెత్తఁబడిన తోఁక గలదియు, రాక్షస సమూహమను మృగముల సంహరించునదియు, గొప్ప బాణము లనెడి వాఁడిగోళ్ళు గలదియు, వాఁడి గల కత్తులను కోఱలుగలదియు నగు బలిష్ఠమైన నరరూపమును వహించిన రాముఁడను సింహము తానెందో యొకరిని బాధింపక నిద్రించుచుండఁగాఁ జెట్టు కొట్టి మీఁదఁ ద్రోచికొనునట్లు దానిని లేపవచ్చునా, చక్కఁగా నాలోచింపుము.

కం. చాపావహారము భుజా,టోపాధికపంకమును బ◆టుశరోర్మికమున్
 దీపితరణౌఘ మగుసీ, తాపతిపాతాళమందుఁ◆దగదు పడంగన్. ౨౦౨

 సింహము బారిని బడి తప్పించుకొనిన జంతువులు లేవా యను నేమో యని సింహముబారిఁబడి తప్పించుకొనినఁ దప్పించుకొనవచ్చునుగాని రాముని బారిని బడినవారు తప్పించుకొన రని పాతాళము నుపమానముగాఁ జెప్పు

చున్నాఁడు. చాప + అవహారము = విల్లనెడు మొసలి కలది. సమీపింపఁగానే గబక్కున వాతవేసి కొనునది యని భావము. భుజాటోప = భుజబలముయొక్క వేగమనెడి, అధికపంకము = మిగుల బురదగలది, బురదలో దిగఁబడినవాఁడు మరల నెట్లు వెలికి రాఁజాలఁడో యట్టులే రాముని భుజబలమున కగ్గమైనవాఁడు. మరల నూపిరితో రాఁడని భావము. సముద్రమునందు నలలమీఁద నలలువచ్చి, సముద్రములోఁబడిన వానిని లోఁగొని యెట్లు హింసించునో యట్టులే రామబాణ పరంపరలు పైఁబడి ముంచి హతునిఁ జేయునని భావము. పటు = దృఢము లయిన, శర=బాణము లనెడి, ఊర్మికమున్=అలలు గలది, దీపిత=బాణకాంతు లచేఁ బ్రకాశించు, రణౌఘ = యుద్ధమనెడి ప్రవాహముగల, సీతాపతి పాతాళ మందు=సీతాపతియను పాతాళమందు=సముద్రమందు(మహేశ్వర తీర్థీయము)

తా. పాతాళమందుఁబడినవారు మరలఁ బైకి రాఁజాలనట్లు రామ పాతాళ మున నీవు పడితివా మరల నూపిరితో వెలుపల రాఁజాలవు. రామపాతాళ మెట్టి దనెదవా. విల్లే మొసలిగాఁగలది. నీళ్ళలో నడుగుపెట్టి పెట్టక ముందే వాతవేసి కొనును. దానిని దాఁటిపోయితివా భుజ వేగమను పెద్ద బురద గలదు. అందు దిగఁబడితివా యంతతోనే చెల్లు. అది దాఁటి పోయితివా బాణపరంపరలను నలలు మీఁదమీఁద వచ్చి పడి లోపలికి నీడ్చుకొని హతుని జేయును. ఇట్టి యుద్ధప్రవాహము గల రామపాతాళమందుఁబడిన జీవితాశ లేదు.

కం. క్షమియింపుము లంకేశ్వర, శమమున లంకకునుబొమ్ము•స్వసతులతోడన్
రమియింపుము వనసీమను,రమియించుత భార్యతోడ•రాముఁడు ప్రీతిన్.

ఇట్లు వాస్తవార్థమును జెప్పి ప్రేమాధిక్యమునఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు.

తా. లంకాధిపతీ! నేను బరుషముగఁ జెప్పితి నని కోపింపకుము. క్షమిం పుము. వాస్తవమును నీ మేలుగోరి చెప్పితిని. కోప ముడిగి లంకకుఁ బొమ్ము. నీభార్యలతో నీవు పురమునఁ గ్రీడింపుము. అడవిలో నాయనభార్యతో నాయన క్రీడించుఁగాక. ఆయన భార్యతో నాయన క్రీడింపకుండఁ జేసితివా నీభార్యలతో నీవు క్రీడింపఁబోవు.

కం. అనుచును మారీచుం డిటు, తను బోధింపఁగను విబుధ•దమనుఁడు వల్లె
యనుచును లంకాపురికిని, జని తన మందిరముఁ జొచ్చె•సంతుష్టుం డై.

తా. ఇట్లు మారీచుఁడు హితముపదేశింపఁగా నట్టులే చేసెదనని యంగీక రించి లంకకుఁబోయి సంతోషముతోఁ దన గృహము ప్రవేశించెను.

ఇప్పటికి రావణునకు శూర్పణఖావిరూపకరణ వృత్తాంతము తెలియదు. అకంపనుఁడు తెలిసియుఁ జెప్పలేదు. ఏల చెప్పలేదు? రావణాసురుఁడు ఖరాదు

లకు రామచంద్రునకు యుద్ధమేల తటస్థించె నని యడిగినవాఁడు కాఁడు. అందఱు ఋషులను జంపఁబోయినట్లు రామునిఁ జంపఁబోయి చచ్చిరేమో యని తలఁచి రావణుఁడు ప్రశ్నింపలేదు. తానై చెప్పుటకు, నకంపనుఁ డంతటి ధైర్యవరుఁడుగాఁడు నీతియుఁ గాదు. నీ చెల్లెలి ముక్కు సెవులు రామలక్ష్మణులు గోసిరి. ఆ కారణమున యుద్ధము పొసఁగెననిన శూర్పణఖ వారియొద్ద కేల పోయెనని రావణుఁ డడుగును. సేవకుఁడు నీ చెల్లెలు ఱంకాడఁబోయిన దని యెట్లు చెప్పును? మఱి యేదైన గారణము చెప్పిన శూర్పణఖవచ్చి యేమి చెప్పునో — అది వచ్చును. చెప్పును. ఆ వెంట మనకేల యని యకంపనుఁ డావిషయము ప్రాస్తావించిన వాఁడు కాఁడు. కావున రామునితో బలవద్విరోధ మేల? నేనొకఁడను బోయిన నందఱఁజంపిన వానిని నేను జయింపఁగలనని యేమి నమ్మకమని యాలోచించి సంతుష్టుఁడై యింటికిఁ బోయెను.

—♦ ౩౬-వ సర్గము. శూర్పణఖ లంక కేగి రావణుఁ జూచుట ♦—

సీ. ఈరేడువేవురు ♦ క్రూరరాక్షసవరుల్, ఖరుఁడు దూషణుఁడు త్రి♦శిరుఁడు లోను
గా నొక్కరాముచేఁ ♦ గదనతలంబునఁ, గూలుట గనుఁగొని ♦ డొలికొనుచు
భూరిరావమున వా♦పోవు చనన్యదు,ష్కర మైనరాముని♦క్రమముఁ గాంచి
యుద్విగ్న యగుచును♦నురవడిఁ జనె దశ,కంఠరక్షితము లం♦కాపురంబుఁ

తే. గదియ నరిగి విమానాగ్ర♦గతుని దీప్త
తేజు సురపరివృతసుర♦రాజుఁబోలి
సచివయుతుఁ డగువాని భా♦స్కరనిభంబు
కాంచనాసనమున యథా♦కామితముగ. ౨౦౨

ఈ రేడు = రెండేడులు = పదునాలుగు, వేవురు = వేయిమంది, ఒక్క రాముచేన్=ఒంటరివాఁడైన రామచంద్రమూర్తిచే కదనతలంబునన్ = యుద్ధభూమియందు, డొలికొనుచున్ = అఱచుచు, వాపోవుచున్ = ఏడ్చుచు, అనన్యదుష్కరము = ఇతరులకు సాధ్యముకానిది, ఉద్విగ్న = మిక్కిలి భయపడినది, ఉరవడిన్ = మిగుల వేగముగ, విమానాగ్రగతునిన్ = పుష్పకమందున్నవానిని, సురపరివృత=దేవతలచేఁ జుట్టఁబడిన, సురరాజున్=ఇంద్రుని,సచివయుతుఁడు= మంత్రులతోఁ గూడినవాఁడు, భాస్కరనిభంబు = సూర్యునితో సమానమైనది యగు, కాంచనాసనమునన్ = బంగారుపీఠమునందు, యథాకామితముగన్= ఇష్టప్రకారము.

తా. పదునాలుగువేలు క్రూరులైన రాక్షసశ్రేష్ఠులు ఖరుఁడు దూషణుఁడు త్రిశిరుఁడు మొదలైనవా రొంటరివాఁడైన రామచంద్రుచే యుద్ధమందుఁ

జచ్చుట చూచి బొబ్బలుపెట్టుచు గట్టిగ నేడ్చుచు నితరులకు సాధ్యముగాని రాము పరాక్రమము చూచి మిగుల భయపడి శీఘ్రముగ రావణుఁడు పాలించు లంకకుఁబోయి దేవతలచేఁ జుట్టబడిన యింద్రునివలె పుష్పకవిమానమందు మంత్రులతోడ సూర్యునిబోలిన బంగారు పీఠమందుఁ దగ యిష్టప్రకారము.

తే. జాతరూపవేదిస్థ జా•జ్వల్యమాన,జాతవేదునిగతి నొప్పు•సకల దేవ
 భూతగంధర్వతాపస•జాతముల క,జయ్యుఁ డగువాని శమనుని•సాటివాని.

జాతరూప=బంగారుమయమైన, వేదిస్థ = వేదియందు, జాజ్వల్యమాన = మండుచున్న, జాతవేదునిగతిన్=అగ్నిహోత్రునివలె. అజయ్యుఁడు = జయింప శక్యముగాని వాఁడు, శమనుని = యముని.

తా. బంగా రిటికలతోఁ గట్టఁబడిన వేదియందుండి నేతితో హోమము చేయుటచే మండుచున్న నగ్నిహోత్రునివలె సమస్తభూతములకు గంధర్వులకు తాపసజాతములకు = తపస్వుల సమూహములకు జయింప సాధ్యపడనివానిని యమునివంటి వానిని.

కం. అసురవిషమసంయుగ,రస నతులితనిశితకులిశ•ప్రహరణకలితో
 ల్లసితవ్రణు సురకరిసర,భసదంతకృతకిణకలిత•పటువక్షతలున్. ౨౦౭

•అసుర = రాక్షసులయు, సుర = దేవతలయు, విషమ=భయంకరమైన, సంయుగ+రసన్=యుద్ధభూమియందు, అతులిత=అసమానమైన, నిశిత=పదునైన, కులిశ=వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహరణ=దెబ్బచే, కలిత=చేయఁబడిన, ఉల్లసిత=ప్రకాశించు,వ్రణున్=గాయముగలవానిని,వజ్రాయుధముచే గాయము మాత్రమే కలిగెనుగాని మరణములేదని భావము. సురకరి = ఐరావతము యొక్క, సరభస = వేగముతోఁగూడిన, దంత = దంతములచే, కృత=చేయఁబడిన, కిణ=కాయలచే, కలిత=కూడిన, పటు=దృఢమైన, వక్షతలున్ = వక్షము గలవానిని.

తా. దేవాసురులకు జరిగిన ఘోరయుద్ధమందు అసమానమైన పదునుగల వజ్రాయుధముదెబ్బచే గాయముమాత్రముపడిన వక్షముగలవానిని, ఐరావతము కొమ్ములచేఁ బొడువఁగా కాయలుకాచిన ఱొమ్ము గలవానిని.

కం. ఇరువది నిడుకరములు పది,శిరములు వింజామరములు • శ్వేతచ్ఛత్రం
 బురువిపులోరము భూపతి, వరలక్షణములును గలుగు•వానిని వీరున్. ౨౦౮

ఉరు=గొప్పతనము, విపుల=విశాలమైన, ఉరము=ఱొమ్ము.

ఇందు రావణునకుఁ బదితలలు ఇరువదిచేతు లున్నట్టు చెప్పఁబడినది. వీనికి నాలుగు కాళ్ళున్నట్లు కొన్ని ప్రమాణములు గలవు.

ఇత్యుక్తా మునినా తేన దుఃఖహర్షసమన్వితా । అచిరేణై వకాలేన, సుషువే పుత్ర ముద్భుతమ్। దశాస్యం వింశతిభుజం భిన్నాంజనచయోపమమ్ః పాదైశ్చ తుర్భిరత్యుగ్రం తామ్రోష్ఠం తామ్రమూర్ధజమ్ ॥ నారదీయే జైమినీరామాయణే ద్వాదశేధ్యాయే సప్తదశశ్లోకః॥ రఘువంశే అష్టాదశసర్గే — భుజమూర్ధోరు బాహుళ్యా దేకోపిధన దానుజః—జానకీపరిణయనాటకే. శిరోదశకమగ్రతః పద చతుష్టయం చాన్యతః.

దశాస్యోవింశతి భుజశ్చతుష్పాన్మానమందిరం. ఇత్యభిధాన రత్నమాలా.

వీనితలలగుఱించిన చర్చ వేఱొకచోఁ గాననగు.

తా. దీర్ఘములైన ఇరువదిచేతులు, పదితలలు, తెల్లనిచామరములు తెల్లగొడుగు, విశాలమై యెత్తైనతొమ్మ రాజచిహ్నములుగల వీరుని.

తే. స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశు•నిగనిగత్సు, వర్ణ మణికుండలుని మహా•వదను శుక్ల
దశను విష్ణుచక్రాదిసా•ధనశతాన్య,శస్త్రతాడితు నాహత•సకల దేహు. ౨౦౯

స్నిగ్ధ=మినమినమెఱయుచున్న, వైడూర్యసంకాశున్ = వైడూర్యముతో సమానమైనవానిని, వైదూర్యము ॥రూ॥ నిగనిగత్=నిగనిగలాడుచున్న, సువర్ణ=బంగారుతోఁ జేయఁబడిన, మణికుండలునిన్ = రత్నములు చెక్కఁబడిన చెవి కుండలములుగలవానిని,మహావదను=పెద్దముఖముగలవానిని,శుక్లదశను=తెల్లని దంతములుగలవానిని, విష్ణుచక్ర = విష్ణుచక్రము, ఆదిమొదలుగాఁగల, సాధన శత=అనేకాయుధములచేతను, అన్యశస్త్ర = ఇతరములయిన శస్త్రములచేతను, తాడితున్ = కొట్టఁబడినవానిని, ఆహత = కొట్టఁబడిన, సకలదేహున్ = సమస్తావయవములుగలవానిని, వానిదేహమునందు దెబ్బతగులనిభాగము లేదని భావము. విష్ణుచక్రము = విష్ణుచక్రమనఁగా నారాయణు సుదర్శనమని భ్రమింపరాదు. మాల్యవదాదులతో యుద్ధముచేసినట్లు రావణునితో విష్ణువుయుద్ధముచేసినట్లు రామాయణమునలేదు. కావున సుదర్శనప్రయోగమునకుఁ గారణములేదు. ఈవిష్ణుచక్రమనది ఆపేరుగల యాయుధము. దీనిని విశ్వామిత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తి కుపదేశించెను. (బాల ౬౩౨ పద్యము చూచునది.) దీనినే విశ్వామిత్రుఁడు వసిష్ఠునిపైఁ బ్రయోగించెను. (చూడు ౧౦౩౦. బాల.) సుదర్శనచక్రము విశ్వామిత్రున కెట్లు లభించె? అతఁడది ప్రయోగింప వ్యర్థ మెట్లయ్యె? ఇంతకు సుదర్శన మనునది భగవంతుని సంకల్పశక్తి. అది తదితరుల కెట్లు లభ్యపడును?

ప్రాణో మాయా క్రియాశక్తిః । భావ ఉన్మేష ఉద్యమః
సుదర్శనం చ సంకల్పః । శబ్దాః పర్యాయ వాచకాః అహిర్బుధ్న్య॥౧॥

ఉన్మేషః పరమః శక్త్యేర్విష్ణోః కోట్యంశకోట్యశః । భావ్యభావక భేదేన సా ద్విధా వ్యవతిష్ఠతే, భావకోవిష్ణుసంకల్పః । సుదర్శనపరాహ్వయ ॥

కావున నీపేరటియస్త్రమును ఇం(ద్రుఁడో మఱియెవరో ప్రయోగించిన రావణు నది గాయపఱిచియుండును. అంతియకాని యది సుదర్శనచక్రముగాదు.

తా. వైదూర్యమువలె మినమిన మెఱయువానిని, నిగనిగలాడు రత్నములు చెక్కిన బంగారుకుండలములు గలవానిని, పెద్దముఖముగలవానినిఁ తెల్లని దంతములుగలవానిని, విష్ణుచక్రము లోనగు ననేకాయుధములచేఁ గొట్టఁబడి గాయఁబడిన సకలావయవములు గలవానిని.

కం. అక్షోభ్యార్ణవనిచయ,ప్రక్షోభణు సకలభూరి•వసుధాధరసం
ప్రక్షేప్తను సురవర బల,విక్షేపకు రాక్షసైక•విభు భీప్రదునిన్. ౩౧౧

అక్షోభ్య = ఇతరులకుఁ గలఁతపెట్ట సాధ్యపడని, అర్ణవనిచయ=సముద్ర సమూహములను, ప్రక్షోభణున్ = కలఁతపెట్టువానిని, సకల = సమస్తములైన, భూరి=గొప్పవగు, వసుధాధర=పర్వతములను, ప్రక్షేప్తను = విసరివేయఁగలవానిని, రాక్షసైకవిభున్ = రాక్షసులకొక్కఁడే ప్రభువగువానిని, భీప్రదునిన్ = భయముకలిగించువానిని.

తా. ఇతరులకుఁ గలఁతపెట్ట సాధ్యపడని సముద్రములను గలవరపఱచు శక్తిగలవానిని, సమస్తపర్వతములను నెగమీటఁగలవానిని, దేవేంద్రాదుల బలమును దిరస్కరించినవానిని, చూచువారికి భయముగలిగించువానిని, రాక్షసులకు నొక్కఁడే ప్రభువగువానిని.

తే. అన్యదారాభిమర్శను • నఖిలదివ్య,శస్త్రయోక్తను దావన•సప్తతంతు
విఘ్నకరు భోగవతి సర్ప•విభుని వాసు,కినిబరాజితుఁ జేసిప్ర•ధనమునందు.

అన్యదార=ఇతరులభార్యలను, అభిమర్శను = అపహరించువానిని, అఖిల....యోక్తను = సమస్తదివ్యములైన శస్త్రములతోఁ గూడినవానిని, సప్తతంతు=యజ్ఞములను, ప్రధనమునందు=యుద్ధమందు, పరాజితుఁజేసి=ఓడించి.

తా. ఇతరులభార్య నపహరించువానిని, సమస్తములైన దివ్యాయుధములతోఁగూడినవానిని, ఋషుల యజ్ఞములు విఘ్నపఱచువానిని, భోగవతీపురమున సర్పరాజైన వాసుకిని యుద్ధమందు నోడించి.

కం. తక్షకుని నొడిచి తద్వన,జేక్షణ హరియించి హరస•గేంద్రమునందున్
యక్షపతి గెలిచి పుష్పక, మాక్షణమునఁ దెచ్చినట్టి•యతిశూరవరున్. ౩౧౨

ఒడిచి = గెలిచి, తద్వనజేక్షణన్ = వాని భార్యను, హరనగేంద్రమునందున్=కైలాసపర్వతమందు, యక్షపతిన్=కుబేరుని.

తా. తక్షకుని గెలిచి యాతనిభార్య నపహరించినవానిని, కైలాసమునందుఁ గుబేరుని గెలిచి పుష్పకమను విమానమును దెచ్చినశూరుని.

కం. నందనచైత్రరథంబుల, సుందరమగునళిని గినుపు ♦ చొప్పడనాశం
బందించినబలి నుదయం, బందెడిరవిశసులఁ గేల ♦ నాఁగెడు బలియున్.

నందన=దేవతల యుద్యానవనము, చైత్రరథము = కుబేరుని యుద్యానము, నళిని=సరస్సును. రూ. నళినము. కినుపు=కోపము, రవిశసుల=సూర్యచంద్రుల 'పదాంత శి, బహువచనంబున సు' యగు. ఆఁగెడు=అడ్డగించు.

ఇంద్రుని యుద్యానమును, కుబేరుని యుద్యానమందుఁగల నళినియను సరస్సును, గోపించి నాశముచేసిన బలిష్ఠుని, ఉదయించు సూర్యచంద్రులను, చేతితో నడ్డగింపఁగల శక్తిమంతుని.

సీ. హాయన లోకముల్ ♦ హాయనదశసహస్రకము తపంబును ♦ జలిపి మున్ను
పరమేష్ఠిఁ గూరిచి ♦ శిరములు దెగఁగోసి యర్పించి పూజించి ♦ యతనిచేత
దైతేయదేవగం ♦ ధర్వపిశాచపతంగోరగములచే ♦ తను మనుష్య
జాతీతరములచే ♦ సంగ్రామమున మృతి, లేకుండ వరములఁ ♦ జేకొనుచును
ఆ. హోమములనుజెఱిచి ♦ సోమంబుహరియించి, ప్రాప్తయజ్ఞములను ♦ బాడుచేయు
బ్రహ్మహంత దుష్టు ♦ బాధకర్కశు దయా, హీను నహితరతుని ♦ నింద్రవైరి.

హో = అయ్యో, హాయనదశసహస్రకము=పదివేలసంవత్సరములు, పరమేష్ఠిన్ = బ్రహ్మను, మనుష్యజాతీతరములచే = మనుష్యజాతికంటె నితరములయినజాతులచేత, ప్రాప్తయజ్ఞములను=దక్షిణాదానమువఱకు వచ్చినయజ్ఞములను, బ్రహ్మహంతన్=బ్రాహ్మణులను, జంపువానిని, బాధకర్కశున్ = మిగులఁ గఠినుని, దయాహీనున్=దయలేనివానిని, ఇంద్రవైరిన్=ఇంద్రునకుఁబగవానిని.

ఉ. రావణు సర్వభూతచయ ♦ రావణు నిర్జరలోకలోకవి
ద్రావణు నట్టహాసకృత ♦ దైవతకంజముఖాళిగర్వవి
స్రావణు భూరిదోశ్చయప ♦ రాక్రమభంజితగాఢదంతకై
రావణు లోకపీడనప ♦ రాయణుఁ గుత్సితధీతురాయణున్. ౨౧

రావణున్ = రావణుఁడను బిరుదును బొందినవానిని, రావణుఁడనుపేరు నడుమ వచ్చినదేకాని నామకరణము నాఁడు పెట్టఁబడినదికాదు. మొదటిపేరు దశకంధరుఁడు.

కం. విశదయశుండును ధాతృసదృశుఁడగు నమ్మౌనివచ్చిదృష్టించి నుతున్
దశకంధరుఁడగుకతమున, దశకంధరుఁడనుచు నిడియెఁదన్నామంబున్ ॥
ఉత్తర ౧౯౨

విశ్రవశ్శబ్దమునకు నపత్యార్థక తద్ధితము పుల్లింగంబున రావణుఁడయ్యె. ఇది వైయాకరణమతము. కైలాసపర్వతముక్రిందఁ జేతులుపడి నలిగినపుడు లోకమునిండ ధ్వనించుటచేఁగాని, లోకమును హాహారావపూరితము చేయుటచేఁగాని, రావణుఁడయ్యెనని పౌరాణికమతము.

ఇది యుత్తరరామాయణమున క. శైలాక్రాంతుఁడవై నీవీలీల మహారవంబు నెల్లజగంబుల్ వ్యాలోలంబుగఁజేయుట, హాళిన్ ఘటియింతు రావణాఖ్యను నీకున్ ॥ "౩౩౬" అని శివుఁడు చెప్పెను.

రామపత్నీం, వనస్థాం, నినాయేతిరావణః॥ అని మాంత్రికులందురు. ఇది మాంత్రికమతము. రామపత్నిని, వనస్థను, నపహరించినవాఁడు రావణుఁడు.

రవణస్యాపత్యంపుమాన్ రావణః, రవణునికొమారుఁడు కావున రావణుఁడని యొకవ్యుత్పత్తిగలదు.

సర్వభూతచయరావణున్ = సమస్తప్రాణులను మొఱ్ఱోయని యఱపించువానిని, నిర్జరలోక = స్వర్గమందలి లోక = జనులను, విద్రావణున్ = పరువెత్తునట్లు చేయువానిని, అట్టహాస=పెద్దనవ్వుచే కృత = చేయఁబడిన, దైవత = దేవతలయొక్క, కంజముఖాళి=స్త్రీసమూహముల, గర్భ = గర్భముల, విస్రావణున్ = జాఱిపోవుట గలవానిని, భూరి = గొప్పవగు, దోః + చయ = బాహుసమూహములయొక్క, పరాక్రమబలముచే, భంజిత=విఱుగఁగొట్టఁబడిన, గాఢ=అధికమైన, దంతక = దంతములుగల, ఐరావణున్=ఐరావతమను నేనుఁగుగలవానిని, లోకపీడన = లోకములను బాధించుటయును, పరాయణున్ = సర్వమునయినవానిని, లోకమును బాధించుటతప్ప వానికి వేఱుకోరికలేదనుట 'పరమాసక్తే రయనం పరాయణం' పరమాసక్తికి స్థానమైనవాఁడు, కుత్సితధీ = కుచ్చితపు బుద్ధియందుఁ దొందరగలవానిని, తుర=త్వరణే—తురస్యాయనం=తురాయణం.

తా. సమస్తప్రాణులను మొఱ్ఱోయని యేడిపించువానిని, దేవతలను బాఱఁదోలినవానిని, పెద్దనవ్వుచేతనే దేవతాస్త్రీలకు గర్భస్రావమగునట్లు చేయువానిని, (గర్భిణీస్త్రీలు పెద్దయుఱుము పిడుగుధ్వని వినినను ఉన్నట్లుండి మిక్కిలి భయపడినను గర్భము పడిపోవును.) భుజశౌర్యముచేత విఱువఁబడిన యైరావతము

యొక్క దంతములు గలవానిని, జనుల బాధించుటయందే పరమాసక్తి గలవానిని, కుచ్చితపుటాలోచనయందు తొందరగలవానిని.

కం. రాక్షసకులవర్ధనుఁ బ్రత్యక్షలయాంతకుని భూషణాలంకృతునిన్
వీక్షించి నిజభ్రాతను, రాక్షసి శూర్పణఖ భయభరంబునఁ బలికెన్. ౨౩

రాక్షసకులవర్ధనున్ = రాక్షసవంశమును వృద్ధిచేసినవానిని, 'వర్ధనంఛేదనేపిస్యాత్.' నానా ॥౮॥ అని యుండుటచే నింతవఱకు రాక్షసకులము వృద్ధిచేసినవానిని, ఇఁక ఛేదించువాని నని గ్రహింపవలయును.

ప్రత్యక్షలయాంతకునిన్ = కన్నులకుఁ గానవచ్చు ప్రలయకాలమందలి యముని, ఆయమునిని జూచినవారులేరు. ఇప్పుడు వీనినిజూచిన ప్రలయకాల యముఁడిట్టివాఁడు గదా యని తెలిసికొనవచ్చును. భూషణాలంకృతునిన్ = భూషణములచే నలంకరింపఁబడినవానిని, భయభరంబునన్=భయాతిశయముచే.

తా. ఇంతవఱకు రాక్షసవంశమును వృద్ధిపఱిచినవానిని, కన్నులకుఁ గానవచ్చుట ప్రలయకాలయముని, ఆభరణములచే నలంకరింపఁబడినవానిని, తన యన్నను జూచి శూర్పణఖ రామునివలనఁ గలిగిన భయాతిశయమున నిట్లనెను.

—• ౩౩-వ సర్గము. శూర్పణఖ రావణు నిందించుట •—

ఉ. మంతురు లాలకింప నవమానముపాటును దుఃఖపాటు మ
ర్త్యాంతకుఁ డట్టిచూడఁగ దురాగ్రహ మెత్తి ప్రమత్త! దుర్మదా!
సంతతకామభోగముల జాల్ముఁడ వౌచునిరంకుశుండ వై
చెంతల నిన్ను మ్రింగ వెసఁ జేరినమిత్తిని గానలేవుగా. ౧

మర్త్యాంతకుఁడు = రాక్షసుఁడగు రావణుఁడు, అట్టిచూడఁగ = ముఖ నయనవికారములు లేక చూడఁగా, అది మనస్సునందుఁ దన్నుఁ జూడఁగానే రావణుఁడు, ఏమేచెల్లెలా! నిన్నెవ్వడే యిట్లుచేసెను? అని లేచివచ్చి యాదరించునని తలఁచియుండునది. రావణుఁడు దాని నెగాదిగ చూచుచుండెను గాని యది యనుకొన్నట్లు చేసినవాఁడు గాఁడు. ప్రమత్తా = దేహము తెలియనివాఁడా, దుర్మదా=చెడ్డగర్వముగలవాఁడా, జాల్ముఁడవు = మూఢుఁడవు, నిరంకుశుండవై=అడ్డము లేనివాఁడవై, మిత్తిని=మృత్యువును.

తా. తనకుఁగలిగిన యవమానము తనదుఃఖము చూచికూడ నాదరింపక యూరకచూచుచున్న రావణుఁజూచి మంత్రులు వినుచుండ మంత్రుల సన్నిధి నిట్లు పలుకవచ్చునా యనికూడఁ దలంపక దురాగ్రహముచే నిట్లనియె. ఓరీ! కండక్రొవ్వున మదించి దేహము తెలియనివాఁడా (నీ దేహమే నీకుఁ దెలియ

నపుడు నన్ను నీ కెట్లు తెలియు నని భావము) ఎల్లవేళలఁ గామసుఖములందు నాసక్తిగలిగి యడ్డములేక దండించువాఁడును లేక మూఢుఁడవై నీప్రక్కన నిన్ను వాత వేసికొనుటకై కాచియుండు మృత్యుదేవతను నీవు తెలిసికోలేక యున్న వాఁడవుగదా.

చ. సతతము గ్రామ్యభోగముల•సక్తుఁడు రక్తుఁడుఁ గామవృత్తుఁ డౌ
క్షితిపతినిన్ స్మశానపుశి•ఖింబలె లోకులు గౌరవింతురే ?
మతిచెడి రాజ్యకార్యముల•మానుగఁ దాన యొనర్పనట్టి భూ
పతి సహకార్యజాలుఁ డయి•పా డయి పోవు స్వరాజ్యయుక్తుఁ డై. ౨౧౮

గ్రామ్యభోగ్యంబులన్=మైథునాది కార్యములందు, సక్తుఁడు = తగిలిన మనస్సుగలవాఁడు, రక్తుఁడు=ప్రీతిగలవాఁడు, కామవృత్తుఁడు=ఇచ్చవచ్చినట్లు నడచువాఁడు, క్షితిపతినిన్ = రాజును, స్మశానపుశిఖింబలెన్ = వల్లకాటియందలి నిప్పువలె, అగ్నిహోత్రము సర్వదా పవిత్రమైనదీ జనులచే నాదరింపఁ బడవలసినదీ అయినను స్మశానాగ్ని త్యాజముగదా-అట్లు రాజు సర్వజనసేవ్యుఁడే యైనను గామాసక్తుఁడై లోకమువారికి నిష్ప్రయోజకుఁ డగుటచేఁద్యాజ్యుఁడే.

మతిచెడి=బుద్ధిచెడిపోయి, అనఁగా నాలోకించుశక్తిలేక- 'పిడువక సతులం దగిలెడి జడునకు నెక్కడివి బుద్ధిచాతుర్యంబుల్' అన్నట్లు స్త్రీలతో నెక్కువగా రమించువానికి బుద్ధిబలముండదు.

తా. ఎల్లప్పుడు స్త్రీలతో రతిక్రీడలనే మరగి వానియందే ప్రీతిగలవాఁడై తనయిచ్చవచ్చినచొప్పున సంచరించురాజును ప్రజలు స్మశానాగ్నివలె గౌరవింతురా ? నీయం దట్టి దోషముగలదు. కావున అట్టులే నిన్ను లోకులు గౌరవింపరు. స్త్రీలతో విశేషముగ సంభోగించుటచే బుద్ధిబలముచెడి కార్యాకార్యములాలోచించుశక్తి లేక రాజకార్యములు తానై చేయని రాజు తాను జెడును. వాఁడు పూనిన కార్యములు చెడును. వాని రాజ్యము చెడును. నీ వీగతికే రానున్నావు.

ఇదివఱకే రావణుఁడు స్త్రీవ్యసనమున మతిచెడినాఁడని దూషించుచు సీతాదేవిని భార్యగా గ్రహింపుమని తాను బోధించుచున్నది.

ఉ. చారుల నేరి నుంపక వి•చారవిదూరతఁ బౌరకోటికిన్
సారెకు దర్శనం బిడక•చాటున మాటున నుండి కార్యపుం
భారములందు నెవ్వరివొ•మాటల నమ్ముచు నస్వతంత్రుఁ డౌ
క్ష్మారమణేంద్రుఁ బంకమును•సామజరీతి నరుల్ త్యజింపరే. ౨౧౯

చారులన్ = వేగువాండ్రను, విచారవిదూరత = ఆలోచనములేక, అస్వతంత్రుఁడు = పరాధీనుఁడు, ౧. భార్యాదిపరతంత్రుఁడు, ౨. దోవఁబోవు

వారికిఁ బరతంత్రుఁడు, ౩. మంత్రులకుఁ బరతంత్రుఁడు, పంకమును = బుర దను, సామజరీతి=ఏనుఁగువలె, త్యజింపరె=వదలరా,

తా. వేగులవారి నేర్పాటుచేసి యెక్క డెక్కడ నేయే కార్యములు జరుఁగు చున్నవో—యెవరు మిత్రులో యెవరు శత్రువులో మొదలయినవి తెలిసికొనక—ఆలోచనయు లేక—ప్రజలకుఁ బలుమారు దర్శన మీయక యంతఃపురమున కాంతాసంగతుఁడై చాటున నుండుచు కార్యములు తానై చేయవలసివచ్చినపుడు పూర్వోత్తర సందర్భములు తెలియమిచే నెవరో సంబంధము లేనివారో, స్వార్థ పరులోచెప్పిన మాటలు నమ్ముచు భార్యలు, మంత్రులు, త్రోవఁబోవువారు చెప్పినమాటలు నమ్మి పరాధీనుఁడైన రాజును, బురదనుండి యేనుఁగు దూర మునందే తొలఁగునట్లు లోకులు తొలఁగిపోదురు.

చ. తమతమ పెత్తనంబు చెడఁ•దారు స్వతంత్రులు గాక ధారుణీ
రమణులు వేరిచేతఁ దమ•రాష్ట్రము నేలఁగఁ జేయఁ జూతురో
క్రమమున వారిచేత జల•రాశి నగంబులపోల్కి మున్గి రూ
పము చెడిపోవు చుందురు•ప్రాభవముల్ మును మున్నె నాశిలన్. ౨-౨౦

పెత్తనము = పెద్దతనము, నగంబులపోల్కి = పర్వతములవలె, ప్రాభ వముల్ = ప్రభుత్వగౌరవ సంపదలు.

తా. అన్నికార్యములందుఁ దానుబెద్దగానుండి తన యిష్టప్రకారము స్వతం త్రించి కార్యములుచేయక యితరులకుఁ బెత్తనమిచ్చి వారిచేఁ గార్యములు చేయించు రాజులు సముద్రములోఁ బర్వతములు మునిఁగినట్లు వారిచేతనే చెడుదురు. వారి ప్రభుత్వము, అధికారము సంపద వారికంటె ముందుగానే నశించును.

ఉ. నీ కపకారము న్నెఱప•నిచ్చలు సందులు రోయు చుండ నా
నాకనివాసదానవ గ•ణంబులు చారవిచారదూరతన్
బ్రాకటబుద్ధిచంచలతఁ•గ్రాలెదు నీ వెటు లింక రాజ వై
యీకరణిన్ మనంగఁ గల•వీయిలఁ బ్రాణముతోడ నేనియున్. ౨-౨౧

నిచ్చలు = నిత్యము, నాకనివాస = దేవతల, చారవిచారదూరతన్ = వేగులవాండ్రుగాని యాలోచనగాని లేకుండుటచే, బుద్ధిచంచలతన్=స్థిరమైన బుద్ధిలేమి.

తా. నీకుఁ గీడుచేయ నెపుడు సందుదొరకునా యని దేవతలు దానవులు నెల్లప్పుడు సమయము వెదకుచుండ వేగులులేక కార్యాలోచనపరత్వము లేక స్థిరబుద్ధిలేక చపలుఁడవై యుండు నీవు రాజవై యీప్రకారము ప్రాణముతోనైన నెటులుండఁగలవు ?

కం. పో దింతకుఁ బసితనమున్, రా దేమియుఁ దెలివి నీకు • రాక్షస మణియున్
లే దెఱుక వలయువట్లన్, భూదయితుఁడ వగుచు నెట్లు • పాలు పొందెదవో.

ఇంతకున్=ఇంతవఱకు, పసితనము = బాల్యము, భూదయితుఁడవు = రాజవు.

తా. ఇన్నియేండ్లు చెల్లి యింతవయస్సు వచ్చినను అవివేకము పోలేదు. వివేకము రాలేదు. ఏవేవి తెలియఁదగినవో యవి నీవెఱుఁగవు. ఇట్టివాఁడవు రాజవై యెట్లు బాగుపడెదవు.

కం. వేగుల బండారంబుల, బా గగునీతులను నెవఁడు • పరతంత్రుం డౌ
నాగర్విౖతనవుమన్నీఁ, డోగద్దఱి ప్రకృతి జనుల • కుద్దియ నుమ్మీ. ౩౨౩

వేగులన్ = వేగులవాండ్ర, శత్రురాజుల చరిత్రము, తన రాజ్యములోని వారి నడవడి విషయమునను, బండారంబులను=ధనగృహంబులందును, గర్వితనవుమన్నీఁడు=గర్వముగలరాజు, గద్దఱి = దిట్టతనము గలవాఁడా, ప్రకృతి జనులకున్ = పామరులకు, పుట్టినవారు పుట్టినట్లు తెలివితేటలు లేక యుండువారు యథాజాతులు, ఉద్ది = సమానము.

తా. తనకు స్వంతవేగులవాండ్రులేక యితరు లేర్పాటుచేసిన వేగుల వాండ్రమాటలు నమ్మి వర్తించువాఁడును, ధనకోశమునఁ బరులకుఁ బెత్తన మిచ్చిన వాఁడును, ఇతరులు చెప్పిన నీతుల ననుసరించువాఁడును, వాఁడెంత దిట్టతనము గల ప్రభువైనను పామరునకు సమానుఁడే.

కం. దూరస్థవువిషయంబులఁ జారులచే నెఱుఁగుఁ గాన • క్ష్మారమణునకున్
దూరపుఁజూపరి యనుపే, రారయ సార్థకము, లేద • యది నీయందున్.

తా. దూరదేశంబుల జరుగు విషయంబులను వేగులమూలమునఁ దాను సమక్షమునఁ జూచువాఁడే యగును. కాన రాజునకు (దీర్ఘచక్షువు) దూరపుఁ జూపు గలవాఁడని పేరు నీకు వేగులు లేవు గావున నీ కాచూపు లేదు.

కం. ఈనెఱిగ సచివవర్గము, మానక సేవింప సుఖము • మరగుట నేచం
దాన నెఱింగెదు స్వజనవి, తానజనస్థానలయముఁ • దృద్వైరులచేన్.

నెఱిగన్ = విధముగ, సచివవర్గము = మంత్రుల సమూహము, స్వజన వితాన=నీవారి సమూహముగల, జనస్థానలయము = జనస్థానము నాశమగుట, త్వత్ = నీ, వైరులచేన్ = విరోధులచే.

తా. ఈ విధముగ నిప్పుడు నీవున్నట్లు మంత్రులగుంపు సేవింపఁగా వారి మాటలు వినుచు సుఖము మరగిన కారణముచే నీ జనస్థానమున నీ బంధువు

లందఱుఁ జచ్చిన వార్త నీ వెట్లెఱుఁగఁ గలవు? తాను జెప్పఁబోవు నాలోచనను మంత్రులు విఱువు చెప్పుదురను నభిప్రాయముతో ముందుగనే వారిమీఁద దెబ్బతీయుచున్నది.

కం. పదునాలుగువేవుర రణ,పదమున ఖరదూషణాది•బంధుయుతముగా
 పదమదముచేసెఁ ద్రిజగ,ద్విదితంబుగ రాముఁడొకఁడ•వింటిబలమునన్.

పదమదము = నాశము, త్రిజగద్విదితంబుగన్ = మూఁడులోకములకుఁ దెలియునట్లు.

తా. ఖరదూషణాది బంధువులతోడఁ బదునాలుగువేల రాక్షసులను రామచంద్రమూర్తి యొకఁడే తన వింటి బలముచే యుద్ధభూమిని నాశము చేసెను.

ఆ. నీసహోదరాళి•నిర్మూల మొనరించె, ఋషుల కెల్ల నభయ•మిచ్చి కాచె
 నిర్భయంబుఁ జేసె•నీదండకాటవి, సాంద్రబలుఁడు రామ•చంద్రుఁ డిపుడు.

తా. నీ తమ్ములను బంధువులను నందఱను మొదలుపుట్ట నొకఁడైన లేకుండునట్లు నాశము చేసెను. నీకు విరోధులై నీ కీడు గోరు ఋషుల కందఱకు మీకిఁక రావణభయము లేదు. నేను రక్షించెదనని చెప్పెను. దండకారణ్యమున నీవారిభయము లేకుండఁ జేసెను. ఇవి యన్నియు మిగుల బలముగల రామచంద్రుఁ డొక్కఁడే చేసెను.

చ. పిసినివి, వేగువారలకు•వేతన మీయవు, లెస్స మత్తుచే
 వసపడి కార్యతంత్రముల•వారికి వీరికి మందబుద్ధివై
 యసమఱి మీఁ దెఱుంగవు, భ•యంబు స్వదేశమునందుఁ బుట్ట నీ
 విసిర్లో యెఱుంగ విందనుక•నేమని నిన్ననవచ్చు రావణా! ౨౭

పిసినివి=లోభివి, వేతనము=జీతము, వశపడి=వశపడి, మందబుద్ధివై = బుద్ధిలేని వాఁడవై • అసము=కీర్తి, అఱి=క్షయించి, మీఁదు = రాఁగలది.

తా. లోభివి కావున వేగులవానికి జీతము, లీయవు కావున వారంవరు జరుగు వృత్తాంతములు నీకు వెను వెంటనే తెలుపరు. బాగుగ మదించి యితరులకు స్వాధీనపడి స్వతంత్రశక్తిలేక యామంత్రి యీమంత్రి చెప్పినట్లు వినుచు రాఁగలకీడు తెలిసికొనలేక యున్నావు. నీరాష్ట్రమునందే భయము పుట్టుట నీకింతవఱకుఁ దెలియదు గదా. రావణా నిన్నేమనవచ్చును.

చ. కొంచెపుజీత మిచ్చునృపుఁ•గ్రూరుని మత్తుని గర్వితున్ శఠున్
 ముంచినవేళ నాపదలు•మోటుకొనం డొకభృత్యుఁడేనిఁ, గో
 పించు చకారణంబ యతి•భీష్మత నామికఁ దన్నుఁ దాన భా
 షించు నసభ్య భూపతిని•సేవకులున్ స్వజనంబె చంపెడిన్. ౨౮

శఠున్ = రహస్యముగాఁ గీడుచేయు ద్రోహిని, మోటుకొనఁడు = పూను కొనఁడు, అతిభీష్మతన్=మిక్కిలి భయంకరత్వముచే, అలుకన్=గర్వముచే.

తా. కష్టమునకుఁ దగిన ట్లీయక సేవకులకు జీతము కొంచెముగా నిచ్చు క్రూరునికి,మదముపట్టినవానికి, పొగరుబోఁతునకు, ద్రోహికి నాపదలు ప్రాప్తించు నపుడు సేవకులం దొకఁడైనను సహాయముచేయ యత్నింపఁడు. కారణములేక కోపించును. ఇతరులు భయపడునట్లు వర్తించుచు గర్వియై తన్నుఁ దానే పొగడుకొను రాజును వాని బంధువులు వానిసేవకులే చంపుదురు.

చ. తెలివిగఁ గార్యతంత్రములు♦దీర్పక యాపదలందు శంకచేఁ
చలితుఁడు గానిభూపతికి♦సంపద లెల్లను వేగ రూపఱం
బలుపనిగడ్డిపోఁచకు స♦మానుఁడు వాఁడయి దుఃఖ మొందఁగాఁ
జులకనఁ జూతు రెల్లరును♦శోకముఁ బొందరు వానిభంగికిన్. ౨౩౦

కార్యతంత్రములు = కార్యాలోచనములు, శంకచేన్=భయముచే, సందేహముచే, 'శంకాత్రాస వితర్కయోః' నానా॥ర॥ చలితుఁడు = చలించినవాఁడు, రూపఱన్ = నాశమైపోవఁగా.

తా. తాఁకు దప్పులు తెలిసి చక్కని యాలోచనతోఁ గార్యములు చేయక యాపదలు వచ్చినను భయముచేఁ దనకార్యములందే స్థిరుఁడయిన రాజునకు నైశ్వర్యమంతయు నాశమైపోఁగా వాఁడు సన్నగడ్డి పోఁచకు సమానుఁడయి దుఃఖించుచుండఁగా వాని నందఱు నలక్ష్యముగఁ జూతురేకాని యయ్యోపాపము వానికెట్టిగతి వచ్చెనే యని యొకరైన వ్యసనపడరు.

మత్తకోకిలము. ఎండుకట్టెల మంటిపెళ్ల ల♦నేనియున్ మఱి దుమ్ముచే
నొండుకార్యము కల్గుఁగాని స♦మూహ చేయఁగ రాజుగా
నుండి భ్రష్టత నొందినట్టిన♦రోత్తముం దొకగవ్వకేన్
ఖండితాహితసంచయా! కొఱ♦గాఁడు నిక్కము నమ్ముమీ.

సమూహ=చక్కని యాలోచన, ఖండిత=నఱకఁబడిన, అహిత సంచయ= శత్రుసమూహముగలవాఁడా.

తా. లోకమున దేనికిఁ బనికిరాని పని తలఁచిన యల్పములగు నెండిన కట్టెలు, మంటిపెళ్లలు నేలదుమ్ము, వీనితోనైన నేదోయొక సమయమునఁ బని యుండునుగాని యెంత యాలోచించినను రాజుగానుండి రాజ్యము పోఁగొట్టు కొనినవాఁడు గవ్వకైనను గొఱగాఁడు.

మత్తకోకిలము, రసజజభర గణములు. ౧౧-వ యింట యతి

తే. కట్టివిడిచిన వస్త్రంబుఁ•బెట్టితీసి, నట్టిమాల్యంబుఁబోలుచు•నవనివిభుఁడు
రాజపదమునసుండి తా•భ్రష్టుఁ డైన, నాతఁ డెంతటివాఁడేన్ ని•రర్థకుండు.

తా. ఎంతటి వెలగలదిగాని విడిచిన వస్త్రము, ఎంత రమ్యమైనదిగాని ధరించి తీసిన పూలదండ యెట్లు మరల నుపయోగమునకు యోగ్యములుగావో యట్లు రాజుగానుండి భ్రష్టుఁడైనవాఁ డెంత గొప్పగా బ్రతికినవాఁడైనను గొఱగాని వాఁడే, దీనివలనఁ దాను గట్టి విడిచినదైనను మరల నావస్త్రము తడిపి యుదికి యాఱవేయువఱకు ధరింపరాదు. మఱియొకరి వస్త్రము తాను గట్టనేరాదు. అట్టులే యొకరు ముడిచి విడిచినది వాసన చూచినది యగు పూలదండను ధరింపరాదు.

ఆ. అప్రమాదబుద్ధి•యయి యన్ని యెఱుఁగుచు,నింద్రియముల గెలిచి•
కృతము దెలిసి
ధర్మశీలుఁ డైన•ధారిణీనాథుండు,చిరముగా సుఖించు•సిరులతోడ ౨౩౩

అప్రమాదబుద్ధి = హెచ్చరికతోఁ గూడిన బుద్ధి.

తా. హెచ్చరికగలవాఁడై మీఁదఁజెప్పఁబడినవన్నియుఁ దెలిసికొని యింద్రియములకు వశపడక వానిని దన వశమున నుంచుకొని—తన రాజ్యమునందుఁ బరులరాజ్యములం దేవేవి యెట్లెట్లు జరుగుచున్నవో తెలిసికొనుచుఁ బరులు తనకుఁ జేసిన మేలు మఱవక ధర్మస్వభావుఁడైన రాజు దీర్ఘకాలము సంపదతో సుఖించును. దుర్మార్గులు తామెంత యధర్మమందుఁ బ్రవర్తించుచుండినను బరులకు హితోపదేశము చేయునపుడు ధర్మమునే యుపదేశింతురు.

కం. నయనంబుల నిదురించియు, నయదృక్కుల మేలుకొని య•నయ
ముండి రుషా
దయలను వ్యక్తముఁజేసెడు,నయకార్యునినృపతిఁగొలుచు•నఖిలజనంబుల్.

నయనంబులన్=కన్నులచే, నయదృక్కులన్=నీతి యనెడు కన్నులచే, అనయము=ఎల్లప్పుడు, రుషా=కోపమును, వ్యక్తము=స్పష్టము, నయకార్యుని=నీతితప్పక కార్యములు చేయువానిని.

తా. కన్నులు మూసికొని నిదురించుచుండినను, నీతిశాస్త్ర మనెడి కన్నులచే మేలుకొని యెప్పుడు నుండినవాఁడై యాయాసమయమునకుఁ దగినట్లు దోషులపైఁ గోపము, సాధువులపై దయ, కనఁబఱుచుచు నీతిమార్గమున వర్తించు రాజును సర్వసేవకులు భయభక్తులఁ గొలుచుచుందురు.

చ. వెదకిన లేదు నీయెడను•పేఱిఁడి యిట్టిగుణంబు లొక్కటేన్
గదనముఁనందు రక్కసు ల•కాలఁ యుంబున దండకాటవిన్
సదమద మౌట నీ వెఱుఁగఁ•జాలవు చారులు లేమి, శత్రులన్
మదిని నుపేక్ష చేసెదవు•మానితసౌఖ్యరసావశాత్మతన్. ౨౩౪

పీఁడి=దుర్బుద్ధీ, అకాలప్రళయంబునన్=కాలముకాని కాలమందు వచ్చిన ప్రలయంబునందు, సదమదమౌట=చచ్చుట, మానిత=కాముకులచే, గౌరవింపఁబడు, సౌఖ్యరస=సౌఖ్యానందముచే, అవశ = స్వాధీనము తప్పిన, ఆత్మతన్= మనస్సుగలవాఁడవగుటచేత.

తా. అవివేకి ! నీయందు వెదకిచూచినను రాజుల కుండవలసిన మీఁద వివరించిన గుణములం దొక్కటియైనలేదు. వానలేని పట్టిపిడుగువలె నకాలమున వచ్చిన ప్రలయమందు దండకారణ్యమున నీవు కాపుగా నుంచినవారందఱు యుద్ధమునఁ జచ్చుట వేగులులేమిచే నీవు తెలియకున్నావు. సౌఖ్యములం దాసక్తుఁడవై నిన్నుఁ జంపనున్న శత్రువుల నుపేక్షించుచున్నావు.

శూర్పణఖ యాక్షేపించినది ఖరాదివధవిషయమైనమాత్రమేకాదు. నీకు లోఁబడి నీరాజ్యమునకుఁజేరిన దండకారణ్యమందు నీకు విరోధులైన మునులకు నభయహస్తమిచ్చి, రాక్షసులఁ జంపెదనని ప్రతిజ్ఞచేసి, తాను రాక్షసులఁ జంపుటకై వచ్చితినని, రామచంద్రమూర్తి విస్పష్టముగఁ జెప్పుచు విరాధాది రాక్షసుల నందందు వధించుచు రెండు మూఁడు సంవత్సరములుగాఁ గడుపులోఁ బుండువలె జనస్థాన సమీపమందే వచ్చియుండినను నీవు తెలిసికోలేక యున్నావు. నీకు వేగులవారున్న పక్షమున నీవిషయమప్పుడే తెలిసియుండును. ప్రతిక్రియచేసియు నుండువని దాని యాక్షేపము.

గావః పశ్యంతి గంధేన, వేదైః పశ్యంతి పండితాః ।
చారైః పశ్యంతి రాజాన, శ్చక్షుర్భ్యా మితరే జనాః ॥

ఆవులు వాసనపట్టి తెలిసికొనుచున్నవి. పండితులు వేదములచేఁ దెలిసికొనుచున్నారు. రాజులు వేగులచేఁ దెలిసికొనుచున్నారు. ఇతర మనుష్యులు కన్నులఁ జూచి తెలిసికొనుచున్నారు. పండితులకు శాస్త్రము కన్నువంటిది. కన్నులెదుట నుండు వానినిమాత్రమే చూడఁగలవు. ఇంద్రియములకు గోచరింపనివానిని లక్షణము శాస్త్రము దెలుపును. అట్లులే వేగులును సమక్షమునఁ జూడకున్నను, వేగులచే నెవఁడెవఁ డేయేదేశమున నేయేకాలమున నేమేమి చేయుచున్నాఁడో చేయఁగలఁడో తెలిసికొనుచున్నాఁడు.

తే. దేశకాలవిభేదంబుఁ • దెలియలేవు, గుణము దోషంబు నెఱిఁగెడి • కొలఁది లేదు
కాన నోరక్కసులఱేఁడ • కలిమిఁ బాసి, వ్యసనముల నొందెదవు చూడు •
వైశమీవు.

దేశకాలవిభేదంబు=దేశభేదము, కాలభేదము, రక్కసులఱేఁడ = రాక్షసరాజా ! కలిమి = సంపద, వైశము = శీఘ్రకాలమందే.

తా. అన్ని దేశములును మనకనుకూలమైన స్వదేశములే. అన్నికాలములు

మనకనుకూలములయినవే, యనుకొనుచున్నావుగాని భిన్నదేశములందు భిన్న కాలములందు జరుగువిషయములను కామాసక్తుఁడవై, భోగపరతంత్రుడవగుటచేఁ దెలిసికొనలేకయున్నావు. ఎవరియందు దేనియందు నేమంచి కలదో యేచెడ్డకలదో యని తెలిసికొనుశక్తిలేదు. కావున నో రాక్షసరాజా! శీఘ్రకాలము నందే నీవు సంపదను బోఁగొట్టుకొనఁగలవు.

శూర్పణఖ సత్యమే చెప్పెను. గుణదోషజ్ఞానము లేకపోవుటచేతను గేవల కామాసక్తుఁడగుటచేతనుగదా శూర్పణఖ చెప్పఁబోవు విధమునఁజేసి నాశ మయ్యెను.

౩౪-వ సర్గము.

చ. అనుచునభీతచారయియు•లాడినస్వీయము దోషజాలమున్
ధనబలదర్పదర్పితుఁడు•తద్ద విచారముఁ జేసిఁ యిట్లనున్
గనుఁగవ జేవురింపఁగను•గ్రక్కన మాడెడి చుప్పనాతితో
ననుజ! వచింపు సర్వమును•నచ్చటివార్తలటంచు వెండియున్. ౪౩౪

అభీతచార = భయములేక సంచరించునది. అనఁగా, నీపురుషునొద్దకుఁ బోవచ్చును. ఈపురుషునియొద్దకుఁ బోరాదనికాని,యీప్రదేశమునకుఁబోవచ్చును ఈ ప్రదేశమునకుఁ బోరాదనికాని సిగ్గు భయము విడిచి తిరుగునది. ధన-బల-దర్ప-దర్పితుఁడు=ధనగర్వము, బలగర్వము కలవాఁడు, దర్పదర్పితుఁడు = పాకంపచతి యన్నట్లు, కనుఁగవ=రెండుకన్నులు, జేవురింపఁగను=ఎఱ్ఱపడఁగా, క్రక్కనము=కఠినపుమాటలు, చుప్పనాతి=శూర్పణఖ-రూ-చుప్పనాక, అనుజ = చెల్లెలా.

తన వికారస్వరూపముతో నిండు కొలువున మంత్రులతోడ నుండునపుడు ఆఁడుది, రాజుచెల్లెలు, అంతఃపురమున నుండవలసినది. బజారులంజవలె నిండటి లోకివచ్చి యేమిగోపమువచ్చునో యని యాలోచింపక మాట్లాడినపుడే యది సిగ్గు బిడియము భయము విడిచినదని స్పష్టపడెను. ఇంతవఱకు శూర్పణఖ తన పరాభవ కారణముగాని పరాభవించిన వానిపేరుగాని చెప్పినదికాదు. ఏల? ఆవిషయము ముందుగాఁ జెప్పినఁ దన్నవమానించిన కారణముచేఁ దన్ను దూషించుచున్నదని యభిప్రాయపడునేమో. అట్టి యభిప్రాయము కలిగెనేని తాను జెప్పినట్లు చేయఁడేమో చేయకుండిన రాముని మరలఁ బరాభవింపవలెఁ జంపవలెననిన కోరిక కొనసాగదే యని తలంచి నీవారిని నీశత్రువులువచ్చి మూల ముట్టుగఁజంపినను నీవు తెలిసికొనలేక వారికిసాహాయ్యముచేయక నిర్విచారుఁడవై యున్నావని తనదోషముమాత్రము ప్రకటించుటచేతను అకంపనుని మాటల వలన నిది సత్యమని యేర్పడుటచేతను మనమిప్పుడేమి చేయవచ్చునా యెంత ప్రమాదమో తటస్థింపకుండిన నిది యిట్లు పదుగురులోనికివచ్చి యిట్లు చెప్పునా

యని యిది చెప్పినట్లు దండకలో పదుమూఁడు సంవత్సరములుగా దండకలో జరుగు శత్రువుల యాలోచన తెలిసికొన లేకుండుట మనదోషమేకదా యని యాలోచించి

దశరథుని విషయమునఁ గైక యెట్టియుపాయము చేసెనోయట్టి యుపాయమే శూర్పణఖయుఁ జేసెను. అక్కడ గామము. ఇక్కడఁ గ్రోధము.

తా. ఈ ప్రకారము సిగ్గు బిడియము భయము లేని మాశూర్పణఖ చెప్పిన తన దోషములగుఱించి ధనగర్వము, దేహబలగర్వము, సేనాబలగర్వము గలవాఁడగుటచే నన్నెవ్వఁడేమి చేయఁగలఁడని మదాంధుఁడై యుండిన రావణుఁడు తన చెల్లెలు చెప్పిన విషయ మాలోచించి కోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱచేసి తన్ను నిష్ఠురములాడు చున్ననాతితోఁ జెల్లెలా యచ్చటి వృత్తాంతమంతయుఁ జెప్పుమని మఱియు నిట్లనియె.

ఉ. రాముఁ డనంగ నెవ్వఁడు ప•రాక్రమ మెట్టిది రూప మెట్టిదా
రాముఁడు దండకాటవికి•రాఁ గత మేమి ఖరాది రాక్షస
స్తోమము నేమియాయుధము•తో వధియించెను జెప్పు మన్న నా
భామిని చెప్పఁగాఁ దొడఁగె•భానుకులేంద్రుచరిత్ర మంతయున్. ౫౩౮

కతము = కారణము.

తా. రాముఁ డనువాఁ డెవ్వఁడు ? వాఁ డెట్టి పరాక్రమముగలవాఁడు ? దేవతారూపమా. మనుష్యస్వరూపమా. మఱి యెట్టిస్వరూపము గలవాఁడు ? ఏల దండకాటవికివచ్చెను ? ఖరాదిరాక్షసుల నేయాయుధముతోఁ జంపెను ? విల్లు బాణములతోనా లేక ఏవైన నూతనాయుధములతోనా ? యని యడుగఁగా నా శూర్పణఖ రామచరిత్ర మిట్లు చెప్పఁ బ్రారంభించెను.

—• శూర్పణఖ రావణునితో శ్రీరాముని వర్ణించి చెప్పుట •—

సీ. నిడుదహస్తములవాఁడు•వెడఁదకన్నులవాఁడు, వల్కకృష్ణాజినాం•బరమువాఁడు
దర్పకరూపుఁడు•దశరథతనయుఁడు, రాముఁడు భయదప•రాక్రముండు
హేమపట్టావృత•భీమచాపముఁ దాల్చి, చిమ్ము బాణముల స•ర్పమ్ము లట్ల
కాండసంధానంబుఁ•గాండవికర్షంబుఁ, గాండప్రయోగంబు•గాన నైతిఁ
ఆ. బండియున్న పైరు•పడగొట్లవేటున, నేలఁ బడెడిరీతిఁ•గూలు చున్న
సేనమాత్రేఁ గంటిఁ•జెప్పుదు నేమని, యతనిజవము బలము•వస్త్రబలము.

రాముఁడేమి పరాక్రమముగలవాఁడు, ఏ యాయుధముగలవాఁడు, మనుష్యుఁడా దేవతయా యని రావణుఁడు తనకుఁ దెలియవలసిన విషయములగుఱించి ప్రశ్నింపఁగా శూర్పణఖ కామోపహతచిత్త గావున రామునియాకారము మఱచెద

మన్నను మణిపురాక కన్నుల గట్టినట్లుండుటచే నాయన యాకారస్వరూప సౌందర్య వర్ణనముతోఁ బ్రారంభించుచున్నది.

నిడుద = నిడుపాటి, వెడఁద = విశాలములైన, వల్క = నారవస్త్రము, కృష్ణాజిన=జింకచర్మము, అంబరము=వస్త్రము, దర్పకరూపుఁడు = మన్మథుని సౌందర్యమువంటి సౌందర్యముగలవాఁడు, భయద = భయముగలిగించు, పరాక్రముండు=శౌర్యముగలవాఁడు, హేమపట్టావృత = బంగారుపట్టతోఁగప్పఁబడిన, భీమచాపము=భయంకరమైన వింటిని; కాండసంధానంబు = బాణముఁ గూర్చుట, కాండవికర్షంబు=బాణములాగుట, కాండప్రయోగంబు = బాణమును విడుచుట, కాననైతి=చూచినదానఁగాను.

తా. దీర్ఘములైన భుజములుగలవాఁడు, విశాలములైనకన్నులు గలవాఁడు, నారచీరెలు జింకచర్మము వస్త్రములుగాఁ గలవాఁడు. మన్మథునివలె సుందరుఁడు, దశరథునికుమారుఁడు. ఆయనపేరు రాముఁడు. భయంకరమైనశౌర్యము గలవాఁడు. బంగారవుపట్టతోఁగూడిన భయంకరమైన విల్లుగలవాఁడు. దానితోఁ బుట్టలోని పాములు వెలికివచ్చునట్లు బాణములను జిమ్మును.

ఫలమునుబట్టి బాణములను వైచినాఁడని గ్రహింపవలయునేకాని బాణము వింటఁగూర్చుటగాని యల్లెత్రాడు లాగుటగాని విడుచుటగాని నాకుఁ గానరాలేదు. పండినపైరు వడగండ్ల దెబ్బచే నెట్లు నేలపైఁ బడిపోవునో యట్లు పడుచున్న సేననుమాత్రము చూడఁగలిగితిని. ఇఁక నతనివేగము, భుజబలము, అస్త్రబలము నే నేమని చెప్పుదును.

కం. ఖరదూషణసహితంబుగఁ, బరఁగినపదునాల్గువేలు•పటురాక్షసులన్
సరి మూఁడుగడియలను దా, శరముల నుఱుమాడె నొకఁడ•చరణస్థితుఁడై.

తా. ఖరుఁడు, దూషణుఁడు లోనుగాగల పదునాలుగువేలమంది రాక్షసులగు సరిగా మూఁడుగడియలలోఁ గాళ్ళమీఁద నిలిచి యొంటరిగాఁడు బాణములచే నాశముచేసెను.

ఆ. అభయ మొసఁగె దండ•కాటవిమునులకు, స్త్రీవధంబు శంక•చేసినట్టి
యమ్మహాత్ము చేత•నెమ్మయినో విడు,వంగఁబడుట నోర్తు•బ్రదికి యుటకు.

దండకారణ్యమందలి మునులకు నీఁక మీరు రాక్షసులకు భయపడవలదని వారికి నభయహస్తమిచ్చెను. అందఱు చావఁగా నీవుమాత్ర మెట్లు బ్రతికివచ్చితివి. నీవచ్చుటలేవా. చూచి చెప్పుచున్నావా వినికిడిచేఁ జెప్పుచున్నావా యందువేమో నేనాగుంపులోనే యుంటిని. కాని నేనాఁడుదానవగుటచే స్త్రీహత్యవలన దోషమువచ్చునని యాయన గొప్పమనస్సుగలవాఁడగుటచేఁ జంపక వదలెను.

మఱియొకఁడై నచోఁ దొలుతఁ బదునాలుగురఁ దరువాత పదునాల్గువేవురఁ దోడి తెచ్చినది. దీని నూపిరితోవిడిచిన నీఁక నెందఱఁ దెచ్చునో యని చంపి యుండును. ఎందఱువచ్చి నన్నేమి చేయఁగలరని యాయనకు ధైర్యము.

విడువఁబడుట యనుటచేఁ జేచిక్కినదానిని బుద్ధిపూర్వకముగా వదలె నని భావము.

ఉ. వచ్చితి, రాముతమ్ముఁ డని•వారణతేజుఁడు లక్ష్మణుండు దా
వచ్చు సమంబు రామునకు•వాలి మహాగుణసంపదన్ సతం
పచ్చుభక్తిఁ గొల్చును మ•హాగ్రహశీలి యజయ్యుఁ డాజిలో
సచ్చరితుండు రాము నప•సవ్యభుజంబు బహిశ్చరాసువున్. ౨౪౨

అనివారణతేజుఁడు = నివారింపరాని తేజముగలవాఁడు, వాలి = అతిశ యించి, అజయ్యుఁడు = జయింపసాధ్యముగానివాఁడు, అపసవ్యభుజంబు = కుడిభుజమైనవాఁడు, బహిశ్చరాసువున్=వెలుపలిప్రాణము.

తా. అట్లు చిక్కినను పోపొమ్మని విడుచుటచేత బ్రతికివచ్చితిని. ఆరాము నకుఁ దమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడనువాఁడు కలఁడు. తేజోధికత నన్నకు సన్నిట సమానుఁడు అన్నను భక్తితో సేవించువాఁడు. మిగులఁ గోపముగలవాఁడు. యుద్ధమందు జయింపరానివాఁడు. సాధువర్తనముగలవాఁడు. రామునకుఁ గుడిభుజము వెలుపలిప్రాణము నైనవాఁడు.

—• శూర్పణఖ రావణుతో సీతను వర్ణించి చెప్పుట •—

సీ. రాముని ప్రియదార•రమణీయసంచార, యురుకీర్తికలిత రం•భోరులలిత
చంపకసుమనాస•చంద్రికాదరహాస, సౌందర్యసదన రా•కేందువదన
పతిహితమతిపూర్ణ•భవ్యకాంచనవర్ణ, నీలకుంతలభార•నీతిసార
హర్యక్షనిభమధ్య•యఖిలలోకారాధ్య, సీతాభిధాన సు•శ్రీనిధాన
ఆ. మపరలక్ష్మివోలె•నావనలక్ష్మి నా, వెలుఁగు చున్నయదియు• వేల్పుఁజెలులఁ
గిన్నరాంగనలను • గీర్తితగంధర్వ,సతులఁ గంటి నిట్టి • సతిని గాన. ౨౪౩

ప్రియదార=ఇష్టురాలైన భార్య, రమణీయసంచార = అందమైన నడక గలది, ఉరుకీర్తికలిత=మిక్కిలి కీర్తితోఁగూడినది, రంభా + ఉరు + లలిత=అరటి స్తంభములవంటి తొడలచే నందమైనది, చంపకసుమనాస = సంపెంగపువ్వు వంటి ముక్కుగలది, చంద్రికాదరహాస=వెన్నెలవంటి చిరునవ్వుగలది, సౌందర్య సదన = అందమునకు నిల్లైనది, రాకేందువదన = పదునాఱుకళలతోఁగూడిన చంద్రునిగల రాత్రి నాఁటి చంద్రునివంటి ముఖముగలది, పతిహితమతిపూర్ణ =

భర్తకుమేలుచేయు మనస్సుచే నిండినది, భవ్యకాంచనవర్ణ=శ్రేష్ఠమైన బంగారు వన్నెగలది, నీలకుంతలభార=నల్లనివెంట్రుకలను విశేషముగఁగలది, నీతిసార=నీతియందలి సారమైనది, హర్యక్షనిభమధ్య = సింహమునడుమువంటి నడుము గలది, అఖిలలోకారాధ్య = సమస్త జనులచే నర్చింపఁబడునది. సీతాభిధాన=సీతయను పేరుగలది, సుశ్రీనిధానము=మంచికాంతికి నిధియైనది, అపరలక్ష్మీ=లక్ష్మీదేవికిఁ బ్రతిరూపమైనది.

రావణునకుఁ గామోద్రేకము గలుగుటకై సీతాదేవిని బ్రత్యవయవము వర్ణించి చెప్పుచున్నది.

తా. రామచంద్రునకు నిష్టురాలైన భార్య సీత యనుపేరుగలది యొకతె గలదు ఆమె యందమైన గమనము గలది. సమస్త సద్గుణములచేత గొప్ప కీర్తిని గాంచినది. ఆమెతొడ లరఁటి స్తంభములవలె నున్నవి. ఆమెముక్కు సంపెఁగ పువ్వువలె నున్నది. వెన్నెలవంటి చిఱునవ్వుగలది, ఆమె సౌందర్య మునకు నునికిపట్టు. షోడశ కళాపూర్ణుఁడైన చంద్రునివంటి ముఖము గలది. పతికి హితముచేయు కోరిక నిండుగఁగలది. మంచి బంగారువన్నె గలది. తలనిండ నల్లనివెంట్రుకలు గలది. నీతియందలి స్థిరాంశ యేదియో యది. సింహము నడుమువంటి సన్నని నడుము గలది. సమస్తజనులచే నారాధింపఁ బడునేది. మంచి శోభకు గనియైనది. రెండవ లక్ష్మియై వనదేవతవలె వెలుఁగు చున్నది. నేను దేవతాస్త్రీలను, కిన్నర స్త్రీలను, పేరైన గంధర్వ స్త్రీలను జూచితినిగాని, యిటువంటి స్త్రీని నేనెందును జూడలేదు.

ఉ. కంటిని యక్షకాంతలను•గంటిని గింపురుషాంబుజాక్షులన్
గంటిని దైత్యకామినులఁ•గాని రఘూద్వహుదేవివంటి దై
కంటికిఁ బండు వౌకలువ•కంటిని మూఁడుజగంబులందు నేఁ
గంటయు వింట లేదు గజ•గామినిచంద మిఁ కేమి చెప్పుదున్. ౨౪౪

తా. నేను యక్షస్త్రీలను, కింపురుషస్త్రీలను, దైత్యస్త్రీలను, చూచితినిగాని రామచంద్రునిభార్యవంటిదై కన్నులకు నానందము గలిగించు కలువపూవుల వంటి కన్నులుగలదానిని మూఁడులోకంబులందును నేను జూడలేదు. ఇట్టిది మఱియొకటి యున్నదని వినను లేదు. ఇంత కెక్కువ నేనేమి చెప్పఁగలను.

కం. ఎవ్వనికి సీతభార్యయొ, యెవ్వనిఁ గవుఁ గింటఁ జేర్చు•నింతి యెలమిచే
నవ్వాఁడు ముజ్జగంబుల, నవ్వాసవుకంటె నధికుఁ•డై వర్ధిల్లున్. ౨౪౨

ఎలమిచేన్ = సంతోషముతో.

తా. సీత యెవ్వనికి భార్యయో, యెవ్వని నామె సంతోషముతోఁ గవుఁగిలించునో యా పురుషుఁడు మూఁడులోకములందు నింద్రునికంటె గొప్పవాఁడయి వృద్ధిచెందును.

భార్యయె=సీతాలింగసౌఖ్యము లేకున్నను ఆమె నూరక యింట నుంచుకొని భరించుచుండినను జాలును. అట్టివాఁ డింద్రునివంటి యైశ్వర్యభోగము లనుభవించును. లక్ష్మీదేవిని నింద్రుఁడు, 'ప్రసీదదేవి పద్మాక్షి మాస్మాం స్త్యాక్షీకదాచన' యనియే కదా కోరెను. లక్ష్మీసాన్నిధ్య మే సకలైశ్వర్యప్రదము గదా.

ఎలమిచేఁ గవుఁ గింటఁ జేర్చును=సంతోషముతోఁ గౌఁగిలించునో, భార్య గాకున్నను పుత్రభావముతోనైన సంతోషముతో నామెయే యెవనిఁ గౌఁగిలించునో వాఁ డింద్రునికంటె గొప్పవాఁడై బ్రహ్మవంటివాఁ డగును. ఇఁక నామె యిల్లాలే యైనచో నట్టి పురుషుని విషయమేమి చెప్పను?

ఉ. ఆరమణీలలామ యన•మాంచితరూప సుశీల యౌవనో
దారవిహార నీకుఁ దగు•దార సతీమణి కీవె యర్హుఁ డౌ
పూరుషుఁ డంచు నిద్దఱను•బోలిచి చూచి ధరాత్మజాతఁ దో
తేరఁగ నందుఁ బోయితిని•దేరకు ముక్కును గోలుపోయితిన్. ౨౪౬

అనుపమాంచితరూప=ఈడులేక ప్రకాశించు సౌందర్యముగలది, సుశీల = మంచినడవడిగలది, యౌవనోదారవిహార = వయస్సువలని యతిశయముచే సంచరించునది, దార=భార్య, తోతేరఁగన్=తీసికొనివచ్చుటకు, తేరకు = నిష్కారణముగ, వృథాగా, కోలుపోయితిన్=పోఁగొట్టుకొంటిని.

తా. మంచిసౌందర్యముచేతను, నడవడిచేతను వయస్సుచేతను స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలైన యాసీత నీకుఁ దగిన భార్య. ఆమెకు నీవు దగిన భర్తవని యిద్దఱను బోలిచిచూచి యాసీతను దెచ్చి నీకియఁ దలఁచి యందుఁ బోయితిని. ముక్కును బోఁగొట్టుకొంటిని 'ఇంకాడనేర్చినమ్మ బొంకాడ నేరవకున్న బొంత నక్కల పాలాయె'నను సామెత గలదుగదా. దీనివలన స్త్రీలు పురుషుల చిత్తవృత్తి యెఱింగి వారు నచ్చునట్టి యచ్చిక బుచ్చికపు టిచ్చకపు మాటలు చెప్పి వారిచేఁ దమ కార్యము సాధించుకొందు రని యేర్పడుచున్నది. స్త్రీ లిచ్చకము లాడినను, విశేషవినయవిధేయకలు కనఁబఱచినను దమవలన నేదోకార్యము కావలసియు వేషము వేసినారని పురుషులెంచి హెచ్చరిక గలవారుగా నుండవలయును. నయము పనిచేయదేని నిష్ఠురములు అవి పనిచేయనియెడఁ బ్రత్యక్ష విరోధమునూని తమపని స్త్రీలు సాధింతురు. వారితోడి యతిస్నేహము కీడే గలిగించును. విరోధము కీడే గలిగించును. పురుషునకు మధ్యస్థవృత్తి క్షేమకరము.

రామాయణమునఁ జెప్పఁబడుటచేఁ గైక, మంథర, శూర్పణఖ, ప్రసిద్ధికి వచ్చిరి గాని వారిని మించిన స్త్రీలీనాఁడును గలరు. అట్టి లని యందఱు నట్టివారని భ్రమింపరాదు. కైకయున్న యింటనే కౌసల్యా సుమిత్ర లుండిరి. శూర్పణఖ యింటియందే మండోదరి సరమాదు లుండిరి. ఎవరెట్టి వారైనది నిర్ధారించుట పురుషుని తెలివితేటలపై నున్నది. ఇట్లు స్త్రీల దోషము చెప్పుటచేఁ బురుషు లందఱు పరమసాధువులని యభిప్రాయముగాదు. కల్లకపటము లెఱుఁగని నిష్కల్మష హృదయులగు నిల్లాండ్రను దుశ్చరిత్రులై నిష్కారణముగ వేఁచి బొక్కలాడు దుష్టపురుషు లెందఱో గలరు.

కం. అట్టాడుచు నట నిట సతి, యుట్టునకుం బోవ మోసమది గని తనక
 న్నెఱ్ఱగ లక్ష్మణుఁ డదయుత, మొట్టోయని యుఱవఁ గోసె ముక్కుం జెవులున్. ౨౨

అటనిటన్=అక్కడ నిక్కడ, అట్టాడుచున్=తిరుగుచు, అట్టునకు = సమీపమునకు, మోసము = నాకుటిలభావమును, కన్నెఱ్ఱగన్=కోపముచేఁ గన్నులు ఎఱ్ఱనగాఁగా, అదయుత=దయలేమి.

తా. మగవారికిఁ దెలియకుండ సీతాదేవి నెత్తుకొనివచ్చి నీకియ్యఁ దలఁచి చుట్టుపట్ల తిరుగుచుండి సీతయొద్దకుఁ బోయితిని. నాకుటిలవర్తన మెఱింగి లక్ష్మణుఁడు నేను మొఱ్ఱోయని మొత్తుకొనుచున్నను విడువక పట్టుకొని నా ముక్కు సెవులు మొదలంటఁ గోసెను.

కం. నీవేగి కన్నులారఁగ, నావగకత్తియను బూర్ణిమాబ్జాస్యఁ గనన్
 బూవిలుతు వేల్పుదాసరి, వై విడవే బిగువు గిగువు నాక్షణమందున్. ౨౩

వగకత్తియను=వగలాడిని, అందగత్తెను, పూర్ణిమా + అబ్జ + అస్యన్=పున్నమనాఁటి చంద్రునివంటి ముఖముగల దానిని, కనన్=చూచితివేని, పూవిలుతువేల్పు = పూవులు విల్లుగాఁగల మన్మథునకు, దాసరివై=దాసుఁడవై, దాస శబ్దభవము దాసరి, గిగువు=నిందయందు గిగ్గిలగు.

తా. నీవే పోయి యా సొగసుగత్తెను గన్నులారఁ జూచితివా మన్మథునకు దాసుఁడవై యాక్షణమందే నీబిగువు వదలెదవు.

ఉ. పమ్మినప్రేమ జానకిని భార్యగఁ గైకొన నిష్టమేని లే
 లెమ్మపసవ్యపాదమును లేవఁగ నెత్తు జయార్థ, మందుఁ బో
 బొమ్మిపుడే, రఘూత్తములఁ బోర వధించి యనాథ సీతఁ దే
 తెమ్ము, సుఖోపభోగములఁ దేలుము తత్పతితోడ రావణా. ౨౪

పమ్మిన=అతిశయించిన, అపసవ్యపాదము=కుడికాలు, కుడికాలుముందు పెట్టుట శుభసూచకము, ఎడమకాలు ముందుపెట్టుట నాశసూచకము. జయార్థము

= గెలుపుకొఱకు, అనాథ = దిక్కులేనిది, సుఖోపభోగములన్ = సౌఖ్యానుభవములను.

తా. అధికప్రేమచే నీవు జానకిని భార్యగ గైకొనుట సమ్మత మయ్యె నేని మేలు గలుగుకొఱకై కుడికాలు ముందుంచి, యిప్పుడే లే లెమ్ము. ఇప్పుడే దండకారణ్యమున సీత యుండుచోటికిఁ బొమ్ము. రామలక్ష్మణులను యుద్ధము నందు జంపుము, మగఁడుచచ్చి దిక్కు లేకయుండు సీతను దీసికొనివచ్చి నీ యిష్టమువచ్చిన చొప్పున రమింపుము.

మీఁది వ్యాఖ్యానమందు స్త్రీలతోడి యతిస్నేహము కీడునకుఁ గారణ మగును. విరోధము కీడునకుఁ గారణమగు నని చెప్పఁబడెను. అతిస్నేహముచేఁ జెడినవాఁడు దశరథుఁడు. ఇఁక విరోధించినచో వారెంత కీడైనఁ జేయ నెట్లు యత్నింతురో యది శూర్పణఖాచర్యవలన స్పష్టమగుచున్నది. రామచంద్ర మూర్తి తనకు వశుఁడు గాకుండుటచే నాయనను జంపింపవలయు నని ఖరుని నిష్ఠురములాడి యుద్ధమునకుఁబంపెను. ఇప్పుడిచ్చకములాడి రావణుఁ బ్రేరించు చున్నది. దొంగతనముగా సితనుదెచ్చుట మాత్రముతో సంతుష్టిపడక రామ లక్ష్మణులఁ జంపు మనుచున్నది. అప్పు డాముప్పురమీఁదఁ దనపగ సాధించిన ట్లగును.

ఉ. రామునిచేతఁ జచ్చినఖ•రప్రముఖాసురకోటిమీఁద నీ
కేమియుఁ బ్రేమ యుండిన న•హీనముదంబుగ వారి కెల్ల నా
రామునిఁ దోడివారలను•రాక్షసరాజ ! వధించి రమ్ము, నీ
కేమెయి సమ్మతం బయిన•నేగుము నేఁ డటకుం దిరుండ వై. ౨౫౦

అఁడుదానివిషయమై బలవద్విరోధమేల యని రావణుఁ డుపేక్షించునో యని మఱి రోషమెక్కించుచున్నది.

ఏమియు = ఏమాత్రమైనను, అహీనముదము = ఎక్కువ సంతోషము, తిరుండవై =స్థిరచిత్తము ధైర్యము గలవాఁడవయి.

తా. రామునిచేతఁ జచ్చిన ఖరుఁడు మొదలగు రాక్షససమూహములో నొకనిమీఁదనైన నొకించుకయైనఁ బ్రేమ యునునది నీ మనస్సునందుండెనా రాముని వానికి సహాయులగువారినిగూడఁ జంపిరమ్ము. ఇది నీకు సమ్మత మైననే ధైర్యముతోఁబొమ్ము.

కం. రుచియించె నేనియును నా,వచనంబులు నీకు నసుర•వల్లభ ! వేవే
విచికిత్సాహీనుఁడ వై, విచికిలగంధిన్ గ్రహింప•వెడలుము మఱియున్.

విచికిత్సా = సందేహము, విచికిలగంధిన్ = పూవులవాసనవంటి వాసన గలదానిని.

తా. నామాటలు నీకు రుచించెనా శీఘ్రముగ జాగుచేయక సందేహము విడిచి మల్లెపూవులవాసనగల సీతను దోడుకొనిరమ్ము. బయలుదేఱుము.

ఉ. నీబల మెంతమాత్రమొ ము•నిప్రకరార్దన ! మున్ను చూచి యా
పై బలవత్కృతంబుగ నృ•పాలసుతన్ హరియింపఁ బూనుమీ
దీబెలువోలె దండకను•దీఱినయాఖరదూషణాదిర
క్షోబలవీరులం దలఁచి•చూచి ప్రతిక్రియకై కడంగుమీ. ౨౫.౨

మునిప్రకరార్దన=మునులసమూహమును దుఃఖపెట్టువాఁడా, బలవత్కృతంబుగన్ = బలాత్కారముగ.

తా. రావణా ! నేను జెప్పితినని నింద నామీఁదఁ బెట్టకుము. నాకుఁదోఁచినది నేను జెప్పితిని. ఎదుటిబలముగుఱించి చెప్పితిని. నీబల మెంతమాత్రమో నీవే యాలోచించి యంతకెక్కువబలము నీకున్నఁబోయి బలవంతముగ సీతను దెమ్ము. ఇది నీసుఖము నిమిత్తమై.

ఇఁక నీనిమిత్తమై దండకయందు దిక్కులేనివారివలెఁ జచ్చిన ఖరాది రాక్షసులయందలి కృతజ్ఞతకై వారికి వచ్చిన యకాలమరణ మాలోచించి దానికి బదులేమి చేయవలయునో యది చేయుము.

నింద నామీఁదఁ జెప్పకుము. ఇది స్త్రీలు చెప్పుసమాధానమే. వారు చెప్పినట్లు విని పనిచేయఁగా నాపనివలనఁ గీడుకలిగినప్పుడు నీవు చెప్పినట్లు వినుటచే నాకీకష్ట మవమానమువచ్చెనని మగవాఁడనిన అది యేమో నాకేమితెలియును. నాకుఁ దోఁచినది నేను జెప్పితిని. ఆఁడుదానను అంతదూరమాలోచించు తెలివి మాకున్నదా ? నీవును మగవాఁడవే యాలోచించి సరిగానే చేయరాదా, నేను వద్దంటినా యనును. అట్టులే శూర్పణఖయుఁ గార్యము చెడెనేని నింద తనమీఁద రాకుండుటకై హెచ్చరిక చెప్పుచున్నది.

—• ౩౫వ సర్గము. రావణుండు రహస్యంబుగ మారీచాశ్రమంబునకుఁబోవుట •—

సీ. అన రోమహర్షణం•బై నశూర్పణఖవా,క్యంబుల విని రావ•ణాసురుండు
మంత్రులతోడుత•మంతనం బుండి కా,ర్యంబుచందంబును•నాత్మ నెఱిఁగి
వారికిసెలవిచ్చి•పనిచి తానునుబోయి, యోజించి కార్యంబు•లున్న తెఱఁగు
తనతలపోఁతవి•ధంబునఁ గలమేలు, హానియు వానిబ•లాబలములు
తే. నట్టియోజించి యిదమిత్థ•మనుచునిశ్చ,యించిస్థిరబుద్ధివాహన•గృహముఁజేరి
గూఢగతిసారథినిదేరు•గూర్పఁబనుప,నతఁడు గ్రక్కునసమకట్టి•స్యందనంబు.

రోమహర్షణము=భయము కలిగించునది యగుటచే గగ్గురుపాటు కలిగించునది. శూర్పణఖ=(౧) శూర్పేణ యజ్ఞాది సత్క్రియాం నఖయతి విదూషయతీతి శూర్పనఖా. నఖ విదూషణ ఇతి ధాతుః. చేఁటచే యజ్ఞాదిసత్క్రియలు పాడుచేయునది. (౨) చేఁటవంటి గోళ్ళుగలది, మంతనంబుండి=ఆలోచించి, కార్యంబుచందంబు నాత్మ నెఱిఁగి = కార్యవిధము తెలిసికొన్నవాఁడై, ఇదమిత్థమ్మనుచు=ఇది యీప్రకారము చేయవలసినదనుచు, స్యందనంబు=తేరు.

తా. దేహమున గగుర్పాటు గలిగించు భయోత్పాదకములయిన శూర్పణఖ మాటల విని మంత్రులతో నాలోచించి కార్య మున్నవిధమునెఱిఁగి వారిని పొండని పంపి కార్యము జరుగవలసినవిధము నిట్లు లాలోచించెను. (౧) రాముఁడు చేసిన కార్యములకు నసఁగా శూర్పణఖను విరూపనుచేయుట, (౨) ఖరాదుల వధించుట యీరెంటికిఁ బ్రతి చేయక తప్పదు. ఊరకయుండినఁ బౌరుషహీనుఁడని బలహీనుఁడని లోకులు దేవతలు నవ్వుదురు. 'సంభావితస్యాచాకీర్తి ర్మరణా దతిరిచ్యతే' మానవంతునకు మరణమునకంటె నపకీర్తి చెడ్డది.

'ప్రాణమేవ పరిత్యజ్య మానమేవాభిరక్షతు' = ప్రాణము పోఁగొట్టుకొనియైన మానము రక్షించుకొనవలయును. కావున నూరకుండుట మానహానికరము, అపకీర్తికరము. అట్లు కార్యము చేయవలసి యుండెనేని యేది చేయఁదగె ? ఎట్లు చేయవలెను ? బహిరంగముగా యుద్ధమునకుఁబోదునా, పదునాలుగువేల మహాబలశాలుల నొక్కఁడే కాళ్ళమీఁద నిలఁబడి మూఁడు గడియలలోఁ జంపినవాఁడు సామాన్యుఁడుగాఁడు. అట్టివానితోడి యుద్ధమందు నేనే జయింతు నని యేమి నమ్మకము ? కనుక నిది సాపాయము. వంచనచేసి సీతను హరించి తెచ్చితినా-ఎక్కడనో యున్నవారి నింటిమీఁదికిఁ నేనై తెచ్చినట్లగును. వారిచ్చటికి వచ్చిరా యూరకపోరు. రామలక్ష్మణులు నాపోబడి తెలియుట, తెలిసినను సముద్రముదాఁటుట, లంకకువచ్చుట, యుద్ధమున గెలుచుట, యిది యిరువురు మనుష్యుల కసంభావితము.

ఒకవేళ నట్లు చేయకున్న భార్యను గోలుపోయితి నన్నవ్యసనముతోనో యవమానముతోనో చావనే చచ్చెనా మఱిమేలు. సీతను వశపఱచుకొంటినా_నా కేభయము లేదు. ఆ విషయము వారికిఁ దెలియఁగానే చత్తురు.

రావణునకు సీత వశపడినను నవమానము పోఁగొట్టుకొనుటకై రావణుని రామచంద్రమూర్తి వధించియే యుండును. రావణ వధానంతరము సీతారామ సంభాషణము దీనిని స్థిరపఱుచుచున్నది. సీతయుఁ దక్కును ఇది నిరపాయమైన మార్గము. సుకరము. కావున నిట్లు చేయుట మేలని యాలోచించి తీర్మానించు

కొనెను. ఇట్లు నిశ్చయించుకొని మనస్సు దృఢము చేసికొని గుఱ్ఱముల లాయము నకుఁ బోయి రహస్యముగఁ దేరు సిద్ధముచేసి తెమ్మని సారథికిఁ జెప్పఁగా వాఁడట్టులే చేసెను.

రహస్యముగ = (౧) బహిరంగముగఁ జేసిన వృద్ధులును విభీషణుఁడు మందోదరి మొదలగువారు పోనీయ రను భావముతో వేలకొలఁది స్త్రీలను వారి మగవారియెదుట బలాత్కారముగఁ దెచ్చిన నీవొకస్త్రీని దొంగలించి తేఁదలఁచు టకు నీకుసిగ్గులేదా యని చీకొట్టి యుందురు. (౨) శూరధర్మము పౌరుషము విడిచి చోరధర్మము నాశ్రయించుట లజ్జాకరమని రహస్యముగ (౩) మీఁదఁ జెప్పిన మంత్రాలోచన యీ విషయమై కాదు. ఏవో యితర కార్యముల యాలో చనము కావున నీ విషయము మంత్రులకును దెలియదు. కావున రహస్యము.

'రామ సౌమిత్రి సంరక్షణీయను సీత నపహరించితివేరి నడిగి నీవు' ఇత్యాది కుంభకర్ణుని వాక్యములవలన (యుద్ధ స. ౨౪౧) రావణుఁ డీవిషయము మంత్రులతో నాలోచించినవాఁడు కాఁడని యేర్పడుచున్నది.

సీ. కామసంచారంబుఁ • గాంచనాంచితమును, ఖరపిశాచవదన•ఖరయుతంబు
నంబుదధ్వానమౌ • నరద మంబుధి డాయ, ధవళాతపత్రంబు•ధవళ మైన
వాలవ్యజనమును • వాలఁగఁ గాంచన,కుండలంబులు తేజఁ•గురియ నెక్కి
స్నిగ్ధవైడూర్యస•న్నిభుఁడునువింశతి,కరుఁడునుబంక్తికం•ధరుండు నగుచు
తే. దర్శనీయపరిచ్ఛద•తతుల వెలిఁగి, భయదదశశీర్ష శైలంబు•వగిది నొప్పి
చంచలాబలాకసహిత • శరదమనఁగఁ, గ్రూర చరితుండు మునికంట•
కుండుచనియె.

కామ సంచారంబు=ఇష్టము వచ్చినట్లు ఇష్టమైన మార్గమునఁ బోవఁగలది, కాంచనాంచితము=బంగారు రేకులచేఁ బ్రకాశించునది, ఖరపిశాచవదన ఖరయు తంబు=క్రూరములైన పిశాచముఖములతోఁ గూడిన కంచరగాడిదలను గట్టినది, అంబుదధ్వానము = మేఘ ముఱిమినట్లు ధ్వనించునది, అరదము = రథ శబ్ద భవము-అకారమాగమము, అంబుధిడాయన్=సముద్రతీరము చేరఁగా-అనుటచే రథము నింటియొద్ద నెక్కినవాఁడుకాఁడు. సముద్రతీరమునకుఁ దేరు తెమ్మని సారథికిఁ జెప్పి తాను వేఱొకమార్గమున నచటికిఁబోయి యెవరు లేనిచోట రథ మెక్కెనని యేర్పడుచున్నది. ధవళాతపత్రంబు = తెల్లని గొడుగు, ఆతప + త్రము=ఎండనుండి రక్షించునది, ధవళమైన=తెల్లని, వాలవ్యజనము = చామ రము (తోఁక విసనకఱ్ఱ), వాలఁగన్=అతిశయింపఁగ, కాంచనకుండలములు = బంగారు కర్ణాభరణములు, స్నిగ్ధ వైడూర్యసన్నిభుఁడును=నిగనిగమను వైడూ ర్యముతో సమానుఁడు, వింశతికరుఁడును=ఇరువదిచేతులు గలవాఁడును, పంక్తి

కంధరుఁడు=పదిమెడలు గలవాఁడు, దర్శనీయ=చూచుట కందమైన, పరిచ్ఛద= వస్త్రముల సమూహములచేత, భయద=భయంకరమైన, దశశీర్ష = పది తలలు గల, శైలంబు=పర్వతము, చంచలా = మెఱుపులతోను, బలాక=కొంగలతోను, సహిత = కూడిన, శరదము = మేఘము, మునికంటకుండు = మునులకు బాధ గలిగించువాఁడు.

తా. ఇచ్చవచ్చినట్లు పోఁగలదై బంగారురేకులతోఁ బ్రకాశించుచు పిశాచ ముఖములుగల కంచరగాడిదలతోఁగూడి మేఘగర్జనవంటి ధ్వనిగల తేరిని సముద్రతీరమునకు సారథి తీసికొని రాఁగాఁ దెల్లని గొడుగు వెలిచామరము లతిశయింపఁగా బంగారు చెవుల పోగులు తళుక్కని మెఱయ దానిపై నెక్కి మినమిన మెఱయు వైడూర్యకాంతియు నిరువది చేతులు పదితలలు గలవాఁడై సుందరములైన వస్త్రములతో చూచుటకు భయము కలిగించు పదిశిఖరముల కొండవలె నొప్పి మెఱుపులతోఁ గొంగలతోఁ గూడిన మేఘమువలె నాకాశ మార్గమునఁ గ్రూరపు నడవడిగల యా మునివిరోధి పోయెను.

రావణునకు మేఘమునకు, తేరికిఁ గొంగలకు, సొమ్ములకు మెఱుపులకు నుపమానంబులు.

ఇందు రావణుఁడు పదితలలు నిరువదిచేతులు గలవాఁడైయున్నట్లు చెప్పఁబడెను.

సీ. శీతమంగళతోయ•పూతసరస్సుల, బహుపుష్పఫలవృక్ష•పటలిచేత
వేదీసమావృత•విస్ఫుటాశ్రమముల, సాలతాలతమాల•నాళికేర
కదళికాఢకిపూగ•శస్త్రవృక్షంబుల, నాగసువర్ణగం•ధర్వకిన్న
రాళులచేత న•త్యంతమితాహార, మునులచే జిత కామ•ఘనులచేత
తే. నజులవైఖానసులచేత•ననఘమాష వంశజులచే మరీచప•వాలఖిల్య
గణముచేతను సిద్ధచా•రణులచేతఁ, జెలఁగువేలాప్రదేశంబుఁ•జేరఁ జనియె.

శీత = చల్లని, మంగళ = శుభకరములైన, తోయ = నీళ్ళచే, పూత = పవిత్రములయిన, సరస్సులన్ = కొలఁకులచేత, పటల = సమూహము, వేదీ సమావృత విస్ఫుటాశ్రమములన్=వేదులతోఁ గూడిన మిగుల స్ఫుటమైన యాశ్రమములచేతను, యజ్ఞశాలయందలి యరుఁగు వేది-సాల=మద్దిచెట్లు, తాల= తాటిచెట్లు, తమాల = చీఁకటిమ్రాఁకులు, నాళికేర = టెంకాయచెట్లు, రూ. నారికేళము. కదళికా = అరఁటిచెట్లు, ఆఢకి = కందిచెట్లు, పూగ = పోఁకచెట్లు, ఈ మొదలగు శస్త్రవృక్షంబుల్ = ఇంపైన చెట్లచే, నాగ = పాములు, సుపర్ణ = గరుడపక్షులు, అత్యంత = మిక్కిలి, మితాహార = కొంచెము ఆహారముగల

వారిచేతను, జితకామఘనులచేతను = జయింపఁబడిన కామముగల గొప్పవారి చేతను, అజులు=తల్లిగర్భమునుండి పుట్టని, వైఖానసులచేత=బ్రహ్మగోటినుండి పుట్టిన వారిచేతను, 'యేనఖాః వైఖానసాః' అని శ్రుతి, అనఘ=దోషరహితమైన, మాషవంశజులచే = మాషవంశమునఁ బుట్టినవారి చేతను, మరీచిప = సూర్యకిరణములను (**Ultra Violet rays**) త్రావువారిచేతను, ప్రాణాధారశక్తి యీ కిరణములందుఁ గలదు - వాలఖిల్యగణముచేతను = వాలఖిల్యు లను ఋషుల సమూహము చేతను, బ్రహ్మవాలమునఁ బుట్టినవారు. 'యేవాలాః తే వాలఖిల్యాః' అని శ్రుతి, వాలము లనఁగా వెంట్రుకలు.

తా. చల్లని మంచినీళ్ళచేఁ బవిత్రములైన కొలఁకులచేతను అనేకములగు పూలు పండ్లు గల వృక్షములచేతను, యజ్ఞమున వేయఁబడిన తిన్నెలచే నొప్పు నాశ్రమములచేతను, మద్ది, తాటి, చీఁకటి, టెంకాయ, పోఁక, కంది, యరఁటి చెట్లచేతను, నాగులు, గరుడులు, గంధర్వులు, కిన్నరులు మొదలగువారు సమూహములచేతను మిక్కిలి మితాహారముగల మునులచేతను, కామము జయించిన గొప్పవారిచేతను, వైఖానస, మాష, వాలఖిల్యులచేతను, సిద్ధచారణులచేతను, నొప్పుచున్న సముద్రతీరముఁ జేరఁబోయెను.

సీ. ఆటలఁ బాటలఁ • బాటన వేలుపుఁ, బాటలాధర లెల్ల • నీటు మెఱయ
నంచలుఁగ్రౌంచులు • నంచితంబుగ స్వర్గ,సంచయంబులఁజెవుల్ • నించుచుండ
హారసంభారముల్ • హారివిశాలముల్, నీహారతుల్యముల్ • నిర్మలములు
పరమనోహరగీత • వాదిత్రసంజుష్ట. దేవయానంబులు • దేజరిల్ల
తే. నచ్చరలను గంధర్వవి • యచ్చరులను, నిజతపోబలజితలోక • నిచయఘనుల
మఱియు నిర్యాసరసమూల • మహితచంద, నాగరుధరారుహంబుల •
నందమగుచు

పాటనన్ = అలంకారముచే, పాటలాధరలు = ఎఱ్ఱని పెదవులుగలవారు స్త్రీలు, నీహారతుల్యముల్ = మంచుతో సమానమైనవి, దేవయానంబులు = విమానంబులు, వియచ్చరులను=దేవతలను, నిజతపోబల=తమ తపోబలముచే, జిత = జయింపఁబడిన, లోకనిచయఘనులన్ = పుణ్యలోకసమూహములుగల గొప్పవారిచేత, నిర్యాసరస = ఇంగువరసముగల, మూల=మూలమనుపేరుగల యోషధులచేతను (మూలమను వేరునుండి స్రవించునీరు ఇంగువయని ప్రసిద్ధి), మహిత=గొప్పవగు, చందన = శ్రీగంధము, అగరుధరారుహంబులన్= అగరు చెట్లచేత.

తా. ఆటలచేతఁ బాటలచేత నలంకారములచేత దేవతాస్త్రీలు నీటు మెఱయుచుండఁగా (పూర్వగ్రంథపరిచయములేని యాంగ్లభాషాభిజ్ఞులు నీటుశబ్ద

మా భాషలోని నీటు తెలుఁగున సంక్రమించిన దందురు. ఆంగ్లేయు లీ దేశమునకు రాని కాలమున వ్రాయఁబడిన గ్రంథములం దీపదము కానవచ్చుచున్నది) హంసలు, క్రౌంచములు మనోహరధ్వనులు నించుచుండ, హారములచే నిండినవి మనోహరముగ విశాలములయినవి మంచుతో సమానమైనవి నిర్మలములయి నవి యింపైన సంగీతము వాద్యము వీనిచేఁగూడిన విమానములు ప్రకాశించు చుండ, అప్సరసలను గంధర్వులను దేవతలను- తమ తపోబలముచేఁ బుణ్య లోకముల జయించినవారిని మార్గమధ్యమునఁ జూచెను. ఇఁక వనములు వర్ణింపఁ బడుచున్నవి. ఇంగువ రసముగాఱు మూలమను పేరుగల యోషధులచేతను, శ్రీగంధము చెట్లు, అగరుచెట్లు వీనిచేతను నందమై.

తే. ఘ్రాణతృప్తికరంబు లై • క్రాలువనుల, నేత్రతృప్తికరంబు లై • వెగడుస్థలుల
శ్రవణతృప్తికరంబు లై • చాగుధ్వనుల, హృదయతృప్తికరంబుగఁ •
బొదలుదాని

ఘ్రాణతృప్తికరంబులు = మంచివాసనచే ముక్కులకు సంతోషము గలి గించునవి. నేత్ర తృప్తికరంబులు = అందముచేఁ గన్నులకు సంతోషము గలి గించునవి, శ్రవణతృప్తికరములు = చెవులకు వినసింపైనవి, హృదయ తృప్తి కరంబులు=హృదయమునకు సంతోషము గలిగించునవి.

తా. పరిమళములచే ముక్కులకు సంతోషము కలిగించు వనములచేతను, చూచుట కింపైన వస్తువులుగల స్థలములచేతను, వినుట కింపైన ధ్వనులు గలవానిచేతను హృదయాహ్లాదకరమగు దానిని.

కం. ముక్తాప్రవాళనీరజ,సక్తము నిర్మలతటాక•చంచల్లహరీ
యుక్తము మరీచగుల్మ,వ్యక్తము నై విత్తధాన్య•వనితాయుత మై. ౨౨౧

ముక్తా = ముత్యములచేతను, ప్రవాళ=పగడములచేతను, నీరజ=కమల ములచేతను, సక్తము = కూడినది, నిర్మలతటాక=పరిశుద్ధమైన చెఱువులందు, చంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, లహరీయుక్తము = అలలతోఁగూడినది, మరీచ గుల్మవ్యక్తమునై =మిరియాల పొదలచే స్పష్టముగాఁ దెలియఁబడునది, విత్త= ధనముతోను, ధాన్య = ధాన్యముతోను, వనితా = స్త్రీలతోను, యుతము = కూడినది.

తా. ముత్యములు పగడములు కమలములు వీనితోఁగూడినదియు, నిర్మ లములయిన చెఱువులయందుఁ బ్రకాశించు నలలు గలదియు, మిరియాల పొదలు గలదియు, ధనధాన్య స్త్రీ సమృద్ధిగలదియు.

కం. కరితురగస్యందనసం,భరితం బయి హృద్య మైన•పట్టనవితతిన్
బరికించుచుఁ దెమ్మెర లై, సురనగరసమాన మైన•సుందరవేలన్. ౨౨౨

కరి, తురగ, స్యందన సంభరితము = ఏనుఁగులచేతను గుఱ్ఱములచేతను రథములచేతను నిండినది యగు మనోహరమైన పట్టనసమూహమును, తెమ్మెరలై = చల్లనిగాలిగలదై, సురనగరసమానమైన = దేవతా పట్టనముతో సమానమైన, వేలన్=వాగర్తను - సముద్రతీరమును.

తా. ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, తేరులు, వీనిచే నిండినపట్టనములను జూచుచుఁ జల్లనిగాలి గలిగి సుందరమైన సముద్రతీరమును జూచెను.

సీ. కనుఁగొని యటఁగాంచె•ఘనసన్నిభం బయి, శతయోజనాయత•శాఖ లొప్ప
పెనుమఱ్ఱివృక్షంబు • మును వైనతేయుండు, కవణంబుగా గజ•కచ్ఛపముల
గోళ్ళలో నిఱికి తా • గొబ్బునఁ జని దాని,కొమ్మను వ్రాల ఖా•రమ్ముచేత
బల్లున విఱిగిన • వాలఖిల్యాదులు, తప మందుఁ జేయుట•దయ దలంచి
తే. ముక్కునను దానిఁ గొని జవ•మెక్కుడుగను
జనుచుఁ ద్రోవనయొంటికా•లను భుజించె
నామిషము నిషాదవిషయ•మంత చెఱిచి
మునుల ముక్తుల నొనరించి•ముదముఁ జెంది. ౨౬౦

ఘనసన్నిభము = మేఘముతో సమానము, శతయోజనాయత-నూఱామడ పొడవుగల, శాఖలు = కొమ్మలు, వైనతేయుండు = వినత కుమారుఁడైన గరుత్మంతుఁడు, కవణంబుగాన్=అహారముగా, గజకచ్ఛపములన్ = ఏనుఁగును దాఁబేటిని, ఆమిషము=మాంసము, నిషాదవిషయము=బోయదేశము.

తా. ఇటుచూచి యీ ప్రదేశమందు మేఘములతో సమానమై నూఱామడ పొడవుగల కొమ్మలుగలిగిన పెద్ద మఱ్ఱిచెట్టును జూచెను. అది పూర్వము గరుత్మంతుఁడు స్వర్గమునకుఁబోవు సమయంబునఁ దన కాహారముగాఁ దమలోఁ దాము పోరాడుచున్న గజకచ్ఛపములను,గోళ్ళలో నిఱికించుకొని తటాలున దాని కొమ్మమీఁద వ్రాలఁగా నాభారము సహింపలేక నాకొమ్మ ఫళక్కని విఱిగెను. ఆ కొమ్మను బట్టుకొని వాలఖిల్యాదులు తపము సేయుచుండిరి. కొమ్మక్రిందఁ బడినవారు తమ తపస్సు విఘ్నమయ్యె నని శపింతురని వెఱచి యాకొమ్మను ముక్కుతోఁ బట్టుకొని త్వరగాఁ బోవుచు నొంటికాలితో నామాంసము భుజించి ఆ మునులను బ్రార్థించి వారు వెడలిపోఁగా బోయపల్లెను నాశముచేసి సంతోషించి.

కం. ద్విగుణీకృతవిక్రముఁ డయి, గగనంబున కెగసి యినుప•కమ్ములకిటికిల్
పగిలిచి డులిచి మణిమయ, మగునింద్రగృహంబు నమృత•మతఁడు
హరించెన్.

ద్విగుణీకృతవిక్రముఁడయి = అహారము సంతుష్టిగ లభించుటచే నిబ్బడించిన బలశౌర్యములు గలవాఁడై, గగనమునకున్=ఆకాశమునకు.

రెండింతలు బలశౌర్యములుగలవాఁడయి యాకాశమున కెగిరి యినుప తమ్ముల కిటికీలు పగులఁగొట్టి రాల్చి మణులతోనిండిన యింద్రునిగృహము ప్రవేశించి యాగరుత్మంతుఁడు అమృతము హరించెను.

తే. అట్టితాపసగణజుష్ట•మైనదాని, నరుణసోదరకృతచిహ్న•మైనదాని
పేరున సుభద్రమనఁగను•వెలయుదాని, వటకుజంబును గనిదాఁటి•వనధి
నసుర.

అరుణసోదర = అనూరుని తమ్ముఁడైన గరుత్మంతునిచే, కృత=చేయఁబడిన, చిహ్నము=గుఱుతు, వటకుజంబును=మఱ్ఱిచెట్టును.

తా. అటువంటి తాపసుల సమూహముతోఁ గూడినదానిని, గరుత్మంతునిచే గుర్తు పెట్టఁబడిన దానిని. సుభద్రమనుపేరుగల దానిని మఱ్ఱిచెట్టును జూచి, సముద్రము దాఁటి యా రావణాసురుఁడు.

ఉ. అం దొకచోటఁ బావనవ•నాంతరసీమ మితాశనుండు న
స్పందనిజేంద్రియుండు మృగ•చర్మధరుండు జటాధరుండు నై
పొందుగ నార లూని తప•ముం బచరించుచు నున్నతాటకా
నందనుఁ జేరఁ బోవఁగ ఘ•నంబు నమానుష మైనరీతిగన్. ౨౬౩

పావన = నిర్మలమైన, వనాంతరసీమన్ = వనములోపలిప్రదేశమున, మితాశనుండు=ఆహారనియమముగలిగి కొంచెముగ భుజించువాఁడు. అస్పందనిజేంద్రియుండు = చలింపని తన యింద్రియములుగలవాఁడు, మృగచర్మధరుండు=జింకచర్మము ధరించినవాఁడు, జటాధరుండు = విశేషము జడలుగలవాఁడు, నారలు = నారవస్త్రములు, తాటకానందనున్ = మారీచుని, అమానుషము = మనుష్యులకు దుర్లభమైన విధముగ, అనఁగా దేవతను బూజించునట్లు పూజించెను. ఇది గోకర్ణక్షేత్రము. ఇప్పటి రామేశ్వరము.

తా. ఆవనమందొక ప్రదేశమున నిర్మలమైన ప్రదేశమున మితాహారుఁడై చలింపని యింద్రియములుగలవాఁడై జింకచర్మము ధరించి జడలుగలవాఁడై నార వస్త్రములు కట్టుకొని తపముచేయుచున్న మారీచునిఁజేరఁబోఁగా నతఁడు మనుష్యులకు దుర్లభమైన విధముగ.

కం. పూజించి పావనోదక,భోజనములఁ దృప్తుఁ జేసి•పొరి మఱి పలభు
గ్రాజుం గని సేమమె కద, రాజా యీలోన మరల•రాఁ గత మేమీ. ౨౬౪

పలభుక్‌రాజు=మాంసముదిను రాక్షసులకు రాజు, కతము = కారణము, ఈలోనన్=ఇంతలోపలనే మొన్న పోయినవాఁడవు. ఈదినము మరల వచ్చుటకు కారణమేమని యడుగుటచే నకంపను వృత్తాంతము ప్రక్షిప్తమనువాదము నిరస్తము. ఇదియే మొదటిసారి అయియుండిన నింతలో మరల నని చెప్పఁ గారణ

ముండదు. మొదటిసారి రావణుఁడు వచ్చినపు డీమార్గవర్ణనము చెప్పఁబడలేదే. ఇప్పుడేల యీగొడవ యని సందేహింపరాదు, ఎంతదూరము ఎంతకష్టపడి వచ్చి నది తెలుపుటకును ఇంత శ్రమపడి రెండవసారివచ్చిన వాఁ డూరక కార్యము సాధింపకపోఁ డని తెలుపుటకే యిది చెప్పఁబడెను. సుగ్రీవుఁడు తొలిసారి వాలి మీఁదికిఁ బోయినపుడు వర్ణింపని మార్గవిశేషములు రెండవసారి చెప్పలేదా. గరుత్మంతుని వృత్తాంతకథన మప్రస్తుతముకాదా యనరాదు. భగవంతుని వాహనమైన పక్షిమాత్రమునకు నింత జవసత్త్వములుండఁగా భగవంతుఁడగు రామున కెంత జవసత్త్వంబు లుండునో యదియైన నెఱుఁగఁజాలఁ డయ్యెఁ గదా యని రావణుని మౌఢ్యము దెలుపఁ గవి యీవృత్తాంతముఁ జెప్పెను.

—• ౩౬-వ సర్గము. రావణుఁడు మారీచుతో జనస్థానవృత్తాంతముఁ జెప్పుట •—

క. అనవుడు రావణుఁ డీ ట్లను, వినుతండ్రీ: నాదువాక్య•విస్తరమును నేఁ
జనుదెంచితి నార్తుఁడ నై, కన నీయార్తునకు నీవ•గతివి మహాత్మా. ౩౬౧

వాక్య విస్తరము=మాటలవిరివి, తండ్రీ, మహాత్మా యీ మాటలు చంక దుడ్డుశరణార్థియను సామెతకు లక్ష్యభూతములయినవి.

తా. అని యిట్లడుగఁగా రావణుఁడు ముందు నయముగ నిట్లనియె, తండ్రీ: విశదముగ వివరముగఁ జెప్పెదను వినుము. ఆర్తుఁడనై వచ్చితిని. మహాత్మా: నాయార్తి బోఁగొట్టుటకు నీవుతప్ప నాకు వేఱు గతిలేదు.

సీ. నీ వెఱుంగుదు రజ•నీచరేశ్వర జనస్థానంబునందు నా•తమ్ముఁ డైన
ఖరుఁడు దూషణుఁడును•గాదిలిచెలియలు, చుప్పనాతియు నతి•శూరుఁ డైన
శిరుండ్రు లోనగు•తీవ్ర తేజులు చతుర్దశసహస్రాసురుల్•రమణ నాదు
నాదేశమునఁ జేసి•యావాస మొనరించి, బహుధర్మరతులను•బఱచు చుంట

ఆ. యట్టివార లిపుడు•నెట్టన క్రుద్ధు లై, వివిధసాధనములు•పేతు లగుచుఁ
గూడి యొక్క పెట్టి•క్రూరత రామునిఁ, జెనయు నతఁడు కోప•చిత్తుఁ డగుచు.

రజనీచరేశ్వర = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడా, ఆదేశమునఁజేసి = ఆజ్ఞచేత, ఆవాస మొనరించి = కాఁపురముండి.

తా. నిశాచరశ్రేష్ఠుఁడా: నా యాజ్ఞప్రకారము నా తమ్ములు ఖరుఁడు దూషణుఁడు ముద్దుచెల్లెలు శూర్పణఖ అతిశూరుఁడైన త్రిశిరుఁడు మొదలగువారు పదునాలుగువేలమంది రాక్షసులు జనస్థానమునఁ గాఁపురముండి ధర్మాత్ము లగు వారిని బాధలుపెట్టుచుండుట నీకుఁ దెలియునుగదా. అట్టివా రిపుడు మిక్కిలి కోపించినవారై నానావిధాయుధములను నొక్కసారిగ రామునిఁ దాఁకఁగా నతఁడు కోపించినవాఁడై.

మ. పరుషం బాడక యొక్కఁడేని విశిఖ•వ్యాపారకోదండుఁ డై
నరగం గూల్చెఁ జతుర్ద శాసురసహ•స్రంబుం ద్రిశీర్షాదులన్
నరుఁడుం దాను పదాతియై ఖరు బలిన్ • శక్రారినిన్ దూషణున్
వరుసన్ రూపము మాపెఁ, జల్పె నభయ•వ్యాయామమున్ దండకన్. ౨౬౭

పరుషము=నిష్ఠురము, విశిఖవ్యాపార కోదండుఁడై =బాణములను జిమ్ము విల్లుగలవాఁడై, నరగన్ = శీఘ్రముగ, చతుర్దశాసురసహస్రంబున్ = పదునాలుగువేల రాక్షసులను, త్రిశీర్షాదులన్=త్రిశిరుఁడు మొదలగువారిని, పదాతి= కాలినడకగలవాఁడై, బలిన్=బలవంతుని, శక్రారినిన్ = ఇంద్రవిరోధిని, అభయ వ్యాయామమున్=నిర్భయముగా సంచరించుటను, "పరుషంబాడక = అనుక్త్వా విక్రమే ద్యస్తు । తద్వై సత్పురుషవ్రతమ్." భా. ర. 7. 158. 19.

తా. మిక్కిలి గాంభీర్యగుణముగలవాఁడు కావున నిష్ఠుర మొక్కటియైనఁ బలుకక వింటిచే బాణములను బ్రయోగించుచు త్రిశీర్షుఁడు మొదలగు పదునాలుగువేలమంది రాక్షసులను ఆ మనుష్యుఁడు కాలిమీఁద నిలఁబడి బలవంతుఁడైన ఖరుని, ఇంద్రవైరియగు దూషణుని వరుసగాఁ జంపెను. అంతియగాక మునులు లోనగువారు దండకయందు మనభయములేక స్వేచ్ఛగా సంచరింపఁ జేసెను.

కం. జనకుఁడు వెడలం గొట్టిన, వనులందు సభార్యుఁడతఁడు•వనరెడునృపపాం
సనుఁడు కుశీలుఁడు తీక్ష్ణుం, డనయుం డజితేంద్రియుఁడు ద•
యారహితుండున్.

వనరెడు = దుఃఖించువాఁడు, నృపపాంసనుఁడు=నీచపు క్షత్రియుఁడు, కుశీలుఁడు=కుత్సిత స్వభావుఁడు, తీక్ష్ణుఁడు=క్రూరుఁడు, అనయుఁడు = నీతిలేనివాఁడు అజితేంద్రియుఁడు=ఇంద్రియ నిగ్రహము లేనివాఁడు,దయారహితుఁడు= కృపలేనివాఁడు.

తా. తండ్రి వెడలఁగొట్టఁగా భార్యతోడ నడవులలోఁబడి దుఃఖించు నీచ క్షత్రియుఁడు కుచ్ఛితపు నడవడిగలవాఁడు కోపగుణముగలవాఁడు నీతి తప్పినవాఁడు ఇంద్రియ జయములేనివాఁడు కరుణాశూన్యుఁడు.

కం. భూతాహితలో లాత్ముఁడు, వీతసుధర్ముండు మిగుల•వీజఁడి పగకున్
హేతువు లేకయె నాయును,జాతకు ముకుసెవులు కోసె•సత్త్వమదమునన్.

భూత = జీవకోటికి, అహిత = కీడుచేయుటయందు, లోల=ఆసక్తిగల, "లోల శ్చల సతృష్ణయోః" నానా. ర. ఆత్ముఁడు = మనస్సుగలవాఁడు, వీత సుధర్ముండు=సరియగు ధర్మప్రవర్తనములేనివాఁడు, వీజఁడి = వివేకము లేనివాఁడు, సత్త్వమదమునన్ = బలగర్వముచే.

తా. జీవకోటికిఁ గీడుచేయు నాశగలమనస్సుగలవాఁడు-ధర్మమును వదలినవాఁడు వివేకమేమియులేనివాఁడు - నాతో విరోధింపఁ గారణములేకున్నను నిష్కారణముగ నాచెల్లెలి ముక్కు సెవులను బలగర్వముచేఁ గోసెను.

రావణాసురునిమాట కొకవిధమున నర్థము సముర్థింపవచ్చును.

నృపపాంసనుఁడు=నిష్కారణముగఁ దండ్రి యడవులకు బొమ్మనఁగానే తన క్షాత్రముఁజూపి రాజ్యము దక్కించుకొనక బీదబాఁపనివలె భయపడి యడవులకు వచ్చినవాఁ డుత్తమక్షత్రియుఁడెట్లగును ? కావున నధమక్షత్రియుఁడే కావుననే.

కుశీలుఁడు=మంచి క్షత్రియవృత్తము గలవాఁడుకాఁడు.

తీక్ష్ణుఁడు = వేఁడిమిగలవాఁడు. ఉత్తమక్షత్రియుఁడు సర్వదా తీక్ష్ణుఁడయి యుండరాదు, సర్వదాశాంతుఁడయియు నుండరాదు. కనుకనే.

అనయుఁడు=రాజనీతి తెలియనివాఁడు.

అజితేంద్రియుఁడు = కనుకనే భార్యను విడిచియుండలేక యడవులకును భార్యను బిలిచికొనివచ్చెను.

దయారహితుఁడు గనుకనే యందఱ నేక కాలమందుఁ బంపిన వీరి భార్యల గతియేమి బిడ్డలగతియేమి యని యాలోచించినవాఁడుకాఁడు.

భూతాహితలోలాత్ముఁడు = ఎప్పుడు దయావంతుఁడుకాఁడో యప్పుడే భూతకోటికిఁ గీడుచేయువాఁడగును.

వీతసుధర్ముండు = స్వధర్మము సుధర్మము దానిని వదలి బ్రాహ్మణులవలెఁ దపస్సుచేసికొనుటకై పరధర్మ మవలంబించినవాఁడు.

వీఁడి=వివేకహీనుఁడు, తాఁకు దప్పు లాలోచింపలేనివాఁడు. ఈయాఁడుది యొంటరిది యని చూచెనేకాని దీని నవమానపఱచిన దీనివలన నెంతప్రమాదము రాఁగలదో యని యాలోచించినవాఁడుకాఁడు.

పూర్వప్రతిజ్ఞ ప్రకారము రావణవాక్యములకు సాధ్వర్థము మహేశ్వరతీర్థీయమం దిట్లు సమర్థింపఁబడినది. వారివాదము గోడలేని చిత్తరు వని ముందే చెప్పఁబడెను. అయినను రావణునివాక్యములు భక్తవాక్యములని వారు వ్రాసిన యర్థయు విశదీకరింపఁబడుచున్నది.

జనకుండు వెడలంగొట్టిన....తండ్రికోపించి వెడలఁగొట్టఁగా నడవులకువచ్చి వనరుచున్నాఁడా యేమి, కాదు. కైకేయీ వరదానమోహితుఁడై తనసత్యము కాపాడుకొనఁ బొమ్మనిన వచ్చినవాఁడు, సభార్యుఁడు, సభా + ఆర్యుఁడు = సభయందుఁబూజ్యుఁడు = సభ్యుఁడనుట. నృపపాంసనుఁడు = నరులను పాలించు

వాఁడు నృపుఁడు—నృప + ప-నృపాన్ + పాతీతి నృపపః. రాజులను పాలించు వాఁడు నృపపుఁడు. వాఁడే అంసనుఁడు=అనఁగా నాశముచేయువాఁడు. అంసన మాఘాత ఇతిధాతుః-అనఁగా శత్రువుల నాశముచేయువాఁడు. అట్టివాఁడు కుశీలుఁడు, కుశీలుఁడగునా యేమి కాఁడనుట కాక్వర్థకము - కిమ్మనునది అధ్యాహారము. కావున సద్వృత్తుఁడే, తీక్ష్ణుఁడు అనఁగా గార్యములం దలసుఁడు గాఁడనుట. అట్టివాఁడు అనయుండ. అనయుఁడా ? కాఁడనుట. జితేంద్రియుఁడు. అనయుండ + జితేంద్రియుఁడని పదచ్ఛేదము, దయా + అరహితుఁడు = దయలేనివాఁడుకాఁడు, కావున భూత+అహిత+లోలాత్ముఁడు = భూతములకుఁ బూర్ణముగ హితముచేయుట యం దాసక్తిగలవాఁడు, అట్టి వీతధర్ముఁడు వీతధర్ముఁడు=వీత+విరుద్ధ+ధర్ముడు. వీత ధర్ముఁడు, మధ్యమపదలోపి సమాసము, విరుద్ధధర్మముల వదలినవాఁడు. వీఁడి+అవివేకియా యేమికాఁడు.

యథాశ్రుతమగు నర్థము స్పష్టమే-వాస్తవముగ సనత్కుమారవచనములచే విష్ణురూపుఁడగు శ్రీరామునిచేఁ జంపఁబడి యాయనలోకముఁ బొందుటకు నాయన భార్యను దెచ్చెదను. ద్రోహ బుద్ధిచేఁగాదు. తీర్థియము. సనత్కుమార వచనములని చెప్పఁబడిన శ్లోకములు ప్రక్షిప్తము లని మున్నే చెప్పఁబడెను. కావున వీరి వాసవార్థ మనునదియు నిరాధారమే. అదియునుగాక యసందర్భపు గాకువులచే మధ్యమపదలోపులచే, లక్షణావృత్తిచే నర్థము చెప్పు మార్గము ప్రశస్తమైనదికాదు. శ్రుతార్థము స్పష్టముగాలేక సందేహము కలిగించెనేని యపుడు లక్షణావృత్తి, మధ్యమపదలోపి. కాకువు గ్రహింపవచ్చును గాని యిచ్చవచ్చినట్టులెల్ల గ్రహింపరాదు. గంగలో గొల్లపల్లె యున్నది అనుచో గంగనీళ్ళలో పల్లె యుండఁజాలదు కావున గంగాతీరమం దని లక్షణచే గ్రహింపవచ్చును. ౨౪౮-వ పద్యమున కాకుస్వరమున్నది. బియ్యపురామయ్య వచ్చినాఁడు. అన్నప్పుడు బియ్యమమ్ము రామయ్యయో కొనురామయ్యయో ఆ యింటిపేరుగల రామయ్యయో యను సందేహము వచ్చినపుడు బియ్యము+అమ్ము + రామయ్య యని మధ్యమ పదలోపి సమాసము చెప్పవచ్చును. అట్టి వ్యవస్థలేదేని ప్రతి వాక్యమునకు విరుద్ధార్థము కల్పింపవచ్చును. ఒకస్త్రీని మఱియొకఁడు నీమగఁడని యడిగిన మధ్యమపదలోపి సమాసమని నీ ఱంకు మగఁడని వాస్తవప్రశ్న యనవచ్చును. రాముఁడా మహాధర్మాత్ముఁడే యనిన కాకువుచే ధర్మాత్ముఁడుకాఁడని యర్థము చేయవచ్చును. ఎల్లయ్యకొడుకు పుల్లయ్య యన్నప్పుడు ఎల్లయ్య కౌరసుఁడు పుల్లయ్య యని యర్థము కాదు. ఎల్లయ్య యింటిలోనో పొరుగింటిలోనో యుండిన వానికొడుకు పుల్లయ్య యని లక్షణావృత్తిచేఁ జెప్పవచ్చును. ఇట్టియర్థములు. శాస్త్ర మంగీకరింపదు. కావున వీనిపై నాధారపడిన మతములు వాదములు నంగీకార్యములుకావు. వీరు

'వాస్తవార్థమేమనఁగా' యని వ్రాసిరికదా. వీరియభిప్రాయప్రకారము వాస్తవము + కాని + అర్థము = వాస్తవార్థమని మధ్యమపదలోపి చెప్పవచ్చునుగదా. వాస్తవార్థమేమి? ఇది వాస్తవార్థ మనుకొంటివాయేమి కాదు సుమా. అని కాకువు. వాస్తవార్థము అనఁగా యథార్థమైన యర్థముగాదు. దానికి దూరమైనదని యర్థము అని లక్షణచేఁ జెప్పవచ్చును గదా. కావున వీరు వ్రాసినదియు వాస్తవార్థమని వీరి మార్గ మనుసరించియే చెప్పవచ్చును. కావున నీ వ్యాఖ్యార్థము యథార్థముగాదు. ఆ యర్థమును సాధించిన మార్గము ప్రశస్తమైనది కాదు. రావణుఁడు భక్తుఁడను వీరి యభిప్రాయము సరిగాదని తిలక వ్యాఖ్యాతయు వ్రాసియున్నాఁడు.

ప్రస్తుతమునఁ గొందఱు రావణభక్తులు–రావణుఁడు పరమభక్తుఁడు సాధువనియు రాముఁడే దోషియనియు వాదించుటచే ఆ వాదదౌర్బల్యము, నిరాకరత్వము తెలుప నిది వ్రాయవలసి వచ్చెను. రావణువంటి రామభక్తులు. శూర్పణఖవంటి సీతాభక్తులు బయలుదేఱిన నిఁక మనదేశమున కేమికొఱఁత ?

—• రావణుఁడు మారీచుని దోడుపడ వేఁడుట •—

ఉ. కావున వానిభార్య సుర•కాంతనుబోనిసురూప జానకిన్
నే వెసఁ దేరఁగాఁ జనెద•నీవు సహాయుఁడు గమ్ము, తమ్ములున్
నీవును నాకు బాసటగ•నిర్జరకోటుల నైన నాజిలో
భావన సేయుదున్ దృణము•భంగి నిజం బిది రాక్షసోత్తమా. ౨౪౦

సురకాంతనుబోని=దేవతాస్త్రీతో సమానురాలైన.

తా. రాముఁ డిట్టివాఁ డగుటచే దేవతాస్త్రీతో సమానమైన సౌందర్యము గల యతని భార్యను జానకిని నేను తెచ్చుటకు శీఘ్రముగాఁ బోవుచున్నాను. నీవు నాకుఁ దోడురావలయును. నా తమ్ములు నీవు నాకు సహాయులై యుండ యుద్ధములో దేవతలనైన గడ్డిపోఁచవలెఁ జూతును. ఇది నా నిశ్చయము.

ఉ. కావున నాకుఁ దోడ్పడుము•కానను నీకు సముండు వీర్యసం
భావన నేని దర్పసదు•పాయములందున యేని నాజిలో
నీ కొనరింప లేనియవి•నిస్తులమాయలు లేవు లోకమం
దీవిషయం బెఱింగి కద•యే నిటు వచ్చితి నిన్నుఁ జూడఁగన్. ౨౪౧

తోడ్పడుము = సాహాయ్యముచేయుము, దర్పసదుపాయములందున యేని=బలగర్వమునందు మంచియుపాయములు చేయుటయందు.

తా. ఇది నా యభిప్రాయము కావున నీవు నాకు సహాయుఁడవు కమ్ము. శౌర్యమందు బలమందు మంచియుపాయము చేయుటయందు నీకు సమానులు

లేరు. యుద్ధమందు నీవు వన్నలేని మాయలులేవు. నీ విట్టి వాఁడ వని తెలిసికదా నిన్నుఁ జూడ నింతదూరము వచ్చితిని.

ఉ. ఏ నొనరింపఁగా దగిన • దెయ్యది యంటివ యేని విన్ము జాం
బూనదచిత్రబిందుమృగ•మూర్తి ధరించి చరింప రాముఁడున్
జానకి యున్న యాశ్రమము•చక్కటి, భ్రాతలఁ బంపుఁ బట్టఁగా
మానిని, రాహు చంద్రుప్రభ • మాడ్కి హరించెద నొంటి మైథిలిన్. ౧౭-౨

జాంబూనద = బంగారువంటి, చిత్ర = ఆశ్చర్యకరములైన, బిందు = చుక్కలుగల, మృగమూర్తి=జింకయాకారము, చక్కటిన్=ప్రదేశమున.

తా. నేనేమి సాహాయ్యముచేయుదు ననెదవేమో నీవు చేయవలసిన పని చెప్పెద వినుము. బంగారు వన్నె విచిత్రపుఁ జుక్కలుగల జింకవై రాముఁడు సీత యున్న యాశ్రమప్రదేశమందు సంచరించుచుండుము. నిన్నుఁ బట్టుటకై యామె రామలక్ష్మణులఁ బంపును. అప్పుడు నేను రాహువు చంద్రకాంతిని హరించినట్లు లొంటరిగానుండు జానకిని హరించెదను.

రాహువు చంద్రకాంతిని హరించిన ట్లనుటచే రాహువు కొంచెము కాలము లోకమున కాకాంతి గానరాకుండఁజేయునట్లు రావణుఁడు కొంతకాలము సీత లోకమునకుఁ గానరాకుండఁ జేయఁగలఁడు. రాహువు చంద్రబింబము నేమియుఁ జేయఁజాలనట్లు రావణుఁడును సీతనేమియుఁజేయఁ జాలఁడని భావము. లోకము లోని చీఁకటి చంద్రకాంతి తగులఁగానే యది స్వరూపము లేకపోవును. అట్టులే సీతా సాన్నిధ్యము దొరకినవారు తమ యజ్ఞానముఁ బోఁగొట్టుకొని బాగుపడుదురు. తమోగ్రహమైన రాహువు అట్లు తనచీఁకటి బోఁగొట్టుకొనలేక యున్నాఁడు. అట్టులే రావణుఁడు సీతాసాన్నిధ్యము లభించియుఁ దనయజ్ఞానముఁ బోఁగొట్టుకొనక పోవును.

రాహ్వాదులకు వు లోపంబు వైకల్పికంబు. ఉ. రాహు-రాహువు, బాహు-బాహువు, సాధు - సాధువు, శరత్తు - శరత్తువు - కావున ఇందు రాహు అనియే ప్రయోగింపఁబడెను.

కం. జాయావియోగకర్శితుఁ, డై యడలెడిరామచంద్రు•నంత వధింతున్
హాయిగ సుఖియింతును మఱి, మాయయ్యా సలుపు మింత • మాత్రం
బనిసన్.

జాయావియోగకర్శితుఁడు = భార్య నెడఁబాయుటచే నాదుఃఖమున శుష్కించినవాఁడు, అడలెడి = దుఃఖించెడి, మాయయ్యా = మాతండ్రీ, ఇది కార్యసాధనమునకై ప్రార్థన.

తా. భార్య లేకపోవుటచేఁ గృశించి దుఃఖించు రామచంద్రుని నంతట

వధించి సుఖముగా నిర్వికారముగ నుందును. మాతండ్రీ యింతమాత్రము సాహాయ్యము చేయుము.

శా. మారీచుండును రావణుం డనినరా•మక్ష్మాధవోదంతమున్
దీర న్విన్నను గుండె ఝల్లు మనఁగా • నిశ్చేష్టుఁ డై కంపియై
నో రెండం గనుచూపు నిర్ఱగొన నెం•డున్వాతెఱల్ నాకుచున్
ధీరత్వం బఱి ప్రేతకల్పుఁ డయి దై•తేయాధిపుం జూచుచున్. ౫౪

రామ + క్ష్మాధవ + ఉదంతమున్=రామచంద్రరాజు వృత్తాంతము, తీరన్=సాంతముగ, నిశ్చేష్టుఁడై=చేష్టలుడిగినవాఁడై, కంపియై = వణఁకుగలవాఁడై, నిర్ఱగొనన్=ఱెప్పపాటు లేకయుండఁగా, వా తెఱల్ = పెదవులు వాయి + తెఱ=వాతెఱ, అఱి = క్షయించి, ప్రేతకల్పుఁడయి = శవమునకుఁ గొంచెము తక్కువగా సమానుఁడయి, దైతేయాధిపున్=రావణుని.

తా. రావణుఁడు చెప్పిన రామచంద్రమహారాజు వృత్తాంతమును బూర్ణముగా మారీచుఁడు విని నాప్రాణమునకే ముప్పువచ్చెఁగదా యని గుండెలు ఝల్లన భయపడి తొలుత నిశ్చేష్టుఁడై యుండి ఱెప్పిరిలి వణకుఁచు నోట తడి లేకపోఁగా నిలువుచూపులఁ జూచుచు పెదవులు నాకుచు ధైర్యముచెడఁగా శవముతో సమానుఁడయి రావణుని జూచుచు.

కం. రామపరాక్రమవిజ్ఞుం,డౌమానవభోజి భీతి•హతచిత్త సు
త్రామారికిఁ దనకును గడు, సేమముగా నిట్లు పలికెఁ•జేమోడుపుతోన్. ౫౫

విజ్ఞుండు=చక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడు, మానవభోజి=మనుష్యులను భుజించువాఁడు-రాక్షసుఁడుఁ, భీతిహతచిత్తతన్=భయముచేఁ గొట్టఁబడిన మనస్సుతో, సుత్రామారికి=ఇంద్రునకు విరోధియగు రావణునకు, చేమోడుపుతోన్ = అంజలి పూర్వకముగ.

తా. రామచంద్రమూర్తి శౌర్యవిధ మనుభవముచే బాగుగఁ దెలిసికొనినవాఁడగు మారీచుఁడు భయపడి రెండుచేతులు జోడించి రావణునకుఁ దనకు క్షేమకరమైనవిధముగ నిట్లనియె.

౩౭-వ సర్గము. మారీచుఁడు రావణునకు శ్రీరాముని బలపరాక్రమములు దెల్పుట.

కం. అనయముప్రియవాక్యంబుల, ననియెడిజను లెందు సులభు•లప్రియ
మయ్యున్
గనఁ బథ్యమైనసూక్తిని, ననువాఁడును వినెడివాఁడు•నరుదసురేంద్రా. ౫౬

అనయము=ఎల్లప్పుడు, ప్రియవాక్యంబులు=సుఖప్రీతిమాటలు, పథ్యము=హితము సూక్తిని=మంచిమాటను.

తా. రావణా! లోకమునందు స్వార్థలాభపరులై వినుట కింపైన యిచ్చ కములాడువారు సులువుగా లభింతురు. వారిని వెదకి తెచ్చుకొనవలసిన శ్రమ ముతోఁ బనిలేదు. అపత్కాలమందైనను వినుటకుఁగటువై ప్రియముగాకున్నను హితమై కాలాంతరమున మేలుగలిగించు మాటలను జెప్పువాఁడును వినువాఁ డును దుర్లభుఁడు. ఒకవేళ యెదుటివాని మేలుగోరి చెప్పువాఁడు దొరకినను వినెడివాఁడు దొరకఁడు కావున నేను జెప్పఁబోవుమాటలు వినుటకు నీకుఁ బ్రియ ములు గాకున్నను గాలాంతరమున మేలిచ్చునవి యగును కావున వాని నుపేక్షింపకుము.

ఉ. అమహనీయవిక్రము గుణాధికు రాముని బాశహస్తను
త్రామసమాను నీ కెఱుఁగ రాదు చలాత్మకుఁడ! వేగు లేమిచే
రాముని కాగ్రహంబు మది రాఁజక యుండెడిఁగాక యీజగ
త్స్తోమ మరాక్షసం బగుచుఁ దూలక యుండెడిఁగాక నాయనా. ౨౪౪

పాశహస్త = వరుణునితోను, సుత్రామ = ఇంద్రునితోను సమానున్ = సాటియైనవానిని, చలాత్మకుఁడ=చపలచిత్తుఁడ-తాను జెప్పినది విని యంగీకరించి పోయి వెంటనే మరల వచ్చుటచే చపలచిత్తుఁడు. వేగులేమిచేన్ = చారులులేని కారణమున, జగత్+స్తోమము = లోకసమూహము, అరాక్షసంబగుచు = రాక్షస శూన్యమై, తూలక=జీవకోటినుండి తొలఁగక.

తా. రావణా! రామచంద్రునితో విరోధము వల దని మొన్న నేను జెప్పి తిని. సరియని యంగీకరించి పోయితివి. ఇంతలో మనస్సు మార్చుకొని మరల వచ్చితివి. ఇంతటి చపలచిత్తుఁడవు నేనేమి చెప్పిన నీవేమి వినఁగలవు, లాభపడఁ గలవు. అయినను నీమేలు గోరువాఁడనగుటచే నీకు పథ్యములయిన మాటలనే చెప్పెదను. నీకా లోకములో నెక్కడెక్కడ నేనేమి జరుగుచున్నవో వెంట వెంటఁ దెలియఁ జెప్పుటకు వేగులవాండ్రులేరు. ఆకారణముచే గొప్పపరాక్రమము గలవాఁడు సుగుణసంపత్తిచే నధికుఁడు వరుణునితో నింద్రునితో బలమున సమానుఁడునగు రామునివృత్తాంతము నీవెఱుఁగవు. నీవు రామచంద్రునకు గోపమువచ్చు కార్యములు చేయకుము. ఆయనకుఁ గోపమువచ్చెనా లోకమున రాక్షసజాతియని పేరుకూడ నుండదు.

సీ. నీప్రాణములు నిట్టనిల్పునఁ దీయఁగ, జన్మమెత్తదు గదా జనకతనయ
ధారిణిసుతనిమిత్తంబుగ నాకేమి, కలుగ కుండెడుఁగాక కష్టములును
గామవృత్తుఁడ వీవు గావుట నాథుండు, గానిగాకున్నె లంకాపురంబు
స్వచ్ఛందవృత్తిని జరియించునినుఁగూడి,పాడు గా కుందురా బంధుజనులు

ఆ. నిన్ను బోఁటికుమతి•నిష్ఠురశీలుండు, పాపమంత్రితుండు • ప్రభుతఁ గాంచి
తన్ను రాష్ట్రిమెల్లఁ•దనవారితోఁగూడ,మూలముట్టు చెఱుచు•మూర్ఖుఁడగుచు.

నిట్టనిల్వనన్=నిలఁబడినవాఁడు నిలువఁబడినట్లె, కామవృత్తుఁడవు = కామము స్వభావముగాఁగలవాఁడవు. కావుటన్=అగుటచేత, స్వచ్ఛందవృత్తిని = ఇష్టమువచ్చినట్లు, పాపమంత్రితుండు=పాపపుటాలోచన గలవాఁడు జన్మమెత్తదు గదా యనుచోఁగాకువు. జన్మమెత్తినట్టేయున్నది. లేకున్న నీకీబుద్ధిపుట్టదని భావము. ఆమె యట్టి దగునో కాదో నీవు చేయుకార్యముచే నిర్ధారింపవలసియున్నది.

తా. లోకమున సాధారణముగాఁ బ్రాణులు నేలపైఁబడి ప్రాణములు విడుతురు. నీకంతటి యవకాశముకూడ నీయక నిలువఁబడినవాని ప్రాణములు నిలిచియుండఁగనే తీయుటకై సీతాదేవి పుట్టినదా యేమి? నీగతి యెట్టులైన నగును గాక-చేసెడివాఁడ వనుభవించెదవు. ఆమె నెపమున నాకేమి కీడుగలుగకుండ నిమ్ము-కామమే శీలముగాఁగల నీవు రాజగుటచే లంకాపురము కష్టములపాలుగాకుండునా? కానేయగును. మనస్సువచ్చినట్లెల్ల బోకలుపోవు నీతోడబంధువులందఱు నాశమైపోకయుందురా? నీవంటి చెడుబుద్ధిగలవాఁడు, కఠినస్వభావము గలవాఁడు, పాపపుటాలోచనలుగలవాఁడు, ప్రభువై చెప్పినను దెలిసికోలేనివాఁడు స్వాపరాధమునఁ దాను జెడుటయేగాక రాజ్యమునందలి ప్రజలను జెఱుచును. ఇతరులతోఁ బోవునా యనిన తన బంధువులనుగూడ సమూలముగఁ జెఱుచును.

ఉ. కాఁ డయ కాఁడు రాముఁ డిల • క్షత్రియపాంసనుఁడుం గుశీలుఁడున్
గాఁ డయ ధర్మగుణ•కాండవిహీనుఁడు గాఁడు తీక్ష్ణుఁడున్
గాఁడు సమస్తభూతహిత•కార్యవిదూరుఁడు గాఁడు కానకున్
రాఁ డయ తండ్రి నెట్టినను • రావణ? నీ కెవ రట్లు చెప్పిరో. ౨౮౯

తా. రావణా! రామచంద్రమూర్తియందు నీ వారోపించిన దోషములం దొకటియైన నాయనయందు లేదు. ఆయన నీచక్షత్రియుఁడు కాఁడు. కుత్సిత స్వభావము గలవాఁడు కాఁడు. లోభిగాఁడు. ధర్మగుణ సమూహములేనివాఁడు కాఁడు తీక్ష్ణుఁడు కాఁడు భూతములకు నహితము చేయువాఁడు కాఁడయ్యా కాఁడు. తండ్రి కోపించి నెట్టఁగా నడవికి వచ్చినవాఁడు కాఁడు. ఎవరు నీ కావిధముగఁ జెప్పిరో కాని యన్నియు నసత్యములే.

కం. తనజనకుఁడు కైకయిచే,తను వంచితుఁ డగుట గాంచి• తండ్రిని ఋజువాదిని జేయఁగ్రైక ప్రీతికి, జనకుని ప్రీతకిని వనికిఁ • జనెఁ జ్యుతసుఖుఁడై.

తా. తన తండ్రి కైకేయిచే వంచింపఁబడినవాఁడని తెలిసి యాయనను సత్య

వాదిని జేయుటకై, కైకకుఁ బ్రీతి కలిగించుటకు సర్వసౌఖ్యములు తానై నిండు మనస్సుతో వదలి యడవులకుఁ బోయెను.

కం. విను రఘురాముఁడు కర్కశుఁ,డును గాఁడు కళావిహీనుఁ•డుం గాఁడవశుం
డును గాఁడు నిక్కమింతయు, ననృతము దుశ్శ్రుతములేల•యాడెదు
తండ్రీ. ౨౮౧

కర్కశుఁడు=కఠినుఁడు, కళావిహీనుఁడు=విద్యావిహీనుఁడు, అవశుఁడు=పరతంత్రుఁడై, నీవలె నొకరు చెప్పినట్లు వినువాఁడు గాఁడు. నిక్కము=నిజము, అనృతము=అసత్యము-లేనిది కల్పించి చెప్పుట. దుశ్శ్రుతము = విపరీతముగా వినినది, ఉన్నదానికి విరుద్ధముగఁ జెప్పుట.

తా. రామచంద్రమూర్తి కఠినచిత్తుఁడు గాఁడు. విద్య లేనివాఁడు గాఁడు. ఇతరుల యిష్టముప్రకారము వర్తించువాఁడు కాఁడు. ఇది నిజము-ఏల లేనివి కల్పించి యున్నవి తాఱుమాఱుగఁ జెప్పెదవు నాయనా.

ఉ. రాముఁడు ధర్మమూర్తి యప•రాజితసత్యపరాక్రముండు, సు
త్రాముఁడు దేవతాతతికి•రాణ విభుండు సమస్తమౌజగ
త్స్తోమముపాలికిన్, సుమతి•సూర్యునికాంతి హరించునట్లు స్వో
ద్దామసుశీలగుప్త వసు•ధాసుతనా హరియింపఁ జూడఁగన్ ? ౨౮౨

ఇఁక రామచంద్రమూర్తినిగుఱించి వాస్తవమును జెప్పెదను విను మనుచున్నాఁడు. అపరాజిత=ఓటమిలేని- సత్యపరాక్రముఁడు=సత్యమైన శౌర్యము గలవాఁడు, యుద్ధమునందు నోడిపోవుట యనునది లేదు. ధర్మమార్గమందు నిలిచియే గెలుచును. సత్యపరాక్రముఁడు=సత్యమే పరాక్రమముగాఁ గలవాఁడు, ఆయనసత్యమే యెట్టివారినైన నోడించి లోపడఁజేయును. సుత్రాముఁడు = ఇంద్రుఁడు, సుమతి=మంచిమనస్సుగలవాఁడు, స్వోద్దామసుశీలగుప్తన్ - స్వ=తనయొక్క, ఉద్దామ=గొప్పదైన, సుశీల=పాతివ్రత్యముచే, గుప్త= రక్షింపఁబడునది, వసుధాసుతనా=సీతనా.

తా. రామచంద్రుఁడు ఆకారముగొన్న ధర్మము. యుద్ధమునందుఁ బరాజయములేనివాఁడు. సత్యమైన శౌర్యము గలవాఁడు. కావున మోసపు యుద్ధము లాయన చేయఁడు. దేవతలకు నింద్రుఁ డెట్లో సమస్తజగముల కాయన యావిధముగ ప్రభువు. మంచిమనస్సుగలవాఁడు. సూర్యునికాంతిని హరింప యత్నించునట్టు లట్టి రామునినుండి సీతనా వేఱుపఱుపఁ జూచెదవు ? ఇది నీకు సాధ్యమా ? రామచంద్రమూర్తిచే నామె రక్షింపఁబడుచున్నది. రామునినుండి వేఱుగఁ దీసిన రక్షకుఁడు లేక నీవు చెప్పినట్లు విను నని తలఁచితివి. ఆమె తన పాతివ్రత్యముచేఁ దన్నుఁ దాను గాపాడుకొనుచున్నది. తన రక్షాభార మితరుల

యందు వైచినదికాదు.కావున నీవు హరించినను నీకు లోపడు నని తలంపకుము. తమ్ముఁ దాము కాపాడుకొనలేనివారుగదా పరరక్షణము కోరవలె. కావున నీ యుద్దేశము కొనసాగదు.

కం. శరకీలామాలికలన్, దరిఁ జేరఁగ రాని దాని ♦ ధనురింధనసం
భరితంబు సంప్రదీప్తము, వరరాఘవవహ్నిఁ బడఁగఁ♦బాలఁగఁ దగునే. ౫౮౩

శరకీలామాలికలన్ = బాణము లను జ్వాలల వరుసలచే, దరిన్=సమీప మందు, ధనురింధనసంభరితంబు = విల్లనెడి కట్టెలచే భరింపఁ బడినది, సంప్రదీప్తము=భగభగ మండుచుండునది,వరరాఘవవహ్ని=శ్రేష్ఠమైన రామచంద్రుఁ డను నగ్ని.

తా. సీతాదేవిని నీవు హరింపఁ జూచెదవు. ఆమెసమీపమునకు నీవు పోఁ గలిగినఁ గదా హరించుట. ఆమెను రాముఁ డను నగ్నిహోత్రము చుట్టుకొని రక్షించుచున్నది. ఆ యగ్ని యెట్టి దనెదవా? దానికి బాణములే జ్వాలలు. దూర మున నుండఁగానే దహించును. ఇఁక సమీపమునకుఁ బోయి బ్రదుకు టెట్లు ? ఆ యగ్నిని ప్రజ్వలింపఁజేయు సమిధ ధనస్సు. ఇట్టి యగ్ని నివురుకప్పియున్న దని తలఁచెదవేమో ? అది భగభగ మండుచునే యున్నది. ఇట్టి యగ్నియందు మిడుతవలెఁ బోయి చావ నేల కోరెదవు ?

శా. చాపవ్యాదితదీప్తవక్త్రుని మహా♦స్త్రజ్వాలు సామర్షునిన్
చాపోద్దీపితపాశధారిని విప♦క్షవ్రాతసంహారు సీ
తాపద్మాయతలోచనాహృదయనా♦థ శ్రాద్ధదేవున్ సుఖ
వ్యాపారాసువు లెల్లవీడి చన నే♦లా తండ్రి డాయన్ వెసన్. ౫౮౪

చాపవ్యాదితదీప్తవక్త్రునిన్ = విల్లనెడి తెఱవఁబడినదియు మండునదియు నగు నోరుగలవానిని, మహాస్త్రజ్వాలున్ = గొప్ప యస్త్రము లనెడి శిఖలు గల వానిని, సామర్షునిన్ = సీతను జెనకిన కారణమునఁ గోపముతోఁ గూడిన వానిని, చాపోద్దీపిత పాశహస్తునిన్=విల్లనెడి ప్రకాశించెడి పాశమును చేతియందుఁ గల వానిని, విపక్షవ్రాత సంహారున్ =శత్రుసమూహములను సంహరించువానిని, సీతాపద్మాయతలోచనా హృదయనాథ శ్రాద్ధదేవున్ = పద్మమువలె విశాలమైన కన్నులుగల సీతకు హృదయేశ్వరుఁ డనెడి యముని, సుఖవ్యాపారాసువులు = సౌఖ్యము, రాజ్యమేలుట, ప్రాణములు-నాలుగవపాదంబున ప్లుతయతి. భీతి-శోక-తర్క-గీత-దూరాహ్వాన । సంశయార్థములను జరుగుఁబ్లుతము - ఈ యర్థములందుఁ బ్లుతముగలదు-కాకుస్వరమనఁగా స్వరవికారము (స్వరము మాఱిపోవుట).

తా. తండ్రీ! విల్లనెడి తెఱచిన మండుచున్న నోరుగలవానిని, గొప్ప యస్త్రము లనెడి శిఖలు గలవానిని, సీతను నీవు చెనకుటచేఁ గోపించినవానిని, చాపమనెడి ప్రకాశించు పాశమును ధరించినవానిని, శత్రుసమూహముల సంహరించువానిని,సీతాపతి యనెడి యముని సమీపించుటకు సుఖము రాజ్యకార్యము ప్రాణములు అన్నియు వదలి నాయనా యేల పోయెదవు ?

కం. జనకాత్మజసంబంధం,బున రాముం డప్రమేయ•పురుతేజుం డ
 య్యెను నట్టిరాముచాపము,తనుఁ గావఁగ నున్నసీతఁ•దరమా తేరన్. ౨౮౫

తా. సీతాదేవిసంబంధమునఁ జేసి రాముఁడు ఛేదింపరాని గొప్ప తేజము కలవాఁ డయ్యెను. అటువంటి రాముని విల్లు తన్ను రక్షింపఁగానున్న సీతను దెచ్చుటకు నీకు సాధ్యమా.

జనకాత్మజ=జనకరాజుకూఁతురు. 'ఇదం బ్రహ్మ మిదం క్షాత్రం శాపాదపి శరాదపి' యని యోగబలముచే శపింపను గలఁడు విల్లుపట్టి యుద్ధముచేసి శత్రువులఁ జంపను గలఁడు. అట్టివాని కూఁతురు అని సీతకు వంశమువలన వచ్చిన మహాత్మ్యము చెప్పఁబడెను.

"శ్రద్ధయా దేవో దేవత్వమశ్నుతే" యన్నట్లు సీతాసంబంధముచేత రాము నంతటివాఁడు విశేషతేజోవంతుఁ డయ్యెను అనుటచే సీతాదేవిమాహాత్మ్యము చెప్పఁబడెను.

రాముచాపము తనుఁ గావఁగన్ = సీతాదేవివలన వచ్చిన మాహాత్మ్యమే కాని రామునకు నైజమాహాత్మ్యములేదా యందువేమో. అంతటి మహిమగల సీతను రామునివిల్లు గాచుచున్నది రామసంబంధమున సచేతనమైన వింటికే యంతటి మహాత్మురాలైన సీతను రక్షించుశక్తి యుండిన నిఁక రామునందెంత శక్తియుండవలెను? రామచంద్రమూర్తి లవకాలమాత్రము చేతఁబట్టుటచే దర్భ పోఁచ బ్రహ్మాస్త్రమై బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదుల కభేద్యముకాఁగాఁ జిరకాలము చేతఁ బట్టినవింటియం దెంత మహిమయుండదు?- నిజవంశమాహాత్మ్యము రాముని వంటివానికిఁ దేజము కలిగించు మాహాత్మ్యముగల సీతను కోదండధరుఁడైన రామచంద్రమూర్తి రక్షించుచుండఁగాఁ దీసికొనివచ్చుటకు నీకు సాధ్యమా ?

జనకాత్మజసంబంధమున రాముం డప్రమేయ పురుతేజుం డనుటచే=రాము నందు లేని తేజస్సును సీతాదేవి రామునందుఁ బ్రవేశపెట్టె నని యర్థముకాదు. రామతేజస్సే (శక్తియే)సీత కావునఁ బూర్వము లేనిది క్రొత్త దొకటి దేహమునఁ బ్రవేశపెట్టఁబడెననుట సరిగాదు. ౧౧-వ పద్యంబున సీతాదేవి చెప్పినట్లు సీతా సన్నిధిని రామునితేజస్సు ఆమె లేనప్పటికంటె నెక్కువగా విజృంభించును.

అది వారివారి యనుభవమునందే చూడవచ్చును. ఎంత చచ్చువిధవనాగన్న యైనను స్త్రీలయెదుట లేనిపౌరుషము నటించును. అఁడువారి దృష్టికిఁ దా నసమర్థుఁడుగాఁ గానరాఁగూడ దని వాని యభిప్రాయము.

కం. సింహోరస్కం దగునర, సింహునిపద్మాక్షి సత్య•శీలాఢ్య వ్యపే
తాంహశ్చరితను రాక్షస, సింహా! డాయంగఁ బోకు • చెప్పితి హితమున్.

సింహోరస్కునిన్=సింహముఱొమ్మువలె విశాల మగుఱొమ్ముగలవానిని, నరసింహుని పద్మాక్షిన్ = పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు రామచంద్రునిభార్యను, సత్యశీలాఢ్య=సత్యము పాతివ్రత్యము అను సంపదగలది. లేక యథార్థ పాతివ్రత్య సంపద గలది. వ్యపేత+అంహస్+చరితను = పాపపు నడవడి లేనిదానిని, రాక్షససింహా=రాక్షసులందు శ్రేష్ఠుఁడా, డాయఁగఁబోకుము=సమీపింపకుము.

తా. సింహముఱొమ్మువంటి విశాలవక్షస్థలముగలవాఁడును, పురుష శ్రేష్ఠుఁడు నగు శ్రీరామునిభార్యను, సత్యశీలసంపన్నను, పాపచరిత్రమేమియు లేనిదానిని సమీపింపకుము. నీమేలుగోరి చెప్పుచున్నాను. రావణా! నీవు రాక్షస సింహుఁడవు. ఆయన నరసింహుఁడు. హిరణ్యకశిపునంతటివాఁడు నరసింహుని బారిఁబడి యేమయ్యెనో యెఱుఁగవా? అట్టివాఁడు రక్షించుదానిని, అంతియగాక సత్యము పాతివ్రత్యము రక్షించుదానిని, కొంచెమైనను పాప మనునదిలేనిదానిని నీవు సమీపింపకుము. నీవు రామునకుఁ గోపమువచ్చినను జెడుదువు, సీతకుఁ గోపమువచ్చినను జెడుదువు. ఇఁక నిరువురకుఁ గోపమువచ్చిన నీ గతియేమి ? ఆలోచించి యాప్రక్కఁబోకుము.

కం. విను ప్రాణముకంటెను రా, మునకుం బ్రియహితను సీత•మోహముచేతన్
వనవహ్నిశిఖను బట్టఁగ, జనుపోలిక నిగ్రహింపఁ•జనకుము శుభ మౌ. ౨౦

తా. సీతయనఁగా నేమనుకొంటివో - రామచంద్రమూర్తి యామెను దన ప్రాణముకంటెను బ్రియమైనదానినిగాను హితమైనదానినిగాను రక్షించుచున్నాఁడు. అట్టి సీతను నీవజ్ఞానివై 'వలచి గ్రహింపఁదలఁచుట కాఱుచిచ్చు శిఖను బట్టుకొనఁబోవుటే. నీ ప్రయత్నము నీకు మరణాంతక మగునుగాని మానదు. అట్లు పోకుండిన నీకు క్షేమముగలదు. వారై నీమీఁదికి రారు. కావున నీకు భయము లేదు.

కం. కొనసాగనియాకార్యము, పనిపూని సురారి? యేమి•ఫలము గుడిచెదో
విను మృతనికటఁ బడితే, నని సంతటఁ దీఱు నీదు•నాయుష్యంబున్. ౨౧
పడితేన్ = పడితివేని.

తా. నీవనుకొన్న కార్యము కొనసాగునదికాదు. అట్టి యసాధ్యము

నాపాయమునైన వనికిఁ బూని నీవేమి లాభ మనుభవించెదవో నాకుఁ దెలియ లేదు. సీతను హరించుమాట యటుండనీ, ఆ రాముని కన్నులకు నీవు కనఁబడి తివా నీ యాయుస్సు ఆ గడియతోఁ దీఱిన దని తలంపుము.

ఉ. రామునితో విరోధమును • రాక్షసనాయక ! కొంటి వేని నీ
కామితరాజ్యభోగసుఖ•కాండముఁ బ్రాణముఁ దక్కఁ బోదు నీ
కేమి సుఁ గొంతకాల మిల • నింకను సౌఖ్యపడంగ నిష్టమేన్
రాముమనంబు నొప్పపని • రావణ చేయకు మయ్య వేఁడెదన్. ౨౮

తా. రాక్షసరాజా ! రామచంద్రమూర్తి నీవు విరోధించితివా నీ కోరికలు రాజ్యభోగములు, సుఖములు, ప్రాణము వీనిలో నొకటైన నీకు మిగులవు. కాఁబట్టి నీ కింకను గొంతకాలము సుఖపడఁగోరిక యేమైన నుండెనా రామచంద్ర మూర్తి మనస్సు నొచ్చుకొను పనిచేయకుము. నిన్ను నేను బ్రార్థించెదను.

చ. చనుము పురంబు, ధర్మహిత•సత్తము లైనవిభీషణాదులం
గనుము సభన్, మదిం దలఁచు•కార్యమునందు గుణాగుణంబులన్
వినుము, బలాబలంబులను • వెండియు స్వాన్యబలప్రమాణ మె
య్యన మది నిశ్చయింపుము, హి•తాహిత మెంచి యొనర్పు కార్యమున్.

తా. నీవు లంకకుఁ బొమ్ము. అందు ధర్మబుద్ధి గలిగి నీమేలు గోరు విభీష ణుఁడు మొదలగువారిని రహస్యముగాఁగాదు సభయందుఁ జూడుము. నీ వను కొన్న కార్యమునందు గుణమెంతో యగుణమెంతో వారు చెప్పఁగా వినుము. దానిలో నేది బలమో యేది దుర్బలమో మఱియు నీబలమెంతో రాముని బల మెంతో నిశ్చయింపుము. ఆవల నిది మనకు మేలు ఇది కీడు అని యెంచి కార్యము చేయుము.

కం. నాకుం దోఁచిన యది యిది, యాకోసలరాజపుత్రు • నాహవమందున్
నీకు నెఱిగాదు డాయఁగఁ,జేకొను నాబుద్ధి నీకుఁ•జెలఁగు శుభంబుల్. ౨౯

ఆహవమందున్=యుద్ధమునందు, నెఱిగాదు=నీతిగాదు, క్రమముగాదు.

తా. నాకుఁదోఁచినది నేను జెప్పెదను. రామచంద్రుని నీవు యుద్ధరంగ మున సమీపింపవలదు. నాబుద్ధి వినుము. నీకు మేలు కలుగును.

—• { ౩౮-వ సర్గము. మారీచుఁడు రావణుతో శ్రీరాముచేఁ దాను బడినపాట్లు దెలుపుట. } •—

సీ. వినవయ్య దశకంఠ • విపులాతలం బెల్ల, వేయిగజంబుల • విపులబలముఁ
దాలిచి పర్వతో•త్తాలరూపంబున, నీలజీమూతస•న్నిభశరీర

కాంతితో సంతప్త•కాంచనకుండల, ధారి నై పరిఘాయు•ధంబుఁ బూని
లోకంబు భీతిమై•నాకులపా టొంద, దండకాటవిఁ దపో•ధనులమాంస
తే. ములను మెక్కుచుఁ దిరుగఁగ • మునివరుండు
గాధిజుఁడు భీతి దశరథుఁ • గాంచి యిపుడు
భయము ఘటియిల్లె మారీచు•వలన నాకు
రామభద్రునిఁ బనుపవే • క్రతువుఁ గావ. ౨౯౨

విపులాతలంబు=భూప్రదేశము, విపుల=విస్తారము, సర్వతోత్తాలరూపంబునన్=కొండవలె నెత్తైనయాకారముగలిగి, నీలజీమూతసన్నిభ = నల్లనిమేఘముతో సమానమైన శరీరకాంతితో, సంతప్తకాంచనకుండలధారినై = పుటము వేయఁబడిన బంగారుకుండలముల ధరించినవాఁడనై, పరిఘాయుధంబు=ఇనుప కట్ల గుదియ యను ఆయుధమును, క్రతువు=యజ్ఞము.

తా. దశగ్రీవా! వినుము. నేను వేయియేనుఁగుల విస్తారబలముగలవాఁడనై పర్వతమువలె నెత్తైన యాకారము ధరించి కాఱుమొగిలువంటి దేహకాంతితో నపరంజి బంగారుకుండలములతో గుదియఁ జేతఁ బట్టుకొని నన్నుఁ జూచి భూతములన్నియు భయమున వ్యాకులపడుచుండ, మునులమాంసముఁ దినుచు భూప్రదేశమంతయుఁ దిరుగుచుండ విశ్వామిత్రముని భయపడి దశరథరాజును జూచి రాజేంద్రా! మారీచునివలన నాకు భయము సంభవించెను. నాయజ్ఞము రక్షింప రామభద్రుని బంపుమా యని వేఁడెను.

చ. అనవుడుఁ గౌశికోక్తులకు • నానరపాలకుఁ డిట్లనుం దపో
ధన పసివాఁడు రాఘవుఁడు • ద్వాదశవత్సరుఁ డస్త్రకౌశలం
బును గలుగండు కావునఁ జ•మూసహితంబుగ నేన వచ్చి యా
దనుజులఁ ద్రుంచి మీకును ని•తాంతము సంతస మారఁ జేసెదన్. ౨౯౩

కౌశికోక్తులకున్=విశ్వామిత్రుమాటలకు, ద్వాదశవత్సరుఁడు = పండ్రెండేండ్లవాఁడు, అస్త్రకౌశలంబును=అస్త్రప్రయోగములందు నేర్పు, కలుగండు = కలిగినవాఁడుకాఁడు, చమూసహితంబుగన్=సేనతోడ, నితాంతము = మిక్కిలి, సంతసము=సంతోషము.

తా. ఆవిశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినమాటలు విని దశరథుఁ డిట్లనియె. మునీశ్వరా! రామచంద్రుఁడు పసిబాలుఁడు. పండ్రెండేండ్లవాఁడు. అస్త్రవిద్యయందు నేర్పరిగాఁడు. కావున సేనతోడ నేనే వచ్చి యారాక్షసులఁ జంపి మీకు మిక్కిలి సంతోషము గలిగించెదను.

అచ్చట విశ్వామిత్రయాగసంరక్షణకాలమునకు రామచంద్రమూర్తి పంద్రెండేండ్లవాఁ డని కంఠోక్తిగ నున్నది. కావున బాలకాండమునందుఁ జెప్పిన ఊన షోడశాబ్దుఁడనుటకు పంద్రెండేండ్ల వాఁడని యర్థము గ్రహించుటయె సమంజసము. ఇది రావణు బెదరించుటకై దక్కువవయస్సు చెప్పెనని తీర్థీయము. రాముని విషయమై చెప్పిన తక్కినమాటలకు భయపడని రావణుఁడు పంద్రెండేండ్ల వాఁడనఁగానే భయపడు నని మారీచుఁడు తలఁచెఁగాఁబోలు. అట్లు బెదరింపఁ జెప్పెనేని మఱింత భయపెట్టుటకై యెనిమిదేండ్ల వాఁడనియే చెప్పియుండును. ఊనవయోవిచారము మఱియొకచోటఁ జేయఁబడును.

శా. ఆమాట ల్విని కౌశికుం డనియె రా•జా! రాముఁ డొక్కండు గా
  కామాంసాశనవర్యునిం దలపడం•గాఁ జాలఁ డెవ్వండు, స్వ
  ర్ధామస్తోమము నీవు గాచుట ప్రసి•ద్ధంబే కదా సైన్యముల్
  సేమం బారఁగ నుండ ని మ్మిచటనే • శ్రీరాముఁ గొంపోయెదన్. ౫౯౪

మాంసాశనవర్యునిన్ = రాక్షసశ్రేష్ఠుని, తలపడంగాన్ = ఎదిరింపఁగా, స్వర్ధామ స్తోమము=దేవతాసమూహమును.

తా. ఆదశరథుమాటలు విని విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనియెను. రాజా! యారాక్షసుని•నెదిరింపగలవాఁడు రాముఁడుదప్ప మఱియొకఁడులేఁడు. నీ విదివఱకు దేవతలను రక్షించుట జగత్ప్రసిద్ధమేకదా. నీసేన లచటికి వచ్చి రాక్షసులచే నిష్కారణముగఁ జావనేల ? ఇందే సుఖంబుండనిమ్ము. శ్రీరాముని దీసికొని పోయెదను.

కం. బాలుం డయ్యును నాతఁడు, చాలున్ రాక్షసుల నొంప • సమధికతేజో
  లాలితుఁ డగుటను నీకుం, జాలశుభంబులు ఘటిల్లు•క్ష్మాధవచంద్రా. ౫౯౫

తా. శ్రీరామచంద్రమూర్తి పిల్లవాఁడై నను రాక్షసులఁ జంప సమర్థుఁడు. అంతయధికమైన తేజస్సు గలవాఁడు.నీవు రామచంద్రుని నావెంటఁ బంపితివా నీకు మిక్కిలి శుభములు గలుగును.

కం. అనుచున్ రామునిఁ దోడ్కొని, చని విశ్వామిత్ర మౌని • సంతోషమునన్
  దనయాశ్రమమున దండకఁ, బనిపూనెన్ సవమునకును • వనదేశమునన్. ౫౯౬

సవమునకున్ = యజ్ఞమునకు.

తా. అనిచెప్పి రామచంద్రమూర్తిని దనవెంటఁ దీసికొని సంతోషముతో దండికలోని తనయాశ్రమమునకుఁ బోయి యావనములో యజ్ఞము చేయ నారంభించెను.

ఉ. ఆయెడ రాముఁ డేకవస•నాంచితుఁ డై, శిఖి యై, సరోజప
త్త్రాయతనేత్రుఁడై, మెఱయు•హాటకమాలిక లీల వ్రేలఁగా
శ్రీయుతమూ ర్తి యై, ముఖము•చెల్వముచందముఁ జాటు చుండ లేఁ
బ్రాయము, విల్లు మీటుచును • స్వద్యుతిఁ గాన వెలుంగఁ జేయుచున్. ౨౯౩

ఏకవసనాంచితుఁడై =ఒంటిగుడ్డగలవాఁడై, శిఖియై =శిఖ (జులుపాలు) గలవాఁడై, సరోజపత్త్రాయతనేత్రుఁడై =ఉదయమున తామరకొలనులోఁబూచిన తామరరేకులవలె విశాలములైన నేత్రములుగలవాఁడై, హాటకమాలిక = బాల్యమునధరింపఁ బులిగోళ్ళు మొదలగునవి గ్రుచ్చిచేసిన బంగారుసరము, శ్రీయుతమూ ర్తియై = లక్ష్మీదేవితోఁగూడిన యాకారము గలవాఁడై, శోభతోఁగూడిన యాకారముగలవాఁడై, ముఖము చెల్వముచందము = ముఖముయొక్క యందముయొక్క విధము=మీసకట్టులేనిముఖము, లేఁబ్రాయము=లేఁతవయస్సు, స్వద్యుతిన్=నెమలిమెడవంటి తన దేహకాంతితో.

తా. శ్రీరాముఁ డాకాలమున బ్రహ్మచారిగావున నొంటివస్త్రము మొలకుఁ జుట్టుకొని జ్వాలలుగలిగి యుదయమునఁ దామరకొలనిలోఁ బూచిన తామర పుష్పము యొక్క విశాలము లగు రేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడై, పులిగోళ్లు మొదలైనవి గ్రుచ్చినబంగారుతీఁగ మెడలో వ్రేలాడుచుండ, మిగుల శోభతోఁ గూడిన దేహముగలవాఁడై, మీసకట్టుకూడ నేర్పడని ముఖముతీరు లేఁబ్రాయమును స్పష్టముగఁ దెలుపుచుండఁగా విల్లు రంతమ్మని మ్రోయించుచు నడవి యంతయు నెమిలి మెడవంటి దనదేహకాంతిచే శ్యామారుణముగాఁ బ్రకాశింపఁ జేయుచు.

కం. పొడతెంచు బాలచంద్రుని, వడువున శోభిల్ల లబ్ధ•వరగర్వమునన్
గడువడిఁ జనుదెంచితి న,య్యెడకున్ మేఘాభకాంతి•యెసక మెసంగన్.

పొడతెంచు=ఉదయించు, వడువునన్=విధమున.

తా. అట్టివాఁడయ్యు నుదయించు బాలచంద్రునివలె సౌమ్యుఁడై ప్రకాశించుచుండ వరములుగలవను గర్వముచే మేఘకాంతి యతిశయించుచుండ విసవిస నచ్చటికి వచ్చితిని.

ఉదయించు బాలచంద్రుఁ డనుటచే జన్మప్రభృతి శత్రునిరసనము సహజగుణముగాఁ గలవాఁ డని భావము. బాలచంద్రుఁ డనుటచే నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి సూచితము. ఏకవసనాంచితుఁడనుటచేఁ గవచముకూడ తొడగలేదని భావము.

చ. ఇటు చనుదెంచునన్నుఁ గని • యింతయు భ్రాంతుఁడు గాక చాపమున్
బటుగతి నెక్కుపెట్టఁ బసి•బాలకుఁ డంచు నుపేక్షఁజేసి యా

జటిలునివేదిచాయకు వె•సం జనుదు న్నను(జిమ్మె రాముఁడున్
జటులశరంబునం బడఁగ•సంద్రమునన్ శతయోజనంబులన్. ౯౯

ఇంతయు=కొంచెమైనను, భ్రాంతుఁడు=త త్తరపడినవాఁడు, జటిలుని = జడలుధరించినవానియొక్క - మునియొక్క, వెసన్=త్వరగా.

తా. ఇటువచ్చుచున్న నన్నుఁ జూచి రామచంద్రుఁడు కొంచెమైనను త త్తరపాటులేక వి ల్లెక్కుపెట్టి నిలిచియుండఁగాఁ బసిబాలుఁడు వీనితో నేమని యలక్ష్యభావముతో విశ్వామిత్రుఁడు హోమముచేయు వేదియొద్దకుఁబోఁగా నొక తీవ్రమైన బాణముచే నూఱామడదూరమున సముద్రములోఁ బడునట్లు చిమ్మెను.

కం. ఊపిరితో నను విడుచుటఁ, గూపారమునందు మూర్ఛఁ•గూలియు నెంతో
సేపునకుఁ దెలివిఁ గని లం,కాపురికిం జనితి ఁడ•గర్వం బూడన్. ౧౦౦

కూపారమునందున్=సముద్రమందు.

తా. చంపక నన్నుఁ బ్రాణములతో వదలినకారణమున మూర్ఛబోయి సముద్రములోఁబడియు నెంతోసేపునకు స్మృతిరాఁగా గర్వము పాసి లంకకుఁ బోయితిని.

కం. బాలుఁడు నకృతాస్త్రుం డగు,గోలయె న న్నట్లు పఱచెఁ • గూలిచె సైన్యం
బాలమునకు నివు డె త్తిన, నేలా వచియింప రాక్ష•సేశ్వర! ఫలమున్. ౧౦౧

అకృతాస్త్రుఁడు=అస్త్రాభ్యాసము సరిగాలేనివాఁడు, గోల = ముగ్ధుఁడు, పఱచెన్=బాధించెను, ఆలమునకున్=యుద్ధమునకు, ఇవుడు = ఈ వయస్సున, ఎత్తినన్=దండెత్తిన.

తా. పసివాఁడు,అస్త్రవిద్య తెలియనివాఁడు, ముగ్ధుఁడు నగువాఁడే నన్నిట్లు బాధించెను. సైన్యమంతయు ధ్వంసముచేసెను.ఇప్పు డాయన మంచివయస్సు నందున్నవాఁడు. ఇప్పుడు నీవు యుద్ధమునకై దండె త్తితివా కలుగఁబోవు ఫలము నేనేలచెప్పవలె? అనుభవించి నీవే తెలిసికొనఁగలవు.

ఉ. కావున రామునిం జెనకఁ • గార్యము గా దని నీప్రయత్నమున్
రావణ! యాఁపఁగా వలసె • రామునితోఁ బగ గొంటివేనియున్
బోవదు రి త్త కయ్యదియు • భూరితరాపద రాక్షసాళికిన్
నీవ ఘటించి నట్ల యగు • నిక్కము నమ్ముము పం క్తికంధరా. ౧౦౨

తా. ఈకారణముచేత రామచంద్రుని నీవు యుద్ధమం దెదిరించుట తగిన పనిగాదని నీప్రయత్నము నడ్డగింపవలసెను. రామచంద్రునితో విరోధించితివా యది యూరకపోదు. రాక్షససమూహమునకు నీవే గొప్పవిపత్తు కలిగించినవాఁడ వగుదువు. నిజము. రావణా! నామాట నమ్ముము.

ఉ. క్రీడలు సొంపుపెంపుఁ దన•రింపఁగ నిం పగునుత్సవంబులన్
గూడి చరించు నీయసుర•కోటికిఁ దాపము కీడుఁ గూర్పఁగాఁ
జూడకు, భర్మహర్మ్యతల•సుందరసౌధవితాన లంకయుం
బా డయి పోవఁ జూచెదవు•మైథిలికై విను రాక్షసోత్తమా. ౬౦౩

భర్మ=బంగారుమయమైన, హర్మ్యతల = ధనికుల మేడలప్రదేశముగల దియు, సుందరసౌధవితాన = అందమైన రాజగృహముల సముదాయముగల దియు, మైథిలికై =సీతాదేవికొఱకై.

తా. ఆటలను సంతోషాతిశయమును గలిగించు పండుగలందు పందుఁ గలసిమెలసి తిరుగు నీరాక్షసులకు నీవే సంతాపము ముప్పు గలుగఁజేయఁ జూడకుము. బంగారు హర్మ్యములు, సుందరములగు రాజగృహములు గల లంక సీతాదేవికొఱకై పాడై పోవు నాలోచన చేయుచున్నావు.

ఉ. పాపముఁ జేయ కెంతయును • బావనరీతిఁ జరించు చుండియున్,
బాపులసంగతిం బరుల • పాపములం జెడుఁ జుమ్ము సజ్జనుం;
డాపద నొందుఁ బన్నగజ•లాశయమందలిచేఁపపిండు, నీ
పాపమునన్ సుఖానుభవ • భవ్యులఁ జూచెదు నేలపాలుగాన్. ౬౦౪

పావనరీతిన్=శుద్ధమైనవిధముగ, పన్నగజలాశయమందలి = పాముగల మడుఁగునందలి, చేఁపపిండు = చేఁపలసమూహము, సుఖానుభవభవ్యులన్ = సుఖము ననుభవించు మంచినడవడిగలవారిని.

తా. సత్పురుషుఁడు తా నేపాపముచేయక శుద్ధవర్తనముగలవాఁడై యుండి నను పాపులతో సహవాసము గలిగెనేని వారిపాపములచేఁ దానుగూడఁ జెడును. ఎట్లనెదవా? పాములుగల మడుఁగునందుండు చేఁప లెవరి కేయాపద గలిగింప కున్నను వానితోడనుండినకారణముచే వానిని జంపవచ్చినవారిచేతనో గరుత్మం తునిచేతనో తాము చచ్చును. ఆవిధముగ నీవు పాపముచేసి నీవు చెడుటయేగాక హాయిగా నిర్విచారముగా నేదోషములేక సుఖ మనుభవించువారినిగూడ నాశము చేయఁజూచుచున్నావు.

కం. ఏపాప మెఱుఁగకున్నను, నీపాపముకతన దివ్య•నిరుపమమణిభూ
షాపటలదివ్యచందన, లేపనయుతరాక్షసావ•ళిం దెగఁ గనెదే. ౬౦౫

దివ్య = దేవతాసంబంధమైన, నిరుపమ = సమానములేని, మణిభూషా పటల=రత్నములుచెక్కిన యాభరణ సమూహములతోను, దివ్యచందనలేపన= దివ్యమైన గంధపుఁబూఁతలతోను, యుత=కూడిన, రాక్షసావళిన్ = రాక్షససమూ హమును, తెగన్ = చావఁగా.

తా. తామేపాపముచేయమి యటులుండఁ దెలియక యుండియును నీవు చేయు పాపముచే దివ్యరత్నభూషణములచే దివ్యగంధములపూఁతలచే సంతోషించు రాక్షసులను జావఁజేసెదవా ?

చ. అనిమొనఁ జావఁగా మిగిలి•నట్టినిశాచరు లాత్మదారలం
గొనియెనొ వేడియో దెసల•కుం బరువెత్తఁగ దిక్కుమాలి లం
కను గలకొంప లెల్ల శర•కాండహుతాశన హేతిపాళిచే
తను దెగఁగాలి నీఱగుట•తప్పక చూచెదు నీవ రావణా. ౨౦౬

అనిమొనన్=యుద్ధముఖమునందు, దిక్కుమాలి=రక్షకులులేక, శరకాండ=బాణసమూహములనెడు, హుతాశన=అగ్నిహోత్రునియొక్క, హేతి = జ్వాలల-హేతిర్జ్వాలాయుధాంశుషు - నానా ॥ర॥ పాళిచేన్ = సమూహముచే, నీఱు = బూది.

తా. యుద్ధముఖమున రామచంద్రునిచేఁ జావఁగా మిగిలిన రాక్షసులు తమ భార్యలను దమవెంటఁ దీసికొనియో లేక వదలిపెట్టియో దిక్కులవెంట రక్షకులు లేక పరువెత్తఁగా లంకయందుండు నిండ్లన్నియు బాణసమూహము లను నగ్నిజ్వాలలచేఁగాలి బూదియయి పోవుట నీవే కన్నులారఁజూచెదవు.

కం. పరదార వలచుకంటెం, బరికింపఁగ వేఱె భూరి•పాపము గలదే ?
సురవైరి నీభార్యలు,తరుణులు పదివేలు లేరె•తర్కింపు మదిన్. ౨౦౭

పరదారన్ = ఇతరునిభార్యను, వలచుకంటెన్ = మోహించుటకంటె, పరికింపఁగన్=ఎంతయాలోచించినను, ఇహమునఁజెడినఁ బరమందైన నీకు మేలు లేదు. మహాపాపముచేసినవానికి పరలోకసౌఖ్యమెట్లు వచ్చును.

తా. ఇతరునిభార్యను మోహించుటకంటె గొప్పపాపము వేఱేదియైనఁ గలదా ? లేదు. నీవా భార్యలేనివాఁడవు కావు. పదివేలమందిభార్యలు వయస్సున నుండువారు గలరు. వారితో నీయిష్టముచొప్పున భోగింపవచ్చునుగదా. ఆపదతోఁగూడిన సీతాసాంగత్య మేల కోరెదవు ? నీవే యాలోచింపుము. ఈ కార్యముచే నీవు నుభయలోకములఁ జెడెదవు.

ఉ. కమ్మ స్వదారలోలుఁడవు • కామము నీదుకులంబు రాక్షసా
నెమ్మదిగా సురూప లగు•నీప్రియభార్యలతోడఁ గూర్మి మి
త్రమ్ములతోడ నింకయుఁ జి•రంబుగ సౌఖ్యము నందఁ గోరితే
నెమ్మియి రామచంద్రునకు•నెగ్గొనరింపకు చాటి చెప్పితిన్. ౨౦౮

స్వదారలోలుఁడవు = నీభార్యలయందు నాసక్తిగలవాఁడవు, కోరితేన్ = కోరితివేని, ఎగ్గు = కీడు.

తా. నీభార్యలతోడ యథేచ్ఛగా నీవు క్రీడింపుము. నీవంశము రక్షింపుము. అందగత్తెలగు నీభార్యలతో ప్రేమగల స్నేహితులతో నింకను దీర్ఘకాలము సుఖింపవలయునను కోరికయుండెనా రామచంద్రునకుఁ గీడు గావింపకుము. స్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నాను. ఇది రహస్యవిషయముగాదు.

మాలిని. వలదు వలదు సీతా • వారిజాక్షిన్ గ్రహింపన్
జెలిమికలిమి నీకుం • జెప్పెదం, గాదటంచున్
బలిమిని గ్రహియింపన్ • బంధుమిత్రాళితోడన్
గలవు కలనఁ గూలన్ • క్ష్మాసుతానాథుచేతన్. ౬౦౯

తా. రావణా ! సీతాదేవిని నీవు హరింపవలదు వలదు. నే నీమాట నీమీఁద నాకుఁగల ప్రేమచే నీక్షేమము గోరి చెప్పుచున్నాను. నామాట వినక బలాత్కారముగ సీతను గ్రహించితివా బంధువులతో మిత్రులతో యుద్ధమునందు రాముచేఁ జావఁగలవు.

మాలిని=న నమయ య గణంబుల్, తొమ్మిదింట యతి.

—• { ౩౮-వ సర్గము. మారీచుఁడు రావణుతోఁ దాను రామునిచేఁ బడి తప్పించుకొన్న విధముఁ దెల్పుట } •—

శా. ఎట్టెట్టో విడిపించె నన్నపుడు ధా•త్రీశుండు సంగ్రామమం
దిట్టట్టాడక విన్ము చెప్పెదను ద•ద్వృత్తాంబు నూత్నంబు, నే
నట్టుల్ ద్రుక్కియు రాముచేఁ బడి యిదే • యారణ్యవీథిన్ బడిన్
దిట్టల్ దైత్యులు జింకరూపముల నే•తే నిద్ధ జే నుద్ధతిన్. ౬౧౦

ధాత్రీశుండు=రామచంద్రుఁడు, ఇట్టట్టాడక = అడ్డమాటలు చెప్పక, నూత్నంబు=క్రొత్తది, బడిన్ = నావెంబడి, ఉద్ధతిన్ = గర్వముచే, ఎట్టో + ఎట్టో, ఎట్టెట్టో, అపుడు=విశ్వామిత్రయాగరక్షణకాలమున.

తా. విశ్వామిత్రయాగరక్షణకాలమందు రామచంద్రుఁడు యుద్ధరంగమున నన్ను నూపిరితో విడిచెనుగాని యందఱను జంపినవాఁడు నన్నొక్కని నెట్లు విడిపించెనో యేల విడిపించెనో నే నెఱుఁగను. బ్రదికియుండుటమాత్ర మెఱుఁగుదును. ఇది ప్రాంతవృత్తాంతము, క్రొత్తగా నిటీవల జరిగినది చెప్పెద. అడ్డమాటలు చెప్పక సావధానచిత్తుఁడవై వినుము. ఆప్రకారము రామునిచే దెబ్బతిని దండకారణ్యమందే నావెంబడి యిద్దఱు యోధులు దిట్టతనము గలవారు జింకరూపములతో రాఁగా నేను గర్వించినవాఁడనై.

తే. దీప్తజిహ్వుఁడు పెనుమేను • దీర్ఘదంష్ట్రి
లమరు ఘోరమృగంబయి • యగ్నిహోత్ర
గృహములను దీర్థములఁ జైత్య • వృక్షములను
గ్రుమ్మరితి మాంసభోజి నై • క్రూరమతిని. ౬౧౧

దీప్తజిహ్వ = మండుచున్నట్లుండు నెఱ్ఱనినాలుకయు, పెనుమేను = పెద్ద దేహము, దీర్ఘదంష్ట్రి=నిడివియగు కోఱలు, ఘోరమృగంబయి = భయంకరమయిన జంతువయి, చైత్యవృక్షములన్ = రచ్చమ్రాఁకులను.

తా. ఇతరులను హింసించి తినుటకుఁ గావలసిన మండుచున్నదానివలె నుండు నాలుక, పెద్దదేహము, నిడుపాటికోఱలుగల భయంకర మృగమనై, ఋష్యాశ్రమంబులందలి యగ్నిహోత్రములందును, తీర్థములందును, రచ్చ మ్రాఁకులందును, మాంసమును దినువాఁడనై, క్రూరమైన మనస్సుతో సంచరించితిని.

తే. దండకారణ్యతాపస • కాండములను
గూల నడిచియు రుధిరంబుఁ • గ్రోలి వారి
మాంసముల మెక్కుచు నధర్మ • మార్గపరత
నొడలు దెలియక మత్తెక్కి • యొక్కనాఁడు. ౬౧౨

రుధిరము=నెత్తురు, అధర్మమార్గపరతన్=అధర్మమార్గమందలి యాసక్తిచే, ఒడలు=దేహము, మత్తు=మదము.

తా. దండకారణ్యమందుండు తపస్వుల సమూహములను బడఁదన్ని వారి నెత్తురు ద్రావుచు వారి మాంసముఁ దినుచు నధర్మమార్గమునందలి యాసక్తిచే దేహము తెలియక మదించి యొకానొకదినమందు.

సీ. తాపసవేషంబుఁ • దాల్చి మితాహార,యుక్తి భూతావనా • సక్తిగల్గి
రామభద్రుఁడు మహా • వ్రత ధరాకన్యయు,మిత్రతేజుండు సౌ • మిత్రి యుండు
చక్కటికిని బోయి • చిక్కెరా మునియని, పూర్వవైరంబును • బుద్ధిఁ దలఁచి
వాఁడికొమ్ములు వంచి • వేఁడిమి దీపింప, బుద్ధిహీనుఁడ నై • పొడువఁ బోవఁ

తే. జావ మెక్కుడి నాయున్న • చాయఁ జూచి,గరుడమారుతనిస్వన • కలితవజ్ర
సన్నిభాశుగములమూఁటి • సరగ విడువ,నుజికి బిని వానివేగంబు • నెఱుఁగుకతన

మితాహారయుక్తిన్=మితముగా నాహారమును దీసికొనువాఁడై భూత+ఆవన+ఆసక్తి=ప్రాణులను రక్షింపఁ గోరికగలిగి, మహావ్రత = పరమపతివ్రత, మిత్రతేజుండు=సూర్యునివంటి తేజస్సుగలవాఁడు, చక్కటిన్ = ప్రదేశమునకు,

గరుడమారుతస్వన = గరుడునియొక్కయు గాలియొక్కయు ధ్వనితో, కలిత= కూడిన, వజ్రసన్నిభ=వజ్రముతో సమానమైన, ఆశుగములన్=బాణములను.

తా. తపసివేషము ధరించిన మితాహారము గొనుచు ప్రాణికోటుల రక్షింపఁ గోరికగల రామచంద్రుఁడును, పరమపతివ్రతయగు సీతాదేవియు, సూర్యకాంతి వంటి కాంతిగల లక్ష్మణుఁడును, నొకచో నుండఁగాఁ నక్కడికిఁ బోయి చిక్కెరా మునీశ్వరుఁ డని పూర్వవైరంబుఁ దలఁచి పదునగుకొమ్ములు వంచి వేఁడిమి ప్రజ్వరిల్ల తక్కినయందఱు తపస్వులవలె హింసాపరుఁడుకాఁడు కావున మనల నేమిచేయఁ డని బుద్ధిలేనివాఁడనై తలఁచి రామచంద్రుని బొడువఁబోయితిని. ఆయన నావంకఁజూచి చాపమెక్కుపెట్టి గరుడుఁడు గాలి తీవ్వనఁ బోవునప్పు డెట్లు శబ్దమగునో యట్టిశబ్దముగల వజ్రమువంటి మూఁడుబాణములను విడిచెను. ఆ బాణవేగముదెబ్బ తెలిసినవాఁడనగుట నాయన బాణము సంధించి సంధింపక ముందే పరువెత్తితిని.

కం. కావున నే బ్రతికితి నా,తోవచ్చినవారు వాఁడి•తూపులు దాఁకన్
బోవిడిచిరి ప్రాణంబుల, నేవానికి వశము రాము•నెదిరియు బ్రదుకన్. ౬౧౪

తా. రామచంద్రబాణములు వెనుకనుండి తాఁకవు కావున నేను బ్రదికితిని. నాతోడ వచ్చినవా రిద్ద ఱాబాణములు దవిలి చచ్చిరి. రామచంద్రు నెదిరించియు బ్రతుక నెవరికి సాధ్యము.

ఉ. విదితబలాఢ్యుఁ డై రఘు•వీరునిబారికిఁ దప్పి యె ట్టటో
బ్రదికితి నాఁటఁ గోలె నిట • రాక్షసనాయక ! సన్న్యసించి ని
ర్మదమున యోగయు క్తి ముని • మాడ్కిఁ జరించుచు నున్నవాఁడ, నా
హృదయముపాటు నే మనుదు • శ్రీరఘురాముని సంస్మరించినన్. ౬౧౫

విదితబలాఢ్యుఁడు=ప్రసిద్ధికెక్కిన బలసంపదగలవాఁడు, ఎట్టటో = ఏ విధముగనో. అతికష్టముపై, నాఁటఁగోలె = ఆ దినముమొదలు, ఇట = ఈ యాశ్రమమందు, నిర్మదమునన్=మదములేమిచే.

తా. ప్రసిద్ధబలసంపదగల రామచంద్రుని బారిఁబడి తప్పించుకొని యెట్టటో బ్రతికి యిఁక మెదలాడినఁ జంపు నను భయముచే నా దినముమొదలుకొని యీప్రదేశమందు గర్వహీనుఁడనై యోగాభ్యాసముచేయుచు,మునివలె నున్నాఁడను. ఆ శ్రీరాముని మనస్సునఁ దలఁచితినా నా హృదయము పడెడుపాటు నేనేమని చెప్పుదును.

కం. భూరిధనుస్సు మృగాజిన,చీరంబులుదాల్చి చెట్టు•చెట్టున దశకం
ఠా? రాముఁడు గనఁబడెడి న,నారతముం బాశహస్తుఁ•డగుయముపోల్కిన్.

భూరిధనుస్సు=గొప్ప విల్లు, మృగాజినచీరంబులు = జింకచర్మము నార చీరలు, అనారతమున్=ఎల్లప్పుడు.

తా. పెద్దవిల్లు పట్టుకొని నారచీరలు జింకచర్మము ధరించి రావణా చెట్టు చెట్టునందు నెల్లవేళలఁ జూచినప్పుడంతయు పాశము ధరించిన యమునివలెఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు.

ఉ. రాములు వేనవేలుగను ♦ రావణ ! తోఁచెద రెల్లవేళలన్
రామమయంబుగాఁగ విపి♦నంబు సమస్తము గోచరించెడిన్
రాముఁడు లేనిపట్టులను ♦ రాముఁడ కన్పడు,స్వప్నమందునున్
రామునిఁ గాంచి బొబ్బరిలి ♦ రాత్రుల నిద్దుర లేక కుందుదున్. ౧౭

విపినము = అడవి; గోచరించెడిన్ = కానవచ్చుచున్నది, బొబ్బరిలి = బొబ్బలుపెట్టి.

తా. రాముఁడు చెట్లమీఁదనెక్కి కూర్చుండి నీకుఁ గానవచ్చెనందువేమో, అట్లుగాదు, ఒక్కచోట నొకరాముఁడు కనఁబడిన నీయూహ సరియనవచ్చును. ఎల్లవేళల వేనవేలుగ రామచంద్రమూర్తులు గానవచ్చుచుందురు. అడవియంతయు రామమయముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇంద్రజాల మనెదవేమో ? రాముఁడు లేని దూరపుఁ బ్రదేశములం దుండ మని పోయిన నచ్చటను రాముఁడే కానవచ్చుచున్నాఁడు. పగటనేకాదు, రాత్రి కన్నులుమూసికొనినను, రాముఁడు కనఁబడఁగా బొబ్బలుపెట్టి లేతును. ఆ కారణమున నిద్దుర యనునది లేక కన్నులు మూసినను రాముఁడే కానవచ్చును. నేనేమి చేయుదును ? (భాగవత దశమస్కంధము ౮౫-౮౬ వ ప. చూమనది.)

కం. రామునిపే రన విబుధవి,రామా! వేఱ చెప్ప నేల ♦ రత్నము రథముల్
రామ లని రాదిశబ్ద,స్తోమము చెవిఁబడిన మనము♦సుడివడు భీతిన్. ౧౮

విబుధవిరామా=దేవతల నంత మొందించువాఁడా.

తా. రాముని జూచి భయపడుట యటుండనీ.రామునిపే రనిన భయపడుచున్నాను. రామునిపేరేగాదు. రత్నము, రథము, రామ లని యిట్టి రకారము మొదటఁగల శబ్దములు విన్నను రెండవయక్షరము వచ్చునేమో రాముఁడే వచ్చెనేమో యని మనస్సు కలవరపడుచున్నది.

చ. పలవదు నీకు రామునెడ ♦ వైరము, యుద్ధమునందు నమ్మహా
బలు నెనయంగ లేవు, రఘు ♦ వర్యపరాక్రమ మే నెఱుంగుదుం
బలి నముచిన్ వధింపఁగ స ♦ మర్థుఁడు, శక్తుఁడ వేని నీవ య
చ్ఛలమునఁ బోరు, కానియెడ ♦ సైరణ సేయుము బంధుతావృతిన్. ౧౯

బంధుతా = బంధుసమూహములయొక్క, మృతిన్ = మరణమును, ఈ 'తా' (తల్) సమూహార్థంబున గ్రామ, జన, బంధు, సహాయ, గజశబ్దములకుఁ బరముగఁ జేర్పఁబడును.

తా. రావణా! రామచంద్రునందు నీవు వైరిబుద్ధి విడువుము. యుద్ధమునందు నీ వాయనకు సమానుఁడవుకావు. నీశక్తి నాకుఁ దెలియును. ఆయనశక్తి నాకుఁ దెలియును. ఆయన బలి నముచులనైనను వధింపఁగల శక్తిసంపన్నుఁడు. నీకు శక్తియుండెనా నీవే పోయి యాగ్రహముతో యుద్ధముసేయుము; బలములేదాయెనా యయినదయినది. ఏమిచేయవచ్చునని బంధువుల మరణము సహించి యూరకుండుము. మీయిరువురనడుమ నాప్రాణమేల తీయ నాలోచించెదవు ? ఆ రెంటిలో నొకటిచేయు మంతియకాని దొంగతనము చేయకుము.

కం. నే వసుధఁ గొన్నిదినములు, జీవించుట యిష్టమేని ♦ చెప్పకుమయ్యా
రావణ ! నాతో నా సీతావిభుకథఁ జాలుఁ జాలుఁ ♦ దలపై వచ్చున్. ౨౦

తా. ఇంకను నేను గొన్నిదినములు బ్రదికి భూమిపైనుండుట నీ కిష్టమాయెనా, యా సీతాపతికథ నాతోఁజెప్పకుము.అది నా తలపోవువని యగును.

ఉ. పెక్కురుసాధువుల్ జగతిఁ ♦ బెద్దయు ధర్మరతాత్ము లయ్యునుం
దక్కినవారిదోషమునఁ ♦ దారు నశించెద, రట్లు నేను నీ
ప్రుక్కడిసేఁతలం జెడుట ♦ రూఢియు, నీబడి రాను నేను, నీ
యిక్కృతి నీ కభీష్ట మగు♦వృత్తిఁ జరింపుము, నన్ను వీడుమీ. ౨౧

తా. అనేకులు సాధువులు దాము మిగుల ధర్మాత్ములయినను,నితరుల దోషమునఁ దాము నశింతురు. అట్లే నేను నీవు మతిమాలి చేయుకార్యములచేఁ జెడఁగలను. ఇది నిజము. నీవెంట నేను రాను. ఈ కార్యమందు నీ యిష్టము వచ్చిన చొప్పున చేసికొనుము. నన్ను వదలిపెట్టుము.

కం. రాముఁడు నిస్తులసత్త్వో,ద్దాముఁడు పటు తేజుఁ డధిక ♦ దర్పస్థైర్య
స్థేముఁడు రాక్షసలోకవి, రాముఁడు గా నేల నీకు♦రావణ చలువన్. ౨౨

నిస్తుల=అసమానమైన, సత్త్వ = బలముచే, ఉద్దాముఁడు=గొప్పవాఁడు, అధిక = విశేషమైన, దర్పస్థైర్యస్థేముఁడు = గర్వము, మనోదార్ఢ్యము, శరీర బలము గలవాఁడు. రాక్షసలోక విరాముఁడు = రాక్షసప్రపంచమును నాశము చేసినవాఁడు.

తా. రామచంద్రమూర్తి యసమాన బలాతిశయము గలవాఁడు.దృఢమైన

తేజస్సుగలవాఁడు. అధికమగు గర్వము, మనోదార్ఢ్యము, శరీరబలము గల వాఁడు, ఇట్టివానిని రాక్షసజననాశకుఁడుగా నేలచేసెదవు.

ఉ. హామికతోడ నాదశర•థాత్మజులన్ మనచుప్పనాతి దా
నే మని డాసె? నంతఁ జన•కీను మెయిం బెరరేచె నాఖరున్
స్తోమముతోడ వాఁడు చని•దొమ్మి యొనర్చి గతించె రాముచే,
రాముఁడు చేసినట్టియప•రాధ మ దేదియొ పల్కు రావణా. ౬-౨౩

కారణములేక శూర్పణఖ ముక్కు సెవులు గోసె నన్నమాటకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు.

హామికతోడన్ = గర్వముతోడ, పెరరేచెన్ = పురికొలిపెను, దొమ్మి = యుద్ధము.

తా. అడవులలో వారంతట వారొక యాశ్రమము కల్పించుకొని యొకరి పేరు ప్రస్తావన లేక యుండఁగా మన శూర్పణఖ పొగరుఁబోతుతనముచే నేమని వారిని బెదరింపఁ బోయెను. అంతతోఁ బోక ఖరాదులను యుద్ధమునకుఁ బురికొలిపెను. వారు గుంపుగాఁబోయి యుద్ధముచేసిరి. రాముచేఁ జచ్చిరి. ఇందు రామచంద్రమూర్తి చేసిన నేరమేమో చెప్పుము.

కం. చుట్టములహితముఁ గోరుచుఁ బట్టుగ నాయాడుమేలు•పలుకులు చేఁదై
తట్టిన రామునిచే నని, గిట్టెదు సహబంధుమిత్ర•కీర్తిగ ననిసన్. ౬-౨౪

తా. బంధువులమేలు గోరి పట్టుమని గట్టిగ నేచెప్పినమాటలు నీకుఁ జేఁదై తోఁచెనా బంధువులతో స్నేహితులతో కీర్తితో యుద్ధమందుఁ జచ్చెదవు.

౪౦-వ సర్గము.

కం. యుక్తంబు క్షమము నగుతత్సూక్తిని గొనఁడయ్యెఁదనకె•శుభ మని మరణా
సక్తుం డౌషధములను వి,రక్తిని గ్రహియింపనట్లు•రావణుఁ డాత్మన్. ౬-౨౫

యుక్తంబు = న్యాయ్యమైనది, క్షమము = పనినెఱవేఱుటకుఁ దగినది, తత్ = ఆ మారీచుని, సూక్తిని = హితవాక్యములను, మరణాసక్తుఁడు = చావఁగోరువాఁడు, విరక్తిని = వైరాగ్యముచే, చచ్చినఁ జచ్చెదను బ్రతికిన బ్రతికెద నను భావముతో.

తా. న్యాయముతోఁ గూడినది కార్యసాధనమునకు నుపయోగించునది యగు మారీచుహితవాక్యమును చావఁగోరెడి వాఁడు వైరాగ్యముచే మందు తీసికొననట్లు గ్రహింపఁ డయ్యెను.

—•{ రావణుఁడు మారీచునిఁ బరుషంబులాడి బలాత్కరించి తోడుపడ నంగీకరింపఁ జేయుట. }•—

కం. ఈచొప్పున నయహితవా,చాచతురత బోధ సేయు•సచివాగ్రణి మా
రీచు విధిచోదితుఁడు క్షణ,దాచరపతి పరుషభణితిఁ•దా నిట్లనియెన్. ౬౨౬

నయహితవాచాచతురత = న్యాయము హితముతోఁ గూడి వాక్యనిపుణత్వముచే-బోధించు మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడయిన మారీచునిఁ జూచి, విధిచోదితుఁడు = దైవముచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినవాఁడు, క్షణదాచర=రాత్రియందుఁ దిరుగు రాక్షసులను, పతి=పాలించువాఁడు, పరుషభణితిన్=కఠినమైన మాటలతో.

తా. ఈవిధముగ నీతియుక్తమై హితమైన మాటలను, మాటల నేర్పు కలఁది బోధించు మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడైన మారీచునిఁ జూచి రావణుఁడు నిష్ఠుర వాక్యములతో నిట్లనియె.

శా. మారీచా! నిను నెవ్వఁ డీకథల సం•భాషింపఁగాఁ గోరె? నో
రారం బ్రేలితి వేలరా చవుట బీ•జావాప మోనాఁగ వ్యా
హారంబుల్? మనుజుండు మూర్ఖుఁడును బా•పాత్ముండు రాముండు నా
యా రాజన్యు నెడాటపుంబనులు నీ•వా నేర్తు భేదింపఁగన్. ౬౨౭

ప్రేలితివి = వదరితివి, చవుటన్ = చవిటి నేలయందు, బీజావాపమో = వి త్తనము నాటుటయో, వ్యాహారంబుల్=మాటలు, నా = నాయొక్క, ఆరాజన్యు = రాజయిన యారాముని విషయమునఁ జేయు, పనులు=కార్యములు, సీతాహరణాదులు, భేదింపఁగన్ = నిలిపివేయుటకా.

నాలుగవపాదంబున ప్లుతయతి.

తా. నయమునఁ దన యిష్టప్రకారము చేయునేమో యని తంత్రీ యని సంబోధించెను. నయము వ్యర్థ మనుకొని ప్రభువు మాటలాడినట్లు మాటలాడుచున్నాఁడు. ఓరీ మారీచుఁడా? నిన్నెవ్వఁడురా యీకథలు చెప్పుమని యడిగెను. చవిటినేలయందు వి త్తనములు చల్లినట్లు నోరెండ నేలరా వదరితివి. రాముఁడు మనుష్యుఁడు, మూర్ఖుఁడు, పాపాత్ముఁడు, అట్టివాని నరిచేసికొని నేను యుద్ధము చేయఁబోదునా? ఆ రాజు విషయమై నేను జేయు పనులను నివారింపఁ జేయుటకు నీవా శక్తుఁడవు. నీచే నది యగునని తలఁచితివా.

ఇందు రాముఁడు మనుజుండు మూర్ఖుఁడు పాపాత్ముఁడను రావణ వాక్యములకు వాస్తవార్థమని తీర్థీయమున వ్యాఖ్యలేదు. ఇందు రాముఁడు మనుజుఁడని రావణుఁడు చెప్పుటచే వానికి రాముఁడు మనుష్యుఁడను భావమే కాని విష్ణువను భావము లేదని తెలియనయ్యెడిని.

ఉ. ఆఁడుదానిమొఱుఁగు•లాలించి రాజ్యంబుఁ, దల్లిఁ దండ్రి హితవి•తానములను
విడిచి తత్క్షణంబ•నడచు చరణ్యంబు,లందుఁ జొచ్చె నెంత•మందుఁ డతఁడు.

తా. ఆఁడుదాని వ్యర్థ ప్రలాపములను విని రాజ్యమును దల్లిని దండ్రిని హిత సమూహమును వదలి తటాలున నడవులకు వచ్చిన వాఁడెంత బుద్ధిహీనుఁడుగానుండవలెను. ఇట్టివాని నీవాక గొప్పగాఁ జెప్పెదవే. నీవెంత బుద్ధిహీనుఁడవు?

కం. నీవ కన ఖరనిహంతకు, భూవరతనయునకుఁ బ్రాణ•ములకుం బ్రియ యా
శ్రీవై దేహి గ్రహించెద, నీవశమా త్రిప్ప నాదు•నిశ్చితబుద్ధిన్. ౬౨౯

తా. నీవే చూచుచుండగా నీ కన్నుల యెదుటనే ఖరునిఁ జంపిన రామునకు నతని ప్రాణంబులకంటె ప్రియురాలగు సీతను పట్టితెచ్చెదను. నేను నిశ్చయించిన దానిని త్రిప్పుటకు నీకు సాధ్యమా

ఉ. వాసవుఁ డాదిగా విబుధ•వర్గము లైన మదుద్యమంబులన్
వీసమునంతఁ ద్రిప్ప వశ•నీ పటరా నను జక్కదిద్దఁగా ?
వాని గుణంబు దోషము నుపాయ మపాయము చెప్ప మన్నఁగా
దే సచివుండు చెప్పఁదగుఁ•దెల్విగఁ గార్యవినిశ్చయంబునన్ ? ౬౩౦

వాసవుఁడు = ఇంద్రుఁడు, విబుధ వర్గములు = దేవతా సమూహములు, మత్ + ఉద్యమంబులన్=నా ప్రయత్నములను, వీసమునంతన్ = వీసమంతయైనను, త్రిప్పవు = త్రిప్పఁజాలవు.

తా. ఇంద్రుఁడు మొదలగు దేవతాసమూహము లన్ని కలిసియైనను నా ప్రయత్నములందు నొక కొంచెమైనను త్రిప్పఁజాల వనఁగా నిఁక నీవా నన్ను దిద్దువాఁడవు. ఏమి నీ యహంకారము. కార్యము చేయవలయునా పనిలేదా యని నిశ్చయించుటకై దీనియందు గుణమేమి దోషమేమి ఏది యుపాయము ఎట్లుచేసిన నపాయము గలదు. అను విషయములను రాజడిగినప్పుడుకదా మంత్రి యగువాఁడు దానిని చెప్పవలయును.

కం. ఇది యెట్టని ప్రభు వడిగిన, బ్రదుకం గాంక్షించుమంత్రి•బద్ధాంజలి యై
మదిఁ గలరీతి నణంకువ, విదితము సేయంగఁ దగును•వెర వౌనరంగన్.

తా. ఈ కార్యము నెట్లు చేయవలయునని రా జడిగినప్పుడు బ్రదుకుమీఁద నాశగల మంత్రి చేతులు జోడించుకొని వినయముతోఁ దన మనస్సునఁ గలది సదుపాయముగ విన్నవింపవలెను.

కం. హితమును మృదుపూర్వము న, ప్రతికూలము శుభము నై స•వాక్యముచేతన్
బతికి వివరింపఁ దగు సమ్మత మగుగతి మంత్రి వినయ•మండనయుక్తిన్.

తా. అదియైన నెట్లు చెప్పవలయును? ఆ చెప్పెడి మాట ప్రభువునకు మేలిచ్చునదిగ నుండవలెను. మెత్తని మాటలఁ జెప్పవలెను. పరుషముగఁ జెప్ప రాదు. ప్రతికూలముగఁ జెప్పరాదు. అనుకూలించిన విధముగఁ జెప్పవలెను. శుభమైన వాక్కులచేత వినయమును నలంకారముగఁ గలవాఁడై రాజునకు సమ్మతమగు విధముగఁ జెప్పవలయును.

కం. మానార్హుఁడై నభూపతి, మానవివర్జితము లైన•మహితశుభోక్తుల్
 వీనులఁ బెట్టఁడదెంతటి,మానసి పనియించె నేని•మారీచుండా. ౬౩౩

మానార్హుఁడు = గౌరవ యోగ్యుఁడు, మాన వివర్జితములు = మానముచే వదలిపెట్టఁబడినవి, మానిసి = మనుష్యుఁడు, మనుష్య శబ్దభవము, రాకాసి-రక్కసి శబ్దములవలె దీనికి నుభయ లింగముల నొక రూపమే.

తా. గౌరవ యోగ్యుఁడగు రాజు మానము విడిచిన మాట లవి యెంత శుభములైన నైనను ఎంతటి పెద్దమనుష్యుఁడు చెప్పినను చెవులఁ బెట్టఁడు, 'మారీచుఁడా, నీ తమ్ములందఱుఁ జచ్చినఁ జావనీ. నీ చెల్లెలి ముక్కు సెవులు గోసినఁ గోయనీ నాకేమి యని యూరక యుంటఁ గూర్చుండు'మనిన నవమానము సహించి మానము గోలుపోయి నీవు చెప్పితి వని యెట్లూరకుండును,

ఆ. వాసవాగ్ని సోమ•భానుజవరుణుల,విక్ర మౌష్ణ్యములును•విపులసౌమ్య
 దండములుఁ బ్రసన్న•తయుఁ దాల్చు భూపతి, యెల్లవేళఁ బూజ్యుఁ
 డింతనిజము.

వాసవ=ఇంద్రుని, అగ్ని=అగ్నిహోత్రుని; సోమ = చంద్రుని, భానుజ= యముని, వరుణ=వరుణుని, విక్రమము, వేఁడిమి, ఆహ్లాదకత్వము, దండము, ప్రసన్నత.

తా. రాజగువాఁడు వాసవునివలె విక్రమము, అగ్నివలెఁ దీక్ష్ణత, చంద్రుని వలె సంతోషకరత్వము, యమునివలె దండము వరుణునివలెఁ బ్రసన్నత గల వాఁడై యాయా సమయంబుల నాయా వారిపట్ల నుపయోగించు చుండెనేని పూజ్యుఁడగును.

ఉ. నీవును ధర్మముం దెలియ•నేరక కేవలమోహితుండ వై
 యేవియొ కాఱు లాడెదవు•హీనమతీ! పనిపొంటె రాఁగ, ని
 న్నీవిషయంబునం దడిగె•నెవ్వఁడు కీడును మేలు? నీకృతిన్
 నీ వొనరింపు సాహ్య మని•నే వచియింప ని టేల ప్రేలఁగన్? ౬౩౫

ధర్మమున్=ఇది మంత్రి ధర్మము ఇది రాజధర్మము అని, మోహితుండ వై = జ్ఞానహీనుఁడవై, కాఱులు = వ్యర్థపు మాటలు, హీనమతీ = బుద్ధిలేని వాఁడా, పనిపొంటెన్=ఒక కార్యము చేయుకొఱకు.

తా. బుద్ధిహీనుఁడా! నేనొక కార్యము చేయుకొనుటకు నీ సాహాయ్యము గోరరాఁగా సచివ ధర్మ మిది యను తెలివిలేక నీ వేవియో యింతసేపు పనికి రానిమాట లన్ని వదరితివి. ఈ విషయమునఁ గీడు మేలు నిన్నేవఁడురా యడిగెను. నే నడుగలేదు గదా- ఈ కార్యమందు నీవు సాహాయ్యము చేయవలసిన దని నే నడుగఁగా వాఁగెద వేల?

సీ. వినుము నీసాయంబు♦విధము వచించెద, రజతబిందువులచే♦రమ్యమైన
బంగరుజింక వై♦రంగుగ రామాశ్ర,మముపొంత రాముని♦మహిళ యెదుటఁ
దిరుగు చుండుము నీదు♦తీరుఁ గనుంగొని, విస్మయపడుచును♦విభునితోడఁ
బద్మాయతాక్షి నిన్ ♦ బట్టితెమ్మను నంత, దవ్వుగఁ గొనిపోయి ♦ దాశరథిని
తే. జానకి? లక్ష్మణా! యని♦చాపకూఁత
రామవాక్యానురూపంబు♦గా మహిజ
వినఁగ వేయుము యద్దాన♦వికల యగుచు
మెలఁత రామునిఁ జూడ సౌ♦మిత్రిఁ బనుచు. ౬౩౬

సాయము = తోడుపాటు, సాహ్య శబ్దభవము, సాహాయ్య శబ్దభవ మని యైనఁ జెప్పవచ్చును.

రజత బిందువులచే = వెండిచుక్కలచే, మహిళ = స్త్రీ, రామవాక్యానురూపంబుగ=రాముని వాక్యము ననుసరించి, మహిజ=సీత.

తా. నీవు నాకుఁ జేయవలసిన సాహాయ్యవిధము చెప్పెద వినుము. వెండి చుక్కలు గల బంగారు జింకవు గమ్ము రామాశ్రమమునొద్ద సీత కెదుట సంచరింపుము. నీ విధముఁజూచి నిజముగా నీవు జింకవని నమ్మి యాశ్చర్యపడి సీతాదేవి నిన్నుఁ బట్టుకొని రమ్మని మగనిని బనుచును. నీ వారాముని దూరముగఁ దీసికొనిపోయి యక్కడ జానకి లక్ష్మణా యని చచ్చెడువారి కంఠధ్వనితో రామునికంఠమువంటి కంఠముతో బిగ్గ నఱవుము. అది రాముని కంఠధ్వని యని సీత నమ్మి మనస్సు వికలముగాఁగా రామునిఁ జూడ లక్ష్మణుని బంపును.

కం. సౌమిత్రియు సౌహృదయమున, రాముని నెమకంగఁ బోవు♦రాకొమరులు పో
రామునిరామ హరించెద, నామఘవుఁడు శచినిబోలె♦హాయిగ నేనున్. ౬౩౭

సౌహృద(య)మునన్=అన్నయందుండు ప్రేమచే, నెమకంగన్=వెదకుటకై, రాకొమరులు = రాజకుమారులు, పోన్ = పోఁగా, రామన్ = స్త్రీని, మఘవుఁడు=ఇంద్రుఁడు, శచిని=తన భార్యయగు పులోమజను.

తా. అన్నయందలి స్నేహముచే లక్ష్మణుఁడు రాముని వెదకుటకై పోవును. ఆ రాజకుమారు లిరువురు వెడలిపోఁగా రామునిభార్యను సీతను నింద్రుఁడు పులో

మునివొద్దనుండి శచిని హరించి తన భార్యగాఁ జేసికొన్నట్లు నేను హరించి భార్యగాఁ జేసికొని సుఖపడెదను. ఇంద్రుఁడు శచివలె నని చెప్పిన యుపమానము రావణుదురుద్దేశమును స్పష్టపఱుచుచున్నది. రావణభక్తిపరముగా నీ యుపమానము తీర్థీయమున సమర్థింపఁ బడలేదు. కావున రావణుఁడు దురుద్దేశముతోనే సీత నపహరించె ననుట స్పష్టము.

తే. ఇంతమాత్ర మొనర్చి నీ వేగవయ్య, యిచ్చ మెయి నర్ధరాజ్యంబు•
నిచ్చువాఁడ
ముందు నీ వేగు కార్యసం•పూర్తిపొంట, నిన్ను వెనుకొందు రథమున•
నిర్జరారి.

తా. ఈమాత్రము సాహాయ్యము నీవు చేసి నీయిష్టమువచ్చినట్లు పొమ్ము. నీకు నా రాజ్యములో సగ మిచ్చెదను, కార్యము పూర్తిచేయుకొఱకు నీవు ముందు పొమ్ము. నీ వెంట నేను దేరిమీఁద వచ్చెదను.

కం. వంచించి రాము సీత గ్రహించి రణముమాట లేక•యేగెద సుఖినై
యించుక సేపున లంకకుఁ, గొంచెపుఁబని దీని నీవు•గూర్పక యున్నన్.

తా. రాముని మోసగించి సీతను హరించి యుద్ధ మనుమాటలేక సుఖముగాఁ గొంచెముసేపులో నింటికిఁ బోయెదను. నీవు దీనిని జేయక పోయితివా

ఉ. కూరుచువాఁడ మృత్యువును•గొబ్బున, నీకిది సమ్మతంబయేన్
గోరిక సంఘటింపు, మటు•గూడ దటంచును ప్రేలెదే బలా
త్కారమునన్ ఘటించెదవు•తప్పదు, తెల్విని దెచ్చుకొ, సుఖో
దారత నుందురే బ్రదికి•ధారిణిపప్రతికూలభాషణుల్ ? ౬౪౦

ధారిణిపప్రతికూలభాషణుల్=రాజాజ్ఞ ధిక్కరించి మాటలాడువారు.

తా. నిన్ను శీఘ్రముగఁ జంపెదను. అటుగాక నేను జెప్పినది నీకు సమ్మతమాయెనా, నేను జెప్పినట్లు చేయుము. అటుగాదు. నాకు సమ్మతము లేదని వదరెదవా. నీచేత బలవంతముగానైనఁ జేయించెదను. తప్పదు. కావునఁ దెలివిని దెచ్చుకొమ్ము. రాజులకు విరోధించి మాటలాడువారు సుఖపడుదురా ?

కం. అట కేగ సందియముమృతి, యిటఁ బ్రేలుచు నున్న ధ్రువము•
మృత్యువు నాచే
నటు మేలో యిటు మేలో, పటుమతి యోజించి కార్య•పరుఁడవు కమ్మీ.

తా. నేను జెప్పినట్లు అక్కడికిఁ బోయితివా నీవు చచ్చుట సందేహము. ఒకవేళఁ దప్పించుకొనవచ్చును. ఇక్కడ నిట్టులే వదరుచుంటివా నాచేత నీకుఁ జావు నిజము. అచ్చటికిఁ బోవుట మేలో యిచ్చటనే చచ్చుట మేలో యాలోచించి యేది తగిన కార్యమో యదిచేయుము.

—• ౪౧-వ సర్గము. మారీచుఁడు రావణు నిందించుట •—

కం. అని రాజుకరణి ముద లిడ, విని మారీచుండు పరుష•వికటోక్తుల న
ద్దనుజాధిపునకు ననియెం, గనఁగాఁ బ్రతికూల మైన•గతి నీ గతిగన్. ౬౪౨

రాజుకరణిన్ = రాజువలె, ముదల = ఆజ్ఞ, పరుషవికటోక్తులన్ = కఠిన ములు, వికటములు—విరుద్ధములు నగు మాటలను - రాజువలె ననుటచే రామ చంద్రమూర్తితో నెపుడు విరోధించెనో యపుడే వాని రాజత్వము పోయిన దని మున్నాశయము. కావున రాజులు చెప్ప యోగ్యమగు దాని వీఁడు చెప్పినాఁడు కాని వీని కిట్లు చెప్ప యోగ్యత తప్పినది. లేక మీఁదఁజెప్పినట్టు లౌద్ధత్యముగల వాఁడై యని చెప్పవచ్చును. కావున మారీచుఁడు ధిక్కరించి రా జను గౌరవ మెంచక మాటలాడెను.

తా. అని రాజువలె నాజ్ఞాపింపఁగా మారీచుఁడు విని నిష్ఠురములు, విరుద్ధ ములగు ప్రతికూలవాక్యముల నిట్లు రావణుతో ననెను.

సీ. పుత్రభృత్యామాత్య•మిత్రాన్వితంబుగాఁ, జేటు గూర్చెడి యిట్టి•చెనఁటిపనిని
రావణా ! యేపాపి•రా నీకు బోధించె, సుఖముగా నీ వుంట•చూడలేక
యేకుచ్ఛితుఁడొనీకు•మృత్యువక్త్రముఁజూపెఁ,బడుపొమ్మటంచును•పాయమునను
బలహీను లగుభవ•త్పరిపంథు లిట్లీవు, బలవద్విరోధాన•భంగపడఁగఁ

ఆ. దల్పపు గూర్చినారు•తెలియంగ లే వది, హితముఁ జెప్పునట్లు•హీనుఁ డెవఁడొ
నీదుకాళసేఁత•నీవ నశింపఁగఁ, గోరుచున్నవాఁడు•కుటిల బుద్ధి. ౬౪౩

వక్త్రము=నోరు, భవత్పరిపంథులు=నీ శత్రువులు, బలవద్విరోధానన్ = బలవంతునితోడి విరోధముచే.

తా. కొడుకులతో సేవకులతో మంత్రులతో స్నేహితులతో నీకుఁ గీడు గలిగించు నీ దుష్టకార్యమును నీకు బోధించిన నీచుఁ డెవఁడు, వాఁడు నీచుఁడు గావుననే తాను జెడక నీవు చెడునట్లు చెప్పెను. ఉత్తముఁ డైనచోఁ బ్రత్యక్షము గనే నీతో విరోధించి యుండును. నీవు సుఖముగా నుండుట చూడలేక పోయి పడు మని యుపాయముచేసి యీ నెపమున నీకు మృత్యుదేవత నోరు చూపిం చెను. నిన్ను యుద్ధమున జయింప బలములేని నీ శత్రువులు నీ వీవిధముగ బల వంతునితో విరోధము కట్టుకొని చెడిపోవ నాలోచించినారు. అది నీవు తెలిసికో లేక యున్నావు. నీకు మేలు చెప్పువానివలె నెవఁడో దుష్టుఁడు నీవు చేయు పాప కార్యముతో నీవే నశింపఁ గోరుచున్నాఁడు.

శా. లేరా నీకు నమాత్యవర్యు? లిటు తెల్వింగ బాసి వర్తించు నిన్
గారా దంచు వచింపరా? హితముఁ బల్కంగ జూడరేన్ వారలే
లా రక్షోధిప? భూమి నింకఁ గల రే ప్రాణాన? దుర్మార్గసం
చారున్ భూపతి దిద్దనట్టిసచివుల్ చాకున్నఁ గీడౌఁ దుదిన్. ౬౪౪

తా. నీకు వేగులు లేనట్లు మంత్రులుకూడా లేరా యేమి? అట్లుండిన వారింకను జీవించియుండినఁ దెలిపిలేక నీవు చేయు నీపని సరిగాదని చెప్పలేదా. అట్లు నీమేలుకోరి చెప్పని మంత్రు లుండిన నేమి లాభము? లేకున్న నేమి కొఱఁత? వా రింకను బ్రదికియున్నారా? వక్రమార్గమునఁబోవు రాజును సరిదిద్దని మంత్రులు చచ్చుటే మేలు. వారు బ్రదికియుండినఁ గడపటఁ గీడే కలుగును.

మూఁడవపాదంబున ప్లుతయతి.

కం. జనపతి ప్రసన్నుఁ డైనను, మొనయును ధర్మార్థకామ ములు సచివులకున్
వినుము విపర్యయమునఁ బ్రజ, వనటం బడు మంత్రుల కవి వ్యర్థంబు
లగున్.

జనపతి = రాజు, ప్రసన్నుఁడైనను=సద్గుణవంతుఁ డయ్యేనేని-నిర్మలచిత్తుఁడైనయెడల, సచివులకున్=మంత్రులకు, విపర్యయమున = విపరీతమైనయెడల, అనఁగా రాజు నిర్మలచిత్తుఁడు కానియెడల, వనటంబడున్ = దుఃఖమొందును, అవి=ధర్మార్థకామములు.

తా. రాజు సుగుణసంపత్తి నిర్మలమైనమనస్సు గలవాఁ డయ్యేనేని మంత్రులు ధర్మార్థకామములు కలిగి ధర్మములు చేయుదురు. ధనము సంపాదింతురు. కామము ననుభవింతురు. రా జట్టివాఁడుగాకున్న, మంత్రులకు ధర్మార్థకామములు లేవు. జనులు దుఃఖపడుదురు.

తే. రాజమూలంబు విజయధ ర్మంబు లగుట, రక్షితవ్యుండు సర్వదా
రాజవరుఁడు
క్రూరుఁడవినీతుఁడును బ్రతి కూలుఁడైన, నృపతి యెట్టులు రాజ్యంబు
నేలఁగలఁడు.

విజయధర్మంబులు=గెలుపు, ధర్మము, రాజమూలము=రాజుకారణము-రక్షితవ్యుండు = రక్షింపఁబడయోగ్యుఁడు, అవినీతుఁడు = ఇంద్రియ జయము లేనివాఁడు, "వినయోహీంద్రియజయ" యని కామందకుఁడు.

తా. వేరు బాగుండిన నాకులు పూలు పండ్లు బాగుండునట్లు రాజు బాగుండిన విజయము ధర్మము ప్రజలకుఁ గలుగుచుండును. ఆకారణముచే సర్వవేళల రాజు రక్షింపఁబడఁదగినవాఁడు-అటుగాక రాజు క్రూరదండనము ఇంద్రియలోలత్వము జనవిరుద్ధతగలవాఁ డయ్యేనేని ప్రజల నెట్లు పరిపాలింపఁగలఁడు?

కం. క్రూరులు ప్రధాను లైనను, భూరమణునితోడఁ గూలి పోదురు కారున్
సారథి మందుం డైనను. వాగువములు వానితోడఁ బడు గుంతలలోన్.

తా. ఇఁక మంత్రులు క్రూరములైన యుపాయములు చెప్పువారైరా రాజుతోడఁ దాము నశింతురు. ఎట్లన్న సారథి బుద్ధిలేనివాఁడై గుఱ్ఱములఁ జక్క దిద్దుకొనలేనివాఁడు గుఱ్ఱములతోడఁ దాను గుంతలోఁబడును.

ఉ. పెక్కురుసాధువుల్ జగతిఁ•జెద్దయు ధర్మరతాత్ము లయ్యునున్
దక్కటివారిదోషమునఁ•దారు నశింతురు, బంధుయుక్తులై
నిక్కన భూవిరుద్ధమతి•నిష్ఠురుఁ డై పతి రాజ్యమేలినన్
నక్కలు గాచు మేఁక లన•నాశము బొందెడువారు లోకులున్. ౬౪౮

తా. అనేకులు సాధువులు లోకమునఁ దాము మిగుల ధర్మమం దాసక్తి గల మనస్సుగలవారై యట్టులే వర్తించుచున్నను ఇతరులుచేసిన పాపములచే వారును బంధువులతోడ నశింతురు. ఇది నిజము. భూజనులకు విరుద్ధమైన మనస్సు గలవాఁడై రాజు రాజ్య మేలెనేని నక్కలు రక్షించు మేఁకలవలె లోకులు రాజు చేతనే చెడుదురు. కాఁబట్టి రాజును సరియైనమార్గమం దుంచవలసినది మంత్రులకుఁ బ్రజలకువిధి. అట్లుండఁడేని వానిని దొలఁగించి మఱియొకని రాజుగాఁ జేయవలయును. ప్రజలకొఱకు రాజు గాని రాజు కొఱకు ప్రజలు గారు.

ఉ. నాయెడ నాకుఁ గాఁగ వ్యస•నంబు జనింపదు సుమ్ము కాకతా
లీయముగాఁగ వచ్చినబ•లిష్ఠపుఁ జేటున, కీవు మూర్ఖతన్
న్యాయముఁ దప్పి యింద్రియజ•యంబు గణింపక దుర్మనీష న
త్యాయతసేనతోఁ జెడెద•వంచుఁ దపించెదఁ ద్వన్నిమిత్తమై. ౬౪౯

నే నింతదూరము నిర్బంధముగాఁ జెప్పుటకుఁ గారణము నాకు రాఁగల కీఁడునకు వెఱచి యని తలఁచెదవేమో, అది సరిగా దనుచున్నాఁడు. కాకతాళీయము=ఆకస్మికముగ వచ్చినది, కాకి వ్రాలుటకు తాటిపండు పడుటకు సరిపోయినట్లు దుర్మనీషన్=చెడుబుద్ధితో, అత్యాయతసేనతో = విస్తారసేనతో, నీవు చేసిన పాపమునకు నీ వొకఁడవే పోవునట్లుండిన వ్యసనములేదు. విస్తారముగ సేనయంతయు నీ నిమిత్తముగఁ జచ్చెదరు. త్వన్నిమిత్తమై=నీకొఱకై.

తా. ఆకస్మికముగ నిర్నిమిత్తముగ నాకి చెడ్డకీడు గలిగెనని నేను దుఃఖింపలేదు. చెప్పినను దెలిసికొనలేక న్యాయమువదలి యింద్రియదాసుఁడవై కావుననే చెడుబుద్ధిగలవాఁడవై నీ వొకఁడవేకాక సర్వసైన్యముతోఁ జెడెదవే యని నీకై తపించెదను.

కం. ననుఁ జంపి రామచంద్రుఁడు, నిను వెంటనె చంపుఁ జుమ్ము•నిక్కముగా శ
త్రునిచేఁ దునుమంబడుటను, దనుజకులాధీశ నేను•ధన్యుఁడ నగుదున్. ౬౫౦

తా. నాకు రాఁగల మరణమునకై నేను శోకింపను అని తానుజెప్పిన మాటకుఁ గారణము చెప్పుచున్నాఁడు.

నన్ను రామచంద్రుఁడు చంపి వెంటనేనిన్నును జంపును. అది నిజము గావున పరమపాపాత్ముఁడవైన నీచేతఁ జచ్చుటకంటె నీ శత్రువై పరమపుణ్యాత్ముఁడైన రామునిచేఁ జచ్చితినేని ధన్యుఁడనగుదును.

విశ్వామిత్రయాగరక్షణము మొదలుకొని ఖరాదివధవఱకుఁ గల రామచంద్రుని యమానుషచరిత్రమువలన నీయన మనుష్యమాత్రుఁడుగాఁడు, భగవంతుఁడే యిట్లవతరించి యుండవలెను. లేకున్న విశ్వామిత్రయాగమున నన్నుఁ బరిభవించుట, అహల్యాశాపమోచనము, శివధనుర్భంగము, పరశురామ పరాభవము, వరసత్యా రక్షావ్రతము, రావణుతో సమానబలుఁడగు విరాధు వధించుట, ఖరాదులవధించుట, యివి మనుష్యసాధ్యములు కావు. భగవత్కృతములే యని నిశ్చయించుకొని రావణునిచేఁ జచ్చుటకంటె రామునిచే జచ్చుటే శ్రేయస్కరమని చెప్పుచున్నాఁడు.

"రామాదపిహి మర్తవ్యం, మర్తవ్యం రావణాదపి, ఉభయోరపిమర్తవ్యే, వరం రామా న్నరావణాత్" రామునిచేనైనఁ జావవలె. రావణుచేనైనఁ జావవలె. చావవలసినది యొకటి నిశ్చయమైయుండ రావణుచేతఁ జచ్చుటకంటె రామునిచేఁ జచ్చుటే మేలు, అను నృసింహపురాణోక్తి స్మరింపనగు.

ఉ. ఆరఘురాముకంటఁ బడి•నప్పుడె చచ్చినవాఁడ నను, నీ
వారమణిన్ హరించి హతుఁ•డయ్యెదు నమ్ముము బాంధవాళితో,
వారిజనేత్ర నెత్తికొని•వచ్చితి వేనియు నీవ దేడ నీ
యూ రది యేడ రాక్షసకు•లోత్తము లెక్కడ నేన దెక్కడన్. ౭౨౧

తా. నేను జెప్పినట్లు నీవు చేసిపోయిన నీకేల రామునివలన భయ మందువేమో? నీవుచెప్పిన వేషము వేసికొని యెప్పుడు పోదునో యప్పుడే యాయన యిది నా వంచన యని యెఱుఁగఁగలఁడు. వంచన యని దుష్టభావముతో వచ్చితి వని యెప్పుడు తెలిసికొనెనో యప్పుడే చంపక వదలఁడు. నేను పోవుటే తరువాయి చచ్చుటే నిజము. ఆయన కన్నులకుఁ గనఁబడువఱకే నాజీవితము. ఇట్లు నే నొకఁడనే చచ్చెదను. నీవో సీతను హరించుకొనిపోయి బంధువులతోడఁ జచ్చెదవు. నమ్ముము. నన్నుఁ జంపించి నీవు బ్రదుకుట కల్ల. సీతాదేవిని కొనిపోయితివా నీ వెక్కడ నీ యూరెక్కడ రాక్షసశ్రేష్ఠులెక్కడ, నే నెక్కడ అందఱున్ని గతులఁ బోవలసినవారే.

వసంతతిలక. నీమేలు గోరి యిటు•నేను హితంబుఁ బల్కన్
నామాట నీ వెద న•నాదృతిఁ జేసె దయ్యో
యే మందు రావణ సు•హృజ్జనపథ్యవాక్యం
బేమాడ్కి మృత్యువశుఁ•డేర్పడ నాలకించున్.   ౬౩౨

అనాదృతి=అనాదరణము, సుహృజ్జన=మిత్రులయొక్క, పథ్యవాక్యంబు= మేలుకలిగించుమాటను, మృత్యువశుఁడు = మృత్యుదేవతకుఁ జిక్కినవాఁడు, ఆలకించున్ = వినును.

వసంతతిలక = త భ జ జ గ గ గణములు. ఎనిమిదింట యతి.

తా. నీమేలుగోరి రావణా నీకు హితమైనదాని బోధింపఁగా నామాట నీ వలక్ష్యముచేసెదవు. అయ్యో నిన్ను నేనేమనఁగలను ? మృత్యువునకు వశపడి చావనుండువాఁడు మిత్రులుచెప్పెడు పథ్యవాక్యములు వినఁగలఁడా ?

౪౨వ సర్గము.

చ. అని యసురేశ్వరుం గని భ•యంబునఁ బోదము లెమ్ము రావణా
ధనురసిబాణపాణి వసు•ధాతనయాపతి మద్వధోద్యమున్
గనుఁగొన నిట్టనిల్చిన ది•గాలునఁ జావఁ గలాఁడ, రామచం
ద్రుని నని దాఁకియు న్నసుల•తో మరలం గలవాఁడు గల్గునే.   ౬౩౩

భయంబునన్ = చంపునను భీతిచేత, ధనురసిబాణపాణి = విల్లు, కత్తి, బాణములు చేతియందుఁగలవాఁడు, మద్వధోద్యమున్ = నన్నుఁజంపఁ బ్రయత్నించువానిని, దిగాలున = నివ్వెరతో, అనిన్ = యుద్ధమందు, అసులతోన్ = ప్రాణములతో.

తా. అని రావణాసురునిఁ జూచి యాలసించిన నిపుడే చంపునను భయముచే రావణా పోదములెమ్ము. విల్లు బాణములు కత్తి చేతధరించిన రాముని నన్నుఁ జంపఁ బూనినవానిఁ జూడఁగనే దిగులపడి నిలుచుండినవాఁడను నిలుచుండినట్లే చావఁగలను. నన్నుఁజంపుట కాయనదర్శనమే చాలును. వాస్తవమిట్లుండ యుద్ధమందు రామచంద్రుని దాఁకియు నూపిరితో మరలి వచ్చువాఁడున్నాఁడా ?

తే. దండధరదండమున నిహ•తుండ వైన, నీకు నాకునుసరిపోయె•నేస్తమిచటఁ
జేటుకాలంబునకుఁ దగు•చెనఁటిబుద్ధిఁ,జేసి చెడిపోవు నిన్నేమి•చేయవచ్చు.

దండధర = యముని, దండమున = దండముచే, నిహతుండవు=కొట్టఁబడినవాఁడవు, నేస్తము = స్నేహము.

తా. యమదండముచేఁ గొట్టఁబడినవారమగుట నీకును నాకును స్నేహము సరిగానే కుదిరినది. చెడిపోవుకాలము వచ్చుటఁజేసి చెడుబుద్ధిగల నిన్నేమి చేయ వచ్చును. చచ్చుటకే సిద్ధముగానుండు నీకంతకుమించిన దండన మెవఁడేమి చేయఁగలఁడు ?

తే. నాయనా యిదెపోవుచు•న్నాఁడ నీకు, స్వస్తియగుఁగాత మనినను• సంప్రహృష్ట
చిత్తుఁడై పల్కె రాక్షస•శేఖరుండు, దనదుకౌఁగిటఁజేర్చి యా•తనిని దమిని.

సంప్రహృష్టచిత్తుఁడై=సంతోషించినమనస్సుగలవాఁడై, తమిని=ప్రేమతో.

తా. రావణా నీవు చెప్పినట్లు నేను ముందు నిదిగోఁ బోవుచున్నాను. నీకు మేలగునుగాక! యని చెప్పఁగా రావణుఁడు సంతోషించి ప్రేమతో నతనిఁ గౌఁగిలించెను.

శా. సైరా యిట్టులు మాటలాడ వలదా•శౌండీర్యయుక్తంబుగా
నారం జూచిన మద్వచస్సరణిగా•హా యిప్డు డై నీవు వో
మారీచుండవు పూర్వ మెవ్వండవొ,మా•మారీచుఁ డట్లాడునే,
యారోహింపుము రత్నభూషితమదీ•యస్యందనంబునన్ వెసన్. ౬౨౬

సైరా=అంగీకారమునుసూచించు శ్లాఘావాక్యము ప్రశంసార్థకము. శౌండీర్యయుక్తంబుగాన్= వీర్యముతోఁగూడినట్లు, శౌండీరభావము, శౌండీర్యము, వీర్యమువలె, "శౌండీరస్త్యాగివీరయోః" నిఘంటు, మద్వచఃసరణిగాన్ = నా మాటలవిధముగ, హా = ప్రశంసార్థకము, ఆరోహింపుము = ఎక్కుము, రత్నభూషిత = రత్నములచే నలంకరింపఁబడిన, మదీయ = నాయొక్క, స్యందనంబున్ = రథమును, వెసన్ = త్వరగా.

తా. సైరామారీచా!! పౌరుషముతోఁగూడినమాట లిట్లుగదా మాటలాడవలె. నామాటల ననుకరించియుండునది యిదిగదా. ఇప్పుడు నీవు నిజమైన మారీచుఁడవు. పూర్వమెవ్వఁడవో మా మారీచుఁడావిధముగఁ బిఱికిబంటువలె మాటలాడునా? రత్నములచే నలంకరింపఁబడిన నారథ మెక్కుము. త్వరగా నెక్కుము. పోదము.

—• రావణ మారీచులు పంచవటికిఁ బ్రయాణ మగుట •—

ఉ. వచ్చెద నేను దోన, యట•వచ్చి ధరాసుత మోసగించి నీ
యిచ్చను బొమ్ము, నేనును మ•హీసుత యొంటిగ నుండ బల్మిమైఁ
జెచ్చెర సంగ్రహించికొని•చేరెద లంక, నటంచుఁ దద్రథం
బచ్చలపాది యెక్కి చనె•నాశ్రమమండలి దాఁటి చయ్యనన్. ౬౨౭

తోన = తోడన, నీవెంట, బల్మిమై = బలాత్కారముగ, చలపాది = మాత్సర్యస్వభావముగలవాఁడు.

తా. నేను నీతోడనేవచ్చెదను. అచ్చటికివచ్చి జానకిని మోసగించి నీయిష్టము వచ్చినట్లు పొమ్ము. నేను నొంటరిగానుండు సీతను బలాత్కారమున గ్రహించి లంకకుఁ బోయెదను. అని యామచ్చరి యారథమెక్కి యా యాశ్రమప్రదేశము త్వరగా దాఁటిపోయెను.

చ. చని చని రాక్షసేశ్వరుఁడు • శైలసరిద్వనభూరిరాష్ట్రప
త్తనసగరంబులం గడచి•దండకలో రఘురామునాశ్రమం
బును గని తేరు డిగ్గి కర•మున్ దనకేలఁ గదించి మిత్రుతో
ననియె నరంటిచెట్లు గల•యద్దియె రామునివాస మోసఖా. ౬౨౮

చనిచని = పోయిపోయి, దూరప్రదేశగమనము కావున ద్విరుక్తి, శైల, సరిత్, వన, భూరిరాష్ట్ర. పత్తన, నగరంబులన్ = కొండలను, నదులను, అడవులను, పెద్దరాష్ట్రములను, పట్టనములను, నగరములను, కరమునన్ = మారీచుని చేతిని-నగరము=క్రీడార్థము వృక్షములు, నగ (పర్వతములు) ములుగలది నగరము. పర్వతసమానములైన రాజగృహములుగలది నగరము. నగరీ యని రూపాంతరము గలదు. వర్తకులు దీనింగుఱించి వత్తురు గనుక పత్తనము—పట్టనము, ఈభేదము ఱిశ్లోకములవలనఁ దెలియనగు.

గ్రామశ్చ నగరంచైవ పట్టనం ఖర్వటం పురం। ఖేటకం కుసుమంచైవ। శిబిరం రాజవాసికం, సేనాముఖ మితిత్యేవం దశధాకీర్తితం బుధైః॥ విప్రాణాంచ సభృత్యానాం వాసో గ్రామ ఇతీరితః। సఏవ విప్రై రాకీర్ణ స్త్వగ్రహార ఇతి స్మృతః॥ కుటుంబిభేదై రేకోనత్రింశద్భిశ్చ సమన్వితః। అనేకనారీసంబద్ధం నానాశిల్పజనైర్వృతం. క్రయవిక్రయకై కీర్ణం సర్వదేవైస్సమన్వితం. నగరం త్వితి విఖ్యాతం పట్టనం శృణుసాంప్రతం, ద్వీపాంతరాగత ద్రవ్య క్రయవిక్రయకైర్యుతం, పట్టనం త్వభిధీరే స్యాత్తయోర్మిశ్రంతు ఖర్వటం, క్రయవిక్రయ కైర్యుక్తం నానాజాతి సమన్వితం; తంతువాయ సమాయుక్తం తత్పురం త్వితి కథ్యతే, ఏతైరధిష్ఠితం యత్తత్ ఖేటకం పరికీర్తితం। శేషామే కాంతరేష్వేవ వాసః కుసుమముచ్యతే॥ వాస్తుశాస్త్రము.

తా. ఇట్లు పోయిపోయి రావణుఁడు కొండలను, నదులను వనములను రాష్ట్రములను, పత్తనములను నగరములను దాఁటి దండకయందుండు రామచంద్రుని యాశ్రమముఁజూచి తేరు దిగి మారీచునిచేతిని తనచేతఁ బట్టుకొని, మిత్రమా ! యదిగో నరఁటిచెట్లుగలదీ రాముని నివాసభూమి.

—♦ మారీచుండు మాయామృగం బగుట ♦—

సీ. మనము వచ్చినయట్టి♦పనిని గా నిమ్మన, ననఘమణీద్ధశృం♦గాగ్రములును
దెలుపు నలుపును గల♦లలితముఖంబును, గెందమ్మికల్వడా♦లంద మైన
యాస్యంబు నింద్రనీ♦లాభశ్రవణములు,కించిదభ్యున్నత♦గ్రీవ మొనరి
నీలదళాధరం♦బోలఁ గుందేందువ, జ్రాభంబు నుదరంబు♦నబ్జ కేస
తే. రములఁ బోలెడివీఁపు పా♦ర్శ్వము మధూక
కాంతి వైడూర్యనిభఖుర♦గణము సుతను
జంఘలును గల్గి వాసవ♦చాపతుల్య
మూర్ధ్వపుచ్ఛంబు మెఱుఁగుల♦యొప్పు గలిగి. ౬౨౯

అనఘమణి=గొప్పరత్నమైన యింద్రనీలములవలె, ఆద్ధ = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, శృంగ + అగ్రములు=కొమ్ములకొనలు, లలితముఖము = ముద్దు మోము, కెందమ్మి=ఎఱ్ఱతామర, కల్వడాలు=కలువకాంతి, ఆస్యంబు = ముఖము లోని పైభాగము, ఇంద్రనీలాభ = ఇంద్రనీలముల కాంతిగల, శ్రవణములు= చెవులు, కించిత్=కొంచెముగా, అభ్యున్నత=ఎత్తైన, గ్రీవము=మెడ, నీలదళా ధరంబు=ఇంద్రనీలములతునుకలవంటి పెదవి,కుందేందువజ్రాభంబు=మొల్లలు, చంద్రుఁడు, వజ్రము, వీనివంటిదగు, ఉదరంబు = కడుపు, అబ్జకేసరములు = తామరలయందలి యకరువులు, మధూకకాంతి = ఇప్పపూవువంటి రంగుగలది, పార్శ్వము=ప్రక్క ఒక్కప్రక్కయే యిట్లుండునది. రెండవప్రక్క వసిఁడివెండి జిగుల్ మీఱు ప్రక్కలని. ౬౬౯ పద్యంబునఁగలదు. వైడూర్యనిభ = వైడూర్య ములతో సమానమైన, ఖురగణము = గిట్టలసమూహము, సుతనుజంఘలు = అందమై సన్ననై నపిక్కలు, వాసవచాపతుల్యము = ఇంద్రధనుస్సుతో సమా నము అనఁగా ననేకవర్ణములుగలది. ఊర్ధ్వపుచ్ఛము = తోఁక పైభాగము. పై పద్యముతో నన్వయము.

తా. మన మేమి పనికై వచ్చితిమో యాపనిచేయు మని రావణుఁడు చెప్పఁగా నింద్రనీలమణులకాంతిగల కొనకొమ్ములును తెలుపు నలుపు గల యందమైన ముఖమును, ఎఱ్ఱతామర-కల్వరంగుగల ముఖము, ఇంద్రనీలముల వంటి చెవులు, కొంచె మెత్తైన మెడ, నీలముల పలుకులవంటి పెదవి, మొల్లలు చంద్రుఁడు వజ్రమువలెఁ దెల్లనైన కడుపు, తామరలయందలి యకరులవంటి వీఁపు, ఇప్పపూవులవంటి ప్రక్క, వైడూర్యములవంటి గిట్టలు, సన్నని పిక్కలు, ఇంద్రధనుస్సువలెఁ బలు రంగులుగల తోఁకపై భాగముయొక్క మెఱుపులుగలిగి.

కం. నిమిషంబున మారీచుఁడు, రమణీయంబై నహరిణ♦రాజం బగుచున్
గ్రమముగ దిరుగుచు రామా, శ్రమమున్ వెలిఁగించె నాయ♦
రణ్యమునందున్.

హరిణరాజము=శ్రేష్ఠమైన జింక.

తా. నిమిషములో మారీచుఁడు శ్రేష్ఠమైన జింకయై క్రమముగాఁ దిరుగుచు నాయరణ్యమునందు రాముని తపోవనమును బ్రకాశింపఁజేసెను.

ఉ. జానకి బేలుపుచ్చ దనుజప్రవరుం డట లేఁజిగుళ్ళలన్
మానుగఁ ద్రుంచు, లేఁగసవునం జరియించు, గ్రసించు వెండి రం
భాలవగేహకంబుల నమందగతిన్ విహరించుఁ, దన్ను న
బ్జానన చూడఁగల్గుతలమందు యథామతి సంచరించెడున్. ౬౬౧

బేలుపుచ్చన్ = మోసగింప, లేఁగసవునన్ = లేఁతపచ్చికయందు, గ్రసించు=తిను, రంభానవగేహకంబులన్ = అరఁటిచెట్లచేఁ జేయఁబడిన క్రొత్తకల్పిత గృహములందు, అమందగతిన్ = వడిగా, యథామతి = మనస్సునకువచ్చిన చొప్పున.

తా. జానకీదేవిని మోసగించుటకై యారాక్షసుఁడు లేఁతచిగుళ్ళను ద్రుంచుచు లేఁతపచ్చికపట్టుల సంచరించును. దానిని గొఱికి తినును. అరఁటి చెట్లతోఁ గల్పింపఁబడిన క్రొత్తయిండ్లయందు వడివడిగాఁ దిరుగును. ఎచ్చటఁ దిరిగిన సీత తన్నుఁ జూడఁగలదో యచ్చట నిచ్చకొలఁదిఁ దిరుగును.

కం. పఱచున్ దవ్వుగఁ బచ్చికఁ, గఱచున్ మృగయూథములనుఁ గలయున్ ధ్వనికిన్
వెఱచుం జను మరలున్ వా, తెఱచుం బన్నుండు కొన్ని తెరువులయందున్.

పఱచున్=పరువెత్తును, వా=నోరు, పన్నుండున్=పండుకొనును.

తా. దూరముగఁ బరువెత్తును. పచ్చికకొఱుకును. ఇతరములయిన జింకల గుంపులలోఁ గలయును. చప్పుడైన నులికిపడును. పోవును, మరల వెనుకకు వచ్చును. ఆవలించినట్లు నోరుతెఱచును, కొన్నిమార్గములందుఁ బండుకొనును.

కం. ఆశ్రమము జేర వచ్చున్, మైశ్రమము హరించునట్లు మహిఁ బచ్చికపై
విశ్రమ మొనరఁ బరుండు గతశ్రమ మైనట్లు లేచి తటుకునఁ బోవున్.

తా. ఆశ్రమసమీపమునకు వచ్చును. దేహముబడలికఁ బాపుకొను దాని వలె భూమిమీఁదఁ బచ్చికపై కొంచెముసేపు పండుకొనును. బడలిక తీరిన దానివలె లేచి తటాలునఁ బోవును.

కం. పలురంగుల మెయిబిందులు, తళుకొత్త చివాలటంచుఁ దాఁటున్ దోఁటన్
నిలుచుం దరలున్ మరలుం, దొలఁగున్ మలఁగున్ హొరంగు దోరము గాఁగన్.

తా. పెక్కువిధములయిన రంగులుగల దేహమునందలి చుక్కలు తళుక్కనునట్లు చివాలున దాఁటును. తోఁటయందు నిలుచును. మరల బయలుదేఱి

పోవును. కొంచెముసేపు దూరముగఁ దొలఁగిపోవును. దేహకాంతి యతిశయించునట్లు మరలును.

ఉ. మందలనుండి వచ్చు నవ•మండలచిత్రగతిం జరించు నా
సుందరి చూడ నిట్టులు•చూచును నిట్లు చరింపఁ గానపం
బందలియన్యజంతుచయ•మాదట డాసియు మూరుకొంచు వే
చిందరవంద లై భయము•చేఁ బఱచున్ దశదిక్తటంబులన్. ౬౬॥

మండలచిత్రగతిన్ = గుండ్రము గుండ్రముగా వింతవిధముగ, అన్యజంతుచయము=ఇతర జంతుసమూహము, ఆదటన్=ప్రేమతో, మూరుకొంచున్=వాసనచూచుచు, చిందఱవందలై =చెల్లాచెదురై, పఱచున్ = పరువెత్తును, దశదిక్తటంబులన్=పదిదిక్కులయందలి ప్రదేశములను.

తా. మృగములగుంపులతోడఁబోయి మరలివచ్చును. క్రొత్తగా మండలాకారముగా గావా తిరిగినట్లు తిరుగును. సీతను జూడనివిధముగ నీప్రక్క నాప్రక్క చూచును. ఈప్రకార మడవిలోఁ దిరుగుచుండఁగా తక్కిన మృగములు నిజమైనమృగ మని సమీపించి వాసన చూచి భయపడి చెదఱిపోయి భయముచే దిక్కుదిక్కులకుఁ బరువెత్తును. వాసనచే వాస్తవము తెలిసికొనుశక్తి మృగములకుఁగలదు.

కం. మృగవధరతుఁ డయ్యును నా,మృగలోచన మోసగింప•స్పృశియించును ద
న్మృగముల మఱఁ గిడుచును నై,జగుణముఁ దత్కాలమంద • జానకి
నెమ్మిన్.

మృగవధరతుఁడ=మృగములఁ జంపుటయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడు, మృగలోచనన్ = జింకకన్నులవంటి కన్నులుగల సీతను-నైజగుణము = స్వభావగుణము, మఱఁగిడుచును=దాఁచుచు.

తా. మృగములఁ జంపుటయందు నాసక్తిగలవాఁడయ్యును సీతాదేవి యిది నిజమైన జింక యని తలఁచునుగాక యని యవి సమీపమునకు వచ్చినను దన స్వభావము దాఁచి వానిని నూరక స్పృశించునేకాని చంపఁడు. ఇట్లది తిరుగుచున్న కాలమందే జానకి సంతోషముతో.

—• ౪౩-వ సర్గము. జానకి మాయామృగంబును జూచుట •—

కం. కుసుమాపచయక్రీడా,లసమాన యశోకచూత•లాలితసుమనో
విసరంబులఁ గోయుచునా,యసమానమృగంబుఁ గాంచి•యబ్బురపోయెన్.

కుసుమాపచయ = పూలుగోయు, క్రీడా = ఆటచే, లసమాన=ప్రకాశించునది, అశోక+చూత+లాలిత + సుమనో + విసరంబులన్ = అశోకవనములయు

మామిళ్ళయు కోమలమైన పూలసమూహంబులను - దీనివలన నిది వసంత ఋతువని యేర్పడెను.

తా. పూలుకోయు క్రీడచేఁ బ్రకాశించుచు అశోకములందలి మామిళ్ళ యందలి పూలుగోయుచు నా యీడులేని జింకను జూచి యాశ్చర్యపడెను.

తే. హారిదంతోష్ఠి విస్మయ•హసితనేత్ర
స్నేహపూర్వంబుగాఁ జూచెఁ • జిత్రమృగము
మదిరలోచన తనుఁ జూచి • ముదము గొనెడి
కొలఁది నదియును వింతవే•డ్కల నొనర్చు. ౬౬౮

హారి=మనోహరమైన, దంతోష్ఠి=దంతములు పెదవులు గలది, విస్మయ= ఆశ్చర్యముచే, హసిత=నవ్వుచున్న, నేత్ర = కన్నులుగలది, మదిరలోచన = ఆనందముగలిగించు చూపులుగలది.

తా. మనోహరమైన దంతములు, పెదవులు గలిగి ఆశ్చర్యముచే నవ్వుచున్న కన్నులుగలదై వింతజింకను ప్రేమతోఁ జూచెను. సీతాదేవి తన్నుఁజూచి సంతోషించుకొలఁది నదియును వింతవింత వేడుకలు సేయును.

తే. పసిఁడివెండిజిగుల్‌మీఱు•ప్రక్కలమరఁ, గానవెలిఁగించుచిత్రమృ•గంబుఁ గాంచి
రండు రండనిసతిపిల్చెఁ•బ్రాణనాథు,సంభృతాయుధు లక్ష్మణు•సత్వరముగ.

జిగుల్ = కాంతులు, సంభృతాయుధున్ = ధరింపఁబడిన యాయుధము గలవానిని, ఇట్లు చెప్పుటచే నాయుధములతోడ రండని, సీత పిలిచె నని యూహింపఁదగును.

తా. వెండిబంగారు కాంతులుగల ప్రక్క లొప్పుచు నడవినిఁ బ్రకాశింపఁ జేయుచున్న వింతజింకను జూచి సీత తనభర్తను రామచంద్రుని, ఆయుధధరుఁడైన లక్ష్మణు రండురండని పిలిచెను.

శా. చేర న్వచ్చి సుమిత్రపట్టి కని యా•జింకం గడున్ శంకచే
శ్రీరాముం గని యిట్లు వాకొనియె, మా•రీచాసురుం డేతదా
కారం బూని మునీశపాళి మృగయా•కాంక్షాగతోర్వీశులన్
గ్రూరుం డై వధియించు నీయడవిఁ గా•కుత్స్థాన్వయగ్రామణీ. ౬౭౦

ఏతదాకారంబు = ఇటువంటి రూపమును, మునీశపాళిన్ = మునీశ్వరుల సమూహమును, మృగయా=వేఁటయందలి, కాంక్ష=కోరికచే, ఆగత =వచ్చిన, ఉర్వీశులన్=రాజులను, కాకుత్స్థాన్వయగ్రామణీ = కకుత్స్థునివంశమునఁ బుట్టిన వారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, వాకొనియెను=చెప్పెను.

తా. దగ్గఱకు వచ్చి లక్ష్మణుఁడు దానిని జూచి సందేహించి శ్రీరాములతో నిట్లు చెప్పెను. రఘూత్తమా! మారీచుఁడను రాక్షసుఁ డిటువంటి యాకారమును బూని మునీశ్వరులను వేఁటకై వచ్చిన రాజులను క్రూరుఁడై వధించుచుండును.

కం. మాయావి యల్ల యసురుఁడె, మాయామృగరూప మెత్తి • మలయును గంధ
ర్వాయతపురి యట్టిది యీ, కాయము నిక్కంబు గాదు • కంజదళాక్షా. ౬౭

మాయావి=మాయగలవాఁడు,-కల యను నర్థమున విన్ ప్రత్యయము వచ్చును. అస్మాయా మేధాస్రజో వినిః పాణిని. 5, 2, 121. మాయావి- మేధావి- స్రగ్వి—తేజస్వి—మలయును = తిరుగును, గంధర్వాయతపురి = విశాలమైన గంధర్వనగరము- ఆశ్చర్యముగఁ గనఁబడి క్షణములో నశించెడి మేఘాకారము గంధర్వనగర మనఁబడును.మాయామృగరూపము=అద్భుతమైన యోగశక్తిచేఁ గల్పించుకొనిన జింకరూపము.

తా. యోగశక్తిగల యా రాక్షసుఁడే తన యద్భుతయోగశక్తిచే జింక వలెనై తిరుగుచుండును. ఈ యాకారము గంధర్వనగరము వంటిది, నిజము కాదు. నిజమైన జింక యెట్లుపయోగపడునో యిది యట్టు లుపయోగపడదు.

—• సీత మాయామృగంబును బట్టి తెమ్మని కోరుట •—

ఉ. కంటిమె వింటిమే కనక • కాంతిమణీమయ మౌమృగంబు, నా
కంటికిఁ జూడ మాయ యనఁ • గా, శుచిహాసిని భర్తఁ జేరి వా
ల్గంటి మఱంది నాఁగి నిజ • కాంతునితో మృగచర్మమందు లో
నంటినమక్కువం బలికెఁ • బ్రాణధవా! విను మాస గొల్పెడిన్. ౬౮

కనకకాంతిమణీమయము = బంగారుకాంతియు మణులకాంతులచే నిండి యుండునదియు, మాయ=వంచన,శుచిహాసిని=పరిశుద్ధమైన నవ్వుగలది. ఆఁగి= అడ్డగించి.

తా. బంగారువన్నె కలదియు నవరత్నముల కాంతులుగల చుక్కలు నవయవములు గలదియు నగు జింక యిన్నిసంవత్సరము లడవులలోఁ దిరిగినను మనము చూచితిమా, లేక శాస్త్రములు-లోకులు చెప్పఁగా వింటిమా ? లేదు. కావున నిది మోసపువేషము అని చెప్పుచుండఁగా లక్ష్మణుని నిలిపి, చిఱునవ్వుతో భర్తయొద్దకుఁబోయి యావాలుఁగంటి మృగచర్మమందు మనస్సున గలిగిన ప్రేమచే నిట్లనెను. ప్రాణేశ్వరా! వినుము. ఇది యాశ గలిగించుచున్నది.

ఉ. దాని మహాభుజా! లఘువి • ధంబునఁ బట్టుము, కేళి కౌను, నీ
కానసమందుఁ జూడమె మృ • గంబుల భల్లుకకిన్నరాళులన్

వానరచామరంబులను•వానికి నీతనుశోభగల్గినే ?
కానము దీనితుల్య మగు•కాంతమృగంబు నిజంబు వల్లభా. ౬౩౩

మహాభుజా=గొప్పభుజములు గలవాఁడా, ఇంత పెద్దచేతులు బలము గల వాఁడవు. ఈ జింకను బట్టలేవా యని భావము. లఘువిధంబున = సునాయాసముగ, కేశికిన్=ఆటకు, భల్లుక=ఎలుఁగులయు, కిన్నర=కిన్నరపక్షులయు, ఆళులన్=వరుసలను, వానర=క్రోఁతులను, చామరంబులన్ = చమరమృగంబులను, తనుశోభ = దేహకాంతి, కాంతమృగంబు = మనోహరమైన జింక, వల్లభా = ప్రియుఁడా, అనుటచే నాయందుఁ బ్రీతియుండిన దీనిని బట్టి తెమ్మని భావము.

తా. వల్లభా, మహాబాహూ, దీనిని సులభోపాయముగఁ బట్టుము. నే నడిగితి నని ప్రయాసపడవలదు. నీ కేల యిది యందురా ఆడుకొన నుపయోగించును. ఈ యడవియందు మనమెన్ని యెలుఁగుగొడ్లను, చమరమృగములను, క్రోఁతులను; కిన్నరములను చూడలేదు. దీని దేహకాంతి దేనికైనఁగలదా ? ఇంత వింతయైన కాంతిగల మృగము మనము చూడలేదుగదా.

ఉ. జింకలు లేవె లోకమునఁ•జిత్రమృగంబుల నెన్ని చూడ, మీ
వొంకపువన్నెయుం బనవు•పోఁడిమి కంటిమె దీనియందు ? న
ల్వంకల మేనికాంతులు ద•ళంబుగఁ జల్లుచుఁ గానలోన నే
ణాంకునిఁబోలి యున్నది ప్రి•యా! దయ దానిని బట్టి తేఁగదే. ౬౩౪

ఏణాంకునిన్=చంద్రుని.

తా. లోకములో నెన్ని జింకలు లేవు. వింతమృగంబు లెన్నిలేవు. వానినెల్ల మనము చూడలేదా. ఈయందమైన వన్నె జనపుపొందిక దీనియందైనఁ గంటిమా? దీనిని జూడుఁడు. నాలుగుప్రక్కలఁ దన దేహకాంతులు దట్టముగఁ జల్లుచు చంద్రునివలె నున్నది. నాయందు దయయుంచి దానిని బట్టుకొని రమ్ము.

తే. ఔర రూపంబు బళిబళీ•యరరె లక్ష్మి,స్వరముసంపద బళిర ప్ర•శస్తమనఘ
మద్భుతం బైనయీలేడి•ప్రాణనాథ, లాగుచున్నది నామది•బాగుగాను.

తా. ఆహా ! యేమి దీనియందము. ఔరా! దీనికాంతిసంపద. బలే! దీని స్వరమాధుర్యము, ప్రశస్తము, నిర్దుష్టము అయిన యీజింక ప్రాణేశ్వరా ! నా మనస్సును బాగుగా లాగుచున్నది.

ఉ. జీవముతోడఁ బట్టుపడఁ•జిత్రము గల్గునె దీనికంటె నొం
డావలఁ, గాననస్థితి స•మాప్తము చెందఁ బురంబుఁ జేర మో
దావహభూషణం బగుచు•నంతిపురంబు నలంకరింపదే
భావనచేసి చూడుము నృ•పాలశిరోమణి! మద్వచస్స్థితుల్. ౬౩౬

కాననస్థితి = అడవులయందు దునికి, మోదావహభూషణంబు = సంతోషకరమైన యాభరణము, అంతిపురము=అంతఃపురము, మత్+వచన్+స్థితుల్ = నామాటలయొక్క విధము.

తా. ఈ మృగము ప్రాణముతోఁ బట్టువడెనా యింతకంటెఁ జిత్రమైనది మఱియొకటి యేది యున్నది? మన వనవాసకాలము పూర్తికాఁగా మనము పురమునకుఁ బోయినపుడు మనయంతఃపురమునం దిది యొకభూషణమై దానిని సింగారింపదా ? రాజచూడామణీ ! నేను జెప్పినది నిజమగునో కాదో యాలోచింపుము.

కం. భరతునకున్ మీకును నా, కరయుము మాయత్తలకును•వ్యక్తంబుగ నీ
హరిణము విస్మయజనకము, పురుషోత్తమ దీనిభంగి•బుద్ధిం గనుమీ. ౭౨౪

తా. దీనిని జూచి సంతోషించు దానను నే నొకతనే కాను. భరతునకు, తక్కిన మీతమ్ములకు, నాకు మాయత్తలకును, స్పష్టంబుగ నీజింక యాశ్చర్యము కలిగించును. పురుషశ్రేష్ఠా! దీనిని విచారింపుము.

తే. ప్రాణములతోడ నియ్యది•పట్టువడక, పోయినను దీని చర్మ మ•మేయముదముఁ
గూర్చుఁ బచ్చికబ్రుసిమీఁదఁ•బర్చి దీనిఁ, గోర్కి చేసెద నీతోడఁ•గూరుచుండ.

•అమేయముదము=అపరిమితసంతోషము, పచ్చికబ్రుసిమీఁద=గడ్డియాసనముమీఁద. "వ్రతీనా మాసనం బ్రుసి" అమరకోశము.

తా. ఒకవేళ నిది ప్రాణముతోఁ బట్టువడక పోయినను దీని చర్మమైనను నపరిమితానందము గలిగించును. కావున లేఁబచ్చికతోఁ జేయఁబడిన దర్భాసనముపై దీనిని బఱచి నీతోడఁ గూర్చుండఁ గోరుచున్నాను.

చ. అది యిది లేదు గావలయు•నంచుఁ బతిన్ వ్యథపెట్టు టెంతయున్
సువతికిఁ గ్రూరమైనపని•సుమ్ము, మదాశయ మిద్ది, యైన ని
య్యది తనమేనికాంతిఁ గడు•నచ్చెరువున్ ఘటియించె నా కనన్
విదితపరాక్రముండ మృగ•విస్మయకారణవర్ణ శృంగముల్. ౭౨౫

మదాశయము=నాయభిప్రాయము, విదితపరాక్రముండు=ప్రసిద్ధికెక్కిన శౌర్యముగలవాఁడు, మృగ = జింకయొక్క, విస్మయకారణ = ఆశ్చర్యమునకు హేతువైన, వర్ణ=వన్నెగల, శృంగముల్=కొమ్ములు.

తా. ప్రాణేశ్వరా! నాకది లేదు ఇది లేదు. అది కావలె నిది కావలె నని (కైకవలె) స్త్రీలు భర్తను సంకటపెట్టుట మిక్కిలి క్రూరమైనపని సుమీ. ఇది తగినది కాదని నాయభిప్రాయము. ఆకారణముచే నేనేదియు మిమ్మడిగినదానఁ

గాను. అట్టైన నిప్పుడుమాత్ర మిదికావలె నని యేల కోరెదవందువా? దీని దేహ కాంతి నాకు మిక్కిలి యాశ్చర్యమును గలిగించెను, అం(డః ధానముగాన నిబ్బరించు కొనలేకయును, ఇది మీకు సులభసాధ్య మగుటను, ఊరికిఁబోయినపుడు ఇన్నా ళ్ళడవులలో నుంటిరే-ఏమి వింతవస్తువు తెచ్చితి వని నాచెల్లెండ్రు స్నేహితు రాండ్రడుగుదురేమో యనియు దీనిని గోరితిని. (సముచ్చయ మీ యర్థముల స్ఫురింపఁజేయుచున్నది.) ముందు మించి నోరు జాఱెను. క్షమింపుఁడు అని సీతాదేవి చెప్పఁగా ప్రసిద్ధికెక్కిన పరాక్రమముగల రామచంద్రమూర్తి యా జింకయొక్క యాశ్చర్యకరమైన కొమ్ములు.

కం. కాంచనరోమంబులు ర,త్నాంచితశృంగములు నీర•జాప్తప్రభయున్
మించిననక్షత్రంబుల,సంచును వెర గొల్ప మిగుల•సమ్మదపరుఁ డై. ౮౫౦

కాంచనరోమంబులు=బంగారువన్నెగల వెంట్రుకలు, రత్నాంచితశృంగ ములు=రత్నములవలెఁ బ్రకాశించుకొమ్ములు, నీరజాప్తప్రభయున్=సూర్యుని కాంతియు, వెర=ఆశ్చర్యము, సమ్మదపరుఁడై=సంతోషించినవాఁడై.

తా. బంగారువన్నె వెంట్రుకలు, రత్నకాంతులుగల కొమ్ములు సూర్యుని కాంతియు నక్షత్రములవంటిచుక్కలు మిగుల నాశ్చర్యము గలిగింప సంతోషిం చినవాఁడై.

—• శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు సమాధానముఁ జెప్పుట •—

కం. సీతావాక్యము విని మృగ, రీతిం గని యాసపడుచు • శ్రీరఘుపతి భూ
జాతాప్రచోదితుఁడై, భ్రాతం గని యిట్టు లనియెఁ•బరమముదమునన్. ౮౫౧

'భూజాతాప్రచోదితుండై = సీతచేఁ బ్రేరింపఁబడినవాఁడై, భ్రాతన్ = తమ్ముఁడగు లక్ష్మణుని-మీఁదిపద్యమునందలి 'వెరగొల్ప' ననునదియు, నీపద్య మునందలి "యాసపడుచు" ననునదియు శ్రీరాముఁడు కేవల భార్యాసంతుష్టికై యామెచేఁ బ్రేరింపఁబడి మృగమువెంటఁ బోలేదనియు నది యాయనకుఁగూడ నాశ్చర్యము గలిగించుటచే నాయనయు నాశపడిపోయె ననియు గ్రహింపవగు.

తా. సీతాదేవిమాటలు మృగమునీటులు చూచి జానకిచేఁ బ్రేరింపఁబడిన వాఁడై పట్టుకొనఁ గోరి శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంతోషముతో లక్ష్మణునితో నిట్టు లనెను.

ఉ. కంటివె లక్ష్మణా! ధరణి•కన్యకకుం గలజింకయాశ, ము
న్గంటిమె యిట్టిరూపమును • గల్గుమృగం, బిఁకఁ గల్గ నేర్చు నే,
వింటిమె నందనంబునఁ గు•బేరవనంబున నైన నుంట, మి
న్నంటెను దీజు హాటకస•మంచితబిందుకబృందరమ్యమై. ౮౫౨

మిన్ను=ఆకాశము, హాటక = బంగారువలె, సముంచిత = బాగుగఁ బ్రకాశించు, బిందుక=చిన్నచుక్కలయొక్క, బృంద = సమూహముచే, రమ్యమై= అందమై.

తా. లక్ష్మణా! చూచితివా,యీమృగముమీఁద సీత కెంత యాసయున్నదో, ఆఁడువారిమాటలకు వారికోరికలకు నేమిలే యందువా యామెమాట నటుండ నిమ్ము. మనమైనను నిటువంటి సౌందర్యముగల జింకను జూచితిమా. ఇఁక మీఁదఁ జూడఁగలమా. ప్రపంచమంతయు మనము చూచితిమా. ఎందేమున్నదో యందు వేమో. చూడకున్నఁబోనిమ్ము.ఈలోకమునఁగాకున్నఁబోనిమ్ము.ఇంద్రుని నందనవనమున కుబేరుని చైత్రరథమున నున్న దని యెవరైనఁ జెప్పఁగా విన్నామా? లేదుకదా. దీనికాంతి యాకాశ మంటుచున్నదే. బంగారువన్నెచేఁ బ్రకాశించు చుక్కలసమూహముచే నందమై.

తే. రోమములు ప్రతిలోమాను•లోమముగను
గౌనఁబు మీఱెడి నావలిం•చినను వెడలె
మేఘమున నుండి వెల్వడు•మెఱుఁగువోలె
నగ్నిశిఖవోలు నాలుక • యాననమున. ౬౮౩

రోమములు=వెండ్రుకలు, ప్రతిలోమానులోమముగను=పైనుండి క్రింది వైపుగా వ్రాలియుండునవి అనులోమరోమములు, వానికెదురుగా క్రిందినుండి పైకి వ్యాపించినవి ప్రతిలోమరోమములు- ఒకప్రదేశమున నటులు నొకప్రదేశమున నిటు లుండును. గౌనఁబు=అందము, ఆననమునన్=నోటియందు.

తా. వెండ్రుకలు కొన్ని యనులోమముగను గొన్ని ప్రతిలోమముగను నందమై యున్నవి. అది యావలింపఁగా మేఘమునుండి వెలువడిన మెఱుఁగువలె నగ్నిజ్వాలవంటి నాలుక నోటినుండి వెడలుచున్నది.

తే. ఇంద్రనీలసమం బయి•యెసఁగు మోము శంఖముక్తానిభం బగు•జఠరసీమ
మేలిసౌందర్యములదీవి•మృగముతీవి,యెవనిమానసమును హరి•యింప లేదా.

శంఖ, ముక్తా,నిభంబు=శంఖముతోను ముత్యములతోను సమానమైనది, జఠరసీమ=ఉదరము, దీవి=ద్వీపము.

తా. ఇంద్రనీలకాంతి గలముఖము శంఖమువలె ముత్యములవలెఁ దెల్లనైన కడుపు గలిగి యీజింక తీవి సౌందర్యముల కెల్ల దీవిగా నున్నది. ఇట్టిది యెవని మనస్సును హరింపఁ జాలదు?ఎట్టివాని మనస్సునైన హరించు ననుట.

కం. నానారత్నమయము జాం,బూనదశుభవర్ణకలిత•మున్ రూపంబున్
మానుగఁ గనఁగరఁగదెయే,మానసమును బాల సీత•మా టేమిటికిన్. ౬౮౫

నానారత్నమయము=నానారత్నముల కాంతులతో నిండినది- జాంబూనదశుభవర్ణ కలితమున్=బంగారుయొక్క మంచివన్నెతోఁ గూడినది.

తా. అనేకవిధములయిన రత్నకాంతులతో నిండినదియు, బంగారుయొక్క మంచి వన్నెతోఁ గూడినదియునైన రూపమును చూడఁగానే బాల సీత మాటయేలకాని యే మనుష్యుని మనస్సు కరఁగకుండును.

సీ. ఆమిషార్థము విహా•రార్థంబు మృగముల,ధానుష్కులై పట్టి•ధరణిపతులు
మృగయాభిరతిఁ ద్రుంత్రు•పృథ్వీతలేంద్రులు, ధాతువుల్మణిహేమ•ధననిచయము
లాఖేటమునఁ గాదె•యార్జింత్రు శుక్ర సం, కల్పకల్పితవస్తు•కాండము లన
వసుధేశ్వరునకు స•ర్వంబును వనమునఁ, గలిగినదే కదా•లలితచరిత
తే. యర్థకాముకు లెట్టిప•దార్థమందు, నాసచేతను వనచారు•లగుచు దాని
సంగ్రహించెదరో యర్థ•శాస్త్రవేత్త,లైనవిబుధులు దానినే• యర్ఘ్యమంద్రు.

ఆమిషార్థము = మాంసముకొఱకు, విహారార్థంబు = వినోద సంచారముకొఱకు, ధానుష్కులు=విలుకాండ్రు, మృగయాభిరతిన్ = వేఁటయందలి విశేషమగు నాశతో, మణిహేమధననిచయము - రత్నములు, బంగారు ధనసమూహములను,వేఁటయందు నేనుఁగులఁ జంపి వాని కుంభస్థలమందలి ముత్యములు, ధాతువులందుఁ గల బంగారు వెండి మొదలగులోహములు, శుక్రసంకల్ప = శుక్రుఁడు సంకల్పించిన, వస్తుకాండములు=పదార్థ సమూహములు, శుక్రుఁడేవస్తువుకోరిన నది సంకల్పముచేతనే యాయనకుఁ గలుగునని ప్రసిద్ధి. మనుష్యులుచేయు వ్యర్థసంకల్పములన్నియు శుక్రునకు ఫలవంతము లగును.'మనుష్యైర్భ్యః సమాదత్తే శుక్రశ్చింతార్జితం ధనమ్మని భారతము, ఉద్యోగపర్వము. అర్థకాముకులు=అపూర్వధనము కోరినవారు, అర్థశాస్త్రవేత్తలు=నీతివిషయమైన శాస్త్రమును దెలిసినవారు, అర్ఘ్యము=అమూల్యవస్తువు, ఏది విశేషము శ్రమించి సంపాదించెదమో యదియే యమూల్యము.

తా. విల్లుకాండ్రగు రాజులు మాంసమునిమిత్తము విహారమునిమిత్తము వేఁటయందలి యాసక్తిచేత మృగములను జంపుదురు. భూపాలనము చేయు రాజులు ధాతువు లను మణులు, బంగారు,ధనసమూహమును వేఁటయందే కదా సంపాదింతురు.శుక్రుఁడు తనసంకల్పముచేతఁ గోరినపదార్థములను సృష్టిచేయునట్లు రాజునకు సర్వము వనములవలనఁ గదా కలుగుచున్నది.అపూర్వవస్తువుల నపేక్షించువారు ఏ పదార్థము గోరి వనములఁ దిరుగుచు దానిని సంగ్రహించెదరో నీతిశాస్త్రవిదులు పండితులు దానినేకదా ప్రశస్తపదార్థ మనుచున్నారు.

కం. ఈమృగమణికాంచనమయ, మౌమహితాజినమునందు•నవనీసుతయున్
దా మేలుపడియె నాతో, సౌమిత్రీ! కూరుచుండ•సమ్మదమారన్. ౬౦౭

మృగమణి=మృగశ్రేష్ఠముయొక్క, కాంచనమయ = బంగారుమయమైన, మహితాజినమునందు = మేలైనచర్మమునందు మేలుపడియెన్ = ముచ్చటపడియెను.

తా. ఈ యొక మృగమును జంపుటవలన నేమి విశేషార్థలాభము గలుగఁగల దనెదవా-బంగారుమయమైన యాశ్రేష్ఠమగు జింకచర్మముమీఁద సీతాదేవి నాతోడ సంతోషముతోఁ గూర్చుండ నాశపడుచున్నది.

కం. మృదులతఁ బ్రసిద్ధిగాంచిన, కదళీప్రియకీప్రవేణీ•కా చర్మములున్
విదిత మగు మేషచర్మము,మదిఁ జూడము దీనితోన•మానం బగునే.౬౦౮

మృదులతన్=మెత్తని దగుటయందు, కదళీ=నల్లచారల యిఱ్ఱి,ప్రియకీ=బొట్ల యిఱ్ఱి, ప్రవేణికా = ఇది మృగజాతి భేదము. వీని చర్మము లయినను ప్రసిద్ధమైన మేఁకచర్మమైనను, దీనితో సమాన మగునా? మృగచర్మములందింతకు మేలైనచర్మము మనకు లభింపదు.కావున దీనిని సంపాదింపఁ దగును.

కం. ధారిణీ యీమృగరత్నము, తారాపథమందు వెలుఁగు•దైవతహరిణం
బీరెండు నాకుఁ జూడం,గా రమణీయములు దక్కు•గావు నిజముగన్.౬౦౯

తా. మృగజాతులలో భూమిమీఁద నీ జింక, ఆకాశమున చంద్రునిలోని జింక,యివి రెండే మనోహరములుగాని తక్కినవి కావు.అని నాయభిప్రాయము. అవునన్నా నీవు చెప్పినది నిజమే. ఇది నిజమైన జింక యయినఁ గదా. ఇది మాయా మృగము. ఇది జీవితముతోను బట్టుపడదు. చంపితివా జింక చర్మము నీకు లభింపదు. వ్యర్థశ్రమము. మీకోరిక నెఱవేఱఁ బోదనెదవా ? అట్లైనను దీనిని జంపవలసినదే.

—• { శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుతో మారీచమయమాయయేని మాయామృగం బవశ్యవధ్యం బని చెప్పుట. } •—

ఉ. నీవు వచించినట్టు రజ•నీచరమాయయ యేని దీని దు
ర్భావ మడంగఁ జంపుటయె•భవ్యము చూ, యిటు తాటకేయుఁడే
కావలుఁడై మునీశ్వరజ•ఘాంసువు నై చరియించుచున్ నృపా
లావళి రాఁగ వేఁటలకు•నట్టి వధించును వారి వంచనన్. ౬౧౦

తా. రజనీచరమాయ=రాక్షసుఁడు తనయద్భుతయోగశక్తిచే నీరూపము ధరించె నందువా? దీని చెడ్డతలఁపు పోవునట్లు దీనిని జంపుటే శ్రేష్ఠమైన పని.

సుమా. ఈప్రకారముగా తాటకాకుమారుఁడైన మారీచుఁడు గర్వించినవాఁడై మునీశ్వరులను జంపఁగోరి తిరుగుచు వేటకువచ్చిన రాజులను మోసగించి చంపు చున్నాఁడు.

ఉ. ఏపున దీనిఁ జంపుటయె • యెంతయుఁ గార్యము పూర్వ మిందు వా
తాపి యనంగ రక్కసుఁడు • తాపసగర్భములందుఁ జొచ్చి యా
లోపలనుండి తేలువలె • లూనతదీయపిచిండుఁడౌచు హిం
సాపరుఁ డై చరించు చవ•సానమునం దొకనాఁ డగస్త్యుచేన్. ౯౧

ఏపునన్=పరాక్రమముచే, లూన=చీల్పఁబడిన, తదీయ=ఆబ్రాహ్మణుల, పిచిండుఁడు - కడుపులు గలవాఁడు, తేలువలె=తేలునకు గర్భము వచ్చెనేని లోపలిపిల్లలు దల్లికడుపు చీల్చుకొని వెలికి వచ్చును. అవసానమునన్=కడపట.

తా. ఈ కారణముచేఁ బరాక్రమించి దీనిని జంపుటే తగినకార్యము. ఈ ప్రదేశమందే పూర్వము వాతాపి యను రాక్షసుఁడు మునులకడుపులలోఁ బ్రవే శించి తేలువలె వారిపొట్టలు పగులఁ జీల్చుకొని హింసాపరుఁడై యుండి కడపట నొకనాఁ డగ స్త్యమునీశ్వరుచే.

కం. భక్షింపంబడి యాతఁడు, కుక్షి వెడలి లేవ నున్నఁ • గుంభభవుం డా
రాక్షసునకు ననియెన్ హృద,యక్షోభముగాఁగ నగుచు•సమరవిరోధీ! ౯౨

కుక్షి=కడుపు, హృదయక్షోభము=హృదయము కలఁతపడునట్లు.

తా. భక్షింపఁబడి యతఁడు కడుపులోనుండి లేచుటకు యత్నించు సమ యమున నగస్త్యుఁ డారాక్షసునితో వానిమనస్సు వ్యాకులపడున ట్లిట్లు పలికెను. ఓరీ రాక్షసుఁడా!

తే. నరకు సేయక బ్రాహ్మణ•సంతతులను, నీదు తేజంబునను జంపి•నిష్ఠురతను
బాపచరితుండవై తి వి•ప్పాట నీవు,జీర్ణమైపొమ్ము నాగర్భ•సీమ ననియె.౯౩

నరకుచేయక=లక్ష్యములేక, నిష్ఠురతను=కఠినత్వముచే, ఇప్పాట = ఈ విధముగనే,ఈ యర్థమునం దిది ఆ ఈ ఏ శబ్దాదిపూర్వకముగానే ప్రయోగింపఁ బడును.

తా. బ్రాహ్మణు లనిన నీకు లక్ష్యములేక నీశక్తిచే దయాహీనుఁడవై పాపపునడవడి గలవాఁడవై,వారినందఱఁ జంపితివి. ఇప్పుడు నీ వుండు విధము గానే నాగర్భమున నీవు జీర్ణమై పొమ్ము అనెను.ఆవిధముగా నగస్త్యుఁడు వానిని జంపెను.

కం. ఈతండును జూడఁగ నా, వాతాపిని బోలఁడా యఁ•వశ్యము ఘటసం
జాతునిచే నతఁ డీల్గిన,భాతిని నాచే నితండు • పైపడి చచ్చున్.

తా. వీఁ డావాతాపివంటివాఁడు కాఁడాయేమి ? కావున నగస్త్యునిచే నెట్లు వాఁడు చచ్చెనో వీఁడు మనల మోసగింపవచ్చెను గావున నాచేఁ జావవలసినవాఁడే.

కం. సన్నాహంబున జానకిఁ, బన్నుగ రక్షింపు మీవు • పదిలంబుగ నీ
కన్నియుపై నున్నవి మన,యున్ని ప్రయత్నములు కావు•మా సతి శ్రద్ధన్.

సన్నాహంబునన్=దృఢప్రయత్నముతో, పదిలంబుగన్ = అపాయము రాని విధముగ.

తా. నేను వేఁటకై బోయెదను. నీవు దృఢప్రయత్నముతో నీ సీత కపాయము రాకుండునట్లు కాపాడవలయును. మన ప్రయత్నము లన్నియు నీమెపై నాధారపడియున్నవి. కావున శ్రద్ధతో రక్షింపుము.

(మనము పూనినరాక్షసవధాధికార్యములకు నీమె మూలము. ఈమె వేదవతిగా నున్నప్పుడు రావణాది రాక్షసవధ సంకల్పించెను.అది నెఱవేర్చు భారము మనయందున్నది. దానికి భంగము రాకుండునట్లు లీమెను రక్షింపుము.)

కం. ఈమృగమును వధియింపఁగ,నో మెలపునఁ బట్టుకొనఁగ•నో నేఁ బోదున్
సౌమిత్రి! కంటె జానకి, యామృగచర్మంబుఁ జూచు • వ్యామోహంబున్.

తా. ఈమృగము నీవు చెప్పినట్లు రాక్షసమాయ యాయెనా చంపుదును లేక సహజమృగమయ్యెనా హెచ్చరికగా పట్టితెత్తును. ఈరెంటిలో నొకటిచేయుటకుఁ బోయెదను. లక్ష్మణా! సీతాదేవిని జూడుము. ఆమృగచర్మముమీఁద నెంత మోహము పెట్టుకొని చూచుచున్నదో.

ఉ. కావున నొక్కశాతతర•కాండమునన్ హరిణంబుఁ ద్రుంచి నే
నావరచర్మముం గొని ర•యంబున వచ్చెద,నంతదాఁక సీ
తావరవర్ణినిన్ మిగులఁ • దత్పరతం గడు నప్రమాద మే
ధావిభవంబు మీఱఁగ స•దా పరిరక్ష యొనర్పు తమ్ముఁడా. ౬౮౩

శాతతరకాండమునన్ = పదునైన యొక బాణముచేతనే, వరవర్ణినిన్ = ఉత్తమస్త్రీని.

శీతే సుఖోష్ణ సర్వాంగీ, గ్రీష్మేతు సుఖశీతలా.

భర్తృరక్తాచ యా నారీ సా భవే ద్వరవర్ణినీ ఇతిరుద్రః. చలికాలమందు సుఖోష్ణమైన సర్వావయవములు గలది.ఎండకాలమందు సుఖమైన చల్లఁదనము గలది. భర్తయందుఁ బ్రీతిగలది వరవర్ణిని యనఁబడును. తత్పరతన్=ఆపని

యందే యాసక్తిగలవాఁడవై అనఁగా దిక్కులు చూచుచు నేమఱి యుండక, అప్రమాద=హెచ్చరిక తప్పని, మేధావిభవంబు=బుద్ధిసంపద.

తా. కావున నొక్కవాఁడిబాణముచే నీ జింకను జంపి చర్మము తీసికొని శీఘ్రముగ వత్తును. ఒక బాణప్రయోగమున కెంతకాలమో యంతమాత్రము కాలములోనే వత్తును. నేను బాణము ప్రయోగించుటే యాలస్యము.నేను వచ్చు వఱకు యీసీతను నీవు లవమైన హెచ్చరిక తప్పక యేకాగ్రమనస్సుతో తమ్ముఁడా సర్వథా కాపాడుము.

మత్తకోకిలము. దక్షుఁడున్ దృఢసత్త్వుఁడున్ మతి•ధైర్యయుక్తుఁడు లక్ష్మణా!

పక్షిరాజు జటాయు వియ్యెడ•బాసటై చరియింపఁగా

రక్షణంబు ఘటింపుమీ యుడు•రాజబింబసమాస్యకున్

దీక్షఁ బూని ప్రమాద మేది ప్ర•తిక్షణంబును శంకివై. ౬౯౦

దక్షుఁడున్ = కార్యముచేయుటయందుసమర్థుఁడు, దృఢసత్త్వుఁడు = మిగులబలముగలవాఁడు, మతిధైర్యయుక్తుఁడు = ఆలోచన, ధైర్యముతోఁ గూడినవాఁడు బాసటై = సహాయుఁడై, ఉడురాజబింబ = చంద్రబింబముతో సమాన=పోలికగల, ఆస్యకున్=ముఖముగలదానికి, ప్రమాద మేది=ప్రమాదము లేక, శంకివై =సందేహించువాఁడవై, దీక్షఁబూని=ఇది యొక వ్రతముగా నెంచి- ఇచ్చట జటాయుప్రశంస కాఁగలదానిని సూచించుచున్నది.

తా. పక్షిరాజగు జటాయువు కార్యసాధనసమర్థుఁడు. మిగుల బలముగల వాఁడు. కార్యాలోచనము, కార్యముచేయ ధైర్యము గలవాఁడు. ఆయన నీకు సహాయుఁడుగా నీసీతాదేవిని ప్రతిక్షణము ఏసమాలమున నేమి యాపదవచ్చునో యని శంక గలవాఁడవై పొరపాటుపడక యిది యొకవ్రతముగా నెంచి రక్షింపుము. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యీచర్యగుఱించి భారతమునఁ గొన్ని శ్లోకములు గలవు.

అసంభవం హేమమృగస్య జన్మ, తథాపి రామో లులుభే మృగాయ,

ప్రాయః సమాసన్నవిపత్తికాలే, ధియోపి పుంసాం మలినీ భవంతి.

బంగారుమయమైన జింక లోకమునఁ గలుగదు. అట్లుండియు రాముఁడట్టి మృగమునకై యాసపడెను. ఆపత్కాలము సమీపించినపుడు పురుషుల మనస్సులు ప్రాయికముగ మలినము లగుచున్నవి.

కర్మణా బాధ్యతే బుద్ధిః, న బుద్ధ్యా కర్మ బాధ్యతే।

సుబుద్ధి రపి యద్రామో హైమం హరిణ మన్వగాత్ ॥

కర్మముచే బుద్ధి బాధింపఁబడునుగాని బుద్ధిచేఁ గర్మము బాధింపఁబడదు

మంచి బుద్ధిబలముగల రాముఁడు బంగారుజింకవెంటఁ బోయెను.బుద్ధిః కర్మానుసారిణీ=బుద్ధి కర్మమునను సరించి పోవును.

న భూత పూర్వో నచకేన దృష్టో, హేమ్నః కురంగో న కదాపి వార్తా,
తథాపి తృష్ణా రఘునందనస్య, వినాశకాలే విపరీతబుద్ధిః.

బంగారుజింక పూర్వమున లేదు, ఎవరు చూచినదిలేదు.అట్టి దున్నదన్న వార్తయు నెవఁడు వినలేదు. అట్లుండియు రామచంద్రునకు దానిపై నాశగలిగెను. చేటుకాలమునకుఁ జెడుబుద్ధి పుట్టును.

శ్రీరామచర్యవలన గ్రహింపవలసిన నీతు లివి. అందు విశేష మేమనఁగా దాను భ్రమపడుటయేగాక లక్ష్మణుఁడు చెప్పినను విన్నవాఁడుఁగాఁడు. మారీచమాయ యని విశ్వాసముండిన నున్నచోటున నుండియే బాణము ప్రయోగించి యుండవచ్చును. దానివెంటఁ బోవలసినపని లేదు. కాకాసురునివెంటఁ బోయెనా? కావున ఆయనకును నది నిజమైన జింకగ నుండవచ్చు నను భ్రాంతి వదలినది గాదు.

సీతాదేవి లోకసామాన్యస్త్రీ యగునా? ఆమెకుఁ దెలియని విషయములు లేవు. బంగారుజింక లోకమున లేదని యామెకుఁ దెలియదా?

"నిన్నుఁబాసి ధరాతనూజయు నేను నొక్కముహూర్తమేః నిన్నిలం గలవారమె తమ నీటఁబాసిన చేప లట్లన్న" యని లక్ష్మణుఁడు చెప్పినట్లు 'నను వీడితేని మెయిఁదాల్ప నిజంబుగ' ననిన యంతటి పరమభక్తిగల సీతయెట్లు క్షుద్రమృగమునకై భర్తను దొలఁగియుండ నాలోచించెను? కావున కర్మానుసారము బుద్ధియను నీతి ప్రాతీతికార్థమున నెఱుఁగనగును.

పరమార్థము విచారింతము. మనుష్యులకుఁ గోరికలు గోరు స్వాతంత్ర్యము కలదు.దాని నెఱవేర్చుభారము భగవంతునియందుఁ గలదు.ఎవ రేకోరికలు దృఢముగఁ గోరినను భగవంతుఁడు దాని నెఱవేర్చును. కాని దానిఫల మనుభవింపమనును.కావున మంచికోరికలు కోరువారికి మంచిఫలమేకలదు.చెడుకోరికలు గోరువారికిఁ జెడుఫలమే కలదు.ప్రకృతివిషయమైన కోరికలు గోరువారి కందఱకు సీతాదేవికి వచ్చినగతియే వచ్చును.మారీచునిమాయయే ప్రకృతి ప్రపంచమున మనము చూచునవి వినునవి యన్నియు ప్రకృతిచిత్రములే. సీతాదేవి మాయజింకను జూచి భ్రమించి యాశపడినట్లు మనము చిత్రవిచిత్రములైన ప్రకృతిపదార్థములనుజూచి సత్యమని భ్రమపడుచున్నాము.ఇవి నిత్యములుగావు.క్షణభంగురములు.ఆజింకవలన సీతాదేవి యెట్లు సుఖింపగోరెనో అట్లుతే మనము ప్రకృతిపదార్థములవలన న్నానందింపఁ గోరుచున్నాము. రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవికోరిక నెఱవేర్చినట్లు

మనకోరిక నెఱవేర్చును. సీతాదేవి యనుభవించిన ఫలమువంటి ఫలము మన మనుభవించుచున్నాము. సీత కేమిఫలము గలిగెను? అది ముందు విచారింపఁ బడును.

—• ౪౪-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు మాయామృగము వెంటఁ బోవుట. •—

కం. అని ముప్పంపులవిలుఁ గొని, కనకమయత్సరు కృపాణ•కాండధి యుగమున్
మనుకులుఁడు కట్టుకొని వెసఁ, జనె మాయామృగముఁ బట్టు•సంరంభమునన్.

ముప్పంపులవిలు=మూఁడువంకరలుగల విల్లు, కనకమయ=బంగారుమయమైన, త్సరు = పిడిగల, కృపాణ = కత్తిని, కాండధియుగమున్ = రెండంబుల పొదులును, సంరంభమునన్=త్వరతో.

తా. మూఁడువంకరలుగల విల్లు బంగారుపిడిగలబాకు, అంబుల పొదులు రెండు ధరించి యామృగమును బట్టుకొనుత్వరతో బయలుదేఱెను.

ఉ. వింటిని గేలఁ బూని వెను•వెంటన వచ్చెడురాముఁ జూచి లోఁ
దంటములాడ గుండెలు త•టాలునఁ గన్పడ కేగి వెండియున్
గంటికిఁ దోఁప దూరముగఁ • గాంచి రఘూత్తముఁ డుగ్రవేగుఁ డై
వెంటనె కూడఁబాఱ నది • వృక్షచయంబుల డాఁగుఁ దోఁచెడున్. ౭౦౦

తా. చేత ధనుస్సు ధరించి తనవెంట వచ్చు రామచంద్రుని జూచి చంపను వచ్చుచున్నాఁడురా రాముఁడని దిగులుపడి గుండెలు దడదడ కొట్టుకొనఁగా తటాలునఁగానరాకపోయి యట్లే పోద మనిన రావణుఁడు చంపు నని భయపడి మరల దూరమునఁ గానరాఁగాఁ జూచి రామచంద్రుఁడు మిగుల త్వరగలవాఁడై వెంటనే పట్టుకొనుటకై పరువెత్తఁగా నది చెట్లగుంపుల చాటున డాఁగును. కాన రాలేదు పోనిమ్మని మరలిన మరలఁ గానవచ్చును.

సీ. చేపడె నిదె యని • వే పట్టఁ బోయినఁ, జంగున మెలపునఁ • జౌకళించు
గడుదవ్వు చనె నిది•గడు నంచు నిలిచినఁ, దారసంబున నటఁ•దారుచుండుఁ
బరువువాఱుచుదీనిఁ•బట్టెద నని పాఱఁ, బొదలలోపలఁదూఱి•యొదిగియుండుఁ
జిక్కెఁ బో యిది యని•చేచాఁపఁ బోవఁజి, వుక్కున నొకవైపు•చిక్కకుఱుకుఁ
తే. దోఁచుఁ దోఁపకుండు•దూరంబుచను డాయు, నెదురు వచ్చుమిగుల•బెదరి చూచు
మాఱుమొగము పెట్టు•మాఱాడు తారాడు, లేఁతగసవు మేయు•లీలఁదిరుగు.

చేపడె=లభించె, చంగున=దాఁటుటయందు ననుకరణము. ఇందుఁ బ్రథమాక్షర మదంతమే కాని ఏదంతముగాదు. 'చంగున గోడదాఁటు నగసాలశిఖామణిఁజూచితే సఖా'-యని శ్రీనాథప్రయోగము. మెలపునన్ = హెచ్చరికతో

చౌకళించున్=నాలుగుకాళ్లు కుప్పించి దాఁటు, గడుసు=కష్టకార్యము, తారసంబునన్=సమీపమందు, అటన్=అచ్చోటనే, తారుచుండున్ = సంచరించుచుండును.

తా. దొరకెరా యని పట్టుకొనఁబోఁగా చంగుననాలుగుకాళ్ళతో నెగిరి యావల దుముకును. దూరముపోయినది యిఁకఁ జిక్కదువ్యర్థశ్రమమేల యని వెనుకముఖమైన సమీపమందే తిరుగుచుండును. పరువెత్తి పట్టుకుందమని పరువెత్తఁగాఁ బొదలలోఁదూఱి యొదిగియుండును. చిక్కెనని పొదలలోకి చేయి చాఁపఁగా చివుక్కని యావలవైపు దూఁకి పరువెత్తును. కానవచ్చును. కానరాక పోవును. దూరమునుండి మరల సమీపించును. ఎదురుగావచ్చును. బెదరినట్లు చూచును. మాఱుమొగము పెట్టును. పొడువవచ్చును. కదియవచ్చును. పచ్చిక మేయును. వినోదముగాఁ దిరుగును.

మాలి. కనఁగఁ గనఁగఁ గాంతుల్ • గ్రక్కుచున్ నిల్చు ధ్వనిన్
గనుచుఁ గనుచుఁ బాఱు • స్దవ్వుగాఁ జిక్కకుండన్
మునుఁగు వెఱను బాణం•బుం గనున్ మింట నాడున్
వనుల దరుల డాఁగున్ • వంచనన్ గాసి ప్రేఁగున్. ౭౦౨

ప్రేఁగున్=సోలును.

తా. రామచంద్రమూర్తి చూడఁజూడఁ గాంతులు గ్రక్కుచున్నదానివలె మెఱయుచు నిలుచును. ఆయన విల్లెత్తినా దృష్టి దానిమీఁదనే యుంచి దూరముగాఁ జిక్కకుండఁ బరువెత్తును. భయమున మునిఁగినట్లయి బాణమును జూచును. ఆకాశమందే గంతులుపెట్టుచు నాడును. అడవులందుఁ జెట్లచాటున గుహలలో దాఁగును. గాసిపడినదానివలె వంచనచే సోలును.

సీ. వెఱచెఁ బో యని విల్లు•మఱుఁగిడి డాయంగఁ,దిన్నతిన్నగ ముసు•
మున్నుపోవుఁ
జంపెదఁ గా కంచుఁ • జాపంబుఁ దీసిన, బెదరినభంగిఁ గు•ప్పించియెగయు
దనవెంట వచ్చేడు•జననాథుఁ జూడని,యట్టులై పచ్చిక • నాడుచుండు
రద్దు సేయక పొంచు•రాములీలాగతి, నోరచూపులఁజూచు • నొంటికంట

ఆ. మఱుఁగుఁ జేరు బయల•మెఱయును మబ్బుల,నడిమిచందురుండు•నాఁగనిట్లు
కాన వచ్చి కొంత•కానరాక యొకింత, నేగెఁ దీసికొనుచు•నెంతొదవ్వు. ౭౦౩

తా. నన్నుఁజూచి భయపడినదని తలఁచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి విల్లువెనుకవైపుగా నుంచుకొని దగ్గఱకుఁబోఁగా నదియును మెల్లగనే ముందుముందుగఁ బోవును. ఇది చిక్కదు. దీనిని జంపెదనని విల్లుదీయఁగానే బెదరినదానివలెఁ గుప్పించి యెగయును. తనవెంట వచ్చుచున్న రామచంద్రునిఁ జూడనిదానివలెఁ బచ్చికలందు నాడుచుండును. సద్దుచేయక పొంచు రామచంద్రమూర్తిని నోర

గంట నొకకంటితోఁ జూచును. కొంతసేపు చాటుగఁ బోవును, కొంతసేపు బయలు నందుఁ దిరుగును. మబ్బుల నడిమి చందురువలె నిట్లు కొంతసేపు కానవచ్చి కొంతసేపు కానరాక యాశ్రమమునుండి రామచంద్రుని మిగుల దూరము తీసి కొనిపోయెను.

సీ. ఒకమాఱు పొదలలో•నొదిగినట్టులెయుండు,నంచునఁ జేర ద•వ్వరిగి యుండు
నొకసారి నేలపై•నొయ్యనఁ బన్నుండుఁ, జేసాఁచునంతలోఁ•జిక్కకుండు
నొకతూరి నాయాస•వికలత నిలుచుండు బడలె నం చేగఁ గ•న్పడక యుండు
నొకసారి వింతవే•డుకల నాడుచు నుండుఁ,బట్టఁజూచినయంతఁ•బాఱు చుండు
ఆ. వికటహరిణ మిట్లు•గికురించి వంచించి, యటమటించి మిగులఁ•దటమటించి
మోసగించి మాయ•ముంచి తాబేలించి, తచ్చనలను రాము•దవ్వులాగె.౭౧౪

తా. ఒక్కొక్కసారి పొదలలో దాఁగినట్టులే యొదిగి కానరాకయుండును. రామచంద్రమూర్తి దగ్గఱకుబోవునప్పటికి దూరము పోయియుండును.ఒక్కొక్క సారి నేలమీఁదఁ బండుకొనును.చేసాఁచిపట్టుకొను లోపలఁ జిక్కకుండఁ బోవును. ఒక్కసారిచాల బడలినదానివలె రోఁజుచు నిలుచుండును బడలినది చిక్కినది యని చేరఁబోవఁ గానరాకయే పోవును. ఒకసారి వింతవింత యాటలాడును. పట్టఁ జూచినఁ బరువెత్తును. ఆకుత్సితపుజింక యీవిధముగ మోసగించి వంచించి బేలించి రాముని మిగుల దూరమునకు నాకర్షించెను.

ఇందలిగీతమున శ్రీనాథుశైలి యనుకరణము గానసగు. మోసముయొక్క యతిశయము రామచంద్రుని మోహాతిశయము రూపింప సమానార్థకపదములే పెక్కులు ప్రయోగింపఁబడెను.

కం. అంత రుషావివశత సం,భ్రాంతుం డయి రామవిభు డు•బడలిక నిలిచెన్
బ్రాంతమహావృక్షచ్ఛా,యాంతరమున శాద్వలమున•నంతట నదియున్.

అంతన్=ఈప్రకారము దూరముపోయిన పిదప, రుషావివశతన్=కోపము వలనఁ గలిగిన పారవశ్యముచే, సంభ్రాంతుఁడయి=కలఁతజెందినవాఁడై, బడ లికన్=గాసిచే, ప్రాంత = సమీపముననుండు, మహావృక్ష = పెద్దచెట్టుయొక్క, ఛాయాంతరమునన్=నీడయందు, శాద్వలమునన్=పచ్చిక భూమియందు.

తా. చాలదూర మిట్లు పోయిపోయి కోపముచేఁ బరవశుఁడయి, మనస్సు కలఁతఁజెంద బడలి యొకపచ్చికగల ప్రదేశమున పెద్ద చెట్టునీడ నిలుచుండెను. అంతట నా జింకయు.

కం. జింకలమందలలోపలఁ, బొంకంబుగఁ గూడి మాడి•పొదలుచుఁ దోఁచెన్
సంకటతలమున రాముఁడు, బింకంబునఁ బట్టఁ బోవఁ•బెల్కుఁజి యుఁజికెన్.

మాడి=మలసి. ఈ శబ్దమెప్పుడు కూడి శబ్దముతోఁ గూడియే వచ్చును.

తా. జింకల మందలలోఁ గూడి తిరిగి రామచంద్రమూర్తి నిజుకు స్థలంబునఁ గానవచ్చెను. చిక్కెనులే ఇఁక నెక్కడికిఁ బోవునని పట్టుకొనఁబోఁగా, వెల్కటి=భయముచే విలవిలఁ దన్నుకొని యెగిరి పరువెత్తెను.

ఉ. వెండియు వృక్షషండపద•వీగత మై కనఁబడ్డ రామచం
ద్రుండు నితాంతరోషమునఁ•ద్రుంచెద దీని న టంచుఁ బూని మా
ర్తండరుచిప్రచండభయ•దద్రుహిణప్రవినిర్మితాస్త్రము
ద్దండత నారిఁ గూర్చి మృగ•దానవునిన్ గుఱి చూచి వైచినన్. ౩౦౪

వృక్షషండపదవీగతమై=చెట్లసమూహముగల ప్రదేశమున నుండునదియై, మార్తండ=సూర్యునియొక్క, రుచి - కాంతివంటి కాంతితో, ప్రచండ=మిగుల తీక్ష్ణమైన, భయద=భయము గలిగించు, ద్రుహిణ = బ్రహ్మచే, ప్రవినిర్మితాస్త్రమున్ = చక్కఁగా నిర్మింపఁబడిన యస్త్రమును, ఉద్దండత = భయంకరముగ, నారిన్=అల్లెత్రాటియందు. ఈ యర్థమున నిది దేశ్యమని శబ్దరత్నాకరమునఁ గానవచ్చుచున్నది కాని నారీ యోషితిమౌర్వ్యాంచ.అను రత్నముని ప్రయోగము వలన నిది సంస్కృతశబ్దమే యని గ్రహింపదగు. మృగదానవునిన్ = మృగరూపము ధరించిన దానవుని. మధ్యమపదలోపి సమాసము.

తా. మఱియును వది చెట్ల గుంపులుండు ప్రదేశమునందు కానరాఁగా రామచంద్రుఁడు మిగుల గోపించి దీనిని జంపెదనని సూర్యకాంతిగల బ్రహ్మాస్త్రమును వింట సంధించి యామృగరూపధారియైన రాక్షసుని గుఱిచూచి వేయఁగా.

—•{ శ్రీరామునిబాణముచే మారీచుఁడు హాలక్ష్మణా యని యఱచి చచ్చుట. }•—

శా. ఆనారాచము తాటకాతనయుమా•యాదేహముం దూఱి వే
గానన్ వానిద యౌహృదిం బగుల ఫ•ట్కారంబుతోఁ జీల్పఁగా
నానాకీశవిరోధి తాటిపొడ వా•యస్త్రాహతి న్మిట్టిపా
టై నేలం బడె భైరవారవముతో•నల్పాయు వీఱీతిగన్. ౩౦౫

నారాచము = బాణము, హృదిన్=వక్షమును, నాకి + ఈశ + విరోధి = దేవతాప్రభువైన యింద్రునకుఁ బగవాఁడు-తాటిపొడవు = తాటిచెట్టునెత్తు, మిట్టిపాటై =ఎగిరిపడినవాఁడై, భైరవారవముతో=భయంకరధ్వనితో, అల్పాయువు =ఆయుస్సు లేనివాఁడు,ఫట్కారంబుతోన్=ఫట్టనుశబ్దముతో-వానిదయౌహృదిన్= రాక్షసునిదేయగు హృదయమును-ఇట్లు చెప్పుటచే రాక్షసుఁడు తనయోగబలముచే

జింకగా మారినను హృదయము మునుపటి హృదయమే కలవాఁడై దాని యందున్నాఁడని యెఱుఁగవలయు. హృదయమునఁగాక మఱియెక్కడ దెబ్బ తగిలినను జచ్చియుండఁడు. తప్పించుకొని పోయియుండును. మాయాదేహము అనుటచే, దేహము మాత్రమే యోగశక్తిచేఁ గల్పితము. ఇచ్చట మాయ యనునది యోగశక్తియే.

తా. ఆ బాణము మారీచుఁడు తన యోగశక్తిచేఁ గల్పించుకొనిన శరీరమున దూఱి శీఘ్రముగ మారీచునిదే యైనహృదయము ఫట్టని శబ్దమిచ్చునట్లు చీల్పఁగా ఆ రాక్షసుఁడు ఆదెబ్బ వేగమునకు తాటిచెట్టు పొడవున భయంకర ధ్వనితో నెగిరిపడెను. ఆ క్షీణించిన యాయుస్సుగల రాక్షసుఁడు.

చ. మరణముఁ గూరుచుం దనదు•మాయశరీరము వీడి యెట్టు లా
  ధరణితనూజ లక్ష్మణుని•దవ్వుగఁ బంపును, రావణుఁడు నే
  కరణి హరింపఁ గల్గు నల•కంజదళాక్షి నటంచు యోజనా
  పరుఁ డయి యర్హభంగి రఘు•వర్యు నెలుంగునుబోలు నెల్గునన్. ౭౦౯

వీడి=వదలి, మాయశరీరము వదలకున్న లక్ష్మణా యని యఱవ సాధ్యపడదు. ఏకరణిహరింపఁగల్గున్=ఏమిచేసిన రావణుఁడు సీతను హరింపఁగలఁడు. తా నూరక చచ్చిన రావణుఁడు బ్రదికిపోవును. తన్నుఁ బంపించిన కారణముచే వాఁడును జచ్చునుగాక యనియే యోజించెను. ఇప్పు డఱవకున్నను రావణుఁడు చేయఁగలిగినది యేమియు లేదుకదా. కావున తనతోపాటు రావణాసురుఁడు చావవలయుననియే మారీచుని యుద్దేశము.

తా. ఈ ప్రకారము దెబ్బదిని మరణించుచు తన మాయాశరీరము వదలి యేమిచేసిన సీత లక్ష్మణుని దూరముగాఁ బంపును. రావణుఁ డెట్లు సీతను హరింపఁ గలుగును, అని యోజించి తగిన రీతిని రాముని కంఠధ్వనివంటి కంఠధ్వనితో.

కం. హా సీత లక్ష్మణా యని, మాసరరవ మార నఱచి•మనుజాదుఁడు నై
  జాసురరూపముతోడ ని,జాసువులన్ విడిచి యవని•నాక్షణము పడెన్. ౭౧౦

మాసరరవము = అధికమైనధ్వని, మనుజాదుఁడు = రాక్షసుఁడు, నైజాసురరూపముతో = తన సహజమైన రాక్షసరూపముతో, నిజాసువులన్ = తన ప్రాణములను, అవనిన్ = భూమిమీఁద.

దీనివలన మారీచుఁడుఁ మారీచాకారముతోనే చచ్చిపడె నని యేర్పడుచున్నది. మారీచుఁడు మాయామృగ మగుట యోగబలముచే నని తెలియనగు. యోగబలముచేఁ బరకాయప్రవేశము చేయవచ్చును. దీనియందు జీవుఁడు

ప్రాణేంద్రియములనుగూడఁ దీసికొని మఱియొక దేహమునందుఁ బ్రవేశించును, మొదటి దేహ మాకారణమున శవమై పడియుండును. దేహము వేఱు తాను వేఱను జ్ఞానసిద్ధి పొందినవారు దీనిని జేయవచ్చును. శ్రీ శంకరాచార్యులవా రిట్లుచేసిన వారే. ఇది పరకాయ ప్రవేశముకాదు.

ఇంద్రియములందు సంయమముచేసినచో తీవ్రధారణాబలమున నొక దేహమే మఱియొక దేహముగ కీటము భ్రమరమై నట్టు లగును.

కావుననే భగవత్సారూప్యము సాయుజ్యము కోరువారు ఆయన రూప మునే సర్వదా-అంతకాలమందు సహితము తీవ్రముగ ధ్యానించిన భగవత్స్వ రూప సాయుజ్యములు లభించును. తక్కినవారి కిది యెంతోకాలము పట్టును. యోగసిద్ధులందీ మార్పు త్రుటిలోనే వచ్చును. వారి ధారణాశక్తి యట్టిది. ఇందొక దేహమే మఱియొకదేహముగా మాఱునుగాని ధారణాశక్తి యెంతవఱ కుండునో అంతవఱకే ఆ శరీరముండును. ముక్తుని శరీరము భగవద్దత్తము కావున దానికి మార్పురాదు. శాశ్వతముగానే యుండును. మనశ్శక్తిచేఁ దెచ్చు కొన్నది మన మనోబలము కొలఁది యుండును. ఎప్పుడు మనస్సు చెదరునో యప్పు డాదేహముపోయి యథాప్రకార మగును కావుననే మరణ-సురత నిద్ర లందు మాయాశరీరములు నిలువవు. ఆ దశలందు ధారణలేదుగదా, మారీచుఁ డీతెగలోఁ జేరినవాఁడు.

దేవతలవరముచేఁ గోరినరూపములు ధరించుశక్తిగలుగును. వారికి సం కల్పముమాత్రము కలిగినఁజాలును. రావణాసురుఁ డీ తెగలోఁ జేరినవాఁడు. ఈ తెగలోఁజేరినవా రేరూపముతోఁ జత్తురో నిద్రింతురో యప్పుడును, వారి కా దేహములే యుండునుగాని మాఱవు.

రావణాసురుఁడు సహజముగ పదితలలవాఁడు. కోరినపుడు రెండుతలల వాఁడగును. మఱి యే రూపమైన ధరించును. ఈ కారణముచేత వాఁడు రెండు తలలవాఁడై చచ్చిపడెనేకాని పదితలలవాఁడు గాలేదు. వానికిఁ దలలు సహజ ముగ రెండని శత్రువులను భయపెట్టవలసినపుడు పీర్లపండుగలో బచ్చెన తలకాయలు తగిలించుకొను నట్లు వాఁడును దగిలించుకొనుచుండెనని కొందఱు వ్రాయుట పరిహాసాస్పదము. బచ్చెనతలలు తెగఁగొట్టిన మరల నెట్లు మొలచును. విశాల లక్ష్యము నివారించుటకుఁగాను రామునితో యుద్ధముచేయునపుడు రెండుతలలవాఁడే యయ్యెను.

ఈ కారణముచేతనే

భక్త్యాస్తి యాదృశీరూపే, సంసారపద మాశ్రితాః
తాదృశం తే సమీక్షంతే పరమవ్యోమవాసినా ॥

గృహస్థులేరూపమునందు భక్తిచేయుదురో పరమపదమందు వారటు వంటి రూపమే చూతురు. అనగా సీతారామభక్తులు సీతారామలక్ష్మణాంజనేయులనే దర్శింతురు. లక్ష్మీనారాయణుల ధ్యానించువారు ఆ స్వరూపమునే దర్శింతురు. పాషాణము గాఁగోరువారు పాషాణమే యగుదురు - లయము కోరువారు లయమే యగుదురు.

తే. హేమమాలి మహాదంష్ట్రు హేమభూషుఁ, జిత్రకేయూరమండితు శితకలంబ
నిహతు రాక్షసరూపు నిర్నిద్రభయద, వేషు రక్తాంగు క్షితితల వేష్టమాను.

హేమమాలిన్ = బంగారు మాలికగల వానిని, మహాదంష్ట్రిన్ = పెద్ద కోఱలుగల వానిని, హేమభూషున్ = బంగారాభరణములుగల వానిని, చిత్రకేయూరమండితున్=వింతయగు భుజకీర్తులచే నలంకరింపఁబడిన వానిని, శితకలంబనిహతున్ = వాఁడి బాణముచేఁ జచ్చినవానిని, రాక్షస రూపున్ - రాక్షసాకారముగల వానిని - నిర్నిద్ర భయదవేషున్ = హెచ్చరికతోఁగూడిన భయంకర వేషము గలవానిని, రక్తాంగున్=ఎఱ్ఱనిదేహముగలవానిని, నెత్తుటిచేఁ దడియుటచే రక్తాంగుఁడు, క్షితితలవేష్టమానున్=భూమిమీఁద పొరలెడివానిని.

తా. బంగారు హారములు, పెద్దకోఱలు, బంగారుసొమ్ములు, చిత్రమైన భుజకీర్తులుగలిగి భయంకరాకారముతో నెత్తుటఁదడిసిన యెఱ్ఱని దేహముతో వాఁడి బాణముచేఁ గొట్టబడి నేలఁబడి పొరలుచుండు రాక్షసరూపుని.

మ. కని సౌమిత్రి వచించినట్టి యవివాక్యంబుల్ మదిం దోఁపఁగా
జనకాపత్యముపై మనం బరుగఁ గౌసల్యాత్మజుం డాత్మలో
ననుజుం డియ్యది తాటకాతనయుమాయల్ వో యటం చెంచె మ
త్సునిశాతాస్త్రనిహన్యమానుఁ డితఁ డాదోషాటనాథుండె యౌ　　౭౧

జనక + అపత్యము=జనకునిబిడ్డ-సీత, అనుజుండు=లక్ష్మణుఁడు, మత్= నాయొక్క-సునిశాత=మంచి పదునైన, అస్త్ర=అస్త్రముచే, నిహన్యమానుఁడు = కొట్టఁబడినవాఁడు, దోషాటనాథుండె = రాక్షసుఁడె, దోషా+అటుఁడు = రాత్రి యందుఁ దిరుగువాఁడు.

తా. చూచి లక్ష్మణువాక్యములు స్మరణమునకురాఁగా సీతమీఁద మనస్సు పోఁగా రాముఁ డిట్టులు తనలోఁ దలఁచెను. లక్ష్మణుఁ డిది మారీచుమాయలే యని తలంచెను. ఇప్పుడు నా బాణముచేఁ జంపఁబడినవాఁడు ఆ రాక్షసుఁడేయగును.

కం. హాసీతా లక్ష్మణ యని యాసురనాథుండు బిగ్గ నఱచుచుఁ జచ్చెన్
భూసుతయును సౌమిత్రియు, నేసందమువార లైరొ యెలుఁగున్ వినుటన్.

వచ్చెడివాఁడూరక చావక హా సీతా లక్ష్మణా యని యారాక్షసుఁడు గట్టిగా నఱచి చచ్చెను. ఈమాటవిని సీతయు లక్ష్మణుఁడు నీధ్వని విని యెట్లయిరో.

ఏసందము=ఏ+చందము, ఇది త్రికపూర్వక కర్మధారయ సమాసము, కర్మధారయంబునఁ బరంబైన పరుషములకు గసడదవలు వైకల్పికముగనగు. సు. వ్యా. సంధి. ౬౧.

ఓసామీ యిటువంటి కొండదరిలో నొంటింబులుల్ సింగముల్
గాసింబెట్టెడు కుత్రసట్టడివిలోఁ గల్జువ్వి క్రిసీడ నే
యాసం గట్టితి వేటిగడ్డ నిలు నీవాకొన్నచోఁ గూడునీ
కే సుట్టంబులు దెచ్చి పెట్టెదరు నీకిందేటికే లింగమా॥ కాళ. మా.

విశ్వామిత్రునియాగవేళ రామచంద్రమూర్తి మారీచునిఁజంపక విడిచినది యీకార్యము నిమిత్తమే.

యన్నమాఽజ్ఞోపిమరణే స్మృత్వా । తత్సామ్య మాప్నుయాత్ । కిము తాగ్రే హరిం పశ్యం స్తేనైవ నిహతో సురః । తద్దేహా దుత్థితం తేజః సర్వ లోకస్య పశ్యతః । రామ మేవా విశ ద్దేవా విస్మయం పరమం జగుః । కింకర్మ కృత్వాకిం ప్రాప్తః పాతకీ ముని హింసకః । అథవా రాఘవస్యాయం మహిమా నాత్ర సంశయః । రామబాణేన సంవిద్ధః । పూర్వం రామ మనుస్మరన్ । భయా త్సర్వం పరిత్యజ్య గృహవిత్తాదికంచ యత్ । హృది రామం సదా ధ్యాత్వా నిర్ధూతాశేషకల్మషః । అంతేరామేణ నిహతః పశ్య ప్రాప తాపసః । ద్విజోవా రాక్షసోవాపి, పాపీవా ధార్మికోపివా । త్యజన్ కళేబరం రామం స్మృత్వాయాతి పరంపదమ్.

అధ్యాత్మ ౩.

ఎంతటి యజ్ఞుఁడైనను మరణకాలమందు నెవనినామము స్మరించినచో నతనితో సముఁడగునో (దీనికే సాయుజ్యమనిపేరు) యట్టి హరి నెదుటఁజూచుచు నాయనచేతనే రాక్షసుఁడు చంపఁబడెను. ఆదేహమునుండి లోకమంతయుఁ జూచుచుండ నొకతేజస్సు వెలువడి రామునిదేహమునందుఁ బ్రవేశించెను. మునుల హింసించుచుండినపాపి వీఁడుచేసినకార్యములేమి వీనికిఁగలిగినభగవత్ప్రాప్తి యేమి యని దేవత లాశ్చర్యపడిరి. ఇది రామునిమహిమయే సందేహములే దనుకొనిరి. రామబాణముచేఁ గొట్టఁబడుటను, బూర్వమందు రాముని స్మరించుటచేతను,భయముచే నిల్లు, ధనము, సర్వము వదలి(౬౧౨-౬౧౮ల పద్యములు చూడుము) హృదయమందు సర్వదా రాముని స్మరించి సమస్తపాపములు నాశముచేసికొని మరణకాలమందు రామునిచేఁ జంపఁబడి యాయనను జూచుచుఁ బ్రాణము విడిచి రామునిఁబొందెను. బ్రాహ్మణుఁడైనను రాక్షసుఁ

డైనను పాపియైనను ధర్మాత్ముఁడైనను రాముని స్మరించుచుఁ బ్రాణము విడుచువాఁడు పరమపదమునకుఁ బోవును.

పరుసవేది లోహభగవద్విగ్రహమువలెనే కటికవాని కత్తిని బంగారు చేయును. దానిస్పర్శ యుండినఁ జాలును.

కం. అని భీతి మేనఁ బులకలు, జనియింపఁగ నొండుమృగముఁ • జంపిన
మాంసం
బునుగొని యాశ్రమభూమికిఁ, జనుమండెను రాముఁడెంతొ •
సత్వరుఁడగుచున్.

పులకలు = రూ. పులకములు. గగ్గురులు.

తా. అని భయమున దేహమునందు గగ్గురు జనింపఁగా నొక్కమృగమును జంపి యా మాంసమును గొని శీఘ్రయానమున రామచంద్రమూర్తి యాశ్రమమునకు వచ్చుచుండెను.

—• ౪౫-వ సర్గము. సీత లక్ష్మణుని రామునకు సహాయుండుగఁ బొమ్మనుట •—

ఉ. అక్కడ భర్తృకంఠసదృ•శార్తరవంబును నాలకించి య
మ్మక్క యిదేమి లక్ష్మణ ! ర•యంబునఁ బర్వుడు రాముఁ జూడ నా
కిక్కట గుండె ఝల్లు మనెఁ • బ్రాణము తత్తఱలాడఁ జొచ్చెఁ దా
నెక్కటి యెందుఁ జిక్కెనొ మ•హేమి ఘటిల్లెనొ యేమి సేయుదున్. ౭౦౫

అక్కడన్ = ఆశ్రమమందు, భర్తృ = పెనిమిటియొక్క, కంఠ = గళస్వరముతో, సదృశ = సమానమైన, ఆర్తరవంబును = దుఃఖశబ్దంబును, ఆలకించి=సీతయధ్యాహారము, అమ్మక్క=అయ్యో, ఎక్కటి=ఒంటరిగాఁడు.

తా. ఆశ్రమమందు సీతాదేవి తన పెనిమిటికంఠస్వరము దుఃఖముతోఁ గూడినదై వినిపింపఁగా విని లక్ష్మణుఁ జూచి యయ్యో లక్ష్మణా ! ఇదియేమి విపరీతము ? రామచంద్రునిఁ జూచుటకుఁ ద్వరగాఁ బరువెత్తుము. ఆధ్వని వినఁగానే గుండెలు ఝల్లు మనుచున్నది. ప్రాణము చలించుచున్నది. రామచంద్రమూర్తి యొంటివాఁడు. ఎక్కడ నెవరిచేతులలోఁ జిక్కెనో లేక మహేమైన నాపదగలిగెనో నే నేమి సేయుదును.

పదునాలుగువేలమంది యోధుల నొక్కరుఁడు తన కన్నులయెదుటఁ జంపఁగాఁజూచియు నాయన కేమో యాపద వచ్చిన దని తలఁచుట కర్మబలిష్ఠమగుట యన్నట్లు స్త్రీలకు సంతోషమువచ్చినను దేహము తెలియదు. శోకము వచ్చినను దేహము తెలియదు. ఉన్న తెలివి యూడిపోవును.

చ. అఱచుచు నున్నవాఁడు భవ•దగ్రజుఁ డాతనిఁ గావఁ బోఁగదే
బిఱబిఱ, నాదుతమ్ముఁ డతి•వీరుఁడు బాసట యౌ నటంచు నె
త్తెఱఁగున నాసలం గొనెనొ•ధీరుఁడు రాక్షసకోటి ముట్టఁ బె
ల్కుఱి హరిసంచయావృతము•కోడెవిధంబున నుమ్మలింపఁడే. ౨౧౬

భవత్ + అగ్రజుఁడు = మీయన్న, బాసట = సహాయుఁడు, పెల్కుఱి = భయపడి, విలవిలలాడుచు, హరిసంచయావృతము = సింహములగుంపుచేఁ జుట్టఁబడినది, ఉమ్మలింపఁడే = దుఃఖింపఁడా.

తా. లక్ష్మణా! మీయన్న యఱచుచున్నాఁడు. త్వరగా నాయనను గావఁ బోవయ్యా. నాతమ్ముఁడు మిగుల పరాక్రమవంతుఁడు. నాకు సహాయుఁడగును. అని యెంతయాశపెట్టుకొనియున్నాఁడో రాక్షసకోటులు చుట్టుకొనఁగా సింహములగుంపులు చుట్టుకొనఁగా నుండెడి కోడెవలె నెంత దుఃఖించుచున్నాఁడో ?

కం. అని చెప్ప లక్ష్మణుండును, దనయగ్రజుశాసనంబుఁ•దలఁచి చనక ని
ల్చినఁ గని కుపితాత్మక యై, జనకతనూజాత యిట్లు•సౌమిత్రి కనున్. ౨౧౭

అగ్రజుశాసనంబు = సీతను సర్వవిధములఁ గాపాడు మనిన యన్నయాజ్ఞను, కుపితాత్మికయై = కోపించిన మనస్సు గలదై.

తా. అని చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁడు సీతను గాపాడు మని చెప్పిన యన్నయానతి దలఁచి పోక నిలిచియుండగాఁ జూచి కోపించి సీత లక్ష్మణునితో నిట్లనెను.

—• సీత లక్ష్మణునిఁ గోపించి పలుకుట. •—

శా. సౌమిత్రీ! భవదగ్రజాతునకుఁ గ•ష్టంబైన యీకాలమం
దీమాత్రంబును నీవు దోడ్పడఁగ నూ•హింపంగనున్ లేమి నా
రా మిత్రాకృతి సంచరించెడి మహా•ప్రత్యర్థి వం చెంతు దు
ష్కామీ! రాముఁడు నీకు నే చెడుగులం•గావించె నో వంచకా. ౨౧౮

సౌమిత్రీ=సుమిత్రానందనా, అడవికి వచ్చునపుడు మీయమ్మ నీ కేమి చెప్పెను ? నీవు చేయునది యేమి యని భావము. భవత్ + అగ్రజాతునకు=మీ అన్నకు, లోకములో మఱి యెవ్వరికో కాదు. మిత్రాకృతిన్ = మిత్రుని యాకారముతో అనఁగా మిత్రునివలె వేషము వేసికొని, మహాప్రత్యర్థివి = గొప్ప శత్రువవు, దుష్కామీ=చెడ్డ కామము గలవాఁడా, వంచకా=మోసగాఁడా.

తా. సుమిత్రపుత్రా! మీ యన్నకుఁ గష్టము ప్రాప్తించిన యీ కాలమునఁ గొంచెమైన సాహాయ్యము చేయుద మని యూహించిన వాఁడవైనను గావు. ఆకారణముచే స్నేహితునివేషము వేసికొని తిరుగుచుండు గొప్ప శత్రు

వని నేను దలంతును. దుష్ట కామము కలవాఁడా ! ఓరీ వంచకుఁడా ? నీకు రామ చంద్రమూర్తి యేచెడ్డ గావించెను.

చ. ఎఱిఁగితిలెమ్ము నీ తెఱఁగు•లెల్లను లక్ష్మణ ! రామచంద్రుచాఁ
గణ యభిలాష చేసెదవు•కల్మషచిత్తు డ ! నానిమిత్త మా
మొఱ చెవులారఁగా వినియు•మోహము పైఁ నడు గ్తత్తి పెట్ట కి
ట్లుఱక తిరుండ వైతి, విటు•లోర్పుమెయిన్ సుజనుండు నిల్చునే ! ౬౯

చాఁగణ = మరణము.

తా. లక్ష్మణా ! నీవిధము నీయాలోచన తెలిసికొంటినిలే. పాపపుమనస్సు గలవాఁడా ! ఆయనయార్తధ్వని స్పష్టముగ వినియును, నామీఁదనుండు మోహముచే నన్ను గ్రహింపఁగోరి యచటికిఁ బోవుటకై యొకయడుగైన నెత్తిపెట్టక స్థిరముగ నిలుచున్నవాఁడవైతివి. అన్నకు నాపద వచ్చినవేళలో సుజనుఁడయినవాఁడు పోక యిట్లు నిలుచునా ?

రామునిఁ గాచియుండు మని నీతల్లి నీకుఁ జెప్పెనుగాని నన్నుఁ గాచి యుండుమని చెప్పలేదు గదా. ఆమెమాటనే నీ వలక్ష్యము చేసినవాఁడవు. నామాట యలక్ష్యము సేయకుందువా.

ఉ. అన్నకుఁ జేటు గూరుట ప్రి•యం బగు నీ కెద స్నేహ మన్నపై
నున్న నిజంబు నీవు వనిఁ•జొచ్చుట ముఖ్యము రాముకై కదా
యన్నిరఘూత్ముప్రాణమున•కాపద వచ్చినవేళ నేమిగా
నన్నిటఁ గాచి యుండెదు మ•నంబున జంకవ యెంత చెప్పినన్. ౭౦

తా. ఏలనిలిచితినందువా ? అన్నకుఁ గీడుమూఁడుట నీకు సమ్మతము గనుక నిలిచితివి. నీకు నన్నపై స్నేహము నున్న. ఇది నిజము. నీ వడవులకు వచ్చిన యుద్దేశ మేమి ? నీతల్లి నీకేమి చెప్పెను ? ముఖ్యముగ రామచంద్రు సేవకై కదా వచ్చితివి ? రాముని సేవింపుమనికదా నీతల్లి నీకుఁ జెప్పెను. అటువంటి నీవిషయమున నేపాప మెంచనట్టి రామచంద్రునకుఁ బ్రాణాపాయము వచ్చినపుడు అచ్చటికిఁ బోక యేమని నన్నుఁ గాచుచుండెదవు ఇంత చెప్పినను లక్ష్యములేక మనస్సునందైనఁ గొంచెమైన జంకవే ? రాముని రక్షించిన నా ప్రాణము రక్షించినట్లు లగునుగాని రాముఁడు లేకున్న నాప్రాణము నీవు కాపాడిన నిలుచునా ?

కం. భీతహరిణాక్షి యీగతి, భీతహరిణిచందమునను • బెగ్గిలి బాష్ప
వ్రాతములు దొరఁగఁ బలికిన, ఖ్యాతనయామణిని గాంచి•సౌమిత్రియునున్.

భీతహరిణాక్షి = బెదరిన జింక కన్నులవంటి కన్నులు గలది, భీతహరిణి

చంచమునను = భయపడిన యాఁడుజింకవలె, బెగ్గిలి = భయపడి, బాష్పవ్రాతములు = కన్నీళ్ల సమూహములు, తొరఁగన్ = రాలఁగా.

తా. స్వభావముచేతనే బెదరిన జింక కన్నులఁ వంటి కన్నులుగలది. దానికిఁ దోడుగా నిపుడు రామున కేమియో యాపద వచ్చెనని భయపడినది. కావున భయపడిన యాఁడుజింక కన్నులవంటి కన్నులుగల సీత కన్నీళ్లు రాలఁగా పలుకుట విని యామెను జూచి లక్ష్మణుఁ డిట్లనెను.

—• లక్ష్మణుఁడు సీతకు సమాధానముఁ జెప్పుట. •—

చ. వదినె! యి టేటి కమ్మ భయ•పాటునఁ గుందెదు, నీమనోహరున్
త్రిదశమనుష్యయక్షఫణి•దేవవిరోధిపిశాచనాయకుల్
కదనమునందుఁ దాఁకియు ము•ఖాముఖి నిల్వఁ గలారె? వారికిన్
బ్రదుకులు దీపుగావె? మఱి•ప్రాణము లంతటిచేఁదె యేరికిన్? ౯౨

వదినా:- వదినె-వదిన యని రెండు రూపంబులు గలవు-అన్నభార్య - భార్యయక్కకు వదినె యనియే పేరు. వధూశబ్దభవము. మనోహరున్=భర్తను, త్రిదశ=దేవతలయు, మనుష్య=మనుష్యులయు, యక్ష=యక్షులయు, ఫణి=సర్పములయు, దేవవిరోధి = రాక్షసులయు, పిశాచ = పిసానులయు, నాయకుల్ = ప్రభువులు, కదనమునందున్=యుద్ధమునందు, ముఖాముఖి=ఎట్టఎదుట.

తా. వదినా! యేలమ్మ యింతఁగా భయపడి దుఃఖించెదవు. నీపతిని దేవతల, మనుష్యుల, యక్షుల, సర్పముల రాక్షసుల, పిశాచముల నాయకులైనను, యుద్ధమునఁ దాఁకి యెట్టయెదుట నిల్వఁగలరా? వారికి మాత్రము బ్రదుకవలెనను నాశలేదా. ఎవరికైనఁ బ్రాణములు చేఁదా? ఏది తీపనినఁ బ్రాణము తీపు అను సామెత వినలేదా?

చ. ఇటు తగు నమ్మ నీకు వచి•యింపఁగ, రాముఁడవధ్యుఁడెందు, నె
క్కటి నిను వీడి నాకుఁ జనఁ•గాలెటులాడెడి, ముజ్జగంబు లో
క్కటఁ బయి నెత్తినేని సన•గప్రతిపంథిమరుద్గణంబునేన్
దిటముగ రాముఁ డాశుగ త•తిం బరిమార్చును దీర్చు నందఱన్. ౯౩

నీకున్=గొప్పవంశమునఁ బుట్టిన నీకును, అయోనిజగాఁ బుట్టిన దేవత వంటి నీకును, శ్రీరామచంద్రు నంతటివానికి భార్యవైన నీకును, క్షత్రియ కన్యవైన నీకును, స్వభావముచే సాధ్వీ గుణములు గల నీకును, అవధ్యుడు = చంపఁబడ సాధ్యముగాని వాఁడు, ఎక్కటి=ఒంటరిగా, స + నగ ప్రతిపంథి + మరుత్ + గణంబునేన్=ఇంద్రునితోడి దేవతా సమూహమునైనను, ఆశుగతతిన్=బాణసమూహముచే, పరిమార్చును = చంపును.

తా. నీనోర వచ్చిన మాటలు నీవు చెప్పఁదగినవి కావు. రామచంద్ర మూర్తి యెవరిచేతను జంపఁబడువాఁడు కాఁడు. ఒంటిగా నిన్ను విడిచిపోవుటకు నేనొక యడుగైన నెత్తిపెట్ట నెట్లు సాధ్యము? మూఁడులోకము లొక్కటిగాఁ జేరి దండెత్తి వచ్చినను, ఇంద్రుఁడు దేవతలు గలసి వచ్చినను, ధీరుఁడై చలింపక నిలిచి రామచంద్రుఁడు బాణములచేఁ జంపును. అందఱను నాశము చేయును.

కం. నమ్ముము నామాటను మది, నిమ్మళముం గనుము దేవి • నీనాథుఁడు శీ
ఘ్రమ్మున మృగముం జంపి సు,ఖమ్ముగ నిట వచ్చు నేల • కళవళపడఁగన్.

కళవళపడఁగన్ = వ్యాకులపడఁగా.

తా. అమ్మా నామాట నమ్ముము. మనస్సున నిబ్బరించుకొనుము. నీభర్త శీఘ్రముగ మృగమును జంపి సుఖముగ నేకిడు లేక యిచ్చటికి వచ్చును. ఏల కలఁత చెందెదవు ?

కం. రామునిస్వరంబు గాదది, యేమాయావియొ రవంబు • నెసఁగించెఁ జూమీ
యే మన గంధర్వనగర, మౌ మాడ్కిని గలుగఁ జేసె • నాయసురుం డే.

తా. మనము విన్నది రామచంద్రమూర్తి కంఠస్వరముగాదు. ఏమాయల మారియో యా విధముగ ధ్వనించెను. ఆ మారీచ రాక్షసుఁడే గంధర్వనగరపు గుటవలె స్వరము కలిగించెను. గంధర్వ నగరము. మేఘముల చిత్ర సన్ని వేశము-గంధర్వ నగరం ప్రోక్త మింద్రజాలం మనీషిభిః॥ అని గంధర్వనగర మనఁగా, నింద్రజాలమనియుఁ గలదు. లేని దున్నట్లు కనఁబడఁజేయు శక్తి.

ఉ. ఇల్లడపెట్టి పోయె నిను • నియ్యెడ రాఘవుఁ డమ్మహాత్ముప
ల్కెల్లను బొల్లు చేసి యెటు • లేగుదు, వైరము పూని యున్నవా
రల్లఖరుండు చచ్చినది • యాదిగ రాక్షసు లెల్ల, వారలే
కల్లరవంబు నించెదరు • ఘాతుకులై సతి యేల చింతిలన్. ౭-౨౯

తా. నీవు పో నీవు పో యనెదవే నే నెటులమ్మా పోదును. నిన్ను నారక్ష ణము నందునిచికదా రామచంద్రమూర్తి పోయెను, ఇల్లడ యుంచిన సొమ్ము పాఱవేసి పోవువాఁడు సొమ్ముకాడు వచ్చి యడిగిన నేమి యుత్తరము చెప్పఁ గలఁడు ? రామచంద్రమూర్తి వచ్చెనా యిదియా నిన్ను జేయుమని చెప్పినపని యని యడుగఁడా ? ఆయన యాజ్ఞ నుల్లంఘించి యాయన మాట వ్యర్థముచేసి నేనెట్లు పోదును ? నేను వెడలిపోయిన నీగతి యేమి ? నాకేమి యపాయము వచ్చె ననెదవా? ఖరుఁడు చచ్చినది మొదలు రాక్షసు లందఱు మనమీఁద పగ పూని యున్నారు. ఏ విధముగనైన మనలను జంపవలయునని కుట్రలు పన్ను

చున్నారు. వారే మనలను వేఱుచేయుటకై యిటువంటి మోసపుధ్వనులు చేయుచున్నారు. ఇది యాలోచింపక నీవేల దుఃఖపడెదవు.

—• సీత లక్ష్మణుని నిష్ఠురంబులు పల్కుట •—

కం. అని సౌమిత్రి వచించిన, జనకతనూజాత కోప•సంరక్తవిలో
చనయై పరుసనివాక్కుల, ననియెన్ ఋతవాది యైన•యాలక్ష్మణునిన్.

కోపసంరక్తవిలోచనయై = కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గలదై, పరుసని=కఠినవు, ఋతవాది=సత్యము చెప్పువాఁడు.

తా. లక్ష్మణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా విని సీత కోపముచే కన్ను లెఱ్ఱచేసి సత్యము చెప్పుచున్న లక్ష్మణుని నిట్లు కఠినముగా మాటలాడెను.

ఉ. ఓరిదయావిహీన! విన•రోరినృశంస! యనార్య? వంచకా!
యోరి సువంశపాంసన! గు•ణోన్నతుఁ డౌరఘురాముచేటు నీ
కారయ సమ్మతం బిది య•థార్థము సు మ్మటుకానిచోటఁ గ
న్నారఁగఁ గీడు గాంచి యిటు•లాడెదవా చెడుగా దిటంబుగన్. ౭౨౮

ఓరి=ఇచ్చట నిందయందుఁ బ్రయుక్తము, దయావిహీన = దయలేనివాఁడా! అన్యునైనను నాపదయందు రక్షించుట దయావంతు లక్షణము. అట్టితరుల యందుఁ జూపవలసిన దయయు అన్నయందుఁ జూపకున్నావే, నీవేమి మనుష్యుఁడవు. వినరోరి=వినుముర+ఓరి=వినరోరి, నృశంస=క్రూరుఁడా, అనార్య=ఆర్యజాతియం దుండవలసిన గొప్ప గుణము లేనివాఁడా, వంచక = మోసగాఁడా, సువంశపాంసన = మంచివంశమును జెఱుచువాఁడా, గుణోన్నతుఁడు=గుణములచేగొప్పవాఁడు,ఆరయన్=ఆలోచింపఁగా, చెడుగా=దుష్టుఁడా? దిటంబుగన్ = ధైర్యముతో.

తా. ఓరీ మనుష్యుఁ డగువానికి పరాయివారియం దుండవలసిన దయయు నీయన్నయందు లేదు. వినరా దయ లేకుండినఁ బోనిమ్మనిన చచ్చినఁ జావనీలే యను క్రూరత్వమును గలదు. దీనివలననే నీవు ఆర్యజాతియందుఁ బుట్టవలసిన వాఁడవు కావు. ఏలన ఆర్యుల కుండవలసిన దయాది గుణములు లేకుండుటయే గాక క్రూరత్వము మోసముకూడ నీయం దున్నది. నేనేమి వంచన చేసితి ననెదవా. నీకు సేవ చేసెద ననికూడ నమ్మించి వచ్చి యాపదవేళ కాదుకొనక పోవుట వంచనకాదా. ఇటువంటి గొప్పవంశమునకు నపకీర్తితెచ్చి దాని గౌరవము నాశముచేయ నెట్లు పుట్టితివిరా. దుర్మార్గుఁడు చచ్చినఁ జావనీలే యనుటకు రామచంద్రమూర్తి సద్గుణములచే గొప్పవాఁడు కదా. అట్టివాని కీడు నీకు

సమ్మతమైనపుడు నీ వెట్టివాఁడ వనవలెను ? నీవు నిజముగా రామచంద్రుని కీడు గోరువాఁడవే. లేకున్న కన్నారఁగాఁగీడు వచ్చియుండుట చూచి యార్త ప్రలాపము విని దుష్టుఁడా ధీరుఁడవై_కొంచెమైన సంకోచముగాని యయ్యో పాపమని పరితాపముగాని లేక నేను పోను అని కూడఁ జెప్పుదువా ?

కం. కా దిట్టిది చిత్రము దా,యాదులు ప్రచ్ఛన్న వేషు•లై నిత్యంబున్
లోదయ మాలుచు నీవలె, నోదుర్మతి కీడు సేయు•నులుకరు వింటే. ౭౨౯

ప్రచ్ఛన్న వేషులై =మాఱు రూపములు ధరించినవారై, దయమాలుచు= దయ వదలిపెట్టుచు, దుర్మతి=చెడుమనస్సు గలవాఁడా, ఉలుకరు=భయపడరు.

తా. నీనడవడియందు వింత యేదియులేదు. లోకమున జ్ఞాతులు మాఱు వేషములు ధరించి దయవదలి ఎప్పుడు నీవలెఁగీడు చేయ భయపడరు_వింటివా.

శా. నీవే వచ్చితొ కైకయీతనయుఁడే•నిన్నంపెనో కాని మా
యావేషం బిటు లూని నాకొఱక దు•ష్టా! యొంటిమై నొంటివాఁ
డౌవాత్సల్యపయోధి రాముబడి ఘో•రారణ్యముల్ సొచ్చి దు
ర్భావా వచ్చితి వీవుదోడ్పడఁగ స•ద్భావంబునన్ వచ్చితే. ౭౩౦

వాత్సల్యపయోధి=దయారసమునకు సముద్రుఁడగు వాఁడు, దుర్భావా= చెడ్డ తలంపు గలవాఁడా, వాత్సల్యము = తల్లిదండ్రులకు బిడ్డలయందుండు ప్రేమకు వాత్సల్య మనిపేరు, దోషములనెన్నక గుణములనే భావించుట - దోషములున్నను సజ్జనులు దాని గ్రహింపరనికదా రామచంద్రమూర్తి చెప్పెను. రాము బడి = రామువెంబడి, సద్భావంబునన్ = మంచి యభిప్రాయముతో, రామున కుపకరింపవలెనని వచ్చితివా ?

తా. లక్ష్మణా! నీవు నిజముగా నన్నకుఁ దోడుపడవలయునని, మంచి యభిప్రాయముతో వచ్చితివా? లేదు_చెడ్డయభిప్రాయముతోనే వచ్చితివి. ఏమి నాచెడ్డ తలంపు అనెదవా చెప్పెదవిను. భరతుఁడు నీవు రామచంద్రమూర్తికి సవతి తల్లి కొడుకులు. ఒక సవతితల్లి కొడుకు రాజ్యము నపహరించిన నీవు స న్నపహరింపవలె నని నీవే స్వయముగ వచ్చితివో లేక రాజ్య మపహరించి నట్లె భార్యను అపహరించెదను, నీవిందు సాహాయ్యము చేయుమని భరతుఁడు పంపఁగా నొంటిగా భయంకరములైన యడవులకు వచ్చి రాముని వెంబడి వచ్చితివో_ఆయునను నీవు చంపుటకు శక్తిలేని కారణముచే నెప్పుడు చచ్చునా యని కాచియున్నావు.

కం. నీకోరికయో మఱి యా, కైకేయీతనయుతలఁపో•కడఁ గనుఁగటరా
యాకమలాక్షుని భార్యను, గైకొందునె యొండువానిఁ•గలలో నైనన్.౭౩౧

కడఁగను నటరా = తుదముట్టునా? కార్యా పేక్షాహి వర్తంతే భావస్నిగ్ధాః సుదుర్లభాః. (భా. 12-111-86)

వారివారి కార్యము నిమిత్తము వర్తించువారే కాని మనస్సున స్నేహము గలవారు మిగుల దుర్లభులు.

తా. ఇది నీ యాలోచన గానీ భరతునియాలోచనగానీ ఇది తుదముట్టునది కాదు. ఏల యందువా ? ఆ పుండరీకాక్షుని భార్యను మఱియొకనిఁ గలలోనైన గ్రహింతునా.

కం. రాముండు లేకయుండిన, నీ మేనన్ నిలుపుదాన•నే ప్రాణంబున్
సౌమిత్రి ? నీవ చూడఁగ, నే మరణించెదను గనుము•యీనిమిషమునన్.

తా. రామచంద్రుఁడే లేకుండెనా ఈ దేహమందుఁ బ్రాణముల నుండనిత్తునా ? లక్ష్మణా ! నీవు చూచుచుండఁగనే నీ కన్నుల యెదుటనే యీ నిమిషమందే ప్రాణములను విడిచెదను. చూడుము.

సీతాదేవి సాక్షాల్లక్ష్మీదేవి. అంతకుమించిన యుత్తమురాలే లోకమున లేదు. అటువంటిది లక్ష్మణుతత్త్వము తెలిసి తెలిసి యిటు లాడవచ్చునా యని సందేహము. మనుష్యభావనచే గ్రహింపవలసిన దేమన:— ఏ లోకమున నుండినను ఎటువంటి యుత్తమురాలైనను స్త్రీ స్త్రీయే. ఉత్తమ స్త్రీలకు నధమస్త్రీలకుఁ దరతమ భేదమే కాని స్త్రీస్వభావము బొత్తిగలేని స్త్రీయుండదు. ఆ యల్ప గుణము దాని కనుకూలసమయము తటస్థించినపుడు బయలుపడునుగాని పడక పోదు. ఈ సమయము వచ్చువఱకు నందఱు నుత్తమురాండ్రే. అందఱు మహిళలే. వారి కప్రియకార్యము జరుగునేని యందఱు ప్రతీపదర్శినులే. అందఱు వామలే- అను విషయము దీనివలన గ్రహింపఁదగి యున్నది. వారికిఁ గోపము వచ్చినపుడు వారనరానిమాట చేయరానిపని యుండదు. మనుష్యత్వము వారియం దేడువాడల నుండదు.

లక్ష్మణుఁడు నిష్కారణముగా భరతుని ననరాని మాట లనెను. కావున నిపుడు నిష్కారణముగాఁ బడరాని మాటలు పడెను.

నిష్పాపుల నన్నదమ్ముల నిరువుర దిట్టుటచే సీతాదేవియు నిట్టి నిందలకే యావజ్జీవము పాలుగావలసి వచ్చెను. వాక్కుచేఁ జేసిన పాపము వాగ్రూపముగ ననుభవించెదము. ఒకరిని మనమెట్లు చేయుదుమో మనకట్లే కలుగును.

ఇఁక నవతారవిషయమున నాలోచించితిమేని వా స్తవ మేర్పడును. సీత పుట్టినది లంక చెఱుచుటకే. సమూలము రావణుఁ జంపుటకే. 'నీ పీఁచం బడఁగింతు వెండియును జన్మింతుం జుమీ రావణా' యని కదా వేదవతి చెప్పెను.

ఆ కార్యము తాను జేయవలసి యున్నది. ఆ నిమిత్తము లంకకుఁ బోవలసి యున్నది. రామలక్ష్మణులు తనయొద్ద నుండినయెడల రావణుఁడు రాఁజాలఁడు. కావున మాయామృగము నెపముఁబెట్టి రాముని నయవాక్కులతో దూరము పంపెను. లక్ష్మణుఁ డట్లు పోవువాఁడు కాఁడు. రామాజ్ఞను గూడ నుల్లంఘించి పోవునంత కార్యము చేసినఁగాని యాయన పోఁడు. ఇట్లు నిందలాడినఁ బోవును. అని కార్యసాధనమార్గ మాలోచించి యిట్లు పంపెను గాని జ్ఞానహీనయై దుష్టురాలై పలికినది గాదు. .

ఈవిషయమే కౌసల్యాపరిణయము పీఠికపద్యములం దీకవియే యిట్లు వ్రాసెను.

చ. తెలివిదొఱంగి నీవు దెగి తిట్టితివం దురు నీమఱందినిం
దెలియనివారు, రాక్షసతతిన్ వధియింపఁగ ప్రాణనాథుఁడుం
బలికినబాస దీర్పనటువన్ని తుపాయముఁ గాకనీకునుం
గలుగునటమ్మ సీత! యొక కాలమునన్ భ్రమ మానసంబునన్ ॥

—• లక్ష్మణుఁడు సీతపై గోపించి రామునొద్దకుఁ బోవుట •—

చ. అని వినరానివాక్కు లిటు•లాడిన జానకిఁ జూచి మేనియం
దొనర గగుర్పు రోఁజ కర•యుగ్మము మోడ్చి జితేంద్రియుండు వ
ల్కెను బదులాడఁగా మనసు•లే దిఁక, దైవత మీవు నాకు, ని
ట్లనుచితనిష్ఠురో క్తి జన•కాత్మజ వింతలుగావు స్త్రీలకున్. ౭౭౩

వినరానిమాటలు = సీతాదేవిమాటలు వినుటకే యోగ్యము కావు. ఇఁక ననుట విషయమై చెప్పనేల? మేనియందున్ = దేహమునందు, గగుర్పు = పులకలు - రోమాంచము, ఒనరన్ = కలుగఁగా, రోఁజ = ఉస్సని బుసగొట్టి, జితేంద్రియుఁడు=ఇంద్రియజయము గలవాఁడు. ఇట్లనుటచే సీతాదేవి యారోపించిన దోషములు లక్ష్మణునందు లేవని కవి యభిప్రాయము. అనుచిత = తగని, నిష్ఠురోక్తి=పరుషపుమాటలు, అనుచిత నిష్ఠురోక్తి వింతలుగావు స్త్రీలకున్, అనునది సర్వ స్త్రీ సామాన్య గుణమని భావము. వారికిఁ గోపము వచ్చినపుడు ఇది యసత్యము ఇది సత్యమని కాని, యీమాట యనవచ్చును, ఈమాట యనరాదనిగాని తెలివి బొత్తిగ నుండదు.

తా. ఈప్రకారము వినుటకుఁ గూడ యోగ్యములుగాని మాటలను జానకి వంటిది పలుకఁగా జితేంద్రియుఁ డగు లక్ష్మణుఁడు దేహమున గగ్గురు పొడువ రోఁజి రెండుచేతులు మోడ్చి నీకు బదులుచెప్పుటకు నాకు మన స్సంగీకరింప లేదు. నీవు నాపాలిదేవతవని నాయభిప్రాయము. యోగ్యాయోగ్య విచారము లేక నోటికి వచ్చినట్లు కఠినముగ మాటలాడుట స్త్రీలయందుఁ బ్రొత్తవిషయము

గాదు. చెడుకార్యమునం దైనను మంచికార్యమందైనను వారి యిష్టప్రకారము నడవని పురుషులను నోటికి వచ్చినట్లు తిట్టుదురు. (౨౦౪ ప. చూడు).

చ. ఇది సహజంబు లోకమున•నింతుల కెల్ల, విముక్తధర్మదు
ర్హృదయులు చంచలాత్మికలు•నెంతయుఁ గ్రూరలు భేదకారిణుల్
ముదితలు, కొఱ్ఱుగాల్చి చెవి•లోపలఁ గ్రుచ్చినయట్టు లయ్యెనో
మదవతి నీదుపల్కు రవ•మాత్రమ యేని సహింప నేర్తు నే. ౨౩౪

ఇది సహజంబు=స్త్రీల కీదుర్గుణము ఒకరు చెప్పిన వచ్చినది కాదు. నడుమంతరమున వచ్చినది కాదు. పుట్టువుతోడనే దేహము వచ్చినట్లు అది వచ్చినది. విముక్తధర్మ=విడువఁబడిన ధర్మముగల, దుర్హృదయులు=దుష్ట హృదయము గలవారు, చంచలాత్మికలు=చపలచిత్తలు - చపల స్వభావము గలవారు, ఎంతయున్=మిక్కిలి, క్రూరలు = దయా - దాక్షిణ్యములేని కఠినమనస్కులు, భేదకారిణుల్ = విరోధములు కల్పించి భేదభావము కల్పించి యెంతటి మైత్రిగలవారి నయిన వేఱుగఁ జీల్చుటయందు నేర్పరులు, ముదితలు = స్త్రీలు, కొఱ్ఱు = ఇనుపకడ్డి, మదవతి = స్త్రీ - మదముగలది.

తా. స్త్రీల కందఱకు లోకమునం దిట్లు పరుషముగా ననుచితభాషణము లాడుట స్వభావము. స్త్రీలు ధర్మజ్ఞానము లేనివారు. కావుననే దుష్టహృదయము గలవారు. దానికితోడు స్థిరబుద్ధి లేనివారు. చపలచిత్తులు. ఎంత క్రూరకార్యమునకైనను వెనుదీయరు. దయా దాక్షిణ్యములు లేవు. అన్నదమ్ములకో తండ్రి బిడ్డలకో, ఒకరితో నొకరు కూడియుండక కొంపలు రెండుమూఁడుగాఁ జేయు నేర్పు గలవారు. మదించినదానా! నీమాట కొఱ్ఱుగాల్చి చెవిలోఁ గ్రుచ్చినట్లు లయ్యెను. దాని నే నేమాత్రము సహించువాఁడఁ గాను.

ఆ. సాక్షిభూతు లగుచు•సర్వవనేచరు, ల్వినెడివారు గాక•విశదముగను
న్యాయవాది నగుచు•న్యాయంబుఁ బలికిన, నన్ను నీ వనిన చె•నంటిపల్కు.

సర్వవనేచరుల్ = వనమునఁ జరించు దేవత లందఱు, చెనంటి పల్కు= చెడ్డమాట.

తా. న్యాయము చెప్పినవాఁడనై న్యాయమందుండు నన్ను నీవు పలికిన దుష్టవాక్యములను, ఈ వనదేవత లందఱు విశదముగ సాక్షులై విందురు గాక.

కం. ఛీ ఛీ పాడుగ నీ విపు,డే పాపిష్ఠంబు స్త్రీత్వ•మిల సహజముగాఁ
గోపన గురువాక్యస్థితు, నీవగిది న్నన్ను నంశ•యించినకతనన్. ౨౩౬

పాపిష్ఠంబు=మిగుల పాపాత్మకమైనది, కోపన = కోప స్వభావము గల

దానా. 'కోపనాసైవ భామినీ' అమరకోశము, గురువాక్యస్థితున్ = పెద్దవాఁడగు నన్న చెప్పిన మాటయందు నిలిచిన వానిని.

తా. స్త్రీ సహజముగ స్త్రీత్వమే పాపాత్మకము. కోపస్వభావముగలదానా! పెద్దవాఁడు తండ్రితో సమానుఁడగు నన్న శాసనమందుండు నన్ను నీవిధముగా సందేహించిన కారణముచే నీ విపుడే పాడై పొమ్ము.

తమకై తన సర్వసౌఖ్యములు విడిచి యడవులపాలై తల్లికిఁ జేయు సేవకంటెఁ దనకు నెక్కువగ సేవ సేయువానిని నిట్టి నోటఁ బట్టరాని మాట లాడిన నెవరి మనస్సు విఱుగ కుండును? మరల దాని ముఖమైనఁ జూడ బుద్ధి పుట్టియుండునా? కావుననే తగిన ప్రాయశ్చిత్త మనుభవించువఱకు భగవం తుఁడు ముఖావలోకనమే లేకుండఁ జేసెను. దీనివలన నెంతటి జితేంద్రియు లైనను నెంతటి నిష్పాపమనస్కులైనను యౌవనవంతులు వయస్సుస్త్రీలోడ నొంటరిగా నేసమయమందు నుండరాదు-నింద తప్పదు.

కం. పోయెద రాముని కడ కిపు,డే యబలా! నీకు స్వస్తి • యొసఁగుత దేవీ
యీయటవిదేవతావళి, పాయక రక్షించుఁగాక • పద్మాక్షి నినున్. ౩౩౪

అబలా = ఇచ్చటనళ్ అల్పార్థమును దెలిపుచున్నది. అల్ప బలము కలదని యర్థము. అటవి దేవతావళి = వనదేవతా సమూహము, పాడై పొమ్మ నిన వాఁడు. ఇప్పుడు నీకు స్వస్తియగుఁగాత, వనదేవతలు రక్షింతురు గాక! యని యెట్లనెను. పాడై పొమ్ము అన్న తర్వాత రామస్మరణ లభించుటచే నయ్యో రామునకు సంబంధించినదానిని రామునకుఁ బ్రియమైనదాని నే నిట్లం టిని. అని స్మృతి తెచ్చుకొని నీదోష ఫలము నీవే యనుభవించెదవు. నేనేల తిట్టవలెనని తలఁచి స్వస్తియగుఁ గాక యనెను. దీనివలన రామునకు సంబం ధించిన దానిని దేనినిగాని రామభక్తులు పరుషముగ మాటలాడరా దని యేర్పడు చున్నది. ఇతరులు దూషించిరా దూషింప నిందు. వారి పాపఫలము వారే యనుభ వింతురు.

కం. నాకు నిమిత్తము లెంతయు, భీకరమై తోఁచె రామ•వీరునితోనే
నీకడకు వచ్చివై దే,హీ! కందునా కానలేనొ•యిచ్చట నిన్నున్. ౩౩౫

నిమిత్తములు=శకునములు, భీకరమై=చెడ్డ సూచించునవియగుటచే భయము కలిగించునవి, ఇచ్చట=ఈ ప్రదేశమందు, పునర్దర్శనము లంకయందేకదా.

తా. నాకుఁ జెడ్డసూచించు నపశకునము లగుచున్నవి. రామచంద్రునితో నేనిటకు మరలివచ్చి యిచ్చట నిన్నుఁ జూడఁగలనో చూడలేనో.

చ. అనుచు సుమిత్రపట్టి దను•నాడిన జానకి బాష్పపూరముల్
కనుఁగవఁ గాఱ నేడ్చుచును•గర్ణకఠోరముగాఁగఁ బల్కె నేఁ
దినెద విషంబు, గౌతమిని•దీఱెద, నే నురిపోఁతఁ జత్తు, వ
హ్నిని బడుదానఁ, గాక పరు•నిన్ స్పృశియింతునె కాల్ప్రవేలనేన్. ౩౯

పట్టి = బిడ్డఁడు, కర్ణకఠోరముగాఁగన్ = చెవులవినుటకుఁ బరుషముగా, గౌతమిని=గోదావరియందు, ఱీఱెదన్=దూఁకిచచ్చెదను, ఉరిపోఁతన్ = ఉరిపోసి కొనుటచే, వహ్నిని = అగ్నియందు.

తా. ఈప్రకారము లక్ష్మణుఁడు పలుకఁగా జానకి కన్నీళ్ళు కార్చుచు నేడ్చుచు కర్ణశూలములవంటి మాటలుపలికెను. నేను విషము దిని చచ్చెదను. గోదావరిలో దూఁకెదను. ఉరిపోసికొందును. మంటలోఁబడి చత్తునుగాని యితరుని కాల్ప్రవేలిచేనైనఁ దాఁకుదునా.

అచ్చట నగ్నిలో దూఁకెదను. అని చెప్పుటచే యగ్నిలో దాఁగెనని కొందఱొకయుక్తి కల్పింతురు. ఉరిపోఁతచే, విషము దినుటచే, నీళ్ళలోదూఁకుటచే చావకుండినఁగదా యావల నగ్నిమాట.

కం. అని పల్కి బిగ్గ నేడ్చుచుఁ,దనయుదరము బాఁదుకొనుచుఁ•దనహస్తములన్
జనకజ యుండిన లక్ష్మణుఁ,డను నయముపల్కమాట•లాడడు సతియున్.

బిగ్గ = గట్టిగా, బాఁదుకొనుచున్ = దబాదబాకొట్టుకొనుచు, అనునయములు = ఊరార్పులు, మాటలాడడు = బదులుచెప్పుచుండిన నీముచ్చటలతో నాలస్యమైపోవును. ఈలో రాముఁడు వచ్చెనా తనవన్నాగమంతయు వ్యర్థమైపోవును.

తా. అనిచెప్పి గట్టిగా నేడ్చుచు రెండుచేతులతో దబాదబాయని కడుపు మీఁద కొట్టుకొనుచుమండెను. లక్ష్మణుఁడూరార్చినను బదులు చెప్పినదికాదు.

సీతకంటె పెద్దగయ్యాళి లోకమున నెవతెయో, యెంతటిగయ్యాళియైన సీతచేసినదానికంటె నెక్కువ యేమిచేయఁగలదో తెలియలేదు.

సీత చిలుకవంటిదే కాని రేఁగిన ఱేఁచుకుక్క యనుసామెత యీనాఁడు పుట్టినదే.

ఈ సీతాలక్ష్మణ సంవాద మిచ్చోటఁ దప్ప మఱియెచ్చటను రామాయణమునఁ బ్రస్తావింపఁబడలేదు. దానివలన నిది ప్రక్షిప్తమని కొందఱ యభిప్రాయము. భాస్కర రామాయణమున "అన్నా లక్ష్మణ నిన్నుఁ బుణ్యనిధి నే నజ్ఞానినై పల్కితిన్। నన్నాపాపమువచ్చి చుట్టుకొనియె" నని యేడ్చినట్లు వ్రాయఁబడెనుగాని యది నిరాకరము.

ఒకవిషయము రెండవసారి చెప్పఁబడదేని యది ప్రక్షిప్త మనువాదమే సరిగాదు.కాకాసురవృత్తాంతము రెండవసారి చెప్పఁబడలేదు. సీతాలక్ష్మణ సంవాదము వారి కిరువురకే తెలియును. లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగాఁ గొంచెము రామచంద్రునకుఁ దెలియును.ఇఁక నిది బైటపడు విధ మెట్లు? నేను లక్ష్మణు నిట్లంటి నని సీత యేమని యెవరితోఁజెప్పుకొనును ? ఎవరితోఁజెప్పినను చకారగుడులే యామెకు ప్రాప్తించును. రామలక్ష్మణులు చెప్పెడివారుగారు. ఆకారణమున రెండవసారి ప్రస్తావింపఁబడలేదు. బ్రహ్మవరముచేతను యోగదృష్టిచేతను నీ రహస్యము దెలిసిన వాల్మీకి బయటఁబెట్టెను.

ఈవాదము కారణముగా దేని లక్ష్మణుఁడు సీతను విడిచిపోవలసిన కారణము గలుగదు. లక్ష్మణుఁడు పోకుండిన రావణవధగాని యావల రామాయణ చరిత్రముగాని లేదు. వేదవతి వ్యర్థసంకల్పయై యుండును. రావణుఁడు సుఖ జీవియగును.

కం. సౌమిత్రి యంతనించుక,కై మోడ్పున నతియొనర్చి•కదలి పలుమఱున్
భూమిజఁ గనుచుం గుపితుఁడు,దామది గొల్పకయుఁబోయెఁ•ద్వరఁ జనినట్టుల్.

అంతన్=ఈగయ్యాళితనమును జూచి స్త్రీ లెంతకైన సాహసింతురు. ఇఁక నుండిననింకేమిచేయునో యని సౌమిత్రియంతటివాఁడు భయపడి,ఇంచుకకై మోడ్పునన్=కొంచెము నమస్కారముతో, అనఁగా నెప్పటివలె వంగిగాని, ముఖమునకు చేతులెత్తిగాని నమస్కరింపక బొడ్డువఱకే చేతులు రానిచ్చి ఇట్టి యనిష్ట నమస్కారములు చేయువారిని దేవాలయములందు- పెద్దలయొద్దకుఁ బోవువారి యందుఁగొందఱియందుఁ గాననగు.లక్ష్మణువిషయమునఁగోపము కారణము.ఈ పెద్దమనుష్యులయందు నభిమానము కారణము-, కుపితుఁడు=కోపించినవాఁడు, మదిగొల్పకయు=పోవ మనసున నిష్టములేక, పోకున్న వేఱుమార్గములేక, త్వరఁ జనినట్టుల్ = త్వరగాఁబోవువానివలెనే - త్వరగాఁ బోవుటకు కాళ్లు సాగినవికావు. ఈమె కేమియపాయము వచ్చునో యని భయముచే ప్రయాణము సాగలేదు.

ఇచ్చట నొకసందేహము. శ్రీరామచంద్రమూర్తికి శత్రుభయము లేదని సీతాదేవి ప్రేమాంధయై భర్తృక్షేమము గోరి యజ్ఞానముచేఁ దన్ను దూషించు చున్నదని లక్ష్మణుఁ డెఱుఁగనివాఁడుకాఁడు. సీతకు నపాయము రాఁగలదని భయమునుగలవాఁడు. ఇట్టివాఁడు పోకయే యుండరాదా ? ఒకవేళపోయినను చూపు దూరమునందుఁ బొదలమాటుననుండి కాచియుండరాదా ? పోయినదే పోకగా నేలపోవలెను?ఈరెండును సీతాసందేహమును బలపఱుచు నవే యగును.

పోక నిలిచినాఁడనుకొందము. సీత తానుజెప్పినట్లు చేయునేమో? ఉరిపోసి కొనియో మఱియొకవిధముననో చచ్చె ననుకొందు.అప్పుడు రామునకు లక్ష్మణుఁ

దేమని చెప్పఁగలఁడు? ఉన్నవాస్తవముచెప్పిన సీతకుఁ గలిగిన యనుమానమే రామునకును గలుగును. అటు చేయకముందే రామచంద్రమూర్తి వచ్చెననుకొందము. సీత జరిగినవిషయమంతయుఁ జెప్పి నే నెంతచెప్పినను గదలినవాఁడు కాఁడు. ఇతఁడు దురుద్దేశముకలవాఁడని నాకు సందేహముగానున్నది. కావున వీఁడు మనతోడ నుండరాదని చెప్పునేమో? అప్పుడు రామచంద్రమూర్తి నిరపరాధి లక్ష్మణుని విడువనా? మూర్ఖురాలు సీతను విడువవా? లక్ష్మణుఁడిన్నినాళ్లు చేసిన కైంకర్యము, ఏటఁబెట్టిన మాన్య మగునుకదా. లోకనింద తప్పదుగదా, వీఁడు చెడుకార్యము చేయకుండిన రామచంద్రుఁడు వీనిని బొమ్మనునా యని కదా లోకమనును.

పొదలచాటున డాఁగియుండెనా రామచంద్రుఁడు వచ్చినపుడు లక్ష్మణుని నేను బంపితినే రాలేదా యని సీత యడుగును. రాలేదని రాముఁడుచెప్పును. అప్పుడు జరిగిన వృత్తాంతము చెప్పి, వాఁడు మీయొద్దకు రాలేదు. ఇక్కడ నుండలేదు. నాసందేహమిదియని చెప్పును. ఇది యెక్కువసందేహమునకుఁ గారణ మగును. ఇవన్ని యాలోచించియే లక్ష్మణుఁడు ఋజుత్వమే మేలని సరిగా రామునొద్దకే పోయెను.

—♦ ౪౬-వ సర్గము. రావణుఁడు యతివేషము ధరించుట ♦—

సీ. అది సందుగాఁ గొని♦పదిశిరంబులసోఁకుఁ, డాసీత డాయంగ♦సరుగ నెంచి
సన్న్యాసివేషంబు♦సరగన ధరియించి, శ్లక్ష్ణకాషాయవ♦స్త్రంబుఁ గట్టి
వామభుజంబున♦వఱల యష్టి కమండ,లువులు ఛత్రముసిగ♦లును వహించి
పావలు దొడిగి యా♦పద్మాక్షి సోదరు, ల్విడిచి పోవఁగ రవి♦విధులు లేని
తే. సంధ్యనలమెడియిరులన♦శశివిహీన,రోహిణినిడాయుగ్రహమునఁ♦గ్రూరబుద్ధిఁ
గదిసెనాతని రాకకు♦క్ష్మారుహములు,కదలవయ్యెసమీరంబు♦మెదలదయ్యె.

ఇఁక రామభక్తుని దూషించిన ఫలము చెప్పుచున్నాఁడు. సోఁకుఁడు=రాక్షసుఁడు, శ్లక్ష్ణ=సన్నని, యష్టి=త్రిదండము, శిఖచెప్పుటవలన త్రిదండియనియే చెప్పవలెను. పావలు = పాదుకలు, రవివిధులు = సూర్యచంద్రులు, ఇరులు = చీఁకట్లు, ఇది నిత్యబహువచనాంతము.'కురులు' అనునది యిట్టిదే.శశివిహీన=చంద్రుని విడిచియుండు, గ్రహము = రాహువు, సమీరంబు = గాలి, ఇచ్చట రావణుఁడు ధరించిన సన్న్యాసివేషము వర్ణింపఁబడినది.ధర్మప్రధాన జనకవంశమున జనించినదికదా సీత. జనకునియొద్దకు వచ్చు సన్న్యాసులవేషములు ఆచారములు అందుఁ దారతమ్యములు సీతకుఁ దెలిసినవే. అట్టియామెను మోసగింపవలయుననిస నుత్తమ వాస్తవ సన్న్యాసివేషమునే వేయవలయును. లేనియెడల వాస్తవ సన్న్యాసిగాఁడని నమ్మదు.కావున కాషాయవస్త్రము కట్టి,యెడమభుజము మీఁద త్రిదండము మోపి, కమండలువు, గొడుగు, శిఖ, ధరించి, పాదుకలు

దొడిగికొని, రావణుఁడు సీతయొద్దకుఁబోయెను.

ఇదియే సరియైన సన్న్యాసివేష మని యంగిరసుఁడు చెప్పెను.

> యతే ర్లింగం ప్రవక్ష్యామి యేనాసౌ లక్ష్యతే యతిః
> బ్రహ్మసూత్రం త్రిదండంచ, వస్త్రం జంతునివారణం ॥
> శిక్యం పాత్రం బృసీంచైవ కౌపీనం కటివేష్టనమ్ ।
> యస్యైత ద్విద్యతేలింగం స యతి ర్నేతరో యతిః ॥

ఏవియుండిన యతి యనఁబడునో యాయతి చిహ్నములు చెప్పెదను. యజ్ఞోపవీతము, త్రిదండము, వస్త్రము, చిక్కము, కమండలువు, బృసి, కౌపీనము, నడుముగుడ్డ, ఇవిగలవాఁడే యతి. ఇవి లేనివాఁడు యతికాఁడు. మహేశ్వరతీర్థీయమందును, రావణుఁడు త్రిదండివేషమే వేసెననియున్నది.

అథాశ్రమం చరమం సంప్రవిశ్య యథోపపత్తిం।, పంచమాత్రాం దధానః। త్రిదండ ముపవీతం చ వాసః కౌపీనవేష్టనం॥శిక్యం పవిత్ర మిత్యేత ద్బిభృయా ద్యావదాయుషం। పంచైతాస్తుయతే ర్మాత్రా స్సాసూత్రా బ్రహ్మణే శ్రుతాః। త్రిదండం వైష్ణవం లింగం విప్రాణాం ముక్తిసాధనం। నిర్వాణం సర్వధర్మాణా మితి వేదానుశాసనమ్॥

దీనివలన సన్న్యాసులై ముక్తికాంక్షగల విప్రులు త్రిదండిసన్న్యాసులు విష్ణుచిహ్నధారులు కావలయునని యేర్పడుచున్నది. ఈ చిహ్నములన్నియు నిందుఁ జెప్పఁబడకపోయినను సన్న్యాసి యని చెప్పుటచేతను శిఖాదులుచెప్పుటచేతను సన్న్యాసికుండవలసినవన్నియు రావణుఁడు ధరించెనని యెఱుఁగవలెను.

బ్రాహ్మణానామయం ధర్మోయద్విష్ణోర్లింగధారణమ్॥విష్ణుచిహ్నములు ధరించుట బ్రాహ్మణధర్మము–బోధాయనుఁడు. ఏకవాసాద్వివాసా వా శిఖీ యజ్ఞోపవీతవాన్।కమండలుధరో విద్వా న్యాతి తత్పరమం పదమ్॥వ్యాసులు. యావనస్య త్రయోదండాస్తావ దేకేన పర్యజేత్॥ మేధాతిథి. ఏకంతువైణవం దండం పాలాశంబైల్వమేవవా। గృహీత్వా విచరేత్తావ ద్యావల్లభ్యే త్త్రిదండకమ్ ॥

ఇత్యాదివాక్యములు పెక్కులుగలవు. పై వాక్యముల సారాంశ మేమన త్రిదండి సన్న్యాసము సౌమ్యము. వైష్ణవమనియు,నదియే ముక్తిప్రదమనియు త్రిదండధారణశక్తి గలుగువఱకు ఏకదండిగా నుండవలయుననియు—వైష్ణవ సన్న్యాసులు మూఁడుదండముల నొకటిగాఁగట్టి ధరింతురు. దానియర్థము చిత్తు, అచిత్తు, ఈశ్వరుఁడు మూఁడు భిన్నములయినను శరీర శరీరి భావముచే నొకటియే, యని సూచించునందురు. దీనికి మనుస్మృతియం దిట్టు లర్థము వ్రాయఁబడినది.

> వాగ్దండశ్చ మనోదండః కాయదండ స్తథైవచ ।
> యస్యైతే నిహితా బుద్ధౌ స త్రిదండీతి చోచ్యతే ॥

దండమనఁగా దమనము అణఁచుట. వాక్కును మనస్సును కాయమును ఈ మూఁటిని నణఁచుట త్రిదండమనఁబడును.

వాగ్దండో మౌనతా ప్రోక్తా కర్మదండ స్త్వనీహతా,
మానసస్య తు దండస్య, ప్రాణాయామో విధీయతే.

మౌనము వాగ్దండము, కర్మదండము కోరికలులేకుండుట, ప్రాణాయామము మనోదండము,పరమహంసయుత్తమసన్న్యాసి. ఈయనకు జ్ఞానము లక్షణము. జ్ఞానియగు సన్న్యాసికి "న దండం నశిఖాం నాచ్ఛాదనం చరతి పరమహంస॥ మహోపనిషత్–యథా జాతరూపధరోఽనాచ్ఛాదనం చరతి పరమహంసః॥ దండముగాని శిఖగాని వస్త్రముగాని పరమహంసకు పనిలేదు.అట్టిజ్ఞానము లేనివాఁడేకదండము ధరింపవలెను. 'సా వ్య విదుషః' నిర్ణయసింధువు–వాఁడు తెలిసినవాఁడు కాఁడు. త్రిదండధారణము పరమహంసకుఁ గలదు, 'యతిః పరమహంసస్తు తుర్యాఖ్యః శ్రుతిచోదితః। యమైశ్చ నియమై ర్యుక్తోవిష్ణురూపీ త్రిదండభృత్–పితామహ స్మృతి. పరమహంస సన్న్యాసి తురీయుఁడు.పీఁడార్త ప్రపన్నునివంటివాఁడు.

స్వసంప్రదాయాగ్రహపిశాచమును బాఱఁద్రోలి శ్రుతులవాక్యములు స్మృతివాక్యములు శోధించినచో నీకాలమున సన్న్యాసమే నిషిద్ధమగుచున్నది. అధికారి దుర్లభుఁడు.

అశ్వాలంభం గవాలంభం సన్న్యాసం పలపైతృకమ్। దేవరాచ్చసుతోత్పత్తి కలౌపంచ నకారయేత్,–పరాశరుఁడు. అశ్వమేధము, గోమేధము, సన్న్యాసము, మాంసశ్రాద్ధము, దేవరనియోగము ఈయైదు కలియుగమందు నిషిద్ధము.అశ్వాలంభమనుటకు అగ్నిహోత్ర మనునది పాఠాంతరము కానవచ్చెడిని.

యావద్వర్ణ విభాగోస్తి యావద్వేదః ప్రవర్తతే,
సన్న్యాసంచాగ్నిహోత్రం చ తావత్కుర్యాత్కలౌయుగే॥

వర్ణభాగము చక్కఁగానుండువఱకు వేదప్రవర్తన ముండువఱకు సన్న్యాసము అగ్నిహోత్రము కలియుగమందుఁ గలవు. ఈకాలమున వాస్తవ వైరాగ్యము కలవారు ప్రాణోత్క్రమణసమయంబున నాతురసన్న్యాసముగ సన్న్యసించితి నని చెప్పుట యొప్పునని తోఁచుచున్నది. అట్టివానికిఁ ద్రేతత్వము లేదు.

దీని కపవాదము :–

చత్వార్యబ్ద సహస్రాణి చత్వార్యబ్ద శతానిచ,
కలేర్యదా గమిష్యంతి, తదా త్రేతా పరిగ్రహః.

సన్న్యాసశ్చ నకర్తవ్యో బ్రాహ్మణేన విజానతా॥ వ్యాసులు-కలియుగమందు నాలుగువేల నాలుగువందల సంవత్సరములు దాఁటిన తరువాత త్రేతాగ్నిపరిగ్రహము, సన్న్యాసము తెలివిగల బ్రాహ్మణుఁడు పరిగ్రహింపరాదు.

ఊర్ధ్వపుండ్రాదులవలెఁ త్రిదండము స్వకృత్యము జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచుండును. త్రికరణములను జయించువరకుఁ దొలుత శరీరమునైన నిగ్రహింపవలెను. ఇది దండధారణోద్దేశము. స్వమతాగ్రహము లెచ్చగుటచే వీనికి భిన్నార్థములు కల్పితము లయినవి.

ఏకదండం సమాశ్రిత్య, జీవంతి బహవో నరాః,
నరకే రౌరవే ఘోరే, కర్మత్యాగా త్పతంతి తే.

ఏకదండము ధరించి యనేకులు జీవించుచున్నారు. కర్మత్యాగమువలన వీరు ఘోర రౌరవ నరకంబునఁ బడుదురు. రావణాసురునివలెఁ బరుల మోసపుచ్చుటకై ధరించినవాఁడు సన్న్యాసి కాఁడు.

వీఁడు నిజమైన సన్న్యాసి. సౌమ్యుఁడు, విష్ణుభక్తిపరుఁడు, వాఙ్మనఃకాయముల నియమించినవాఁడు,నిషిద్ధకార్యప్రవర్తనము లేనివాఁడని నమ్మించుటకుఁగాను రావణుఁ డీట్టి వేషము వేసెను.

సన్న్యాసులు సన్న్యాసము తీసికొనుచు సర్వము వదలి జలాంజలి యిచ్చి యిట్లు చెప్పెదరు.

దత్త్వా తోయాంజలిం విప్రో, భక్త్యా సంప్రార్థయే ద్ధరిమ్ ।
సర్వదేవాత్మకే తోయే, తోయాహుతి మహం హరే ॥
దత్త్వా సర్వేషణా స్త్యక్త్వా, యుష్మచ్ఛరణ మాగతః ।
త్రాహి మాం సర్వలోకేశ, గతి రన్యా నవిద్యతే ॥
సన్న్యస్తం మే జగన్నాథ, పాహిమాం మధుసూదన ।
త్రాహి మాం సర్వసర్వేశ, వాసుదేవ సనాతన ॥
సన్న్యస్తం మే జగద్యోనే, పుండరీకాక్ష మోక్షద ।
అహం సర్వాభయం దత్త్వా, భూతానాం పరమేశ్వర ।
యుష్మచ్ఛరణ మాపన్న, స్త్రాహి మాం పురుషోత్తమ ॥ యమః.

బ్రాహ్మణుఁడు జలాంజలి యిచ్చి సర్వ దేవాత్మకమైన జలమందు హరిని భక్తితోఁ బ్రార్థింపవలయును. హరీ నేను జలాహుతి నిచ్చి దారేషణ, ధనేషణ, పుత్రేషణముల వదలి నీచరణము పొందితిని. సర్వలోకేశ నన్ను రక్షింపుము. వేఱుగతిలేదు. జగన్నాథ మధుసూదన సన్న్యసించితిని. సర్వేశ వాసుదేవ సనా

తన నన్ను రక్షింపుము. జగత్కారణా పుండరీకాక్ష మోక్షదా నేను సన్న్యసించి పరమేశ్వర సర్వభూతములకు నభయ మిచ్చి నీచరణములను జేరితిని. పురుషోత్తమా నన్ను రక్షింపుము.

ప్రపన్నుల శరణాగతికిని దీనికిని భేదముఁగల దేమో పరిశీలింపుఁడు. స్మృతులు ప్రమాణము లైనచో నాలుగువేల నాలుగువందలు సంవత్సరములు దాఁటిన యీకలియుగమున నెట్టి సన్న్యాసమైన నిషిద్ధమే యని యీవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము. నిషేధ వాక్యములు ఏకదండివిషయ మని నిర్ణయసింధుకారుఁడు వ్రాయుటయు కమండలుధారణ మనఁగా. టెంకాయచిప్పలు సొరకాయ లర్థమని వైష్ణవగ్రంథమం దుండుటయు స్వమతాభినివేశముచే నని తోఁచుచున్నది. శాస్త్రీయపరమహంసలు మానససరస్సునందే కాని యీ దేశమున దుర్లభులు.

తా. లక్ష్మణుఁ డిట్లు వెడలి పోఁగా నవకాశము దొరకె నని రావణుఁడు సీతను సమీపింపఁ దలఁచి సన్న్యాసివేషంబు వేసికొని సన్నకాషాయవస్త్రము కట్టుకొని యెడమభుజముమీఁదఁ ద్రిదండము పూని,చేతఁ గమండలువు,గొడుగు పట్టుకొని శిఖ గలవాఁడై పావుకోళ్లు దొడిగికొని యన్నదమ్ము లిరువురు విడిచి పోవుటచే సూర్యచంద్రులు లేని సంధ్య నాక్రమించు చీఁకటివలె చంద్రుఁడు లేని రోహిణిని శని అంగారకుఁడు డాసినట్లు సీతయొద్దకుఁ బోయెను. వానికి భయపడి చెట్లయాకులు కదల వయ్యెను. గాలి మెదల దయ్యెను. సంధ్యను సీతతో నుపమించుటచే నిఁక కొంతకాలమువఱకు సీతాదేవి రూపనామక్రియలు లోకమునకుఁ గానరాక మఱుఁగుపడి యుండుననియు,చీఁకటితో రావణుఁ బోల్చుటచేఁ గొంతకాలము వాని యుద్ధతి విజృంభించి క్రమముగా రూపుమాసి పోవుననియు నెఱుఁగ నగు.

రోహిణినక్షత్రమునకుఁ గ్రూరగ్రహవీక్షణము లోకోపద్రవకారణము.అట్టులే రావణుఁడు సీతాదేవిని జూచుటయు మహానర్థకర మని భావము.

కం. వావిరి త్వరఁ బాఱెడిగో,దావరి మెల మెల్ల నడిచెఁ దద్దయు భీతిన్
రావణుఁ డభవ్యుఁడిటు స,ద్భావవపురూపముఁ దృణావృతము కూప మనన్.

వావిరి = క్రమముగ, నిలువక యెప్పుడు పాఱునది, లేక వావిరి త్వరన్= అధిక వేగమున, అభవ్యుఁడు=దుర్జనుఁడు, సద్భావవపురూపము = సాధువేషము, తృణావృతము=గడ్డిచేఁ గప్పఁబడినది, కూపము=బావి.

తా. మిగుల వేగముగాఁ బాఱు గోదావరి వానిభయముచే మెల్లమెల్లగా నడిచెను. దుష్టుఁడగు రావణుఁడు గడ్డిచేఁ గప్పఁబడిన బావివలె సాధురూపము

ఉ. కాలిచి ప్రాణవల్లభుఁడు • దవ్వుగఁ బోవుటకై తపించున
బ్బాలను నూత్న చంద్రనిభ•ఫాలను పార్వణశీతభాననన్
నీలసరోజలోచన వి•నిర్మలపీతదుకూలఁ గాంచి దు
శ్శీలు డు కాలుసోదరుఁడు • చిత్రను జేరెడిమాడ్కిఁ దోఁచఁగన్. ౨౪౪

ప్రాణవల్లభుఁడు=మగఁడు, నూత్నచంద్రునిభఫాలను = క్రొత్తచంద్రునితో సమానమైన నొసలుగలదానిని, 'భవేత్ఫాలంచ భాలంచ ఫలితం ఫాలితం తథా'యని శ్రీహర్షుని ద్విరూపకోశము. పార్వణశీతభాననన్ = పున్నమనాఁటి చంద్రునివంటి ముఖముగల దానిని.

నీలసరోజలోచన = నల్లని కలువవంటి నేత్రములు గల దానిని, వినిర్మలపీతదుకూలన్=మిగుల శుద్ధమైన పచ్చని పట్టువస్త్రము కలదానిని, దుశ్శీలుఁడు = పాపస్వభావముగలవాఁడు, కాలుసోదరుఁడు = శని, యమునితోఁబుట్టువు—యముఁడు, శని – సూర్యపుత్రులు, చిత్రను=చిత్రానక్షత్రమును.

తా. ధరించి తనమగఁడు దూరము పోయెనని సంతాపపడుచున్న యాబాలను క్రొత్త చంద్రునివంటి నుదురు, పున్నమచందురుంబోలు నెమ్మోము, నల్లకలువలవంటి కన్నులు గల దానిని, ముఱికిలేని పచ్చని పట్టువస్త్రము ధరించినదానిని దుష్టస్వభావము గల రావణుఁడు శని చిత్రా నక్షత్రము సమీపించునట్లు..

ఆ. పద్మహీన యైన•పద్మను బోలుచు, మేనికాంతి దెసల • మెఱుఁగువెట్ట
నాశ్రమాంతరమున•నాసీన యైయున్న, యొంటిదానిఁ జంచ•లోపమాంగి.

పద్మను=లక్ష్మీదేవిని, ఆశ్రమాంతరమునన్ = ఆశ్రమములోపల, చంచలోపమాంగి=మెఱుపుతో సమానమైన దేహముగలదానిని.

తా. చేతఁ గమలములేని లక్ష్మీదేవివలెనై దేహకాంతి దిక్కులకు మఱింత కాంతిని గలిగింపఁగా నాశ్రమములోపలనున్న మెఱుపుతీఁగతో సమానమైన దేహకాంతిగలదానిని.

—• రావణుఁడు యతివేషంబున సీతయొద్దకు వచ్చుట •—

కం. పంచశరశరావిష్టుఁడు, వంచనమెయి రావణుండు•బ్రహ్మరవంబున్
నించుచుఁ జీరం బని యా,చంచలలోచనకు వినయ•సంగతిఁ బలికెన్. ౨౪౬

పంచశరశరావిష్టుఁడు=మన్మథబాణములచే నావేశింపఁబడినవాఁడు. ఇది రావణుఁడు కాముకుఁడయియే సీతయొద్దకుఁ బోయెనని వాల్మీకియభిప్రాయము. రహస్యమెఱిఁగిన వాల్మీకియే రావణుఁడు దుష్టుఁడని కాముకుఁడై సీతను సమీపించె నని చెప్పియుండ నితరులు వాఁడు భక్తిచేఁ బోయె ననుట,వాస్తవవిరుద్ధము

గదా. వంచనమెయిన్ = మోసముతో, బ్రహ్మరవంబున్ = వేదఘోషమును, ఉపనిషద మావర్తయేత్తని శాస్త్రము, చంచలలోచనకున్=కదలుచున్న కన్నులు గలదానికి, వినయసంగతిన్ = వినయముతోఁగూడినట్లు.

తా. ఆవేశించిన కామముగలవాఁడై మోసబుద్ధితో వేదఘోషముచేయుచు, దగ్గఱకుఁబోయి సవినయముగా నామెతో నిట్లనియె.

కం. రమణీ పీతసువాసిని, రమణీయసువర్ణవర్ణ • రాజనిభాస్యా
కమలసుదామాలంకృత,కమలిని వలెఁ వెలిఁగె దీవు • కలికి యెవతెవే. ౭౨౩

పీతసువాసిని = పచ్చనిచీరగట్టినదానా ! రమణీయ = అందమైన, సువర్ణవర్ణ=బంగారువంటి దేహకాంతిగలదానా । రాజనిభాస్యా = చంద్రునితోసమానమైన ముఖముగలదానా ! కమలసుదామాలంకృత = కమలములచేఁ గూర్పఁబడిన హారముచే నలంకరింపఁబడిన, కమలినివలెన్ = తామరతీఁగవలె, తామరతీఁగయందుఁ దామరపూవులున్నట్లు నీమెయందు ముఖకమలము, నేత్రకమలములు, హస్తకమలములు, పాదకమలములు, గలవు గావున,నీమె తామర తీఁగవలెనున్నదని భావము, కలికి=సుందరీ !

తా. మనోహరమైనదానా ! పచ్చనివస్త్రముధరించినదానా ! అందమైన బంగారువన్నెగలదానా ! చంద్రునివంటి ముఖముగలదానా ! కమలముతోఁ గూడిన తామరతీఁగవలెనుండుదానా ! సుందరీ ! నీవెవతెవు ? ఈప్రశ్నలు సల్లాపార్థమే కాని తెలియక కాదు.

కం. ధరణివా కీర్తివా వెన్నుని, తరుణివొ స్వైరచరి పుష్ప•ధన్వునిసతివో
హరిణీ సురరమణివొ యెా, కరిణీగమనా వచింపు • కలరూపంబున్. ౭౨౪

ధరణివా=భూదేవతవా, వెన్నునితరుణివొ=లక్ష్మీదేవివా, విష్ణుశబ్దభవము వెన్నుఁడు, స్వైరచరి=ఇష్టానుసారముతిరుగు, పుష్పధన్వునిసతివో=రతీదేవివా, హరిణీ=చూచువారిమనస్సు హరించుదానా, సురరమణివొ = దేవతాస్త్రీవో, కరిణీగమనా=ఆఁడేనుఁగులవంటి నడకగలదానా, కలరూపంబు=వాస్తవమును.

తా. నీవు భూదేవతవా? కీర్తివా? లక్ష్మీదేవివా ? స్వతంత్రించి తిరుగు రతీదేవివా ? దేవతాస్త్రీవా ? ఆఁడేనుఁగువంటి నడకగలదానా ? నామనస్సు హరించుచున్నదానవు. నీవెవతెవు? వాస్తవము చెప్పుము.

సీ. నీరదంబులు శుచి•స్నిగ్ధముల్ సమములు, కుట్మలశిఖరులే • కుందరదన
నేత్రముల్ రక్తాంత•నిర్మలదీర్ఘముల్, నీలతారములె వి•శాలనయన

చారుపీనంబు విశాలంబు జఘనంబు, కరికరాకారముల్ కలికితొడలు
మిట్టలు వర్తుల్ మిగులసంహతములు, సంప్రవల్గితముల్ స్తనముల బల
తే. తాళఫలనిభములును గాంతములు పీవ
రోర్ధ్వముఖములు స్నిగ్ధముల్ యువతి నీదు
విరివిచనుదోయి రత్న ప్రవేకభూష
ణాంచితమ్ము దిదృక్షుహృద్వంచకమ్ము. ౪౪౯

రదంబులు=దంతములు, శుచిస్నిగ్ధముల్=నిర్మలములు,నునుపులు,కుట్మలశిఖరులే=మొగ్గలవంటికొనలుగలవి. కుందరదన = మొల్లలవంటి దంతములు గలదానా, రక్తాంతనిర్మలదీర్ఘముల్=కొనలయందెఱుపుగలిగి నిర్మలములై నిడివియైనవి. నీలతారములు = నల్లనిగ్రుడ్డులుకలవి, విశాలనయన = వెడలుపాటి కన్నులుగలదానా! చారుపీనంబు=మనోహరమై బలిసినది, విశాలంబు=విరివిగలది. జఘనంబు=(i) మొల, (ii) మడికట్టు? కరికరాకారముల్=ఏనుఁగుతొండముల వంటి యాకారములుగలవి, కలికి = ఒప్పిదమైన, 'కలికియొప్పిదంబు కాంత యయ్యె' మిట్టలు=పైకుబ్బియుండునవి, వర్తుల్=గుండ్రములైనవి, మిగుల సంహతములు=మిక్కిలికదిసియుండునవి, సంప్రవల్గితములు=పెద్దవిగను సన్నతములుగను నుండుటచే కదలుచున్నవానివలె నుండునవి, స్తనములు = చన్నులు, తాళఫలనిభములును=తాటిపండుతో సమానమైనవి, కాంతములు = మనోహరములయినవి, పీవరోర్ధ్వముఖములును = ఒకచోట సన్నము ఒకచోట లావు లేక అంతటబలసినవైనను. వ్రేలఁబడక పైకెగసియుండునవి. స్నిగ్ధముల్=బిరుసు లేక నునుపుగలవి, యువతీ=ప్రాయపుదానా, విరివి=వెడలుపగు, రత్నప్రవేకభూషణాంచితమ్ము=శ్రేష్ఠరత్నముల సొమ్ములచేఁ బ్రకాశించునది, దిదృక్షు=చూచువారి, హృత్=హృదయమును, వంచకమ్ము=మోసగించునది.

తా. మొల్ల మొగ్గలవంటి దంతములుగలదానా! నీదంతములు నిర్మలములు. నునుపులు, సమములు, మొగ్గలవంటికొనలుగలవి. వెడలుపుకన్నులుగలదానా! నీకన్నులు కడకొలుకులందు నెఱ్ఱనయి నిర్మలములై దీర్ఘములై నల్లనిగ్రుడ్లు గలవి. నీమొల యందముగాబలసి విశాలమైయున్నది. నీతొడలు ఏనుఁగుతొండములవలె నున్నవి (చీరెలోపలనుండునవి యెట్లుండినవి వీనికెట్లుతెలిసెను? ఇది తన కామోద్రేకముఁ దెలుపఁ జెప్పెడుమాటయే) అబలా! నీ స్తనము లుబ్బి గుండ్రమై గుంతలు మిట్టలు లేక యంతయు నేకవిధముగనై యొకదానినొకటి యొఱసికొనుచు తాటిపండ్లనుబోలి మనోహరములై బలిసియు వ్రేలపడక మీఁది చూపుగలవై నునుపులై విరువులై శ్రేష్ఠరత్నభూషణములచేఁ బ్రకాశించుచు

చూచువారి హృదయమును వంచించి హరించుచున్నవి. ఇవి సీతయందు మాతృభక్తి గలవాఁడు జెప్పెడు మాటలా ?

కం. చారుస్మిత చారుదతీ, చారువిలోచన విలాస•సాగర సుకచా
హారికరాంతమితవలగ్నా రమణీ సంహతోరు•కఠినకుచాఢ్యా. ౭౨౦

చారుస్మిత=మనోహరమైన చిఱునవ్వుగలదానా, చారుదతీ = మనోహర దంతములుగలదానా, చారువిలోచన=మనోహరములైన నేత్రములుగలదానా, చారుస్మితదంతలోచనయని యొకవిశేషణముతోనే చెప్పియుండవచ్చును. ప్రత్యేకముగ చారుచారు అనిచెప్పుట కామోద్రేకముచేతనే. ఒక్కొక్కయవయవము వానిని కామదాసునిజేసెనని తెలుపుటకే. 'ఛందోవద్భావేన ఛందసిచేతి సూత్రేణ సమాసాంతో దంతస్య దత్రాదేశోవా యని చారుదతి' యను రూపమును సమర్థించినారు. దానిని సందేహించువారు చారురద యని పాఠాంతరము గ్రహింపవచ్చును. విలాససాగర=శృంగారచేష్టలకు సముద్రమా, సుకచా = మంచి నల్లని వెండ్రుకలుగలదానా, హారికరాంత మితవలగ్నా = మనోహరమై పిడికిలిచేఁ గొలువఁదగిన నడుముగలదానా.

తా. అందమైన చిఱునవ్వు, అందమైన దంతములు, అందమైన నేత్రములు, అందములైన వెండ్రుకలుగలదానా ! శృంగారచేష్టలకు సముద్రమైనదానా ; పిడికిట నడఁగునడుముగలదానా! హృదయమున కింపైనదానా! ఒండొంటి నొఱయు తొడలు గలదానా ! కఠినములైన కుచములుగలదానా ! చెప్పిన తొడలను స్తనములను మరలఁజెప్పుట కామోద్రేకమున నని తలంపవలయు.

కం. వారక శైవలినీవాః, పూరము తీరంబుఁబోలెఁ•బొలఁతుక నీవున్
సారెకు నామనమును సర; సీరుహలోచన హరించి•చెలఁగెదు గదవే. ౭౨౧

శైవలినీ = ఏటియొక్క, వాఃపూరము = జలప్రవాహము, తీరంబున్ = ఒడ్డును, పొలఁతుక=చిన్నదానా, సరసీరుహలోచన = కమలములవంటికన్నులు గలదానా.

తా. ఏటిప్రవాహము అడ్డములేక తీరమును గోసి లోపలకిఁదీసిగొనునట్లు కమలములవంటికన్నులు గల చిన్నదానా! నీచూపులచేత నామనస్సును గరఁగించి హరించితివిగదా.

ఉ. చూచితి దేవకాంతలను•జూచితి యక్షసరోరుహాక్షులన్
జూచితిఁ గిన్నరీమణులఁ•జూడ్కికిఁ బండువుసేయువారలన్,
జూచి యెఱుంగ నోసుదతి•సుందరతావిభవంబునన్ మృగీ
లోచన నిన్నుఁబోలు నొక•లోలవిలోచన భూతలంబునన్. ౭౨౨

సుందరతావిభవంబునన్=సౌందర్యసంపదచే, మృగలోచన = ఆఁడుజింక కన్నులవంటి కన్నులుగలదానా, లోలవిలోచన=చలించుకన్నులుగల స్త్రీవి.

తా. నేను దేవతా స్త్రీలను, యక్షస్త్రీలను, కిన్నరస్త్రీలను, కన్నులకు సంతోషముగలిగించువారి నెందఱనో చూచితినిగాని సౌందర్యసంపదయందు నీ వంటిదానిని భూలోకమునఁ జూడలేదు.

కం. ఓకోమలి నీప్రాయము. నీకోమలతావిభూతి • నీరూపం బా
లోకింప నిచట నడవిని, నేకాంతం బుంట వెఱ్ఱి • యెత్తెడి నాకున్. ౭౨౩

నీప్రాయము = నీవయస్సు, కోమలతావిభూతి = సౌకుమార్యసంపద, నీ రూపంబు, నీసౌందర్యము, ఆలోకింపన్=చూడఁగా, ఏకాంతము = ఒంటరిగా, వెఱ్ఱియెత్తెడిన్ = (1) నీవయస్సు నీసొగసు నీసౌకుమార్యములోనైన వెక్కడ ? ఈవనవాసమెక్కడనని నిశ్చయింపలేకున్నాను. (2) నిన్నుఁజూచుకొలఁది కామోన్మాదము ప్రబలమగుచున్నది.

తా. సుందరీ! నీవయస్సు నీసౌకుమార్యము నీచక్కఁదనము ఆలోచింపఁగా నీవొంటరిదానవై యీయడవియందుండుటచే నాకు వెఱ్ఱిపట్టుచున్నది.

ఉ. పొమ్ము లతాంగి యింటికిని • భూరిభయంకరకామరూపు లై
త్రిమ్మరుయామినీచరులు • దీయక యిందుఁ జరింత్రు గాన నీ
విమ్మెయి నొంటి నుండఁ దగ • వే తగ వే చను రమ్యహేమసౌ
ధమ్ముల నిష్కుటాళి నుచితం బగు నీకు నలంకరింపఁగన్. ౭౨౪

భూరిభయంకర = మిగులభయము గలిగించువారయి, కామరూపులై = కోరినరూపము ధరింపఁగలవారై, యామినీచరులు=రాక్షసులు. (త్రిమ్మరులు) రమ్య=మనోహరములైన, హేమసౌధమ్ముల=బంగారుమేడలను, నిష్కుటాళిన్= ఉద్యానవనములను.

తా. లతాంగి! నీవింటికిఁబొమ్ము. మిగుల భయంకరులై కోరినరూపముల ధరించి తిరుగు రాక్షసులు సర్వదాయిందుఁ దిరుగుచుందురు. కావున నీవిట్లు లొంటరిగా నుండరాదు. నీకుఁదగినవిధముగ త్వరగాఁబోయి బంగారుమేడలను, ఉద్యానవనములను, అలంకరింపఁబొమ్ము. నీవు వానియందుండుటయే వాని కలంకారము.

కం. వరమాల్యము వరభోజ్యము, వరవస్త్రము వరవరుండు • వర మగు నీకున్
వర మేచకలోచన నా, వరమాభిప్రాయ మిదియ • పంకజనేత్రా. ౭౨౫

వరమాల్యము = శ్రేష్ఠమైనపూలదండలు, వరభోజ్యము = శ్రేష్ఠమై యింపైన భోజనము, వరవస్త్రము=శ్రేష్ఠమై యమూల్యమైనచీరలు, వరవరుండు =

శ్రేష్ఠుఁడై నీవయస్సునకుఁదగిన వయస్సుగలవాఁడై, నీయోగ్యతకుఁ దగినట్టి భోగము లమర్పఁగల మగఁడు, వరము=ఇంపు, వర మేచకలోచన = ఇంపైన నల్లనికన్నులుగలదానా, కాటుక పెట్టుకొనకున్నను, కాటుక పెట్టుకొనునట్లుండు కన్నులు-వరమాభిప్రాయము=వాస్తవమైన యుత్తమాభిప్రాయము.

తా. కమలముల వంటికన్నులుగలదానా: శ్రేష్ఠములైన పూలదండలు శ్రేష్ఠమైన భోజనము శ్రేష్ఠమైన వస్త్రము శ్రేష్ఠుఁడైన మగఁడు నీకుఁదగును. ఇది నాయుత్తమాభిప్రాయము—అల్పుఁడు సామాన్యపురుషుఁడు నీకుఁదగిన మగఁడు కాఁడు.

ఉ. నిక్కపుదేవకన్య వని ♦ నే మది నమ్మితి రుద్రకాంతవో
 నిక్కముగా మరుత్సతివొ ♦ నెమ్మి వచింపుము దేవకిన్నరుల్
 మక్కువ నిందు రారిదియు ♦ మానవభోజులవాస మౌట, నీ
 వెక్కడి దాన వెక్కటి చెలీ యిట నుండఁ గతంబుఁ జెప్పుమా. ౨౯

రుద్రకాంతవో=ఏకాదశరుద్రుల యాఁడుదానవా, మరుత్సతివో=మరుత్తుల దానవా ? ఎక్కటి=ఒంటరిగా, కతంబు=కారణము.

తా. మనుష్యస్త్రీలయందు దిట్టి యందగత్తెలులేరు కావున నీవు దేవకాంత వని నమ్మితిని. అటయిన వారిలో నెవ్వతెవు. ఏకాదశరుద్రులకు సంబంధించిన దానవా? నిజముగా మరుత్తులకు సంబంధించినదానవా. ప్రేమతోఁ జెప్పుము. దేవతాస్త్రీలు కిన్నరస్త్రీలు ఇది రాక్షసవాసభూమి కావున నిందురారు. నీవెక్కడి దానవు. ఒంటిగా నిందేల యున్నావు-చెప్పుము.

నీవంటిసుందరి మనుష్యులలో లేదు. కావున నీవు మనుష్యస్త్రీవికావు. దేవతాస్త్రీగానే యుండవలెను. ఇది రాక్షసభూమి కావున దేవతాస్త్రీలు కిన్నరస్త్రీలు లోనగువారు రారు. అయినను నీవు వచ్చియున్నావు. రాక్షసులకు నిష్టదేవత రుద్రుఁడు కావున అరుద్రులకు సంబంధించినదానవా లేక వాయువిందు సంచరించుచుండును. గావున వాయువులకు సంబంధించినదానవా నిజముచెప్పుమనియుఁ జెప్పవచ్చును.

కం. పులులుం గ్రోఁతులు సింహం,బులుఁజిఱుతలు నెలుఁగుబంట్లు ♦ బురుకంకంబుల్
 దళముగ నిందుఁ జరింపఁగఁ, గలికి! నీ కెట్లు భయము-గలుగదు చెపుమా.

తా. ఇచ్చటపులులు, క్రోఁతులు, సింహములు చిఱుతపులులు, ఎలుఁగులు, పెద్దగ్రద్దలు, విస్తారముగ నిందుఁదిరుగుచున్నవే నీవెట్లు భయములేక యుందున్నదానవు.

కం. మదయుతములు ఘోరంబులు, మదావళము లిందుఁ బెక్కు•మలయుచు నుండన్
మదిరాక్షి మది భయమ్మును,బొదలక యెట్లున్న దాన•వో కదె చెలువా.

తా. మదముపట్టినవై, భయంకరంబులైన యేనుఁగులిందు మందలు మందలుగాఁ దిరుగుచుండఁగా భయపడక యెట్లుండఁగలిగితివి.

ఉ. ఎవ్వరిదాన వీవు మది•రేక్షణ ! యెవ్వతె వీ విటేటికే
యివ్వని జవ్వనీ ! తిరిగె • దెక్కటి రక్కసమూఁక లెప్పుడున్
గ్రొవ్వున సంచరించు నిటఁ • గ్రూరత, నావుడు విప్రవేషు నా
క్రొవ్విరిఁబోడి సత్కృతుల • గొబ్బునఁ బూజ లొనర్చి వెండియున్. ౬౨౯

మదిరేక్షణ=మదముకప్పినకన్నులుగలదానా ? ఎవ్వరిదానవీవు = నీమగఁ డెవ్వఁడు, ఎవ్వతెవు=ఏజాతిదానవు, ఏకులముదానవు, జవ్వని=ప్రాయముగల దానా, విప్రవేషు=బ్రాహ్మణవేషధారిని, క్రొవ్విరిఁబోఁడి = క్రొత్తగా వికసించిన పువ్వువలె మనోజ్ఞురాలు.

తా. మదిరాక్షి ! నీభర్తయెవ్వఁడు ? నీకులమేది, నీజాతియేది? వయస్సు దానవయ్యు నిందొంటరిగా నేల యున్నావు ? ఇది రాక్షసులగుంపు తిరుగు స్థలము.అని యడుగఁగా బ్రాహ్మణసన్న్యాసి వేషము వేసికొనిన వాని నాసీతాదేవి శీఘ్రముగ యతులను బూజింపవలసిన విధమునఁ బూజచేసి మఱియు.

—• సీత యతివేషంబున నున్నరావణు సత్కరించుట •—

సీ. తరుణి పాత్రకుసుంభ•ధారి యౌద్విజవేష,సహితు నపాయద•ర్శనుని వాని
ద్వేషింప దుస్పాదు•విప్రు నిభంగిన, పూజించి యిట్లనుఁ • బుష్పగంధి
యిదిగొ దర్భాసనం•బిందుఁగూర్చుండుమీ,యిదెయర్ఘ్యమిదెపాద్య•మివిగొసిద్ధ
వనజాతఫలములు • త్వన్నిమిత్తం బివి,యారగింపుము తని•వార ననుచుఁ

ఆ. బలుకు చున్నయట్టిప్రతిపూర్ణభాషిణి, నానరేంద్రపత్ని • నవనితనయ
నాత్మవధముపొంటె•నసురలోకేశ్వరుం, డపహరింపమనసు • నందుఁబూనె?

పాత్ర కుసుంభధారి=పాత్రము = పాత్రంభైక్ష చరణార్థమ్మని యుండు టచే భిక్షాన్నము గ్రహించుటకై యుపయోగపడు సొరకాయ చిప్పగాని మంటి పెంకుగాని యర్థము. కుసుంభము = కాషాయ వస్త్రముగాని, కమండలువుగాని- ఈ శబ్దమున కిరెండర్థములు గలవు. కుసుంభం కుసుమేక్లీబం స్యాన్మహార జనేపిచతత్ । కమండలావపుమాన్-నానా ॥ర॥ కుసుంభం కరకేపుమాన్ ॥ అమర కోశము. కాషాయవస్త్ర మనుటకంటె నిదియే ప్రశస్తార్థము.

ద్విజవేష సహితున్ = బ్రాహ్మణవేషముతోఁగూడిన వానిని, అపాయ దర్శునిన్=కీడు చేయు తలఁపుగలవానిని అనఁగా నపహరింపఁదలఁపు గలవానిని- ద్వేషింప దుస్సాధున్=విరోధించి సాధింపరాని వానిని, విప్రుని భంగిన=విప్రునిఁ బూజించినట్లే, ఇచ్చట విప్ర శబ్దము సన్న్యాస పరమని కొందఱు, సన్యాసికాని బ్రాహ్మణుఁడు కాషాయ వస్త్రము, కమండలువు, దండము, భిక్షాపాత్రము లోనైనవి ధరింపఁడు కదా, క్షత్రియాదులకు సన్యాసమం దధికారము లేదు. కావున బ్రాహ్మణుఁడనియే సీత తలఁచెను. ఇచ్చట నొక సందేహము బాధించుచున్నది. వచ్చినవాఁడు దొంగసన్న్యాసి యని తెలిసి సీత సత్కరించెనా ? నిజమైన సన్న్యాసి యని నమ్మి సత్కరించెనా? జనకరాజు కూతురై యాక్రమము దెలిసిన దగుటచే వచ్చినవాఁడు దొంగ సన్న్యాసి యని తెలిసియు విరోధించిన జయింపరాదని తలఁచి 'కాషాయ వస్త్రమాత్రేణ యతిః పూజ్యో నసంశయ' యను వాక్యము చొప్పున సత్కరించెనని గోవిందరాజీయము. కాషాయ వస్త్రమున యతి గృహస్థాదులకుఁ బూజ్యుఁడేకాని యతి యనునది వీనియం దన్వయించునా? వీఁడు వాస్తవ సన్న్యాసి కాఁడని సీతకుఁ దెలియును గనుక నావాక్యమిందన్వయింపదు. కాషాయవస్త్రము ధరించిన వారందఱు యతులని యావాక్యమున కర్థము గాదు. యత్యాశ్రమము స్వీకరించిన వాఁడు వానియందు యతికుండ వలసిన జ్ఞానాదులు కొఱఁతపడినను బూజ్యుఁడే యని యర్థము-ప్రాధాన్యము-యతి శబ్దమున కీయవలెఁగాని కాషాయ వస్త్ర శబ్దమున కీయరాదు. సన్న్యాసి పూజా పరిపాటి తెలిసిన సీతాదేవికి- యతిధర్మ సముచ్చయము.

యతిర్ద్వయేన పతతి, బ్రహ్మజ్ఞానయుతోపిసన్,
ధీపూర్వరేతోత్సర్గేణ, తథా ధాతుపరిగ్రహాత్.
యతిహస్తగతం ద్రవ్యం యో గృహ్ణాతి నరః క్వచిత్,
సమూఢో నరకం యాతి, తేనపాపేన కర్మణా.
రాత్ర్యధ్వానంచ యానంచ, స్త్రీకథా లౌల్యమేవచ,
మంచకంశుక్లవస్త్రంచ, యతీనాం పతనాని షట్.

యతి బ్రహ్మ జ్ఞానము గలవాఁడైనను బుద్ధిపూర్వకముగ రేతస్సు విడుచుట, లోహముల పరిగ్రహించుట యను రెంటిచేఁ బతితుఁ డగుచున్నాఁడు. సన్న్యాసిచేతి ద్రవ్యమును గొంచెమైనను నెవఁడు తీసికొనునో ఆ మూఢుఁడు ఆ పాప కర్మముచే నరకమునకుఁ బోవును. సన్న్యాసులకు ధన మీయను రాదు, వారిచేతఁ దీసికొనను రాదు. రాత్రి దోవ నడచుట, వాహన మెక్కుట, స్త్రీ కథలందు నాసక్తుఁ డగుట, మంచము నుపయోగించుట, తెల్లని వస్త్రము గట్టుట ఇవి యాఱు సన్న్యాసులు పతితులగుటకు కారణములు.

పాషండినో వికర్మస్థాన్, బైడాల వ్రతికాన్ శఠాన్ ।
హైతుకాన్ బకవృత్తీంశ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్॥ మనుస్మృతి.
పాషండులను, శాస్త్ర విరుద్ధ కర్మములచే జీవించువారిని, పిల్లివలె, కొంగవలె విశ్వాస బుద్ధితో సాధువులవలెఁ జరించు వారిని, వేదములందు నమ్మకము లేని వారిని, వేదవిరోధి తర్కవాదములఁ జేయువారిని, వీరు అతిథులై సకాలమునకు వచ్చినను, వీరిని మాటలచేనైన నాదరింపరాదు.

వైద్యనాథ దీక్షితీయమున హైతుక లక్షణము పాషండ లక్షణ మిట్లు వ్రాయఁబడినది.

యుక్తిచ్ఛలేన సర్వత్ర, యశ్శాస్త్ర విహితేష్వపి ।
సంశయం కురుతే సోయం, హైతుకో నాస్తికాధమః॥ పరాశరుఁడు.

శాస్త్రవిహితమైన దానిని కుచ్చితపు యుక్తులచే నెవఁడు సందేహించునో యానాస్తికాధముఁడు హైతుకుఁ డనఁ బడును.

యస్స్వధర్మ పరిత్యాగీ పాషండీ త్యుచ్యతే బుధైః ।
తత్సంగ కృత్తత్సమ స్స్యా త్తావుభావపి పాపినౌ ॥
యేతు సామాన్యభావేన, మన్యంతే పురుషోత్తమం ।
తేవై పాషండినో జ్ఞేయా, నరకార్హా నరాధమాః ॥

తన యాశ్రమ విహిత స్వధర్మము నెవఁడు వదలునో వాఁడు పాషండి యనఁ బడును. వాఁడు వానితో సాంగత్యము చేయువాఁడు ఇరువురు పాపాత్ములే.

పురుషోత్తముఁడగు నారాయణుని నితరదేవతలతో సమానుఁడుగ నెవఁడు చెప్పునో వాఁడు పాషండి యనఁబడును. అట్టి నరాధములు నరకమునకుఁ బోదురు. ప్రజాపతి.

వరాహ పురాణమున । కుబుద్ధి రచితం శాస్త్రం పఠిత్వా యే కలౌయుగే, న కుర్వంతి వినిందంతి యజ్ఞాన్ వర్ణాశ్రమోచితాన్, తేవై పాషండినో జ్ఞేయా సర్వ కర్మసు గర్హితాః । తేషాం సంభాషణం స్పర్శం ప్రమాదేనాపి నాచరేత్ ॥

కలియుగమందు కుబుద్ధులచే రచింపఁబడి శాస్త్రమని పేరు పెట్టఁబడిన దానిని (అచల పరిపూర్ణ గ్రంథములవంటి వానిని) చదివి వర్ణాశ్రమోచితము లగువానిని యజ్ఞములను నెవరు నిందింతురో వారు పాషండులు. వీరి నేకర్మ మందు నియమింపరాదు. ప్రమాదముననైన వారితో మాటలాడ రాదు. వారిని దాఁకరాదు.

బౌద్ధభిక్షుకులు, క్షపణకులు, చార్వాకులు, వీరంద తీతెగలోఁ జేరినవారే.

ధర్మధ్వజీసదా లుబ్ధ శ్ఛాద్మికో లోకదంభకః ।
బైడాలవ్రతికో జ్ఞేయో హింస్రస్సర్వాభిసంధకః ॥ మను.

ధర్మము నెపముగాఁజెప్పి స్వలాభమునకై ధనమార్జించుటో పరస్త్రీని గలియుటో యిట్టి చెడుకార్యములు చేయువాఁడు ధర్మధ్వజి—పరులధనమునం దాశగలవాఁడు లుబ్ధుఁడు. పరులవంచించువాఁడు, జనులు మెచ్చుకొనవలెనని కార్యములు చేయువాఁడు హింసాస్వభావముగలవాఁడు, పరులగుణములఁ దేరకు నాక్షేపించువాఁడు బైడాలవ్రతికుఁడనఁబడును.

అధోదృష్టి ర్నైష్కృతికః స్వార్థసాధనతత్పరః ।
శఠో మిథ్యావినీతశ్చ, బకవ్రతచరోద్విజః ॥ మను.

పరులు తన్నుఁజూచినపుడు వినయము గలవానివలె నేల చూపులుగల వాఁడు. నిష్ఠురశీలుఁడు. స్వకార్య ధురంధరుఁడు. ఇతరులకార్యము చెఱుచు క్రూరుఁడు దొంగవినయముగలవాఁడు బకవ్రతికుఁడు.ఇట్టి దొంగసన్న్యాసులను మాటచేనైన గౌరవింపరాదని యెఱుఁగదా.వీఁడు దొంగసన్న్యాసియని యామె కెట్లు తెలియునందురా ? నీ స్తనములిట్లున్నవి. నీమొలయిట్లున్నది. నీతొడ లిట్లున్నవని యెదురుగానే వర్ణించు సన్న్యాసి,దొంగసన్న్యాసిగాక సాధువగునా?

సన్న్యాసుల నోర నీమాటలయిన రావచ్చునా ఇది తెలిసి యెట్లు సీతా దేవి సత్కరించెను ?

కుటిలబుద్ధుల గెలవంగఁ గుటిలమతియ । యర్హమగుఁగానినీతిగా దార్జ వంబు. నైషధము.

వంచకులను వంచనచేతనే గెలువవలయునుగాని వారియెడ ఋజుప్రవర్త నము నీతిగాదు, అని నీతిశాస్త్రము చెప్పుచుండ వానినేదోవిధమున మోసగించి పంపక యున్నదున్నట్లేల చెప్పెను ? దీనికిఁ బ్రత్యుత్తరము ౭౬౭ వ పద్య మునఁ గలదు.

విప్రునిభంగిన యనుటకుసన్న్యాసి బ్రాహ్మణుఁడు తప్ప మఱియొకఁడుం డఁడు కావున బ్రాహ్మణుఁడని పూజించెనే కాని సన్న్యాసియని పూజించినది కాదని యీ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము.

పుష్పగంధి=పూలవాసనగల దేహముగలది, పుష్పగంధమువంటి గంధ మెవతెదేహమునందుఁగలదో యామె పుష్పగంధి.ఇట్లు విగ్రహము చెప్పుటచే నీమె యందీ పరిమళము సహజమని యేర్పడుచున్నది. కనుకనే యామెకు యోజన గంధ యనిపేరు.ఇట్లు సుగంధి-పూతిగంధి-ఉద్గంధి యను శబ్దంబులందును నూ

గంధి ఘృతగంధి యిత్యాదులందును గంధశబ్ద మికారంతమగును. ఘృతగంధి భోజనము అనఁగా నేతివాసనగల భోజనము. కొంచెము నేయిగలదని యర్థము. సుగంధిశబ్దమునకు పరిమళద్రవ్యము లమ్మువాఁడని యర్థము. వనజాతఫలములు=అడవియందుఁబుట్టినపండ్లు-త్వన్నిమిత్తము = నీకొఱకు, తనివారన్ = తృప్తిగ, తనివి+ఆరన్, తనివు+ఆరన్, రెండుశబ్దములు గలవందురు. ప్రతిపూర్ణభాషిణీ = సర్వము సిద్ధము అని అతిథి పూజసేయువారు చెప్పవలసినమాట చెప్పుచున్నదానిని, సన్న్యాసులను స్త్రీలు పూజింపవచ్చునని 'యతీనాం పూజనంకార్యం స్త్రియావా పురుషేణవా' యను వాక్యము తెలుపుచున్నది. కావున సీత యితనిఁ బూజించుట యుచితమె. ఆత్మవధముపొందెన్ = తనచావు నిమిత్తము—చేప యెరను మ్రింగునట్లని భావము. సీతాహరణ కార్యమువలని ఫలము మరణమేగాని మఱియొకటి గాదని భావము.

ఓయీ ! నీవిచ్చట నీయర్థము చెప్పరాదు. పద్మపురాణమందు "జహార భార్యాంరామస్య, భార్యాం స్వవధ కాంక్షయా" యని చెప్పి ఆవెనుక 'అశోక వనికామధ్యే నిక్షిప్య జనకాత్మజామ్, నిధనం రామబాణేన కాంక్షయా స్వగృహం విశత్' అని చెప్పఁబడలేదా యందురేమో—వాల్మీకి ఆత్మవధాయ = తనచావు కొఱకే యని చెప్పెనుగాని తాను చావఁగోరి యని పద్మపురాణమునఁ జెప్పినట్లు చెప్పలేదు. అదియునుగాక ఇది యే కల్పమందలి రావణు వృత్తాంతమో కాని వాల్మీకిరామాయణమందలి రావణు వృత్తాంతముకాదు. స్వోక్తి వ్యాఘాతము వాల్మీకిరచనయందు లేదు.

తా. సీతాదేవి భిక్షాపాత్రము కమండలువు ధరించి బ్రాహ్మణసన్న్యాసి వేషముతోనుండి తనకుఁ గీడుచేయు నాలోచనఁగలవానిని, విరోధించినను దాను గెలువఁజాలనివానిని (దీనివలన వాఁడు తనకుఁ గీడుచేయ వచ్చినాఁడనియు నిరాకరించినపక్షమున నప్పుడే పైపడి పట్టుకొని పోవుననియు మంచిమాటలతోఁ గాలక్షేపము చేయుచుండిన నింతలో రామలక్ష్మణులు రాకుందురా యనియు సీత యుపాయముతలఁచి వానితో ముచ్చటలాడఁ జొచ్చెను.) కావుననే రాక్షసుఁడని యెఱిఁగియు బ్రాహ్మణుని బూజించు రీతిగానే పూజించి యిట్లనెను. ఈ కారణముచేతనే యతియని యామెనోర రానేలేదు. ఇదిగో దర్భాసనము, ఇందుఁగూర్చుండుము. ఇదిగో నర్ఘ్యము. ఇదిగోఁ బాద్యము సర్వము సిద్ధము. ఇదిగో నీయాహారనిమిత్త మడవియందలి ఫలములు—తృప్తిగా భుజింపుము. అని శాస్త్రప్రకారము సిద్ధమని చెప్పుచున్న యారాజభార్యను, భూపుత్రిని తన చావునిమిత్తము రావణుఁడు బలాత్కారముగ నపహరింపఁగోరెను.

తరలము. వనికి వేఁటకుఁ జన్నభర్తయుఁ భ్రాతతోఁ జనుదెంచునా
యనుచు నాలుగుదిక్కులున్ జలజాయతాక్షి వనీదిశన్
గనియెఁ గాని రఘూత్తముల్ పొడఁకట్టరైరి, యథాస్థితిన్
వనకుజంబులు దోఁచు చుండెను భావచిత్తము కందఁగన్. ౩౬౧

వనికిన్ = అడవికి, వేఁటకు = మృగమును వధించుట వేఁటయేకదా. వనీదిశన్ = అడవియుండు దిక్కును, పొడకట్టరైరి = కానరాలేదు, యథాస్థితిన్ = పూర్వమున్నట్టులే, కందఁగన్ = వాడిపోవునట్లు - తరలము నభరస జజగగణములు పండ్రెండవ యింటయతి.

వీరుండిన పర్ణశాలకు (ఇప్పటి పర్ణశాలగాదు) నుత్తరమునఁ బర్వతములు, తూర్పునగోదావరియున్నది. దక్షిణము పడమర యడవి. మారీచుఁడు రామచంద్రమూర్తిని బడమరగానే తీసికొనిపోయెను. రావణాసురుఁడు పోవలసినది దక్షిణమార్గమునఁ గావున నాత్రోవయందు రామచంద్రమూర్తి యుండరాదుకదా

తా. అడవికి మాయామృగమును వేఁటాడుటకై పోయిన రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో వచ్చునా యని యడవిపై పు నాలుగుప్రక్కలు చూచెనుగాని వారు గానరాలేదు. యథాప్రకార మడవిచెట్లుమాత్రము కానవచ్చుచుండెను. అదిగని సీతమనస్సు భయసంతాపములచే వాడిపోయెను.

— ౪౭-వ సర్గము. సీత మాయాయతికి, దనవృత్తాంతముఁ జెప్పుట —

ఉ. తన్ను హరింప బోడి యయి దానవనాథుఁడు ప్రశ్న సేయఁగా
సన్నుతశీల వీ డతిథి క్ష్మాసురవర్యుఁడు మద్విధంబు నే
నున్నటు చెప్పకుండినను నుగ్రరుషన్ శపియించునో యటం
చెన్నుచు మూర్తమాత్ర మెద నిట్లని చెప్పఁదొడంగె వానికిన్. ౩౬౨

బోడి=సన్న్యాసి-ముండి, సన్నుతశీల = సజ్జనులచేఁబొగడఁబడిన యాచారముగలది. అతిథుల నభ్యాగతుల నెట్లాదరింపవలెనో యామర్యాద పరిపాటి చక్కఁగాఁదెలిసి వర్తించునది. క్ష్మాసురవర్యుఁడు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు, మద్విధంబు = నాచరిత్రమును, ఉగ్రరుషన్ = తీవ్రకోపముచే. మూర్తమాత్రము= అల్పకాలము, ఎదన్=హృదయమందు.

యస్య నజ్ఞాయతే నామ నచగోత్రం నచస్థితిః,
అకస్మాద్గృహ ఆయాతః సోతిథిః ప్రోచ్యతేబుధైః.

ఎవనిపేరు గోత్రము స్థితి తెలియదో యెవఁడాకస్మికముగ నింటికివచ్చునో వాఁడతిథి.

తా. తన్ను బలాత్కారముగఁ దీసికొనిపోవఁదలఁచి రావణుఁడు ప్రశ్నింపఁగా నతిథుల నభ్యాగతుల నాదరింపవలసినవిధము చక్కఁగాఁ దెలిసిన సీత యింగితజ్ఞ కావున వానిమాటలు వాని సంభ్రమము విని చూచి వీఁడు నిజమైన సన్న్యాసికాఁడు. ఉదరనిమిత్తమై సన్న్యాసివేషమును ధరించిన బ్రాహ్మణుఁడు అని తెలిసికొని యతిథితో ననత్యమాడరాదు. బ్రాహ్మణునితో ననత్యమాడరాదు. ఇఁక నతిథి బ్రాహ్మణుఁడగువానితో నెట్లసత్యము చెప్పుదును. వీఁడు దొంగ సన్న్యాసి గావున వంచకుఁను వంచించుటదోషముకాదు. కావున ననత్యము చెప్పవచ్చునా యందువేని బ్రాహ్మణుఁడుకావునఁ గోపించి శపించునేమో అది యునుగాక వంచకుల వంచింపవచ్చునుగాని వంచింపవలయునను *విధిలేదు కదా. అది జఘన్యపక్షమేకాని యుత్తమపక్షముకాదుకదా. కానీ-అయినదగును. సత్యమే చెప్పెదను. అని యల్పకాల మాలోచించి వానికిట్లని చెప్పనారంభించెను.

సీత సన్న్యాసిని బూజింపవలసినవిధముగాఁ బూజింపలేదనియు బ్రాహ్మణాతిథిని బూజింపవలసినవిధముగాఁ బూజించెననియు నెఱుఁగనగు. అదియునుగాక వీఁడు రాక్షసుఁడు. దురుద్దేశముతో వచ్చినాఁడని సీతాదేవి గ్రహించినట్లు 'తన్ను హరింప బోడియయి దానవనాథుఁడు ప్రశ్నసేయఁగా' ననుమాట లెడమిచ్చుచున్నవి. వాస్తవార్థమున వచ్చినవాఁడు రావణుఁడని యామె కెఱుకయేకదా.

సీ. మిథిలాధినాథుఁ డై • ప్రథితమహాత్ముఁ డౌ, జనకుపుత్త్రిని సీత • యనుదు దర్వి
క్షేమమౌతను నీకు • శ్రీరాము భార్యను, సర్వకామసమృద్ధ • జనసుఖములఁ
బదియు రెండేఁడు లి • క్ష్వాకులయింటను, గడపితి నేదియుఁ • గడమ లేక
యంతటఁ బదియు మూఁ • డవవత్సరంబున, రామాభిషేక కా • ర్యంబు వొంది
తే. రాజు మంత్రులతోడ మం • త్రంబు సేసి, సర్వసంభారములఁ గూర్చఁ •
జతురకై క
యనెడి నృపుభార్య తనహృద • యాధినాథుఁ, డైన మామామ సుకృతవ •
శాత్ముఁజేసి.

ప్రథితమహాత్ముఁడు = మహాత్ముఁడని కీర్తింపఁబడినవాఁడు. క్షేమము + అవుతను + నీకు = నీకు క్షేమముగలుగునుగాక. ఇందర్థవిశేషములేదేని యిదివ్యర్థపదమగును. నీకు మేలగునుగాక యనుటకు నీవు దురుద్దేశముతో వచ్చినవాఁడవు. నీయుద్దేశము కొనసాగించితివా చెడెదవుసుమీ, ఇప్పటికైనను దెలివితెచ్చికో, నిన్ను క్షమించెదను. నిన్ను నాశముచేయఁ బుట్టినదానను సుమా యని హెచ్చరికగా గ్రహింపవలెను. శ్రీరాము భార్యను నేను. శ్రీరాముఁడు శ్రీరాముఁడు గనుకనే నాయనభార్యనేకాని యితరులకుఁగాను సుమా. కావున నీసంకల్పము వ్యర్థమేయగును. మఱి యనర్థకమగును. క్షేమమౌతనునీకు = నేను శ్రీరాము భార్యను. శ్రీరాముభార్యనగు నన్ను నీవు మాటలాడిన కామోద్రేకపుమాటలు

మిగులఁ బాపకారణములు. అయినను ఆపాపము నిన్నంటకపోవునుగాక, ఎవ్వతె వనుటకు నాపేరు సీతయని ప్రత్యుత్తరము. ఎవ్వఁడానవనుప్రశ్నకు శ్రీరాము భార్యను. అని ప్రత్యుత్తరము. సర్వకామసమృద్ధిను=కామింపఁబడునది కామము, ఏవేవికోరఁదగునో యవియన్నియుఁ గొఱఁతలేక దండిగాఁగలదానను. కామములు అనఁగా భోగోపకరణస్రక్చందనాదులు. ఇది రావణుఁడు ముందుచెప్పఁబోవు సర్వసౌఖ్యములు నీకు నేనమర్చెద ననుటకు నాకు నీవలనఁ గావలసిన దేదియులేదని ముందుగానే సూచించుచున్నది. జనసుఖములన్=మనుష్యసుఖములన్, అనుటచే నగ్రామ్యసుఖములని భావము. మనుష్యసుఖముల నే ననుభవించితి ననుటచే నేను మనుష్యస్త్రీని గాననిభావము. 'శీతోదకశిరస్నానం, కించిదుష్ణంచ భోజనం, మానవానా మిదంపథ్య' మ్మను అశ్వినీదేవతలవాక్కుల స్మరించునది. దీనివలనఁ దనయమానుషత్వము సూచించినదాయెను. సర్వకామసమృద్ధజనుఁడు=శ్రీరామచంద్రమూర్తి. అవాప్తసమస్తకాముఁడు కదా భగవంతుఁడు- ఆయనవలనఁ గలుగు సుఖము - సర్వకామ సమృద్ధజనసుఖములు. అనఁగా రామకృతసౌఖ్యములు. ఇక్ష్వాకులయింటను = పూజ్యార్థంబున బహువచనము- శ్రీరామునింట ననిభావము. ఇచ్చట సిగ్గుచే నిట్లు చెప్పెనని గోవిందరాజీయము. శ్రీరామమూర్తికిఁ బెత్తనము రానికారణముచే ఇక్ష్వాకులయింట ననునది మామగారియింట ననియు గ్రహింపవచ్చును. దశరథపర్యాయమునఁ బూజ్యత - కడమ=కొఱఁత, చతుర = నెఱజాణ, నేర్పుగలది. తనహృదయాధినాథుఁడు=తనభర్త, తన హృదయమునకే యధినాథుఁడు, తక్కినవారి కూరకనాథుఁడే. తనకులోపడి నడచువాఁడని భావము, సుకృతవశాత్మన్=ప్రమాణములచే బద్ధునిఁజేసి, ధర్మమునకు వశపడిన మనస్సు గలవానినిగాఁజేసి, కైకతాను జేసిన ప్రాణదాన మనెడి యుపకారమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చి స్వాధీనపఱుచుకొని.

తా. మిథిలకురాజై మహాత్ముఁడను కీర్తిగనిన జనకరాజుపుత్రిని- నాపేరు సీతయందురు. నీకు మేలు కలుగునుగాక. నేను శ్రీరాముని భార్యనుజుమీ. సర్వవిధములయిన భోగోపకరణములు గలదానను. మనుష్యసుఖములచే పండ్రెండేండ్లు మామగారియింట నాభర్తతోడ నేకొఱఁతయులేక గడిపితిని. ఆవల మా మామగారు శ్రీరామునకుఁ బట్టాభిషేకము చేయువలయునని పదుమూడవ సంవత్సరమున నాలోచించెను. దానికిఁగావలసిన పదార్థములనెల్ల సమకూర్చెను. అప్పుడాయనకుఁ బ్రియురాలగుభార్య కార్యసాధనమునందు నేర్పుగల కైకయనునది ముందుగా నీవుకోరునది యిచ్చెదనని ప్రమాణము చేయించుకొని.

కం. నాపతి ప్రవ్రాజనమును, స్వాపత్యం బైనభరతు•నభిషేకంబున్
భూపాలుని సత్యాత్ముని, నాపడఁతి వరద్వయంబు•నాకాంక్షించెన్. ౭౬౪

ప్రవ్రాజనమును=దేశమువిడిచి పోవుటయును, స్వాపత్యము=స్వ+అప త్యము=తనకుమారుఁడు సత్యాత్ముని=సత్యము స్వభావముగాఁగలవానిని, వర ద్వయంబు=రెండువరములు, ఆకాంక్షించెన్=కోరెను.

తా. ఆ కైక నా భర్త దేశము వదలిపోవలయునని, తనకొడుకు రాజ్యము నకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడు కావలె నని రెండువరము లా సత్యాత్ముని గోరెను.

కం. తిన నన్నముఁ గొన నీరముఁ, గన నిద్దుర యేమియైనఁ•గానిమ్మా రా
మునిని నీ వభిషేకించిన, జననాయక, నాకు నుసుఱు•సరి యింతటితోన్.

ఉసుఱు=ప్రాణము, సరి=ముగింపు, తినను=తినెడిదానఁగాను, కొనన్ = కొనెడిదానఁగాను.

తా. ఎంతటి సత్యాత్మకుఁడైనను ఇట్టి శాస్త్రవిరుద్ధము లోకవిరుద్ధములైన కోరికల నెట్లు కొనసాగించెనందు వేమో. ఆ యిల్లాలు నీవు రాముని నభిషేకించి తివా నేను గూడు తినను. నీళ్లు త్రాగను. నిద్దురపోను. నాగతియేమైనఁ గానిమ్ము. నేనింతటితోఁ బ్రాణములు విడిచెదను, అని మొండికి వేసికొనెను.

కం. అని పలికెడి కైకేయికి, ననఘుఁడు మామామ సార్థ • కార్థంబు లివే
కొను మని యెంతయు వేఁడిన, విన దా యిల్లాలు మగని•విన్నప మేమిన్.

సార్థకార్థంబు=దానికి ప్రయోజనపడెడి పదార్థములు. సొమ్ములు, చీరలు, ధనములోనైనవి. కైకకోరిన రెండువరములు దాని కుపయోగపడునవి కావు. ఆభరణాదు లామె కుపయోగపడున వని భావము. వేఁడినన్ = ప్రార్థించినను, విన్నపము=మనవి. ఈ రెండుశబ్దములచే దశరథుఁ డెంతోదీనుఁడై భార్యను ప్రార్థించెనని, మఱియొకతె యయియుండినచో దాని మనసున జాలిపుట్టియుండు నని కైక కావరితాపము కాని పశ్చాత్తాపముగాని కలుగలేదని భావము.

తా. ఈప్రకారము హఠముచే బంధివఱుచు కైకేయికి దోషమెఱుఁగని మా మామగారు ఆరెండు వరములవలన నీకు నేమి ప్రయోజనమే, నీకుపయోగ పడు సొమ్ములు చీరలు - ధనము - కావలసినంత యిచ్చెదను దీసికోవే యని యెంతయో ప్రార్థించెను. ఆయన యేమి చెప్పినను ఎంత ప్రార్థించినను ఆయన విన్నపము చెవినిబెట్టినది కాదు.

కం. ప్రతిభటరహితుం డగునా,పతి కిరువదియేనుసమల•ప్రాయం బపు డీ
క్షితిఁ బుట్టువాదిగాఁ గన, హితగుణ నా కపుడు పదియు•నెనిమిది యేఁడుల్.

ప్రతిభటరహితుఁడు= (1) యుద్ధమున నెదిరించి నిలువగలవాఁడు లేని వాఁడు. (2) వీఁడు నాకు విరోధియను భావమెవరియందును లేనివాఁడు-రావణ

విషయమై వైరము మరణాంతము అని కదా రామచంద్రమూర్తి చెప్పెను. సమల = సంవత్సరముల - ప్రాయము=వయస్సు, క్షితిన్ = భూమియందు, పుట్టువాదిగాన్ = పుట్టినది మొదలుకొని, కనన్-చూడఁగా, నేను, భూమిమీఁదఁ బుట్టినది మొదలు లెక్కింపఁగా, దీనివలన భూమిలోనున్న కాలము లెక్కింప లేదనుట, తనకుఁ గీడుచేయవచ్చిన వాఁడని తెలిసి యెట్లు హితగుణ యనె నందురేమో. అప్పుడు పుట్టువాదిగాఁగన్ + అహితగుణ యని పదచ్ఛేదము చేసి కీడు చేయుగుణము కలవాఁడా యని గ్రహింపవలెను.

శా. నా భర్తను యుద్ధమున నెదిరింపఁగలవాఁడు లేఁడు. కావున రాజ్యమును భుజబలమున సాధించియుండ వచ్చునుగాని నాభర్త యెవరిని విరోధిగఁ జూచువాఁడు కాఁడు. క్షుద్రరాజ్యము నిమిత్తమై మనమొకరిని బాధింపనా యను నభిప్రాయము గలవాఁడు. ఆ పట్టాభిషేకవిఘ్నకాలమునకు నాభర్త కిరువదియైదేండ్లు వయస్సు - నేను భూమిమీఁదఁబుట్టినది మొదలు నాకు పదునెనిమిది యేండ్లవయస్సు. ఇంతటి లేఁతవయస్సు వా రెట్లడవులలోఁ దిరుగఁ గలరని కూడ మాయత్త మామ లాలోచించిన వారుగారు.

రామచంద్రమూర్తి విశ్వామిత్రునితో నరణ్యమునకుఁ బోవునప్పటికి పండ్రెండేండ్లు. ఆ యేఁటనే సీతావివాహము. పిమ్మటఁ బండ్రెండేండ్లయోధ్యలో సుఖముగా నుండుట. ఆపై యేఁటఁ బట్టాభిషేక ప్రయత్నము కావున రామచంద్రునకు నప్పటి కిరువదియైదేండ్లు. అరణ్యవాసారంభమైన పిదప ఋష్యాశ్రమములలోఁ బదియేండ్లు గడచెను. పంచవటిలో మూఁడేండ్లు గడచినవి. వవవాసారంభము మొదలు పదునాల్గవ సంవత్సరమున సీతాపహరణము కాఁగా నిప్పటికి శ్రీరామచంద్రునకు ముప్పదియెనిమిదవయేఁడు. సీత జనకునకు లభించినది మొదలు ఆఱు సంవత్సరములు మిథిలయందుండెను. వివాహానంతర మయోధ్యలో పండ్రెండువత్సరము లుండెను. పదుమూఁడవ సంవత్సరమున వనప్రయాణము కాఁగా వనవాసమునకు బయలుదేఱు నప్పటికి సీతాదేవికి పదునెనిమిది సంవత్సరములు గడచినవి. కావున నిప్పటికి సీతకు ముప్పదియొక్క సంవత్సరములు వయస్సుగడచెను. ఇది ముప్పది రెండవ సంవత్సరము. అని గోవిందరాజీయము. మహేశ్వరతీర్థులును నీ లెక్కప్రకారమే వ్రాసియున్నారు. పట్టాభిషేక మప్పటికి సీతాదేవికి ముప్పదిమూఁడు సంవత్సరములు. రామచంద్రమూర్తికి ముప్పదితొమ్మిదియవ సంవత్సరము. ౨౪౧ పద్యము బాలకాండమున దీని వివరము చూచునది.

సీ. రామనామంబునఁ • బ్రథితుండు జగతిని, సత్యవంతుఁడు గుణ • శాలి శుచియు
నీరజాతాయత • నేత్రుండు నాజాను,బాహుండు భూతావ • శీహితాత్ముఁ

దట్టినా పెనిమిటి•కాలిముచ్చట దీర్ప,నభిషేక మొనరింపఁ•డయ్యె దశర
థుండు కామార్తుఁడై•వెండి తండ్రిని దాయ, వచ్చినరామునిఁ•బలికెఁ గైక

ఆ. వినుమ రామ నీదు•జనకునియానతి, భరతునందు రాజ్య•భార మునిచి
వని వసింపు మీవు•వర్షము ల్పదునాల్గు, జనకు సత్యవాది•సలుపవయ్య.

వయసుచే వనవాసమున కనర్హుఁడనిచెప్పి యిఁక గుణములచేతను ననర్హుఁడని చెప్పుచున్నది.

ప్రథితుండు=ప్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడు, జగతిని=ప్రపంచమందు, శుచి=పరిశుద్ధుఁడు, నీరజాతాయతనేత్రుండు = కమలములవలె విశాలమైన కన్నులుగలవాఁడు, ఆజానుబాహుండు = మోఁకాలినంటుచేతులు గలవాఁడు, భూతావళీ = జీవకోట్లకు, హిత=మేలుచేయు, ఆత్ముఁడు=మనస్సుగలవాఁడు.

తా. లోకముల జనులయందు రాముఁడు రాముఁడు రాముఁడని స్మరింపనివారు గొప్పగఁ జెప్పనివారులేరు. అంతటి ప్రసిద్ధి యెట్లు వచ్చెనందువా అసత్యముచెప్పఁడు. సద్గుణములచేతనే ప్రకాశించువాఁడు. కావునఁ దప్పుపట్టనొకదోషగుణమైనఁ గలవాఁడు కాఁడు. స్త్రీల విషయమైకాని ధనవిషయమైకాని నిష్కల్మషమైన హృదయముగలవాఁడు. సర్వభూతములకు మేలుచేయుటయందే కోరిక గలవాఁడు. ఈగుణము లీయనయందుఁ గలవని చాటించి చెప్పుచున్నవా యన్నట్లు కమలములవంటి పెద్ద కన్నులు మోఁకాలినంటు చేతులు గలవాఁడు. కన్నులు చేతులు చూడఁగానే యీయన మహానుభావుఁడను తలంపు గలిగించువాఁడు. ఇటువంటి నాభర్తకుఁ దన భార్య ముద్దుతీర్చుటకై కామార్తుఁడై దశరథరాజు పట్టాభిషేకముచేసిన వాఁడుగాఁడు. తండ్రిని జూడవచ్చిన రామచంద్రునితోఁ గైక రామా మీ తండ్రి యాజ్ఞాప్రకారము రాజ్యము భరతునకిచ్చి నీవు పదునాలుగేండ్లరణ్యమున నుండుము. మీ తండ్రిని సత్యవాదిని జేయుము అని చెప్పెను.

కం. అని కైకయి వచియించిన, విని యకుతోభయుఁడునాదు•విభుఁ డాపలుకుం
గొని నిశ్చలవ్రతుం డయి, చనుదెంచెన్ జనకు సత్య•సంధునిఁ జేయన్.

అకుతోభయుఁడు=భయమెట్టిదో యెఱుఁగనివాఁడు. దేనివలనను భయము లేనివాఁడు.

తా. సవతితల్లి కైక చెప్పినమాటలు విని దేనికిని భయపడనివాఁడు కావున నరణ్యవాసము చేయుటకు భయపడక పదునాలుగు సంవత్సరము లరణ్యవాసము చేసెద నని యది వ్రతముగాఁ బూని తండ్రిని సత్యవచనుని జేయ నరణ్యములకు వచ్చెను.

తే. ఇచ్చునేకానియొరులచేఁ బుచ్చుకొనఁడు, సత్యమాడునకాని యసత్యమాడఁ
డెట్టివేళల నివియు చూ దిట్టమైన, రామచంద్రుని వ్రతములు బ్రహ్మతేజ.

బ్రహ్మతేజ=బ్రాహ్మణతేజస్సువంటి తేజస్సుగలవాఁడా, నాథ ర్తకు రెండు వ్రతములుగలవు. తానొకరికేదైన నిచ్చునేకాని యొకరిచే దేనిని బుచ్చుకొనఁడు. ఎట్టి సంకటవేళనైన సత్యముచెప్పునేకాని యసత్యము చెప్పఁడు. ఇది యాయనకు వ్రతములు.

దద్యాద్రాజన్న యాచేత, యజేత నచ యాజయేత్ ।
నాధ్యాపయే దధీయీత । ప్రజాశ్చపరిపాలయేత్ ॥

భార. రాజధర్మ-౬౦ అధ్యాయము.

ధర్మరాజా, క్షత్రియుఁడియ్యవచ్చును. యాచింపరాదు. యజ్ఞముచేయవచ్చును చేయింపరాదు. వేదాధ్యయనము చేయవచ్చును, చేయింపరాదు. ప్రజలఁ బాలింపవలెను.

సీ. రాముపై మాత్రేయుఁడై మించు లక్ష్మణ, నాముఁడు శూరతా ధాముఁ డన్న
కునుసహాయుండగు ననిలోనవిజితారి, యతిదృఢవ్రతుఁడుధ ర్మాత్ముఁడతఁడు
మావెంటఁజనుదెంచె మహితధనుష్పాణి, యగుచురాముఁడుజటి
యగుచుఁదపసి
యాకృతిఁ గైకొని యనుజతో నాతోడ, దండకాటవిఁ జొచ్చె దండితారి
తే. కైక వలనను రాజ్యంబు గరిమఁబాసి, మేము మువ్వుర మివ్వనీ
భూమిఁదిరుగు
చున్నవారము మూర్తమిం దుందు వేని, వచ్చు నాథర్త వన్యాలిఁ దెచ్చువిప్ర.

వైమాత్రేయుఁడు=విమాతృ+కుమారుఁడు=విమాత = సవతితల్లి, వైమాత్రేయో విమాతృజః॥ అమరకోశము. అపత్యార్థకతద్ధితము. శూరతాధాముఁడు=శౌర్యమునకు స్థానమైనవాఁడు, విజితారి=జయింపఁబడిన శత్రువులుగలవాఁడు, అతిదృఢవ్రతుఁడు = మిగుల స్థిరమైన చలింపని వ్రతముగలవాఁడు, ధర్మాత్ముఁడు=ధర్మముస్వభావముగఁ గలవాఁడు, మహితధనుష్పాణి=గొప్పవిల్లు చేతియందుఁగలవాఁడు. మమ్ము రక్షించుటకై యనిభావము. జటి = జటలుగలవాఁడు-జడలుగలవాఁడు. తపసియాకృతిన్ = తపస్సుచేయు మునులవేషము ధరించి, దండితారి=దండింపఁబడిన శత్రువులుగలవాడు, గరిమ=గొప్పతనము, కైకవలనను, హేత్వర్థంబునఁబంచమి, వన్యాలి = అడవియందలి ఫలములలోనైనవి.

తా. నాథర్తయగు రామచంద్రమూర్తికి సవతితల్లికుమారుఁడు లక్ష్మణుఁడనువాఁడు మిగులశూరుఁడు. అన్నకు సహాయుఁడుగా నుండవచ్చెను. యుద్ధమునందు జయింపఁబడిన విరోధులుగలవాఁడు. వ్రతము ననుష్ఠించుటయందు మిగులఁ బట్టుదలగలవాఁడు. ధర్మస్వభావుఁడు. మమ్మురక్షించుటకై విల్లు బాణ

ములు ధరించి యాయన మాతోడ నడవులకువచ్చెను. కైక కారణముగ రాజ్య గౌరవమును బోఁగొట్టుకొని మేము మువ్వురము అడవిలోఁ దిరుగుచున్నారము. కొంచెముసేపు నీవిందు నిలిచితివేని నాభర్త వచ్చును. నీకు వనఫలములు లోనైనవి యిచ్చును.

కం. తావకనామము గోత్రము, భూవిబుధా ! కులము సత్త్వ•మును నిక్కముగా
నావిష్కృతి సేయు మిటే, లా విహరించెదవు దండ•కాటవి నొంటిన్. ౩౩౨

తావకనామము=నీపేరు, గోత్రము=వంశము, కులము=జాతి, గృహము సత్త్వము=బలము, ఆవిష్కృతి సేయుము=వివరింపుము.

తా. బ్రాహ్మణుఁడా నీపేరేమి. నీగోత్రమేది? నీవేకులమువాఁడవు ? ఏమి జాతివాఁడవు ? వివరింపుము. ఎందైన నాశ్రమమున నుండక ఏల యొంటరిగా నీయరణ్యములందుఁ దిరుగుచున్నావు.

బ్రాహ్మణుఁడా యని సంబోధించుచు నీజాతియేది, కులమేది యని యడుగుటచే నీవు బ్రాహ్మణవేషధారివిగా నున్నావు. నిజముచెప్పు మని సందేహించి యడిగినట్లు సూచితము. రావణుఁడు నిజమైన బ్రాహ్మణుఁడు కాఁడుగదా. సన్న్యాసులను నీకులమేమి, గోత్రమేమి, యని ప్రశ్నింపరాదుకదా. ఎట్లు ప్రశ్నించెను? సన్న్యాసు లరణ్యములలోఁదిరుగుట ధర్మమేకదా, ఏల యొంటరిగాఁదిరిగెదవని యడిగెను ? పూర్వాశ్రమ కులగోత్రాదులప్రశ్న యసంగతము కాదు. అందును వేషమొకవిధము మాటలొకవిధముగా నుండుటచే సందేహము కలిగి నప్పుడు నిజముచెప్పుము. నీవు దొంగవలెనున్నావని యడుగుట తప్పు గాదు. సన్న్యాసిభిక్షచే జీవింపవలసినవాఁడు. ఆకారణమున గ్రామములకు సమీపముననుండు నరణ్యముల సంచరింపవలసినవాఁడై యుండఁగా మనుష్య సంచారములేని యడవిలో నేల యొంటరిగాఁదిరుగుచున్నావనుట దోషముగాదు.

కం. అని తన్నడిగిన సీతా,వనజాక్షికి ననియె నుగ్ర•వర్తనుఁ డగున
ద్దనుజేంద్రుఁడు తీవ్రంబుగ, వినవే యోసీత నాదు•వృత్తాంతంబున్. ౩౩౩

ఉగ్రవర్తనుఁడు=క్రూరపునడవడిగలవాఁడు, తీవ్రంబుగన్=పరుషముగ.

తా. అని సీతాదేవి యడుగఁగా క్రూరపునడవడిగల యా రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు నాచరిత్రము చెప్పెద విను మని పరుషముగా నిట్లనెను.

—•{ రావణుఁడు సీతకుఁ దనవృత్తాంతంబుఁ జెప్పి యామెను దురుక్తులాడుట. }• —

ఉ. ఎవ్వనిపేరు విన్న జగ • మెల్లవణంకు సదేవదైత్య మై
యెవ్వఁడు రాక్షసావళుల • కెల్లను నాయకుఁ డట్టివాఁడ నో

క్రొవ్విరిఁబోఁడి రావణుఁడ • గూరుత క్షేమము నీకు నిన్గనన్
బువ్విలుకానిలీలలకుఁ • బోదు మనంబు స్వదారపాళిపై. ౨౨౪

సదేవదైత్యమై = దేవతలతో దైత్యులతోఁగూడినదై, కూరుతక్షేమము నీకున్ = నీకు మేలుకలుగునుగాక, ఇది ౨౨౩ లో నీకు క్షేమమౌతను = అన్న సీతావచనమునకుఁ బ్రత్యుత్తరము - నాక్షేమము నీవేమికోరెదవు. నీక్షేమము చూచుకొనుము. నిన్ను వదలిపెట్టిపోను-పువ్విలుకానిలీలలకున్=మన్మథక్రీడలకు, స్వదారపాళిపైన్=నాభార్యలసమూహముమీఁద. ఇచ్చట స్వదారపాళిపై మనంబు పువ్విలుకానిలీలలకుఁ బోదనుటచే నీవు నాకుఁదల్లివి. నిన్నుఁజూడ కామ్యభోగములపై మనస్సుపోక వైరాగ్యము కలదగుచున్నదని తీర్థీయవ్యాఖ్య.

తన మగఁడు ప్రథితుండు జగతి నని మనుష్యులందుఁ బ్రసిద్ధుఁడని సీతాదేవి చెప్పినమాటకుఁ, దనపేరువిన్న దేవతలు, దైత్యులుకూడి గడగడ లాడుదురని తన ప్రతిష్ఠ చెప్పుకొనుచున్నాఁడు. నీపేరేమి యనిన ప్రశ్నకు రావణుఁడని తనపేరు చెప్పుచున్నాఁడు. పేరువినఁగానే గడగడలాడు సీతకు భయపడవలదని నీకు క్షేమముగలుగునుగాక యనుచున్నాఁడు. నీవు మనుష్యుల భక్షించువాఁడవే. నన్ను బ్రతుకనిత్తువా, యనునేమోయని నీమీఁద మోహముకలుగుచున్నది, కావున నిన్నుఁజంపనని చెప్పెను. నీకు భార్యలులేరా యనునేమోయని కలరుగాని నిన్నుఁజూచినది మొదలు వారిమీఁద హేయబుద్ధి పుట్టుచున్నదను చున్నాఁడు.

తా. ఎవనిపేరువిన్న మనుష్యులుమాత్రమేగాక దేవతలు దైత్యులుకూడ గడగడలాడుదురో యట్టివాఁడను, రాక్షసులనాయకుఁడను, నాపేరు రావణుఁడు, నీకు మేలుకలుగునుగాక. నిన్నుఁజూచినది మొదలు నాభార్యలమీఁదఁ గ్రీడార్థమై మనస్సు పోకున్నది.

ఉ. ఎందఱనో వరాంగనల • నేపున నే హరియించి తెచ్చితిన్
సుందరి! వారి కందఱకు • సొంపుగ దేవివి గమ్ము, నాలస
న్మందిర మామహాంబునిధి • మధ్యమునన్ నగమూర్ధ దేశమం
దుం దిర మైనలంక, యటఁ • దోయజలోచన! నన్నుఁ బొందుమీ. ౨౨౫

వరాంగనల = స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాండ్రను, ఏపునన్=పరాక్రమముచే, దేవివి=రాణివి, నీయిల్లెక్కడననుటకుఁ బ్రత్యుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు. నా లసన్మందిరము=ప్రకాశించు నాయొక్క గృహము - మహాంబునిధి మధ్యమునన్= సముద్రము నడుమ, నగమూర్ధ దేశమందున్ = పర్వతముయొక్క శిరోభాగమున, తిరమైన = నిలుకడగానుండు.

తా. నాకు స్త్రీలకఱవురాలేదు. ఉత్తమస్త్రీల నెందఱనో బలాత్కార

ముగఁబట్టి తెచ్చితిమి. అట్టి నీవిఁక నేనేలయుందువేమో వారి కందఱకు నీవు ప్రభ్వివై యుండుము, నాగృహము లవణసముద్రమునడుమ కొండశిఖరము మీఁద నున్నది. దానికి లంకయని పేరు. అచ్చటికివచ్చి నాతోఁగలియుము.

ఉ. అక్కడి శర్మహర్మ్యముల • నక్కడి సుందరనందనంబులం
దక్కడి సౌధవీథికల • నక్కడి చారువిహారభూములన్
జెక్కువమక్కువం జెలఁగి • పెంపున సొంపు రహింప నుండె దీ
నిక్కడి భీకరాటవు లి • వేల రుచించెడి నీకు మోహినీ. ౨౨౮

మోహినీ=పురుషుల మోహింపఁజేయుదానా! రాక్షసుల మోహింపఁజేయ మోహినియవతారమెత్తిన విష్ణువవలెనుండుదానా! అక్కడి = లంకయందలి, శర్మహర్మ్యములన్=బంగారుమేడలందును, సుందరనందనంబులన్=అందమై నందనముఁబోలిన యుద్యానవనంబులందును, సౌధవీధికలన్ = అక్కడిమేడల వరుసలయందును, చారువిహారభూములన్ = మనోహరమై విలాసముగాఁ దిరుగుట కుపయోగపడు ప్రదేశములందును, జెక్కువమక్కువన్ = హెచ్చుగు ప్రేమచే, భీకరాటవులు = భయంకరములైన యడవులు.

తా. ఆలంకయందుండు బంగారుమేడలమీఁదను, నందనమువంటి యందమైన యుద్యానవనములందును, అక్కడి తెల్లనిమేడల చాలులందును, విలాససంచారయోగ్యములైన ప్రదేశములందును, సతిశయప్రీతితో పెంపుసొంపు రాణింపనుండెదవేని యిచ్చటి యీ భయంకరారణ్యములు నీకెట్లు రుచింపఁ గలవు ?

కం. నాభార్యవైన నిను స, ర్వాభరణోపేతలైన • యబ్జాక్షులు శ్ర
ద్ధాభక్తుల భజియించెద, రోభామిని యేనువేవు • రుత్తమకులజల్. ౨౨౯

సర్వాభరణోపేతలు=సమస్తభూషణములతోఁ గూడినవారు, అబ్జాక్షులు = కమలములవంటి కన్నులుగలస్త్రీలు, ఏనువేవురు=ఐదువేలమంది, ఉత్తమకులజల్=గొప్పవంశములఁబుట్టినవారు, భజించెదరు = సేవించెదరు. రెండవయర్థమున, భార్య=భా+ఆర్య, భా=కాంతిచేత, ఆర్య=పూజ్యురాలు, నాభార్యవు = నాకు నీవు పూజ్యురాలవైతివేని, నాతోడ నైదువేలమంది స్త్రీలు నిన్నుఁ బూజించెదరని గ్రహింపవలయును.

తా. నాభార్యవు నీవైతివా సమస్తాభరణములతో నలంకరింపఁబడిన యైదువేలమంది యుత్తమవంశమునఁబుట్టినస్త్రీలు శ్రాద్ధాభక్తులతో సేవించెదరు.

—• సీత రావణు నిష్ఠురంబులు పలుకుట •—

కం. రావణుఁ డిటుపల్కిన సీ, తావనజాక్షియును దీవ్ర • తరరుషచే ర
క్తోవిభుఁ దృణీకరించుచు, నీవిధమున మాఱు పలికె • దృఢమానస యై.

తీవ్రతరరుషచేన్ = మిక్కిలి తీవ్రమైన కోపముచే, సీతావనజాక్షియును, ఈసముచ్చయము సీత మునుపటి యుపచారవాక్యములు వదలి యని సూచించును. తృణీకరించుచున్=గడ్డిపోఁచవలెఁజూచుచు, లక్ష్యముసేయక, దృఢమానసయై=గట్టిమనస్సుగలదియై-రావణుఁడు చెప్పినమాటలు భక్తితోఁ జెప్పఁబడియుండిన సీత యేలకోపింపవలె? సీతాదేవి భక్తునిహృదయము తెలిసికోఁజాలని మూఢురాలా ? దీనికి సమాధానముగ రావణుఁడు పుత్రునితో సమానుఁడని యధ్యాహారము చేయవలయుననియు, వాఁడుచేసినది ప్రార్థనయైనను రావణుఁడని తామస భక్తుఁడగుటచే శ్రీరామవియోగము సంపాదించుననని కోపించి సీత పలికెనని తీర్థీయము. అధ్యాహార కాకులక్షణలచేఁ జేయఁబడు సిద్ధాంతము గ్రాహ్యముకాదని యీావలకే చెప్పఁబడెను.

తా. ఈప్రకారము రావణుఁడు చెప్పఁగా మునుపటి యుపచారపద్ధతి వదలి సీతాదేవి మిగులఁ గోపముతో రాక్షసులకుఁ బ్రభువైనను వానిని లక్ష్యముసేయక గట్టిమనస్సుగలదై యిట్లు బదులుచెప్పెను.

కం. భూమీధ్ర మన నకంప్యుఁడు, భా౽మరపతి యుదధినాఁగ•నక్షోభ్యుఁడు శ్రీ
రాముఁడు నాహృదయేశుఁడు, రామానువ్రతను నేను•రాక్షసరాజా. ౩౩

భూమీధ్రము=పర్వతము, అకంప్యుఁడు = కదలింపరానివాఁడు, పర్వతమువలె స్థైర్యధైర్యములుగలవాఁడు, భాన్ = కాంతిచేత, అమరపతి = దేవేంద్రుఁడు,దీనిచే పతిత్వస్వామిత్వములు చెప్పఁబడెను. ఉదధినాఁగన్=సముద్రమువలె, అక్షోభ్యుఁడు=కలఁతపెట్టరానివాఁడు, సముద్రము పైభాగమున కలఁతపడినట్లున్నను లోపలనేకలఁతయులేక యుండును. అట్లులే రామచంద్రమూర్తిపైకి వ్యసనివలెఁ గానవచ్చినను నది హృదయమున వ్యాకులత కలిగింపఁజాలినది కాదు. నాహృదయేశుఁడు=నాభర్త, నా=అయోనిజనై పుట్టుమాహాత్మ్యముగల నాయొక్క, వీర్యశుల్కనైన నాయొక్క, సహధర్మచారిణినైన నాయొక్క, ఆయన బాహుచ్ఛాయాశ్రయబలమున నిర్భయురాలైన నాయొక్క, నీకొంప కూల్చుటకు వచ్చియుండు నాయొక్క భర్త-నాహృదయేశుఁడు = నాహృదయమునకు నీశురాలను నేను గాను - ఆయనయే - ఆయన హృదయానుసారముగ నా హృదయముండును. ఈశ ఈశితవ్యన్యాయము తప్పించి పోఁజాలదని భావము. కావున నీయిష్టప్రకారము వర్తింప నాహృదయ మంగీకరింపదు. రామ + అనువ్రతను = రామునకు ననుకూలనై యుండుటయే వ్రతముగాఁగలదానను, ఆయన కనుకూలనై వర్తించుటే నాకు వ్రతముగాని నాకు మఱియొకవ్రతము లేదు. వ్రతభంగము సైఁచుదానఁగాను. శ్రీరాముఁడు

వంతుని పూర్వజన్మములందు నాయనకై తపస్సుచేసి నాకుఁ బతిగా స్వామిగా సంపాదించుకొన్నదానను. నాహృదయేశుఁడు శ్రీరాముఁడు=హృదయమునకు నధిపతి లక్ష్మీవల్లభుఁడేకాని యితరుఁడు కాఁడనుట. నాభర్త పర్వతమువలెఁ బిడుగులు మీఁదఁబడినను చలింపనివాఁడు కాఁడు. నీవో గాలికి గడ్డిపోఁచవలె బాణఘాతములకే పడఁకువాఁడవు. 'అట్టివీరుఁడు రామబాణార్తి మిగుల నదలి పడఁకుచు ధనువును విడిచెఁబుడమి' యుద్ధ ౧౩-౪౪ప) నాభర్త భామరపతి, నీవో యమరపతిచే యుద్ధమున గ్రస్తుఁడైనవాఁడవు. ఆయన కొడుకుచేతను బరాభవింపఁబడినవాఁడవు. రాముఁ డక్షోభ్యుఁడు. నీవు కార్తవీర్యార్జునునితో యుద్ధమునఁ గలవరపడి కారాగృహవాసివైనవాఁడవు. అట్టి కార్తవీర్యార్జునుని జంపిన పరశురాముని జయించినవాఁడు నాభర్త.

తా. కొండవలె గదలింపరాని స్థైర్యధైర్యములుగలవాఁడు. కాంతియందు దేవతలకు స్వామియుఁ బతియునైన యింద్రునివంటివాఁడు. సముద్రమువలె కలఁతపెట్ట సాధ్యపడనివాఁడు అట్టి శ్రీరామచంద్రమూర్తి నాహృదయేశ్వరుఁడు. నేను రామున కనుకూలమైన వ్రతముగలదానను.

కం. శ్రీమహితలక్షణుఁడు వట, భూమిజపరిమండలుండు•పురు తేజుఁడు స
త్యామితరక్తుఁడు రాముఁడు, రామానువ్రతను నేను•రాక్షసరాజా. ౪౦

శ్రీమహితలక్షణుఁడు = సంపత్కరములు పూజ్యములునైన శుభగుణములుగలవాఁడు. నీవో విషమహితగుణుఁడవు, శ్రీ=విషము. 'శ్రీ ర్వేషరచనాశోభా సంపత్సరళశాఖిషు, విషేబిల్వే లవంగేచ॥నానా॥ర॥ వటభూమిజపరిమండలుండు- వటభూమిజ=మఱ్ఱిచెట్టువలె పరిమండలుండు =విస్తారముగా వ్యాపించియుండువాఁడు, మఱ్ఱివిత్తనమువలె సూక్ష్మదశయందు నణువులలో నణువుగానుండినను వ్యాపించునపుడు జగత్తంతయు స్వరూపగుణములచే వ్యాపించువాఁడు. మఱ్ఱిచెట్టు కొమ్మలచే దిక్కులందు వ్యాపించినట్లు బంధువులచే వ్యాపించినవాఁడు (ii)దానివలె నందఱకు నాశ్రయుఁడీయుఁడు (iii) 'కూపోదకంవటచ్ఛాయా యువతీనాం స్తనద్వయమ్। శీతకాలే భవేత్యుష్ణముష్ణకాలేచ శీతలమ్॥' బావినీళ్లు మఱ్ఱిచెట్టునీడ వయస్సుస్త్రీల స్తనము ఉష్ణకాలమునఁ జల్లగాను, చలికాలమున వేఁడిగా నుండునన్నట్లు సర్వకాలములందు నందఱకు ననుకూలుఁడని భావము—గోవిందరాజీయము. పురుతేజుఁడు=గొప్పతేజస్సుగలవాఁడు, సత్యామితరక్తుఁడు = సత్యమునందు నమితప్రేమగలవాఁడు. నీవసత్యామితరక్తుఁడవు.

తా. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంపత్కరములై యాకారముచేఁ బూజ్యములైనగుణములే చిహ్నములుగాఁగలవాఁడు. మఱ్ఱిచెట్టు కొమ్మలచే నలుప్రక్కల

నావరించునట్లు ప్రపంచమంతయు స్వరూపముచేతను, గుణముచేతను వ్యాపించువాఁడు. గొప్ప తేజస్సుగలవాఁడు సత్యమునందు మితములేని యనురాగముగలవాఁడు. అట్టి రామునకు నే ననువ్రతను.

కం. రాముఁడు నరకేసరి సిం,హామితవిక్రాంతగామి • హరితుల్యుఁడు దే
జోమేదురభుజవక్షుఁడు, రామానువ్రతను నేను • రాక్షసరాజా. ౩౫

నరకేసరి=పురుషసింహము, పురుషులందు శ్రేష్ఠుఁడు పురుషోత్తముఁడు గదా, సింహ=సింహమువలె, అమితవిక్రాంతిగామి=మిగుల గర్వముతోఁగూడిన గమనముగలవాఁడు, హరితుల్యుఁడు = విష్ణుసమానుఁడు, సమానుఁడనుటచేఁ దద్భిన్నుఁడని యర్థముకాదు. ఆదీపమువంటిదే యాదీపమనినట్లు ఒక పదార్థమే రెండుగాఁ గానవచ్చునని యర్థము. పరమపదమందలి హరియే లీలావిభూతి రాముఁడని భావము. నీవు కప్పవంటివాఁడవు-తేజస్=పరాక్రమముచే- మేదుర=దట్టమైన, భుజవక్షుఁడు = భుజములువక్షము గలవాఁడు. నీవు మాంసముచే నిండిన భుజవక్షస్సులు గలవాఁడవు.

కం. భూమీశకుమారుఁడు సమ,సోమసమాననుఁడు సద్య • శోభరితుండున్
రాముఁడు జితేంద్రియుండు శ్రీ,రామానువ్రతను నేను • రాక్షసరాజా. ౩౬

రాముఁడు భూమీశకుమారుఁడు = రాజపుత్రుఁడు, నీవో భూమీశ + కు + మారుఁడవు=రాజులపాలిటి కుత్సితశత్రువు, సమసోమ=పూర్ణచంద్రునితో, సమ=సరిపోలు, ఆననుఁడు = ముఖముగలవాఁడు. సద్యశోభరితుండున్=సత్కీర్తిచే నిండినవాఁడు-నీవు తద్విరోధియగు కేతువుముఖమువంటి ముఖముగలవాఁడు. నీవు దుష్కీర్తిచే నిండినవాఁడవు, జితేంద్రియుఁడు=ఇంద్రియముల జయించినవాఁడు. నీవు ఇంద్రియజితుఁడవు. నీ వింద్రియములచే జయింపఁబడినవాఁడవు.

రామానువ్రతనని నాలుగుమార్లు చెప్పుట దార్ఢ్యము దెలుపుటకు.

ఉ. చెన్నఁటినక్క వీవు, నను • సింహ సుదుర్లభఁ గోరువాఁడవా
నన్ను ఖరాంశుదీధితిని • నా స్పృశియింపఁగ నీకు శక్యమా ?
యన్నిటి రామచంద్రుహృద • యేశ్వరిఁ గోరుట మందభాగ్యుఁడా
కన్నుల నిప్డె కాంచెదవు • కాంచనవృక్షచయంబు రాక్షసా. ౩౭

సింహ=ఆఁడుసింహమును, సుదుర్లభ=మిగుల, దుర్లభ = లభింపనిది, ఖరాంశు=సూర్యునియొక్క, దీధితినినాస్=ప్రకాశమనునట్లు, స్పృశింపఁగన్ = తాఁకఁగన్, మందభాగ్యుఁడా=నిర్భాగ్యుఁడా, భాగ్యము క్షయించుకాలము దాపరించినవాఁడా, కాంచనవృక్షచయంబున్ = బంగారు వృక్షముల గుంపు ఇది

మరణచిహ్నము. సూర్యుని ప్రకాశమును దాఁకుటయనఁగాఁ బట్టుకొని వేఱొక చోటికిఁ దీసికొనిపోవుట, ఎట్లు సూర్యకాంతిని మనము పట్టుకొని గాదె బుట్టలో వేసి వేఱొకచోటికిఁ దీసికొనిపోయి రాత్రియందు విడువ సాధ్యపడదో, ఎట్లు ఎండను సూర్యుని వేఱుపఱుప సాధ్యముగాదో యట్టులే నన్ను శ్రీరాముని వేఱు పఱుపఁజాలవు. నీ యిష్టమువచ్చినట్లు నీ కనుకూలముగా నన్నుపయోగించు కొనుటకు సాధ్యపడను. అని భావము.

తా. నీవు చెడ్డనక్కవలె వంచకుఁడవు. క్షుద్రజంతువవు. నేను ఆఁడుసింహమును-లభించుదాననుగాను ఇట్టి నన్ను నీవా కోరెదవు? సూర్యతేజస్సును పట్టుకొనరాని యట్లు నీవు నన్ను స్పృశింపఁగనైన సాధ్యమా? బలవంతమున నీవున్నచోటికి నెండ వచ్చునా? ఇటువంటి రామచంద్రమూర్తి భార్యను గోరుటచే నీకు మరణకాల మాసన్నమయ్యెను. బంగారుచెట్లను నిపుడే చూడఁగలవు.

ఉ. నిష్ఠురదుఃక్షుధాకుపిత ♦ నిర్భరవేగమృగేంద్రగూఢ పా
ద్రేష్ఠకఠోరదంష్ట్రలను ♦ బీఁకఁగఁ బూనుట, ధారిణీధర
శ్రేష్ఠము మందరంబు నఱ ♦ చేహరియింపఁగ నూనుటల్ నర
జ్యేష్ఠరఘూత్త మాత్మసతి ♦ నీవెదఁ గోరుట యోదురాత్మకుఁడా. ౭౦౪

ఈ ప్రకారము రామచంద్రమూర్తి గొప్పతనము ఆయనకుఁ దనకుఁ గల సంబంధము తెలిపి యింక రావణుని నీచత్వమును దెలుపుచున్నది.

నిష్ఠుర = క్రూరమైనదియు, దుః = సహింపరాని, క్షుధా = ఆఁకలిచేత, కుపిత=కోపించినదియు, నిర్భరవేగ=అధికవేగముగలదియునగు, మృగేంద్ర + గూఢపాత్ ప్రేష్ఠ = గొప్ప సింహముయొక్కయు, సర్పముయొక్కయు, కఠోర దంష్ట్రలను=కఠినములైన కోఱలను, ధారిణీధరశ్రేష్ఠము = గొప్పపర్వతమగు, మందరంబున్ = మందరపర్వతంబును, నరశ్రేష్ఠ = పురుషులందు శ్రేష్ఠుఁడగు రఘూత్తమ + ఆత్మ + సతి = శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నాత్మయగు భార్యను, దురాత్ముఁడా = చెడ్డమనస్సుగలవాఁడా.

తా. సహింపరాని యాఁకలిచే నాహారార్థమై వేగముగఁ బోవుచున్న సింహమును బెనుబామును కోఱలు పీఁకయత్నించుటయు, మందరపర్వతము నఱచేత నిమిడించుకొని పోవఁజూచుటయు నీవు పురుషశ్రేష్ఠుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి కాత్మయగు భార్యను హరించుటయు పాపాత్ముఁడా సమానములు.

రాక్షసులు చేసిన దుష్టకార్యములకుఁ గోపించి వారిని జంపుటకై వచ్చియుండు శ్రీరామచంద్రుని భార్యను హరింపఁ జూచుట ఆఁకలిగొన్న సర్ప సింహముల కోఱలు పీఁకఁ బూనుట వంటిది.

ఇందు సింహమునకు-పామునకు-రామచంద్రమూర్తికిని, కోఱకు - సీతాదేవికిని నుపమానోపమేయములు. రామ సర్పమునకు, రామ సింహమునకు, సీతాదేవి కోఱ-కోఱతోనే సింహము పాము ఎట్లు జంతువుల బాధించునో యట్లే శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవిమూలమున రాక్షససంహారము చేయుచున్నాఁడని భావము. కోఱలేని సింహము పాము-సింహమును పామును విడిచిన కోఱలు దుర్బలములు - కావున సీతలేని రాముఁడు, రాముఁడులేని సీత, దుర్బలులే యనియు, తన కోఱను సింహము పాము రక్షించుకొనువిధమున సీతను రామచంద్రమూర్తి రక్షించుకొనుననియు, ఆ విషయమున సీతా ప్రయత్న మనావశ్యకమనియు నేను రామునకు సాధనమాత్ర మనియు భావము.

యథామయా జగద్వ్యాప్తం, స్వరూపేణ స్వభావతః ॥
తయావ్యాప్త మిదం విశ్వం, నియంత్రీచ తథేశ్వరీ ॥

అన్నట్లు సమస్త ప్రపంచమున వ్యాపించియుండు నన్ను నీవు మందరమును నఱచేతిలో నిమిడించుకొనఁ జూచెదవే: ఇది నీకు సాధ్యమా ?

మందరపర్వతమునకంటె గొప్పవి శ్రేష్ఠములైనవి హిమవత్పర్వతము, మేరు వుండఁగా మందరమును బోల్చి చెప్పనేల ? భగవంతుఁడు మందరధరుఁడుగాని హిమవత్పర్వత ధరుఁడు కాఁడు. మేరు ధరుఁడు గాఁడు. మందర పర్వతమునకు విష్ణుఁ డాధారము రక్షకుఁడై నట్లు నాకు శ్రీరామమూర్తి యని భావము. మఱియును మందరము తన్నాశ్రయించిన వారికి నమృత మెట్లుత్పాదింపఁజేసి యాయుఁ గలిగెనో యట్లులే నన్నాశ్రయించిన నీకు మేలు గలదు గాని నాతో విరోధించిన జెడుదువని భావము. నిదర్శనాలంకారము. సమాన వాక్యార్థముల కైక్యము చెప్పుట నిదర్శనాలంకారలక్షణము.

చ. పటుతర కాలకూటవిష•పానముఁ జేసియు సౌఖ్యరీతిఁ గో
రుట, శితసూచికాగ్రములఁ•గ్రొవ్వన లోచనమార్జనంబు సే
యుట, పెనుబండ కంఠమున•నుండఁగ నంబుధి దాఁట నెంచుటల్
చటులపరాక్రమప్రకట•సత్త్వరఘూత్తముభార్యఁ గోరుటల్. ౪౦॥

కాలకూటవిషపానముజేసియు=కాలకూటమను పేరుగల విషమును ద్రావియు, శిత=కూచియైన, సూచికాగ్రములన్ = సూదికొనలచే, లోచనమార్జనంబు=కన్నులు గోఁకుకొనుట, చటులపరాక్రమప్రకట=యుద్ధమందు మెఱుఁగుతీఁగవలె మెఱయు పరాక్రమముచేఁ బ్రసిద్ధమైన, సత్త్వ = బలముగల, నిదర్శనాలంకారము.

తా. చంపుటయందు మిక్కిలి సామర్థ్యముగల కాలకూటవిషమును ద్రావియును సుఖముగా జీవింపఁ గోరుటయు, సూదికొనలచేఁ గన్నులు గోఁకికొను

టయు, పెద్ద బండ మెడకుఁ గట్టుకొని సముద్రము నీఁదఁబూనుటయు నెట్టి యపాయకరములైనకార్యములో యుద్ధమునందు మహా బలపరాక్రమసంపన్నుఁడైన శ్రీరామునిభార్యను గోరుటయు నట్టి యపాయకరమైనదే.

అమూఁటివలనఁ జెడెడువాఁ డొక్కఁడొక్కఁడే. శ్రీరామునిభార్యను హరించుటవలన వంశమే నాశమగును.

కం. కాలాయసశూలాగ్రము, పై లాఁగులు వేయఁగనుట • ప్రజ్వలితాగ్నిన్
జేలాగ్రంబున ముడుచుట, నాలుక నసి నాకు టగును•నను నీకొనుటల్. ౪౫

కాలాయస = ఉక్కుతోఁ జేయఁబడిన, శూలాగ్రముపైన్=శూలము కొన మీఁద, లాఁగులు=గంతులు, లంఘన శబ్దభవము లాఁగు. ప్రజ్వలితాగ్నిన్ = మండుచున్న యగ్నిని, చేలాగ్రంబునన్=వస్త్రము కొనయందు, ముడుచుట= ముడివేయుట, అసిన్=కత్తిచే.

తా. నీవు నన్ను గ్రహించుటలు ఉక్కు శూలము కొనయందు లాఁగులు వేయుట, మంటను కొంగున ముడివేయుట, నాలుకతోఁ గత్తిని నాకుట యెట్టిదో యట్టిదే యగును.

కం. ఖరకర హిమకరులను నీ, కరతలములఁ బట్టుకొనుట•గాఁ దలఁపుము భీ
కరశరుఁడగు శ్రీరాముని, పరమప్రియ నన్నుఁ బట్ట•భావించుటయున్. ౪౬

ఖరకర-హిమకరులను=సూర్యచంద్రులను, భీకరశరుఁడు=భయంకరములైన బాణములు గలవాఁడు, పరమప్రియన్ = మిగులఁ బ్రియురాలిని, భావించుట = ఆలోచించుట.

తా. సూర్యచంద్రులను నఖచేతఁ బట్టుకొనుట యెట్టిదో, భయంకర బాణములు గల శ్రీరామునికి మిగులఁ బ్రియురాలగు నన్నుఁ బట్ట నాలోచించుట యట్టిదిగాఁ దలంపుము.

చ. హరిమృగధూర్తకంబులకు • నంబుధికుల్యలకున్ విహంగరా
డ్వరపికవర్ధనంబులకు • వారణమూషక బర్హిమద్గులన్
బరమసురాగ్ర్యకుంజలవి•భాసితచందనపంకవారులం
బరఁగెడునంతరంబె రఘు•వర్యునకున్ విను నీకు రావణా. ౪౭

హరి = సింహమునకు, మృగధూర్తకము = నక్క, స్త్రియాం శివాభూరిమాయు గోమాయు మృగధూర్తకాః సృగాల వంచకక్రోష్టు ఫేరు ఫేరవ జంబుకాః॥ అమరకోశము. అంబుధి = సముద్రము, కుల్య=చిన్నకాలువ, విహంగరాట్ = పక్షిరాజు, గరుత్మంతుఁడు, పికవర్ధనము = కాకి, వారణ = ఏనుఁగు, మూషక =

ఎలుక, బర్హి = నెమలి, మద్గువు = నీరుకాకి, సురాగ్ర్యము = శ్రేష్ఠమైనకల్లు, కుంజల=పులియఁబెట్టఁబడిన కడుగునీళ్లు, కుంజలము, ఆరనాళకసౌవీర కుల్మాషాభిషుతానిచ। అవంతిసోమధాన్యామ్లకుంజలానిచ కాంజికే॥ అమరకోశము. విభాసిత=పరిమళముచే మిగులఁ బ్రకాశించు, చందన = శ్రీగంధమునకు-పంకవారులన్=బురదనీళ్ళయందు, అంతరము=భేదము, అంతరము - అంతరమవకాశావధి, పరిధా నాంతర్ధి భేద తాదర్థ్యే, ఛిద్రాత్మీయవినా బహి రవసర మధ్యేంతరాత్మనిచ॥ అమరకోశము.

తా. రాముఁడుమాత్రమా మగవాఁడు శూరుఁడు నేను గానా యందువేమో? సింహమునకు నక్కకు, సముద్రమునకు-వీథులవెంటఁ బాఱు చిన్న కాలువకు, గరుత్మంతునకుఁ గాకికి, నేనుఁగునకు నెలుకకు, నెమలికి నీరుకాకికి, శ్రేష్ఠమైన సారాయమునకు పుల్లని కడుగునీళ్ళకు, శ్రీగంధమునకు బురదనీటికి నెంత తారతమ్యముగలదో శ్రీరామచంద్రునకు నీకు నంత తారతమ్యము గలదు.

కం. కాంచన సీసములకు, రా,యంచకు గ్రద్దకును గల్గు•నంతర మే యా
నంచితగుణ రామునకు, న్వంచకుఁడగునీకుఁ గలదు • పరిశీలింపన్. ౪౮
రాయంచ = రాజహంస.

తా. బంగారునకు సీసమునకు, రాజహంసకు గ్రద్దకు గల భేదమే సుగుణశ్రేష్ఠుఁడైన శ్రీరామునకు మోసగాఁడగు నీకుఁ గలదు.

ఉ. కర్బురపుంఖసంకలిత•కాండవిభాసితచాపహస్తుఁ డై
బర్బరపాణి రాఘవుఁడు • వాసవతుల్యుఁడు నాకుఁ గల్గఁగా
దుర్బల నంచు నీవు నను • దోర్బలవృత్తి హరించి తేనియుం
గర్బురనాథ మక్షికముఁ • గల్గినయాజ్యము నాదు నీ కెటున్. ౪౯

కర్బురపుంఖ=బంగారుపిడులతో, సంకలిత=కూడిన, కాండ=బాణములచే, విభాసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, చాపహస్తుఁడై = విల్లు చేతియందుఁగలవాఁడై, బర్బరపాణి=కఱుకైన హస్తముగలవాఁడు, వాసవతుల్యుఁడు=ఇంద్రునితో సమానుఁడు, దుర్బల=బలహీనురాలు, దోర్బలవృత్తి = భుజబలవ్యాపారముచే, కర్బురనాథ=రాక్షసరాజా, మక్షికము=ఈఁగ, ఆజ్యమను=నేతిని.

తా. బంగారుపిడులుగల బాణములచేఁ బ్రకాశించు విల్లు ధరించు రామచంద్రుఁడు యుద్ధమునందు బిఱుసగు చేయిగలవాఁడు నాకు రక్షకుఁడైయుండఁగా నిది యాఁడుది యబల యేమిచేయఁగలదని నీవు నీభుజబలముచే హరించినను, ఈఁగతోడ నేతిని ద్రాగిన వానికడుపులో నిండక నేతితోడ నెట్టు లీఁగ

వాంతిపుట్టించి యా నేతిని జీర్ణముకాకుండఁ జేయునో యట్టులే చేయుదును. నన్ను నీవు జీర్ణించుకొనలేవు. నీవు నీవారితోడఁ జెడుదువు.

కం. అని దృఢమతిఁ బరుసంబుల, నని యు వెఱన్ గాలిఁ గదలు ♦ నలఁతి యరఁటియో
యన గడగడవడఁకఁగ న, ద్దనుజుఁడు భయపెట్టఁ బలుకుఁ ♦ దనకులబలముల్.

దృఢమతిన్=జంకుగొంకులేక దిటమగు మనస్సుతో, పరుసంబులు = కఠినోక్తులు, అనియున్=పలికియును, వెఱన్=భయముచే, అలఁతియరఁటియో=లేఁత యరఁటిచెట్టో. రావణుని సమూలము నాశముచేయవలయునని కంకణము గట్టుకొని వచ్చియుండు నామె సమయమువచ్చినపుడు భయపడనేల? రావణుఁడు హరించి తన్నుఁ జెఱుచునో చంపునోయన్న భయము సీతకు లేదు. రామవియోగముకలుగఁగలదే. అది యెట్లు సహింపఁగలనని భయమేకాని యితరభయమామెకు లేదు. అదియునుగాక గొప్పకార్యము తలపెట్టినపుడు కార్యారంభమున జంకు కొందఱకు సాధారణముగాఁగలుగును. అన్ని సంవత్సరములు యుద్ధప్రయత్నముచేసి యుద్ధరంగమునవచ్చి నిలిచిన యర్జునుఁడు గెలుతుమో వారల గెలువంగలేమో గెలుతురేమోవారేయని సందేహించెగద. ఈమెకుఁ బరాభవ భయములేదుగాని వియోగమునకు వెఱచెను.

తా. అట్టి గట్టిమనస్సుతోఁ గఠినవాక్కులాడియు భయముచే నోరుగాలికి వణఁకు లేఁతయరఁటిచెట్టువలె గడగడవడఁకసాగెను.అదిచూచి యామెను మఱింత భయపెట్ట రావణాసురుఁడు తనకులము బలము వర్ణించుచున్నాఁడు.

♦ ౪౯-వ సర్గము. సీతకు రావణుఁడు తనస్వరూపముఁజూపి భయోక్తులాడుట. ♦

చ. విపులలలాట దేశపరి ♦ వేల్లితభ్రూకుటియై సురారి దు
ష్కుపితకఠోరవాక్యములఁ ♦ గోమలి కిట్లను నన్ను నేమిగాఁ
జపలమృగాక్షి చూచెదవు ♦ శంకరమిత్రసహోదరుండ య
క్షపుఁడు విమాతృజుండు దశ ♦ కంఠుఁడ రావణనామధేయుఁడన్. ౭౯-౨

విపుల = విశాలమైన, లలాటదేశ = నొసటి స్థలమునందు, పరివేల్లిత = ఆఁడుచున్న, భ్రూకుటియై=బొమముడిగలవాఁడై, సురారి=దేవవిరోధి, దుష్కుపిత కఠోరవాక్యములన్ = చెడ్డకోపముగలవాని కఠినపుమాటలతో, చపల మృగాక్షి=చలించు జింకకన్నులవంటికన్నులుగలదానా,శంకరమిత్ర=ఈశ్వరునికి స్నేహితుఁడైన కుబేరుని, సహోదరుండన్ = తోడఁబుట్టినవానిని, తమ్ముఁడను, యక్షపుఁడు = కుబేరుఁడు, విమాతృజుండు=సవతితల్లికొడుకు, దశకంఠుఁడ=నీ

మగఁ డొక తలగలవాఁడైన నేను బదితలలుగలవాఁడను, రావణుఁ డనుసార్థక నామధేయము గలవాఁడను.

సీ. ఎవ్వనిఁ గని భీతి • మృత్యువుఁ గని నట్లు, పఱచు గంధర్వాహి•పతగవితతు
లెవ్వని ననిఁ దాఁకి • హేత్వంతరంబున, నరవాహనుం డోడి • పరువు వాఱె
నెవ్వనిభీతి స • మృద్ధిమన్నిజపురి, వీడి శ్రీదుఁడు చేరె • వెండికొండ
నెవ్వఁ డాతనికామ • గేద్ధపుష్పాఖ్యవి, మానంబు నొడిచె స్వ•యానముగను
తే. నట్టినామోముఁ జూచిన•నడలి సడలి, వడఁకి తడఁబడి పఱతురు • వాసవాది
విబుధులెవ్వఁడుగలచోట•వెఱచిగాలి, వీవఁడుష్ణాంశుఁడగుఁజలి•వెలుఁగుగాఁగ.

గంధర్వ-అహి-పతగ-వితతులు = గంధర్వులు - పన్నగులు, గరుడులు- వీనిసమూహములు, హేత్వంతరంబునన్ = వేఱొకకారణముచే, ఇది మయూర వ్యంసకసమాసము. నరవాహనుఁడు=కుబేరుఁడు, సమృద్ధిమత్=ఐశ్వర్యముతోఁ గూడిన, నిజపురి=తనపట్టనముగులంకను, శ్రీదుఁడు=కుబేరుఁడు, వెండికొండన్= కైలాసమును, కామగ = కోరినట్లుపోఁగల, ఇద్ధ = ప్రసిద్ధికెక్కిన, పుష్పకాఖ్య విమానము=పుష్పకమనుపేరుగల విమానము, ఒడిచెన్ = లాగుకొనెను, స్వయా నముగను=తనవాహనముగ, ఉష్ణాంశుఁడు = వేఁడికిరణములుగల సూర్యుఁడు, చలివెల్గుఁగు = చంద్రుఁడు.

తా. గంధర్వులు, పన్నగులు, గరుడులు, లోనగువారు, మృత్యువును జూచినట్టు లెవ్వనిఁ జూచినంత మాత్రమునఁ బరువెత్తుదురో, ఏదో యొకకారణ ముచే యుద్ధమందు నెవనితో డీకొని కుబేరుఁడు పరువెత్తెనో, ఎవనికి భయపడి సర్వైశ్వర్య సంపూర్ణమగు తనపట్టనము లంకను విడిచి కుబేరుఁడు కైలాసముఁ జేరెనో, యెవ్వఁడతని కామసంచారము చేయుశక్తిగల విమానమును పుష్పక మనుదానిని లాగికొని తనవాహనముగఁ జేసికొనెనో యట్టి నాముఖముఁ జూచి నంత మాత్రమున భయపడి క్రిందపడి వడఁకి కాళ్ళు తడఁబడ నింద్రుఁడు మొదలైన దేవతలు పరువెత్తుదురు. నేనున్నచోట గాలి కదలదు. సూర్యుఁడు చంద్రునివలెఁ జల్లగ నగును.

కం. ఎట నెట నేనిలిచినఁ జన, నట నట నల్లాడ దొక్క • యాకేఁ జెట్లన్
బటురయము వదలి నదులును, గుటిలాలక పాఱ వెఱచి•గుదివడి నిలుచున్.

కుటిలాలక = వంకరయగు ముంగురులు గలదానా, ఉంగరములవలెఁ జుట్టుకొనియుండు ముంగురులు గలదానా.

తా. ఎందెందు నేను నిలుతునో యక్కడఁ జెట్లయం దొకయాకైన నా

భయమున గదలదు. నదులుకూడ వాని వేగము వదలి కట్లచేఁ గట్టఁబడినట్లు కదలక నిలుచును.

సీ. క్రూరులై భీకరా•కారులై వెలసిన, రాకాసిజనులచే • జోకఁ గూడి
పూర్ణమై ప్రాకార • కీర్ణమై కాంచన, కక్ష్యావితతుల సం • లక్ష్యమగుచు
వారణాదులమడి • తోరణాదులఁ బొల్చి, తూర్యనినాదగాం•భీర్య మగుచు
నుద్యానచరశోభి • తోద్యానసర్వర్తు, సూనఫలావళీ • స్థాన మగుచు
తే. మత్పురము పొల్చు సాగర•మధ్యమునను శక్రపురితుల్య మగుచు
నిర్వ్యక్రవిభవ
మలర లంకాఖ్యపట్టన•మలరుఁబోడి, కానఁగా రమ్ము కన్నుల • కలవు దీఱ.

ప్రాకారకీర్ణమై=ప్రాకారముచేఁ జుట్టఁబడినదై, పూర్ణమై=మంచిపదార్థములచే నిండినదై, కాంచనకక్ష్యావితతులన్ = బంగారు తొట్టికట్ల సమూహములచే, సంలక్ష్యము=చూడఁబడినది, వారణాదులన్ = ఏనుఁగులు మొదలైన వానిచే, తూర్య=వాద్యములయొక్క, నినాద = ధ్వనిచే, తోరణము = బహిర్ద్వారము, ఉద్యానచర = దేవతలచే, శోభిత = ప్రకాశించు, ఉద్యాన = తోఁటలయందలి, సర్వర్తు=అన్ని ఋతువులయందలి, సూన = పుష్పములయొక్కయు, ఫల = పండ్లయొక్కయు, ఆవళీ=సమూహమునకు, స్థానము + అగుచు=నెలవై, మత్+ పురము=నాయొక్క పట్టనము, సాగరమధ్యమునను=సముద్రమునడుమ, శక్రపురితుల్యము=ఇంద్రుని పట్టనముతో సమానము. నిర్వ్యక్రవిభవము=వంకరపోని సంపద, లంకాఖ్య=లంక యను పేరుగల పట్టనము.

తా. క్రూరులును, భయముగలిగించు నాకారముగల రాక్షసులను గలదై, సర్వపదార్థములచే నిండి ప్రాకారములచేఁ జుట్టఁబడి బంగారు మయములైన తొట్టికట్లు, ఏనుఁగులు, రథములు, గుఱ్ఱములుగలదై మణులతోఁ జేయఁబడిన తోరణములుగలిగి మంగళవాద్యములు బోరుకొలుపుచుండ గంభీరమై దేవతలు సంచరించుటచే శోభించు నుద్యానమందలి సర్వఋతువులందుఁ బూచుకాచు పూలు పండ్లుగల చెట్లకు నెలవై సముద్ర మధ్యమునందు నింద్రపురితో సమానమై లంకయను పేరుగల నాపట్టనముగలదు. కుసుమకోమలా ! చూచుటకు రమ్ము. ఈపొడవులు చూచిచూచి మంచివస్తువులఁ జూడఁగోరు నీ కన్నులకుఁ సంతోషము కలుగును.

తే. అందు నాతోడ నీవు సా • నంద వగుచు
మందగమనరొ క్రీడల • నుందు వేని
డెందమునయందుఁ దలఁపఁగఁ • గందె మనుజ
సుందరీబృందముల నోసి • కుందరదన. ౩౯౬

సానందవు = ఆనందముతోఁ గూడిన దానవు, మందగమనరా = మెల్లని నడకగలదానా, "రో శబ్దంబొండు సంబోధనంబున స్త్రీ వాచకంబునకుఁ బరంబుగ నగు-అయ్యది హ్రస్వాంతంబును నగు-స్త్రీ వాచకమనుటచే, అన్నరో,ఏనుంగురో యనునవి యప్రయోగములు-బృందములను=సమూహములను, కుందరదన =మొల్ల మొగ్గలవంటి దంతములు గలదానా.

తా. నీవు సంతోషముతో నాపట్టనమందు నాతోడఁ గ్రీడింపఁగలిగినేని యావల నీ వేల మనుష్యస్త్రీల గుంపును, మనస్సునందైన స్మరింతువు ?

కం. మానుషసురసుఖములఁ జంద్రానన యట మరగి యవల • నాత్మఁ దలఁతువే
మానవు గతాయు వగునాత, హీనుని దుర్బలుని భాగ్య • హీనుని రామున్.

౭౬౩-వ పద్యమున మనుష్యసుఖము లెల్ల ననుభవించితిననిన మాటకు రావణుఁడు ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచున్నాఁడు. అటన్=లంకాపురమునందు, చంద్రానన = చంద్రబింబమువంటి ముఖముగలదానా, మానుషసురసుఖములన్ = మనుష్యు లనుభవించు సుఖములను దేవతలసుఖములను, మరగి=అలవాటుపడి, గతాయువు=క్షీణించిన యాయుస్సుగలవానిని.

తా. నీ వయోధ్యయందు మనుష్యసుఖము లనుభవించితి నని చెప్పితివి. లంకకువచ్చితివా యందు మనుష్యసుఖములు దేవసుఖములుగూడ ననుభవింపఁ గలవు. వానికి నలవాటుపడితివా యాపిమ్మట నిప్పుడు నీవు గొప్పవానిగాఁ దలఁచు రాముని మనుష్యమాత్రుని. నీ వియోగదుఃఖముచేఁ జచ్చినవానిని, నీచుని, బలహీనుని, దరిద్రునిఁ దలఁపనైనఁ దలఁతువా ?

మ. తనగారాబుకుమారు రాజ్యమున సం • స్థాపించి నీమామ జ్యే
ష్ఠునిఁ దన్ను న్నిరసింప హీనబలుఁ డై • చొచ్చెన్ వనాంతంబులన్
జనునే నీకటువంటిదుర్బలుని రా • జ్య భ్రష్టు నల్పాయువున్
వనచారి న్మునివేషుఁ గట్టుకొని యే • డ్వం గానలో సుందరీ. ౭౬౮

రామునియందలి గుణములను దోషములుగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.గారాబుకుమారున్=ముద్దులకొడుకును-భరతుని, జ్యేష్ఠున్ = పెద్దవానిని, నిరసింపన్ = తఱుమఁగొట్టఁగా, హీనబలుఁడై =బలహీనుఁడై, వనాంతంబులన్=అడవులందు, దుర్బలునిన్=బలహీనుని, రాజ్యభ్రష్టున్ = రాజ్యమువలన భ్రష్టుని, అల్పాయువున్ = అల్పకాలముమాత్రమే జీవింపఁగలవానిని, వనచారిన్ = అడవులందుఁ దిరుగువానిని, ఏడ్వన్ = దుఃఖింపఁగ.

తా. తనముద్దుకొడుకు భరతునకుఁ బట్టాభిషేకముఁజేసి నీమామ పెద్దవాఁడగుటచే న్యాయముగ రాజుగావలసిన తన్ను నూరనుండి వెడలఁ గొట్టగా

రాజ్యము సాధించుబలము లేని కారణమున నడవులందుఁ బ్రవేశించెను.న్యాయముగఁ దనకు రావలసిన రాజ్యమును దక్కించుకొనుశక్తి లేని బలహీనుని, నా కారణమున నూరిలోనైన నుండనీక తఱుమఁ గొట్టఁగా రాజ్యమును వదలిన వానిని ఆకారణముచేతనే జీవనమునకు లేని కారణమున క్షీణించిన యాయుస్సుగల వానిని, ఊరనుండినఁ జంపుదురను భయముతో నడవుల పాలయి యొంటిగా నిందువచ్చి డాఁగినవానిని, "భగ్నాః కృషే ర్భాగవతా భవంతి" యన్నట్లు, కృషిభగ్నము కాఁగా భాగవతుఁడై మునివేషము వేసికొనినవానిఁ గట్టుకొని యడవులలో దుఃఖించుచుండ నెంతో యందకత్తెవగు నీకుఁ దగునా.

ఉ. నీ కిది ధర్మమౌ నటవె • నిష్ఠురశీలిని ! పంచబాణబా
ణాకులితాంతరంగమున • నాసమెయిం దమిఁ దాన వచ్చి ని
న్నోకమలాక్షి వేఁడికొను • చున్న నిశాచరలోకనాథునిం
బ్రాకటలీల నేల కవ • మానముగాఁగఁ దృణీకరింపఁగన్. ౭౯౯

నిష్ఠురశీలిని=కఠినస్వభావము గలదానా, పంచబాణ=మన్మథునియొక్క, బాణ=బాణములచే, ఆకులిత=కలఁతచెందిన, అంతరంగమునన్ = మనస్సుచే, ఆసమెయిన్=ఆశచే, తమిన్ = మోహముచే, తృణీకరింపఁగన్ = గడ్డిపోఁచవలె నలక్ష్యముగాఁ జూచుట.

తా. సీతా నీ వెంత కఠినస్వభావము గలదానవే. అట్లుగాకున్న మన్మథ బాణములచేఁ గలఁతచెందిన మనస్సుగలవాఁడై, యెంతోయాశపడి, నీతో సుఖ మనుభవింపఁగోరి వచ్చియున్న రాక్షస లోకమున కంతయుఁ బ్రభువైన నన్ను గడ్డిపోఁచను జూచినట్టు లలక్ష్యముగా నవమానకరముగఁ జూచుచున్న దానవే. ఇది నీకు ధర్మమా, ఎదుటివారి వరు వాలోచింపవలదా.

ఉ. భీరు ! నిరాకరించి ననుఁ • బిమ్మట వేఁగెదు మారుకాఁకలన్
ధారిణి మున్ను దాఁ జరణ • తాడితుఁ జేసి పురూరవున్ వ్యథన్
గూరినయుర్వశీతరుణి • కోపున, రాముఁడు యుద్ధభూమి నా
గోరికి సాటిరాఁడు, ననుఁ • గూడుటకు న్మది సంశయించెదే. ౮౦౦

భీరు=పిఱికిదానా, వేఁగెదు=సంతాపపడెదవు, మారుకాఁకలన్ = మన్మథ తాపముచే, చరణతాడితున్ = కాలితోఁ గొట్టఁబడినవానిని, ఉర్వశి=దీనినిగొందఱు ఊర్వశి యని వ్రాసెదరుగాని ఉర్వశి యను రూపమే సాధువని 'దధత్యురోజ ద్వయముర్వశీతలం, భువోగతేన స్వయముర్వశీతల" మ్మను మాఘయమకము వలనఁ దెలియనగు. నారాయణుని ఊరువులందుఁ బుట్టినది యను నర్థమందును పృషోదరాదులలో జేరుటచే వర్ణము లోపించి హ్రస్వాదితాలవ్యాంతమునగు

రూపమే సాధువు అన గోవిందరాజీయము. ఉరు=అధికం, వష్టి=ప్రకాశత ఇతి ఉర్వశీ-వశకాంతౌ=మిక్కిలి ప్రకాశించునది. పా-ఉర్వశి- నారాయణు తపస్సు చెఱుప నప్సరస్త్రీలు రాఁగా నాయన తన తొడయందు దీనిని బుట్టించెను. దాని సౌందర్యమును జూచి వారు సిగ్గుపడి దానినే తమకు నాయికగా గ్రహించి కొని పోయిరి. ఇది కొన్నాళ్లు పురూరవు భార్యగా నుండెను. దీని కథకే కాళిదాసు విక్రమోర్వశీయ మనుపేర నాటకము వ్రాసెను. దీని చరిత్రము భారతమున ఆది పర్వమందును, విష్ణుపురాణము IV 6-15 సందును గలదు. భాగవతము ౯-౧౪ సందును గలదు.

తా. పిటికిదానా ? యిప్పుడు లోకమునకో- మగనికో బంధువులకో భయ పడి నన్ను దిరస్కరించుచున్నదానవు. కాని యావల నీవే మన్మథతాపముచే పరితాపపడెదవు. నీవలె పూర్వ మూర్వశి తన్నుఁగోరిన పురూరవుని కాలితోఁ దన్ని యావల నయ్యో యెంతపొరపడితిని. అటువంటివాని పోఁగొట్టుకొంటినే. ఇప్పుడు నాతాప మెవ్వరు తీర్పఁగలరని పశ్చాత్తాప పడలేదా. నీగతి యంతే యగును. రాముఁ డేమో మహాబలపరాక్రమసంపన్నుఁడని చెప్పెదవు. నాగోరికిఁ గూడ సమానుఁడు కాఁడు. నన్ను=లోకములన్ని హాహా యని యేడ్పించువానిని నన్ను- దేవతాస్త్రీల గర్భములు పేరు చెప్పినంత మాత్రమున విచ్ఛిత్తిచేయు వానిని నన్ను- పదితలల వానిని నన్నుఁ-గైలాసపర్వతమెత్తిన వానిని నన్ను- కుబేరు నోడించి పుష్పకము హరించినవానిని నన్ను- నింద్రుని బందీలోనుంచిన వానిని నన్ను- బ్రహ్మచే, శివునిచే వరములు నొందినవానిని నన్ను- మూఁడు లోకములు జయించిన వానిని నన్ను- నిట్టి నన్నుఁగూడుటకు నీకు సందేహ మటవే. నీపై వచ్చి నన్నుఁ బ్రార్థింపవలసియుండఁగా నేనై వచ్చి వేఁడినఁ గూడుదునా వలదా యని యేమో సందేహించెదవా.

తే. నీయదృష్టంబు వండుట ♦ నీరజాక్షి
వచ్చినాఁడను ద్రోవంగ ♦ వలదు నన్నుఁ
బొందుమీ యనఁ గ్రుద్ధయై ♦ భూమిజాత
పరుషవాక్కులదశకంఠు ♦ బలికె నొంటి. ౮౦౧

అదృష్టంబు=భాగ్యము, నీవు పూర్వజన్మమునఁ జేసిన పుణ్యము ఫలిం చుటచేత - క్రుద్ధయై = కోపించినదై.

తా. నీ పూర్వపుణ్యము ఫలించుటచే సీతా ! నేను వచ్చితిని. కావున నన్ను నిరాకరింపవలదు. నన్ను నిరాకరించుట యన నీ పూర్వపుణ్యమును ననుభవిం పక పోవుటయే యని తలఁపుము. కావున నన్నుఁ గూడుము, అని రావణుఁడు

పలుకఁగా నొంటిదాననే పురుషసాహాయ్యము లేనిదాననే. కఠినపుమాటలాడిన వీఁడేమి చేయునో యను భయములేక కోపించినదై సీతాదేవి కఠినములైన మాటల నిట్లనియె.

రాగం వివిక్తా ఇతివర్ధయంతి=ఏకాంతము రాగవృద్ధికిఁ గారణమైయున్నను, సీతాదేవి మహాపతివ్రత కావున నామెకు రాగాభివృద్ధి కాలేదు. ఈవిషయమున నీ వాక్యము లనుసంధింపఁ దగినవి.

సకామం వీక్షితాప్యన్యైః, ప్రియై ర్వాక్యైః ప్రలోభితా ।
స్పృష్టావా జనసమ్మర్దే, న వికార ముపైతియా ॥
పురుషం సేవతే నాన్యం ? మనోవాక్కాయ కర్మభిః ।
లోభితాపి పరేణార్థైః, స్సా సతి లోకభూషణా ॥

దైన్యేన ప్రార్థితా వాపి, బలేన విధృతాపివా ।
వస్త్రాద్యైర్వాసితావాపి, నైవాన్యం భజతే సతి ॥
వీక్షితా వీక్షితే నాన్యం, హసితా నహసత్యపి ।
భాసితా భాషతేనైవ, సాసాధ్వీ సాధు లక్షణా ॥
రూప యౌవన యుక్తాపి, గీతవృత్తేపి కోవిదా ।
స్వానురూపం వరం దృష్ట్వా, నయాతి వికృతిం సతీ ॥
సురూపం తరుణం రమ్యం, కామినీనాంచ వల్లభమ్ ।
యానేచ్ఛతి పరంకాంతం, విజ్ఞేయా సా మహాసతీ ॥
భుంక్తే భుంక్తేథ యాపత్యౌ, దుఃఖితే దుఃఖితాచ యా ।
ముదితే ముదితాత్యర్థం, ప్రోషితే మలినాంబరా ॥
సుప్తేపశ్చాచ్ఛయాశేతే, పూర్వమేవ ప్రబుధ్యతే ।
నాన్యం కామయతే చిత్తే, సావిజ్ఞేయా పతివ్రతా ॥

ఇతర పురుషులు తన్ను సకామదృష్టిఁ జూచినను, ఇచ్చకముల నాశగొల్పినను, జనులగుంపులోఁ దాఁకినను, నెవతె వికారము చెందదో యామె పతివ్రత. ఎవతె మనోవాక్కాయముల నైనఁ బరపురుషు సేవింపదో, ఇతరుఁడు ధన మిచ్చెద ననినను నాశపడదో యామె పతివ్రత. ఆమె జనభూషణ మనఁబడును. దీనులై యితరులు ప్రార్థించినను బలాత్కారముగ నీడ్చినను, వస్త్రాదులు తెచ్చి యిచ్చినను పతివ్రత యితరుని గామింపదు. ఇతరుఁడు తన్నుఁజూచి నవ్వినను దాను నవ్వదు. తన్ను వాఁడు చూచినను దాను వానిని జూడదు. ఇతరుఁడు

పలుకరించినను పలుకదు. అట్టిది పతివ్రత. సౌందర్యము యౌవనము గలదైనను సంగీతవృత్తములందుఁ బండితురాలైనను తన కనురూపపురుషుని జూచి యెవతె మనస్సున వికారము చెందదో సుందరుఁడు వయస్కుఁడు స్త్రీజన మనోహరుఁడు, ప్రియుఁడు నగు పరపురుషు నెవతె కోరదో యామె మహాపతివ్రత. మగఁడు భుజించెనా తాను భుజించును. మగఁడు దుఃఖించెనా తాను దుఃఖించును. మగఁడు సంతోషించెనా, తానెక్కువగ సంతోషించును. మగఁడు గ్రామాంతరము పోయెనా, మలినవస్త్రము కట్టును. మగఁడు పండుకొనిన తరువాతఁ బండుకొనును. ఆయనకంటె ముందు నిద్రలేచును. ఇట్టిది పతివ్రత.

—• సీత రావణు నిందించుట •—

ఉ. ఏమిర యక్షగుహ్యకగ•ణేశ్వరుఁ డై మఱి భూతవంద్యు డై
ధీమహితాత్ముఁ డౌధనద•దేవునితమ్ముఁడ వౌచునా యఘం
బీమెయిఁ జేయఁ బూనితి వి•సీ యజితేంద్రియు బుద్ధిహీను నిన్
భూమిపుఁ గాఁగఁ బొంది పొరి•పోదు రవశ్యము సర్వరాక్షసుల్. ౭౦-౨

యక్ష, గుహ్యక, గణ, ఈశ్వరుఁడు = యక్షులయు, గుహ్యకులయు, సమూహములకు నధిపతి, భూతవంద్యుఁడు=దిక్పాలకుఁడు కావున నందఱచే నమస్కరింపఁ బడినవాఁడు, ధీమహితాత్ముఁడు = గొప్ప బుద్ధి మనస్సు గలవాఁడు; అఘంబు = పాపము, ఇసీ=ఛీ, అజితేంద్రియున్=ఇంద్రియముల జయింపని వానిని, బుద్ధిహీనున్=బుద్ధిలేని వానిని, పొరిపోదురు=చత్తురు. 'తన పొరిపోవు నంతకు నుదగ్రతయుం గపటంబుమాననేర్చునె ధృతరాష్ట్రసూనుఁడు'—భారతము.

తా. ఏమిరా ? దేవజాతులగు యక్షులకు, గుహ్యకులకు నాథుఁడై సర్వభూతవంద్యుఁడైన కుబేరునితమ్ముఁడ వయి యీ యిట్టిపాపపుఁబనిఁ జేయఁ బూనితివి. ఛీ, సిగ్గులేనివాఁడా ! ఇంద్రియజయము లేని నిన్ను రాజుగాఁ గల వారగుటచే నీమూలమున రాక్షసు లందఱుఁ జచ్చెదరు.

కం. హరిహయుసతిఁ బౌలోమిని, హరియించియునైన బ్రదుక•నగుఁ గాకెట్లేన్
వరబలుఁ డగు రామునిసుం,దరి నను హరియించి బ్రతుకఁ•దరమా నీకున్,

హరిహయు = ఇంద్రుని, సతిన్ = భార్యను, పౌలోముని = పులోముని కూఁతురగు శచీదేవిని, ఎట్లేన్=ఏదోయొక విధముగనైన.

తా. ఓరీ ! యింద్రునిభార్యను శచీదేవిని హరించియైన నేదో యొక విధముగ నెట్లెట్లో బ్రదికిన బ్రతుకవచ్చును గాని రామచంద్రమూర్తి భార్యను హరించియు మరల బ్రతుక నీకు శక్యమా.

మ త్తకోకిలము. దుష్టచిత్తుఁడ వజ్రహస్తుని ♦ తోయజాక్షిఁ బులోమజన్
భ్రష్టశీలుఁడ! యాహరించి మ ♦ నంగవచ్చును గాక యు
త్కృష్టతేజుఁడు రామచంద్రుని ♦ యీశ్వరిన్ ననుబోఁటి నీ
కష్టవాక్యము లాడి మోక్షము♦కానవున్ సుధఁ ద్రావినన్. ౮౦౪

వజ్రహస్తుని = ఇంద్రునియొక్క, తోయజాక్షిని = స్త్రీని, భ్రష్టశీలుఁడ = పతితుల నడవడి గలవాఁడా, మనంగవచ్చును=బ్రదుకవచ్చును, ననుబోఁటిన్= నావంటిదానిని, అనఁగా నన్ను బోలినదానిని హరించియు బ్రతుకలేవు. ఇఁక నన్ను హరించిన నీగతి చెప్పనేల ? అశ్లీలనివారణార్థము నన్ను అనక నావంటి యనెనని గోవిందరాజీయము. కష్టవాక్యము లాడి=నీచపుమాటలు పలికి, నీచపు మాట లాడుటచేతనే చెడెదవు, సుధన్ = అమృతమును, మోక్షము = విడుదల, కానవున్ = పొందనే పొందవు.

తా. చెప్పినమాటయే కోపాతిశయమున మరలఁ జెప్పుచున్నది, ఓరీ! చెడ్డమనస్సు గలవాఁడా! యింద్రునిభార్యను హరించియైన బ్రతుకవచ్చును గాని రామచంద్రునిభార్య నగు నన్నుఁ బోలినదాని నీచవాక్యము లాడుటచేతనే నీ వమృతముఁ ద్రావినను నీకు మోక్షము లేదు. ఇఁక హరించిన నేమగుదువో ? మోక్షము మృత్యువువలన నని శేషము. మృత్యువునుండి నీకు విడుదల లేదు. మిక్కిలి మలినమైన యంతఃకరణము కలవాఁడ వగుటచే జ్ఞానముచేతనే కలుగ వలసిన మోక్షము నీకు లేదని భావము. అని తిలక వ్యాఖ్య.

౪౯-వ సర్గము.

కం. అని పలుకుసీతవాక్కులు, విని దశకంఠుండు కోప ♦ వివశుం డగుచుం
దనకరములఁ జఱచుచు ననె, వినవే నావిక్రమము వివేకవిహీనా. ౮౦౫

కోపవివశుండు = కోపముచే పరవశుఁడైనవాఁడు, చఱచుచున్=తట్టుచు, వివేకవిహీనా = ఇది తగును ఇది తగ దను తెలివిలేనిదానా.

తా. సీతాదేవి యీప్రకారము చెప్పఁగా విని రావణుఁడు కోపముచే దేహము తెలియనివాఁడై భుజము లప్పళించుచు నిట్లనియె. బుద్ధిలేనిదానా! నా పరాక్రమము చెప్పెద వినుము.

ఉ. ఎత్తుదునో ధరాతలము ♦ నేపునఁ జేతులఁ బట్టి మింటికిన్
మొత్తుదునో రణంబునను ♦ మొఱ్ఱలు పెట్టఁగ మృత్యుదేవతన్
రుత్తుదునో హిమాచలము ♦ రూక్షత బ్రద్దలువాఱ సూర్యునే
నొత్తుదునో శరంబుల మ ♦ హోదధినీరముఁ ద్రావి వైతునో. ౮౦౬

రూక్షతన్ = కోపమున, ధుత్తుదునో = కొట్టుదునా.

తా. నేనాకాశమున నిలఁబడి భూమిని రెండుచేతులఁ బట్టి పై కెత్తుదునా? మృత్యుదేవత మొఱ్ఱో యని యేడుచునట్లు యుద్ధమందు మొత్తుదునా? హిమవత్పర్వతమును బ్రద్దలగునట్లు కొట్టుదునా ? సూర్యుని నేలఁబడ నొత్తుదునా ? సముద్రములోని నీళ్ళన్ని త్రావుదునా ?

కం. వెంబరవిత్తా! కామసు, ఖంబులఁ గలిగించునన్నుఁ • గామాకృతి నా
థుం బరికింపుమ యని చూ, పెం బడఁతికిఁ దనదురూపు•భీతిం గొలువన్.

నెంబరవిత్తా = మూఢురాలా! కామాకృతిన్ = మన్మథుని యాకారము గలవానిని, కోరినస్వరూప మెత్తఁగలవానిని.

తా. ఓసీ మూఢురాలా! కోరినరూపముల నెత్తఁగలిగి మన్మథునవంటి నాకారముగల నన్ను, సర్వసుఖములఁ గలిగించు నన్ను, నాథుని నిజమైన స్వరూపముఁ జూడుము అని యామెను భయపెట్టుటకై దన నిజస్వరూపమును జూపించెను.

శా. మాయాభిక్షుకరూపము న్విడిచి దు • ర్మార్గుండు పంక్త్యాస్య మా
స్వీయాకారము సూర్యకల్పదహనో • ద్వేలంబు సంతప్తగాం
గేయోదంచితకుండలంబును గ్రుధా • కీర్ణాక్షము న్మేచక
చ్ఛాయాభ్రప్రతిమానమున్ శరశరా • సస్ఫీతకాలాభమున్. ౮౦౮

మాయాభిక్షుకరూపము = దొంగసన్న్యాసి యాకారము, పంక్త్యాస్యము= పదితలలుగలది, స్వీయాకారము = తనరూపమును, సూర్యకల్పదహన ఉద్వేలంబు = ప్రళయకాలసూర్యునివలె నగ్నివలె మితిమీఱి వెలుఁగునది, సంతప్త గాంగేయ=పుటము వేసిన బంగారుచే, ఉదంచిత=ప్రకాశించు, కుండలంబును= కుండలములుగలది, క్రుధా=కోపముచే, ఆకీర్ణ=వ్యాపించిన, అక్షము=కన్నులు గలది, మేచక=నల్లని, ఛాయా=కాంతిగల, అభ్ర=మేఘముతో, ప్రతిమానము= సమానము, శరశరాసస్ఫీత=బాణములచేతను వింటిచేతను ప్రకాశించునదియు, కాలాభమున్=యమునితో సమానమైనదియు నగు తనరూపము చూపించెను.

తా. దొంగసన్న్యాసివేషము వదలి యాదుష్టుఁడు పదితలలు గలదియు ప్రళయకాలమందలి సూర్యాగ్నులవలె మితిమించిన తేజముగలదానిని పుటము వేసిన బంగారుకుండలంబులు గలదియు కోపయుక్తమైనదియు నల్లనిమేఘముతో సమానమైనదియు విల్లుబాణములు కలదియుఁ గాలునితో సమానమైన దగు తన స్వరూపమును చూపించెను.

కం. రక్తాంబరధరుఁ డై సం, రక్తాక్షుం డయి నిదాఘ • రవితేజస్సం
సక్తుం డిట్లనియెం గ్రూ,రోక్తులదై త్యేశ్వరుఁడు స•ముజ్జృంభితుఁడై. ౮౦౯

రక్తాంబరధరుఁడై = ఎఱ్ఱనివస్త్రము ధరించినవాఁడై తమోగుణప్రధానమగు క్రూరస్వభావముగలవారు రక్తవర్ణముగల వస్త్రములు, పూలు లోనైనవి ధరింతురు. వీఁడట్టివాఁడు కావుటను సీతాదేవిని భయపెట్టుటకును వాఁడిట్టివస్త్రములు ధరించెను.సంరక్తాక్షుండయి=మిగుల నెఱ్ఱనికన్నులు గలవాఁడై ,నిదాఘ=గ్రీష్మఋతువునందలి, రవితేజస్=సూర్యకాంతితో, సంసక్తుఁడు = కూడినవాఁడు, సముజ్జృంభితుఁడై = మిగుల దేహము పెంచినవాఁడై .

తా. ఎఱ్ఱనివస్త్రములు ధరించినవాఁడై , ఎఱ్ఱనికన్నులు గలవాఁడై యెండకాలమందలి సూర్యుని తేజస్సు వేఁడిమి కలవాఁడై విజృంభించి కఠినవాక్యముల రావణుఁడు సీతాదేవితో నిట్లనియెను.

—• రావణుఁడు సీతను బలాత్కారముగ నెత్తికొని పోవుట. •—

మ. వినవే సీత భవత్సమానవిభునిన్ • విశ్వత్రయీఖ్యాతునిన్
గనఁగాఁ గోరెదవేని నన్గలయుమీ • కల్యాణి! శ్లాఘ్యుండ నే
ననురక్తుండను నీకు నప్రియముఁ జే • యం బోవ నెన్నండు నా
మనుజుం డీవడుము గూడు నన్ను దనుజున్ • మాంగళ్యసంధాత్రివై. ౮౧౦

భవత్సమానవిభునిన్ = నీకుసమానుఁడైన భర్తను, విశ్వత్రయీఖ్యాతునిన్=ముల్లోకములందుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవానిని, శ్లాఘ్యుండన్=పొగడ్తగలవాఁడ, అనురక్తుండను = నీయం దనురాగము గలవాఁడను, మాంగళ్యసంధాత్రివై= శుభముగూర్చుదానవై .

తా. వినవే నామాట సీతా నీమనస్సున నీయోగ్యతకుఁదగిన పెనిమిటిని మూఁడులోకములందుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవానిని పొందఁగోరెదవా ? కల్యాణీ నన్నుఁగూడుము. నేనట్టి పొగడ్తగన్నవాఁడను. నీయందుఁ బ్రేమగలవాఁడను. నీకు సమ్మతముగానిది యెన్నఁడు చేయను. నామాట విని యామనుజుని వదలి దనుజుఁడనైన నన్నుఁగూడి నాకు శుభము గూర్పుము.

ఉ. ఏమని మోహ మూంచితివె • యేమిగుణంబులఁ జూచి మెచ్చితే
యోమతిహీనురాల! యొక • యుగ్మలిమాటను బట్టి రాజ్యమున్
భామ సుహృజ్జనంబులను • బాయుచు వ్యాళనిషేవితాటవిన్
దీమన మేది క్రుమ్మరెడి • దీనునిఁ బండితమానినీమణీ. ౮౧౧

వ్యాళనిషేవితాటవిన్ — వ్యాళ = దుష్టసర్పములచేతను దుష్టగజములచేతను, దుష్టమృగములచేతను, దుష్టులగు రాక్షసులచేతను, నిషేవిత=మిక్కిలి యాశ్రయింపఁబడిన, అటవిన్ =అడవియందు, వ్యాళ స్సర్పే దుష్టగజే శ్వాపదే

నాశతే త్రిషు॥ నా. ర. దీమసమేది = ధైర్యములేక, ఉగ్మలి = స్త్రీ, పండిత మానిని=పండితురాలనని తలఁచుకొనుదానా.

తా. ఓసి బుద్ధిలేనిదానా ! నీవు తెలిసినదానివని తలచుకొనుచున్నావుగాని నీకు వివేకములేదు. నీకు వివేకముండెనేని యొకయాఁడుదాని మాటప్రకారము రాజ్యమును స్నేహితులను బంధువులను అందఱునువదలి క్రూరములైన సర్పములు, ఏనుఁగులు, మృగములు, క్రూరరాక్షసులు సంచారముచేయు నడవియందు సంచరించుచు శత్రువుల నెదిరించి రాజ్యము సంపాదించుకొను ధైర్యములేని దరిద్రుని నేమని మోహించితివి? ఏమిగుణములనుజూచి మెచ్చితివే.

కం. అని ప్రియవాదిని సత్ప్రియఁ గనలున దుష్టుండు పల్కి•కామవివశుఁడై
జనకజను బుధుఁడు రోహిణి, వినువీదిని బట్టునట్లు•వెసఁ బట్టుకొనెన్. ౮౧౩

అని=ఈప్రకారముచెప్పి, ప్రియవాదిని=స్నేహముతోఁగూడిన యిష్టవాక్యములు చెప్పుదానిని, ప్రియశబ్దమునకు స్నేహము, సంతోషమను నర్థమునఁ బ్రయోగములుగలవు. స్నేహభావముతో సంతోషము గలిగించు వాక్యములు చెప్పుదానిని, సత్ + ప్రియన్ = సజ్జనులకు నిష్టమైనదానిని, కామవివశుఁడై = కామముచే దేహము తెలియనివాడై, ఇట్లని రావణునిభావమును వాల్మీకి వెల్లడించెను. వినువీదిని=ఆకాశమున, బుధుఁడు = చంద్రునికుమారుఁడు, రోహిణి= చంద్రునిభార్య అగుటచే రావణుఁడు సీతను బట్టుట కుమారుఁడు కాముకుఁడై తల్లిని బట్టుకొనుటవంటి మహాపాపకార్యము అని కవి యభిప్రాయము.

సీతాదేవి 'శీతోభవః' చల్లగాఁ గమ్మనఁగానే యగ్ని హనుమంతుని విషయమునఁ జల్లనయ్యెఁగదా. ఇప్పుడు తనవిషయమున రావణాసురు నేల హతోభవ = చావుము అనలేదు.

i. ఒకరికి మేలుచేయుటచేఁ దపస్సు వృద్ధియగును. కీడు చేయుటచే క్షీణించును.

ii. తనరక్షాభారము రామచంద్రమూర్తిపై వైచి కేవల పరతంత్రయై యున్నది. ఆయన నిన్ను నీవు రక్షించుకొనుమని యాజ్ఞ యీయలేదు. అకారణమున దన్నుఁదాను రక్షించుకొనుట స్వాతంత్ర్యము వహించినదైన స్వరూప విరుద్ధమగును.

iii. లంకకుఁబోయి రావణు సమూలము నాశము చేయవలయును నని కదా యామె సంకల్పము.

తా. ఈప్రకార మయ్యో వీఁడు చెడిపోవునే యని స్నేహభావముచేఁ జెప్పుచున్న దానిని సజ్జనులకు నిష్టమైనదై సంతోషము గలిగించు దానిని, కోపము

తోడఁబలికి కామముచేఁ బరవశుఁడై బుధుఁ డాకాశమునఁ దనతల్లియగు రోహిణిని బట్టినట్లు త్వరగాఁ బట్టుకొనెను.

ఈ సమయమున సీతాదేవి మూర్ఛపోయి యుండినట్లు 'నే వివశగ వ్రాలినచో నావపు వతఁడంటెఁగాని నాసమ్మతిఁ గాదు' (యుద్ధ ౧౧౬.౮) 'రామునిఁదప్ప నింత నెవ్వరిని స్పృశింప నొల్ల, దశవక్త్రుఁడు దాఁకఁడె నిన్ను నంటివా ? పరవశురాల దుర్బలను బ్రాపులేద, యనాథ నొంటి' నను (సుందర ౨౬.౧౧) సీతాదేవి వాక్యములచే నెఱుఁగనగు. మఱియు నగ్నిహోత్రుఁడును అస్వతంత్ర యనియే చెప్పెను (యుద్ధ ౧౧౮.౭) ఈ కాండమున ౫౨-౫౩ వ పద్యముఁ జూడుఁడు. మూర్ఛపోయి పడియుండిన కారణముననే తొడలక్రిందఁ జేయువేయఁ గలిగెను. కూర్చుండియుండినచోఁ దొడలక్రిందఁ జేయివేయుటకుఁగాని తొడల మీఁదఁ జెయివేసి పట్టుకొనుటకుఁ గాని సాధ్యపడదు. సీతాదేవి యసామాన్య బలిష్ఠురాలు. మనోబలమం దెంత యుత్తమురాలో దేహ బలమం దంత యుత్తమురాలు- అట్టిదని తెలిసిగదా యీమెకుఁ దగినవరుఁడు బలిష్ఠుఁడు కావలె నని జనకుఁడు వీర్యశుల్క యని చాటించెను. స్మృతిగలిగి యున్నప్పుడు దాఁకి యుండినచో ద్రౌపదిచే కీచకునివలె రావణుఁడు మూఁడు పొర్లిగింతలు పెట్టి యుండును. రావణుఁడు ఇతరులవిషయమున దుష్టాత్ముఁడైనను గామమోహితుఁ డైనను సీతా విషయమునఁ గాఁడు. కావుననే బుధుఁడు తనతల్లిని రోహిణిని బూజార్థము గ్రహించినట్లె సీతను రావణుఁడు పూజార్థమై గ్రహించెను. తన యింట నుంచుకొని యిష్టదేవతను బూజించినట్లు పూజించుటకై గ్రహించెనని భావము. ఓయీ! నలకూబరవేదవత్యాదులశాప ముండఁగా నెట్లు బలాత్కార ముగ పరదారను దాఁకెను. అనిన సత్యము రావణుఁడు సీతను సాక్షాత్తుగాఁ దాఁకలేదు. మోఁకాళ్ళయు తలవెండ్రుకలయు నీడను మాత్రమే గ్రహించెను. రాక్షసులకు ఛాయాగ్రహణశక్తి గలదు.

ఛాయాగ్రాహిత్వ మప్యస్తి సర్వవిద్యా విశారదే
కేశచ్ఛాయాం పరామృశ్య జానుచ్ఛాయాం తథైవచ
గృహీత్వా జానకీం హృష్టో లంకాం ప్రాయాత్సరావణః. అని స్కాంద మందుఁ గలదని మహేశ్వర తీర్థీయము.

ప్రియవాదిని = రావణునివిషయమునఁగాక యితరులవిషయమున నని శేషము. సీతాదేవి వాని నాక్షణమే శపించి నాశముచేయఁ గలదయ్యును సమూలము నాశము చేసెదనని వేదవతిగా నున్నప్పుడు సంకల్పించుటచేతను రాముఁడును ఋషుల దేవతల యెదుట నట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసియుండుటను దాని నిర్వహించు

కొఱకు శపింపదయ్యెను. తొడ లనఁగాఁ గాళ్లు-కాళ్లు పట్టుకొని లంకకు రమ్మని ప్రార్థించెనని భావమని తిలకవ్యాఖ్య.

కం. సీతాశిరోజముల డా,చేతన్ వలచేతఁ దొడలు శీఘ్రము కొని మా
యాతతఖరయుత మగుతే, రాతలమునఁ దోఁచఁగా దశాస్యుం డంతన్.

శిరోజములన్=తలవెండ్రుకలను, డాచేతన్ = ఎడమచేతితో, వలచేతన్= కుడిచేతితో, మాయాతతఖరయుతము = మాయాశక్తిచే నింతవఱకుఁ గానరాక యిపుడు కానవచ్చి కంచరగాడిదలు కట్టినది, ఆతలమునన్=ఆశ్రమముముందు.

తా. ఎడమచేత సీతాదేవి తలవెండ్రుకలను కుడిచేతఁ దొడలను శీఘ్రముగఁ బట్టుకొని మాయారథ మాచోటికి రాఁగా రావణాసురుఁడు.

సీతాదేవిని రావణాసురుఁడు ప్రత్యక్షముగఁ దాఁకెనా లేదా యను విషయము విమర్శింపవలసి యున్నది.

వాల్మీకిరామాయణము స్పష్టముగా రావణుఁడు సీతాదేవిని దాఁకి తీసికొని పోయెనని చెప్పుచున్నది. ఇచ్చట ౮౧౨, ౮౧౩, ౮౧౪ పద్యములందే గాక ౮౮౧ వ పద్యమున, 'మదవతి తీఁగెనాఁబెనఁగ మానవభోజియు వీడు వీడు మంచద్ధలిచి జంకెనల్వలికి యట్టి సతీమణి కేశపాశముల్ వదలకపట్టి యీడ్చె' నని యున్నది.

౮౮౮ అసురనాథాంకగ ౮౯౦ రావణాంక సంకలిత సతీముఖంబు,అని యీ విధముగఁ బెక్కు ప్రయోగములున్నవి.అయినను దుష్టుఁడైన రావణుఁడు సీతను దాఁకుట యనునది సహింపని భక్తులు భక్త్యతిశయముచేఁ గొన్ని వింతలు వ్రాసియున్నారు.

౧. కొందఱు రామచంద్రమూర్తి మాయామృగమువెంటఁ బోవునపుడు నిజమైన సీతను దాఁచి మాయాసీతను నాశ్రమమం దుంచి పోయెననియు, ఈ మాయాసీతను రావణుఁడు గ్రహించెననియు రావణవధానంతరము మాయాసీత యగ్నిలోఁ బ్రవేశించి మాయమయ్యెననియు నిజమైన సీత యగ్నిలోనుండి వెలువడి వచ్చెననియు నందురు.

౨. మఱికొందఱు లక్ష్మణుఁడు రామునిమిత్తమై పోవుచు సీతాదేవిచుట్టు గిఱగీఁచి దీనిని నీవు దాఁటి రావలదని చెప్పినట్టును రావణుఁ డాపెళ్ళను లేవఁ దీసికొనిపోయెనే కాని సీతను దాఁకలేదనియు నందురు.

౩. మాహేశ్వరతీర్థీయమున నున్నట్లు సీతాదేవివెండ్రుకల మోఁకాళ్ళ చాయ గ్రహించె నందురు.

౪. తతో విదార్య ధరణీం, నఖైరుద్ధృత్య బాహుభిః ।
తోలయిత్వా రథే క్షిప్తా,యయౌ క్షిప్రం విహాయసా ॥ అధ్యాత్మ

ఇవన్నియు సద్భావముతో భక్తితో వ్రాయఁబడినవే కాని సత్య చరిత్రములుగావు. వాల్మీకిరామాయణ మొక్కటియే యున్నదున్నట్లు వ్రాయఁబడినది.

వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధి రేకేహ కురునందన । బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయోఽవ్యవసాయినామ్॥ అన్నట్లు నిశ్చయవిషయ మొకవిధము. అది తప్పించి చెప్పఁ బూనినఁ బలువురు పలుపలు విధములఁ జెప్పుదురు.

ఈ చిత్రకథలు కల్పింపఁ గారణమేమి ?

(i) రావణాసురుఁడు తాఁకుటచే సీతాపాతివ్రత్యమునకు హానియనియా, **(ii)** అట్టి పతివ్రతను దాఁకి రావణుఁడు బ్రదుకుటచే రావణు తపోబలమున కంటె సీతామహిమ తక్కువ యనియా? ఈరెండు కారణములు సరియైనవిగావు. రావణాసురుఁడు తాఁకుటచే సీతాపాతివ్రత్యమునకు హాని కలుగునేని యామె పాతివ్రత్యము విరాధుఁడు తాఁకియెత్తికొని పోయిననాఁడే నాశమయి యుండ వలె. ఏలన రావణుఁడే దుష్టభావముతో సీతను హరించెనో యాదుష్టభావము తోనే విరాధుఁడు హరించెను. అరణ్య ౨-౨-వ పద్యముఁ జూడుఁడు. 'యావని తను నాదు పెండ్లముగ వారకకైకొనువాఁడ నమ్ముఁడీ'యని వాఁడును జానకిని యంకతలమునఁ జేర్చినవాఁడేకదా. అప్పుడు పోని పాతివ్రత్య మిప్పు డెట్లు పోయెను? సీతను మతిమాఱెనా? స్త్రీలకుఁ బాతివ్రత్యహాని వారి మనోవికారముచేఁ గలుగునా? ఇతరుల సంకల్పముఁ బట్టి కలుగునా ? లేక యే పురుషుఁడైనను దాఁకినంతమాత్రముననే పాతివ్రత్యము చెడునా? ఏ పురుషుఁడైనను దాఁకుట చేతనే పాతివ్రత్యమునకు హానికలుగునేని కొడుకులను దమ్ములను దాఁకు స్త్రీలు పతివ్రతలుగారా? సీత దశరథునిఁ దాఁకెనుగదా. (అయోధ్య) అంతతో నామె పాతివ్రత్యము చెడెనా? స్త్రీ కామవికారము నొందదేని పరపురుషులు కామదృష్టిఁ జూచినను, దాఁకినను, దమయంతికివలె, ద్రౌపదికివలె, పాతివ్రత్యమునకు హాని లేదు. అట్లులే పురుషుల మనస్సు గామవికారము నొందదేని నగ్నస్త్రీలఁ జూచి నను, దాఁకినను దోషములేదు. శుక భీష్మ హనుమంతులు సాక్షులు. సీతాదేవి యందుఁ గామ వికారములేదు గావున విరాధ రావణులు దాఁకినను దానివలన నామెకు శీలహాని లేదు. కీచకుఁడు దాఁకిన ద్రౌపదికి శీలహాని కలిగెనా? సైంధవుఁడు దాఁకుటచే నామె పాతివ్రత్యమునకు హాని కలిగెనా? కావున రావణుఁడు తాఁకినంతమాత్రమున సీత కొక లోపము వచ్చునని తలఁచుటే దోషము. కావున నీ వింత కల్పనములు నిరాధారములు. ఈ విషయమునఁ గొన్ని సందేహము

లీ వ్యాఖ్యాతను బీడించుచున్నవి.

౧. రావణుఁ డెత్తికొని పోయి యశోకవనమం దుంచి బాధించునది మాయాసీత నగునేని లోక మేల సీతనిమిత్తమై జాలిపడుచున్నది ? ఇంద్రజిత్తు కల్పించిన మాయాసీతకై రాముఁడు వానరులు నేడువలేదా యందురేమో ? ఎంతవఱకు ? సత్యము తెలియకుండువఱకు. ఈకల్పకులు సత్యము బయటఁ బెట్టిరికదా ? ఇప్పటి కేల లోకము వగచుచున్నది.

౨. నీ వధకు నేను గారణ మయ్యెదనని వేదవతి చెప్పెనుగదా ? ఆమె యెందో డాఁగియుండెనేని యామెమాట వ్యర్థమైనట్లే కదా.

౩. ఆమె యిట్లు డాఁగఁ గారణమేమి కలిగెను ?

౪. గడ్డతోడ సీతాదేవి యెత్తుకొనిపోఁబడెనేని జటాయురావణ యుద్ధ మందు రథముతోడ సర్వము హతమయ్యెఁ గదా ? అప్పు డాగడ్డ పోయెనా యుండెనా ?

౫. సీతాదేవిఛాయను గ్రహించి రావణుఁడు పోయెనేని సీతాదేవి యెందుండెను ? రావణుఁ డాకాశమునఁ బోవుచుండిన సీతాదేవి నేలమీఁద బోవుచుండెనా? సింహిక హనుమంతునిఛాయను సముద్రములో గ్రహింపఁగా హనుమంతుఁ డాకాశమున నుండెనుగదా ? రావణుఁ డాకాశమునఁ బోవునపుడు సీతాదేవి యెందుఁ బోవుచుండెను ?

౬. రావణుఁడు చంకలో నిఱికించుకొనినది సీతనా సీతనీడనా నీడను ? చంకలో నిఱికించుకొనిపోవు టెట్లు ?

౭. సీత భూమిపై నుండిన నీడ యాకాశమున నెట్లుండఁగలదు ?

౮. మాయాసీతను కల్పించి దాని నెత్తుకొని పోవునట్లు మోసముచేసి తనభార్య పోయినట్లు దొంగయేడ్పు యేడ్చి యానెపమున వాని నిర్వంశముగఁ జంపిన రామచంద్రుఁ డెట్లు ధర్మాత్ముఁడు ? రామ రావణ మాయలలో ఘోర మైనది యేది ?

౯. మాయచేఁ (నీడ) గల్పించిన మూర్తియందలి సొమ్ములు వేఱుగఁ దీయ సాధ్యపడునా ? అట్లు తీసెనేని దీర్ఘకాలము సత్యముగ నిత్యముగ నిలుచునా ?

౧౦. (నీడ) మాయాసీతాపాతివ్రత్యమహిమచేతనా హనుమంతుని తోఁక కాలకుండుట.

౧౧. సీతాదేవిని రామచంద్రున కర్పించుచు నగ్నిహోత్రుఁడు 'నిన్నెడఁ బాసి దీనయయి నిర్జరసీమను నస్వతంత్రయై । యున్న సుశీల నీమె దురితోగ్ర చరిత్రుఁడు బల్మి దెచ్చెనుం। చె న్నిజగేహమందు నటు చేసి ననున్ నినుఁ జింత సేయుచున్। నిన్నె భజించెఁజూ వికృతనేత్రలు రక్కెస లెప్డు గావఁగన్; గీ. మోస గించెను దా నెంతొ యాసముంచె।ధిక్కరించెను బెదరించెఁ గ్రక్కసించె । నేమి

చేసిన లక్షింప దీమె యతని' నను అగ్నిహోత్రుని యీ వాక్యములు మాయాసీత యందుఁ గదా నన్వయింపవలె? వాస్తవ సీతయం దెట్లు సార్థకములు? అగ్నిహోత్రుఁడు సమర్పించినది వాస్తవ సీతనేకదా? ఒకతెను జూపించి మఱియొకతె వృత్తాంత మెట్లు చెప్పెను? ఇది బొంకే కదా?

౧౨. సీతాదేవిని విడిచి మారీచుని వెంట రామమూర్తి పోయినపుడు రావణుఁడు వచ్చినపుడు ఆవల వాఁ డెత్తుకొనిపోయినపుడు హనుమంతుఁడు చూచినపుడు సీత పచ్చనిచీర కట్టియుండెను. వాస్తవసీతవంటిదే కదా మాయాసీతయును? అగ్నిహోత్రునిలో బయలు వెడలినపుడు విభీషణుఁ డిచ్చిన యెఱ్ఱ చీరతో సొమ్ములతో వెలువడెను. వాస్తవసీత కివి యెందుండి వచ్చెను? ఆమె ధరించిన సొమ్ములు చీర యేమాయెను?

౧౩. హనుమంతుఁడు సంభాషించినది యుంగర మిచ్చినది దొంగ సీతకా? రాక్షస స్త్రీల కభయ మిచ్చినది, హనుమంతుని వలన రక్షించినది దొంగ సీతయా? దొంగ సీత యిచ్చిన చూడామణి మాయయే కదా?

౧౪. జటాయువు రావణుఁడు సీతను హరించిన ముహూర్తము వానిని నాశము చేయునది యని చెప్పెను గదా. ఇట్టి ఫలము యథార్థవస్తువుల విషయమా? నీడలను మాయా వస్తువులను హరించిన నిట్టి ఫలము కలుగునా? ఇట్టిది శాస్త్రమం దెందైన నున్నదా?

ఒకవేళ ఛాయాదేవిని దృష్టాంతముగఁ జెప్పెదరేమో? ఛాయాదేవి హుళక్కి రూపముగాదు. సత్యమూర్తియే. బిడ్డలు గనెనుగదా? ఉత్తనీడలు బిడ్డలఁ గనునా? సూర్యునిభార్య స్వశక్తిచేఁ దనవంటిదానిని గల్పించి సూర్యునొద్దనుంచి తాను బోయెను.

ఇంత యేల? రావణుఁడు హరించినది మాయాసీత యనుటకు వాల్మీకి రామాయణమునఁ బ్రమాణవాక్యము శూన్యము.

కం. దారుణబిభీషికల నా,క్రూరుఁడు బెదరించి యెత్తి◆కొనియంకమునన్
జేరిచె శతాంగమునఁ గమ,లారమణీరూపిణిన్ బ◆లాత్కారముగన్. ౨౧౪

దారుణబిభీషికలన్ = భయంకరములైన బెదరింపు మాటలచేత, అంకమునన్=ఒడియందు, శతాంగమునన్ = తేరియందు, కమలారమణీరూపిణిన్ = లక్ష్మీస్వరూపము గలదానిని.

తా. ఆక్రూరుఁడు భయంకరములైన బెదరింపు మాటలచే బెదరించి బలాత్కారముగ నొడిలో కెత్తుకొనుచ నెత్తుకొని రథమును జేర్చెను.

కం. మృత్యుప్రాయుని భృశరీ,క్ష్ణాత్యంతస్ఫురితదంష్ట్రి • నద్రిసమానున్
దైత్యునిఁ గని వనదేవత, లత్యర్థభయంబునన్ వ•నాళులఁ బాఱెన్. ౨౧॥

మృత్యుప్రాయుని=మృత్యువువంటి వానిని, భృశ....దంష్ట్రిన్=మిక్కిలి క్రూరములై విశేషించి ప్రకాశించు కోఱలు గలవానిని, అద్రిసమానునిన్=పర్వతముతో సమునఁడగు వానిని, అత్యర్థభయంబునన్ = మిగుల భయముతో, వనాళులన్ = అడవుల వెంట, పాఱెన్ = పఱువెత్తెను.

తా. యమునితో సమునఁడై మిగుల తీక్ష్ణములై ప్రకాశించు కోఱలుగల వానిని, పర్వతమంత దేహముగలవానిని నా రాక్షసుని జూచి వనదేవతలు భయపడి యడవులలోఁబడి పరువెత్తిరి.

కం. రావణగృహీత యార్తా,రావంబున నఱచె రామ • రామా యని యా
శీవిషసతి యనఁ బొరలెడి,యావనిత నణంచి యెగసె•నసురుఁడు దివికిన్.

అశీవిషసతి=ఆఁడుపాము, అణఁచి=అడఁగఁబట్టి,దివికిన్=ఆకాశమునకు.

తా. రావణుచేఁ బట్టుకొనఁబడిన సీతాదేవి దుఃఖస్వరముతో రామా రామా యని యేడ్చుచు నాఁడు పామువలెఁ బొరలుచుండఁగా గదలకుండ నణఁగఁబట్టి యాకాశమున కెగసెను.

కం. ఉప్పరవీదిని నీగతిఁ, దెప్పునఁ జనుతేరిమీఁదఁ • దీవ్రాతుర యై
యప్పఁడతి వేఁదు ఱనఁగా, నిప్పగిదిని నేడ్చె భ్రాంత•హృదయయపోలెన్.

ఉప్పరవీదిని=ఆకాశమార్గమున, తెప్పునన్ = త్వరగా, తీవ్రాతురయై = క్రూరమైన బాధపడుచున్నదై, వేఁదుఱు = పిచ్చిపట్టినది, భ్రాంతహృదయయ బోలెన్=భ్రమతచెందిన మనస్సుగల దానివలెనే.

తా. ఈ విధముగ నాకాశమున శీఘ్రముగఁ జను తేరిమీఁద మిగుల బాధ గలదై యాసీతాదేవి పిచ్చిపట్టినదో యన్నట్లు భ్రమచెందిన దానివలెనే యిట్టు లేడ్చెను.

—• సీత రామలక్ష్మణులఁ బేర్కొని యేడ్చుట •—

కం. హా లక్ష్మణ గురుపదసే, వాలోలా యీరసమునఁ • బాపాత్ముం డ
య్యో లావున నను ప్రుచ్చిలి, వాలాయము చనెడి నెఱుఁగ•వాభూరిభుజా.

గురుపదసేవాలోలా = పెద్దల (అన్న) పాదముల సేవించుటయం దాశ గలవాఁడా, ఈరసమునన్=ఈర్ష్యచేత, ఖరాసురుని జంపినార మను నీర్ష్యచేత, లావునన్=బలవంతముగ, ప్రుచ్చిలి = దొంగిలి, వాలాయము = అడ్డములేక, భూరిభుజ = గొప్పభుజములు (బలము) గలవాఁడా.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి చాలదూరమున నుండుననియు, వెనుకఁ బోయిన వాఁడుగావున లక్ష్మణుఁడు సమీపమందే యుండుననియుఁ దలఁచి ముందు లక్ష్మణునిపే రఱచుచున్నది.

తా. అయ్యో లక్ష్మణా! పెద్దల పాదసేవచేయుటయందాసక్తిగలవాఁడా! మీరు ఖరాదులఁ జంపితి రను నీసుచేత నీపాపాత్ముఁడు నన్ను బలవంతముగా దొంగిలి యుద్ధములేక పోవుచున్నాఁడు, మహాభుజబలము గలవాఁడా! ఇది నీకుఁ దెలియలేదా ?

కం. జీవితమును సుఖ మర్థముఁ, గేవలధర్మార్థముగను • గిడ్పఱచిననీ
వీవిధి నధర్మగతిఁ గొని,బోవఁగ నన్నసుర కావ•వో రఘురామా. ౪౧౯

జీవితమును = బ్రదుకు, కేవలధర్మార్థముగను=ఒక ధర్మమునిమిత్తమే, కిడ్పఱచిన=వదలుకొనిన నాలుగవ పాదమున ప్లుతయతి.

తా. నీ బ్రదుకు, సుఖము, ధనము కేవల మాశ్రితరక్షణార్థముగ వదలి పెట్టిన నీవు రామచంద్రా! నీ యాశ్రితురాలనగు నన్ను వీఁడు ధర్మము తప్పి తీసికొని పోవుట చూడలేదా ?

కం. అవినీతు లైనదుర్జన,నివహంబుల కెప్పుడున్ వి•నేతుఁడ వయ్యున్
బొవరునఁ బాపముఁ జేసెడి,యవినీతు దశాస్యునేల•యుణఁపవు రామా.

అవినీతులు = దుష్టులు, నివహంబులకు=సమూహములకు, వినేతుఁడవు= శిక్షకుఁడవు, బొవరునన్=గర్వముచే, అవినీతు=దుర్మార్గుని.

తా. రామా! న్యాయము తప్పిచరించు దుష్టుల సమూహముల శిక్షించు వాఁడ వయ్యు గర్వమున నన్ను దొంగిలించుట యను పాపముచేసిన యీ దుష్టుని రావణుని నేల యుణఁపవు ?

కం. పాపులఁ బాపఫలంబులు, ప్రాపింపవు తోడుతోన • వరిపక్వము లై
ప్రాపించుఁ గాలగతి నో,పాపీ యసురేంద్ర వండు•పైరులపాడ్కిన్.

తా. పాపాత్ముఁడా, రావణా! పాపాత్ములుచేయు పాపముల ఫలములు వెంటనే యనుభవమునకు రావు. కొంతకాలమైన తరువాత పక్వములై ఫల మిచ్చును. విత్తనములు భూమియందుఁ జల్లగానే పైరుపండదుగదా. నీవు చేయు పాపఫలము శీఘ్రకాలమందే యనుభవింపఁగలవు.

కం. కాలోపహతమనంబున, నీలీలం బాపకృతికి • నేతెంచుటచే
బాలిశ! పొందెద వాయరి,కాలునిచే జీవితాంత•కరదుఃఖంబున్. ౪౨౨

కాలోపహతమనంబునన్ = చెడిపోవు కాలము వచ్చుటచేఁ జెదరఁగొట్టఁ

బడిన మనసుచే, ఈలీలన్ = ఈ విధముగా, పాపకృతికిన్=పాపకార్యమునకు, బాలిశ = మూర్ఖుఁడా, అరికాలునిచేన్ = శత్రువులకు మృత్యువగు రామునిచే, జీవితాంతకరదుఃఖంబున్=ప్రాణమునః దీయుకష్టమును.

తా. నీకుఁ జెడిపోవు కాలము దాపరించుటచే రావణా యిటువంటి పాప కార్యముచేయ వచ్చితివి కావున శత్రువులకు మృత్యువగు శ్రీరామునిచే నీప్రాణము పోవఁజేయు కష్టమును బొందఁగలవు.

కం. అయ్యో యిప్పుడు కైకయి, నెయ్యురతోఁ గోర్కి దీర•నెఱ సుఖియించున్
గుయ్యిడ హరియించుటచే, నియ్యధముఁడు ధర్మశీలు•నిల్లాలి ననున్.

నెయ్యురు=నెయ్యముగలవారు, నెయ్యము=స్నేహము, తనకుఁ గావల సినవారు, నెఱ = పూర్ణముగా.

తా. అయ్యో! కైక యిట్టి యాపద మాకు రావలయునని కోరికదా మమ్మడవులపాలుచేసెను. ధర్మాత్ముఁడైన రాముని భార్యను నన్ను నీ నీచుఁడు హరించుటచేఁ దన కోరిక నెఱవేఱెను గావునఁ గైక తనకుఁ గావలసిన వారితోఁ బూర్ణముగ సుఖించును. రామచంద్రుని నడవికిఁ బంపినఁ దానుగూడఁ బోదు ననియు, నడవిలోఁ ద న్నే రాక్షసుఁడో హరించుననియు, నాకారణమున రామ చంద్రుఁడు చచ్చుననియు, ఆవల తన కొడుకు సుఖముగా నిష్కంటక రాజ్య మేలు ననియుఁ దలఁచి తమ్మడవుల కంపెనని సీతాదేవి మనస్సునఁ గలదు. ఇప్పుడేకాక యామె యీ యభిప్రాయము లంకలోఁగూడ నొకసారి బయలు పఱచెను. 'సుప్తప్రమత్తకుపితానాం భావజ్ఞానం దృష్ట' మ్మను న్యాయముచే శోకాతిశయమునఁ దనమనస్సులో సణఁగియుండిన దానిని బయలు పఱచెను. ఈ యభిప్రాయము రామునకును గలదు. సత్యమింతియే కదా.

ఉ. వేమఱు మ్రొక్కెదాన నట • వీస్థలి నున్నఫలప్రసేవకో
ద్దామములార భూమిరుహ•దండములార లతాళులార యో
వ్యోమచరిష్ణులార యయ•యో రఘురామునిఁ గాంచి చయ్యనన్
రామ! హరించె సీత నిదె•రావణుఁ డంచు వచింపరే దయన్. ౮౨౪

ఫలప్రసేవకోద్దామములార = పండ్లచేతను పూవులచేతను నతిశయించిన వారలారా, భూమిరుహదండములారా=వృక్షసమూహములారా, లతాళులారా= తీఁగలగుంపులారా, వ్యోమచరిష్ణులారా=ఆకాశమున సంచరించు వారలారా.

తా. ఓ యడవియందు పూలతోఁ బండ్లతో నిండియుండు వృక్షసమూ హములారా, తీఁగెలారా, ఆకాశమున సంచరించు వారలారా, యయ్యో మీరు రామునిఁజూచి రామా నీభార్యను రావణుఁడు హరించెనని దయతోఁ జెప్పుఁడు.

శోకాతిశయముచే భ్రమగొన్న కారణమున చేతనాచేతన వివక్షలేక యుణచుచున్నది. రామలక్ష్మణులకుఁగాని యాయనపక్షమువారికిఁగాని దనధ్వని వినఁబడవలయుననియే యామె యుద్దేశము. తొలుత వృక్షములను సంబోధించి యవి రామచంద్రమూర్తి తమయొద్దకు వచ్చినఁగదా చెప్పును అని తలఁచి రాముఁ డున్నచోటికిఁబోయి చెప్పఁడని ఆకాశసంచారముచేయు భూతముల సంబోధించెను. ఎత్తుననున్న కారణముచే నాకాశసంచారులకు రాముఁ డెందుండి నను గానవచ్చును. సమీపమునకు వచ్చినఁగాని చెట్లు తెలిసికోలేవు.

కం. సుందరశృంగాన్వితమా, వందన మోమాల్యవంత • ప్రస్రవణగిరీ
బృందారకారి యిదె నీ,సుందరి హరియించె రామ•చూడుమ యనుమా.

సుందర = అందమైన, శృంగాన్వితమా = శిఖరముతోఁ గూడినదానా, ప్రస్రవణగిరీ=కొండవంకలు, జలపాతములుగల కొండా, బృందారకారి = దేవ విరోధి = రాక్షసుఁడు - రావణుఁడు.

తా. చక్కని శిఖరముతోను, కొండవంకలతోను, జలపాతములతోను గూడిన మాల్యవంతమను పర్వతమా, దేవవిరోధి రావణుఁడు నీభార్యను హరించి కొనిపోవుచున్నాఁడు ఇదిగోఁ జూడుమని చెప్పుము.

కం. దండము నీకిదె సారస, కాండసితగరుద్విలాస•గౌతమి యాకో
దండగురుతోడ నీవే,తండగమున ప్రముచ్చిలించె • దశముఖుఁ డనుమా.

సారసకాండ = హంసల సమూహముల, సితగరుత్ = తెల్లని ఱెక్కలచే, విలాస = అందమైనది.

ఈ విశేషణములవలనఁ బ్రయోజనమేమన, రామచంద్రమూర్తిని నీవు చూచుట కలుగదేని నీలోని హంసలచేనైన నావార్త రామునకుఁ దెలుపుమని భావము.

తా. హంసలతోఁగూడిన గోదావరీ నీకు దండము దండము - కోదండ గురుఁడైన శ్రీరామునితోఁ నీభార్యను రావణుఁడు హరించెనని చెప్పుము.

ఉ. ఈవనసీమలో వివిధ•వృక్షతలంబులయందు నుండునో
దైవతకోటులార యిట•దండక వాసము చేయు చున్ననా
నావిహగోరుసత్త్వమృగ•నాయకులార నమస్కరించెదన్
నావిభు రాముఁ జేరి కరు•ణామతి నాగతి యెల్లఁ జెప్పరే. ౮-౩౪

నానా=అనేకవిధములయిన, విహగ=పక్షులయు, ఉరుసత్త్వ=గొప్పబలము గల, మృగ=మృగములయొక్కయు నాయకులారా.

తా. ఈయడవియందు పలువిధములగు చెట్లయందు నుండు దేవతా సమూ

హములారా! దండకలో వసించు నానావిధములైన పక్షినాయకులారా! మృగ నాయకులారా! మీకు నమస్కారము. నాయందు దయయుంచి శ్రీరామునొద్దకుఁ బోయి నాగతి యిట్లైనదని చెప్పుఁడు. మీకు దయగలదేని త్వరగాఁజెప్పఁగలరు.

కం. రామా నీప్రాణములకుఁ బ్రేమాస్పదమైన యట్టి • ప్రియను బరవశన్
భూమిజ హరించె రావణుఁ,డోమఁగఁజను మనుచుఁ జెప్పు•రో గిరులారా.

పరవశన్=స్వాధీనము తప్పియున్నదానిని, మూర్ఛపోయి పడినదానిని• ఓమఁగన్=రక్షించుటకు, నాలుగవపాదంబున ప్లుతయతి.

తా. ఓ పర్వతములారా! మీరు రామా నీకుఁ బ్రాణములకంటెఁ బ్రేమకు స్థానమైన నీప్రియురాలిని మూర్ఛపోయి పడియుండినదానిని సీతను రావణుఁడు హరించెనని రక్షింపఁగాఁ బొమ్ము అని చెప్పుఁడు.

కం. నాపయి దయ నింతటివా,చాపుణ్యము గట్టుకొన్న • సరగున రాముం
డేపున విడిపించును స్వ,స్థాపిత నైనను యముండు • దాఁచిన యేనిన్.

వాచాపుణ్యము = వాక్కురూపకమైన సాహాయ్యము, చేయుటచేఁగలుగు పుణ్యము, సరగునన్=శీఘ్రముగా, ఏపున = పరాక్రమముచే, స్వర్ + స్థాపిత నైనను=స్వర్గమందు వీఁడు నన్నునిచినను.

తా. పర్వతములారా! నామీఁద దయయుంచి యింతమాత్రము మీరు మాటమాత్రము సాహాయ్యము చేసెదరేని యావలనన్ను స్వర్గమందున్నను యమలోకమందున్నను రామచంద్రమూర్తి నన్ను విడిపించి తనయొద్దకుఁ దీసికొనును.

పుణ్యములుచేసి స్వర్గమున కర్హులైనవారినైనను, పాపములు చేసి యమలోకమునకు నర్హులైనవారినైనను, బురుషకారబలముచే భగవంతుఁడు సాయుజ్య మొసఁగునని ధ్వని.

—• సీత జటాయువుం జూచి వలవించుట •—

కం. అని విలపించుచు సతి యొక,ఘనతరువున నున్న గృధ్ర•కాంతు జటాయున్
గనుఁగొని దుఃఖభయంబులఁ, బెనఁగొనుమతి తోడఁబిల్చెఁ • బెద్దయెలుఁగునన్.

విలపించుచున్=ఏడ్చుచు, ఘనతరువునన్ = పెద్దచెట్టుమీఁద, గృధ్రకాంతున్ = గ్రద్దలరాజును, జటాయున్ = జటాయువను పక్షిని, "జటాయుశ్చ జటాయుషా"యని ద్వికోశము. 'జటాసంహతమాయురస్య' అని త్రి॥ శే॥ వ్యాఖ్య. 'జటాయు పుంసి సంపాతేః కనీయసిచ గుగ్గులౌ త్రికాండశేషము. జటాయు, జటాయుస్సని రెండు రూపంబులు గలవు.

తా. అని యేడ్చుచు సీతాదేవి యొక పెద్దచెట్టు మీఁదనుండిన గ్రద్దఱేఁడు జటాయువును జూచి రామవియోగమువలన దుఃఖమున రామచంద్రమూర్తి యేమగునో యను భయము పెనవేసికొనిన మనస్సుతో పెద్దగొంతున గట్టిగాఁ బిలిచెను.

ఉ. అయ్య జటాయువా! యిదె దు◆రాత్ముఁడు రావణుఁ డుగ్రకర్ముఁ డై
కుయ్యిడు చుండ నన్నుఁ గడుఁ◆గ్రూరత దిక్కెది లేనిదాని నా
నియ్యెడఁ గొంచుఁ బోయెడి న◆హీనబలున్ జితకాశిఁ గ్రూరు దు
ర్జయ్యు దురాత్ము సాయుధుని◆సాధ్యముగా దెదిరింప నీ కనిన్. ౨౩౧

అయ్యా=తండ్రీ, మామగారి స్నేహితుఁడుగావున మామగా రెట్టి వరుస వాఁడో యాయన యట్టివరుసవాఁడని తండ్రీ యనుచున్నది. కుయ్యిడు చుండన్=ఏడ్చుచుండఁగా, జితకాశి = జయశీలుని, దుర్జయ్యు=నీవు జయింప సాధ్యముగానివానిని, సాయుధుని=ఆయుధములు ధరించియుండువానిని.

ఇఁక జటాయు దాస్యవిధముఁ జెప్పఁబడును. స్వామికార్యము ప్రతిఫలాపేక్షలేక హెచ్చరికగలిగి చేయువాఁడు దాసుఁడు. దాసుఁడు స్వామికార్యమునందు నీచ మనునది యెఱుఁగఁడు. ప్రాణభయ మెఱుఁగఁడు. లజ్జ యెఱుఁగఁడు. ఈకార్యము నేను జేయఁగలనా నాశక్తికి మించినదే యనఁడు. యథాశక్తి నిర్వంచనముగాఁ బనిచేయుట నావంతు. జయాపజయములు భగవంతునివంతు అని తలఁచును. ఇట్టివాఁడు గనుకనే ముసలివాఁడు నిరాయుధుఁడు అసహాయుఁడు నయ్యు జటాయువు తనప్రాణ మిచ్చి రామసేవ చేసెను గనుకనే మోక్షఫలము లభించెను. కావున మోక్షమనునది మనుష్యులకుమాత్రమేగాక విష్ణుదాస్యముచేయు భూతకోటికంతయుఁ గలదు.

తా. తండ్రీ జటాయువా! యిదిగోఁ జూడు, ఈ పాపాత్ముఁడు రావణుఁడు క్రూరకార్యము తలపెట్టి నే నేడ్చుచున్నను వదలక దయాహీనుఁడై దిక్కులేనిదానివలె నిపుడు తీసికొనిపోవుచున్నాఁడు. వీఁడు చాల బలవంతుఁడు. జయములచేఁ బ్రసిద్ధినొందినవాఁడు. దయాదాక్షిణ్యములు లేనివాఁడు. నీకు జయింప సాధ్యపడెడివాఁడు కాఁడు. ఏల యందువా? వీఁడు సాయుధుఁడు. నీవు నిరాయుధుఁడవు. పాపపుమనస్సు గలవాఁడు కావున నిరాయుధునిఁ గొట్టవచ్చునా యని ధర్మజ్ఞానము లేనివాఁడు.

మత్తకోకిలము. అన్న! తండ్రి! జటాయువా! దురి◆తాత్ముఁ డీయసురుండు న
న్నిన్నెఱిన్ హరియించి యేగెడి ◆ నిట్టినాదురవస్థలన్
విన్నవింపఁగదయ్య యిప్పుడ ◆ వేగ మేగి సమస్త మా
యన్నదమ్ముల కోమహాత్మక◆యార్తనన్ దయఁ బ్రోవుమా.

దురితాత్ముఁడు = పాపపు మనస్సుగలవాఁడు, ఈవెఱిన్=ఈవిధముగా, దురవస్థలన్=చెడ్డస్థితులను, ఆర్తన్=దుఃఖించుచుండుదానను.

తా. అన్నా! తండ్రీ! జటాయువా! పాపాత్ముఁడగు నీరాక్షసుఁడు నన్నీ విధముగా బలవంతముగాఁ బట్టుకొనిపోవుచున్నాఁడు. యుద్ధము చేయవల దంటివే. ఇఁక నేనేమి చేయఁగల నందువేమో? ఇప్పుడే శీఘ్రముగఁబోయి నాకష్టస్థితి సమస్తము రామలక్ష్మణులకుఁ దెలుపుము మహాత్మా యీమాత్రము సాహాయ్యముచేసి దయతో నీ దీనురాలిని రక్షింపుము.

ఎంత కష్టదశయం దున్నను ధర్మాత్ములు ధర్మబుద్ధి వదలరు. అధర్మ మార్గమున మేలుపడఁ గోరరు. నీవు యుద్ధము చేసి నన్ను విడిపింపుమని సీతా దేవి గోరినది కాదు. అది యపాయ కార్యమని యామెకుఁ దెలియును. రామ లక్ష్మణులకు నావార్త దెలుపుమనియే యామె కోరెను. ఆమె కోరిక నెఱ వేర్చెను గాని యప్పుడే పోయినవాఁడు కాఁడు తాను వారియొద్దకుఁబోయి తోడి తెచ్చులోపల వాఁడు లంకఁ జేరును. ఏమి ప్రయోజనము? ప్రాణభయమున నీ కార్యముఁ జేసినవాఁడు కాకపోవును. అది దాస లక్షణము కాదు. కొంత కాల మైన వీని నిలువఁజేసిన నింతలో రామలక్ష్మణు లెదిగిరా సంతోషము ఎదుగ కుండిన నేను జేయవలసిన కార్యము చేసినవాఁడ నగుదు నని యతఁడు తలఁచెను.

—• ౫౦-వ సర్గము. జటాయువు రావణుని దూషించుట •—

చ. కుఱకుఱకూర్కు చున్నవిహ•గుండు జటాయువు సీత సేయునా
మొఱ విని లేచి రావణుని•ముగ్ధ ధరాసుతఁ గాంచి రావణా
యెఱుఁగు సనాతనోల్లసద•హీనసుధర్మరతుండ సత్యధీ
గొఱలెడివాఁడ గృధ్రపతిఁ•గ్రూరబలుండను నే జటాయువన్. ౭౩౩

కుఱకుఱ కూర్కుచున్న = కొంచెము కొంచెముగా నిద్రకునికిపాటుపడు చున్న, విహగుండు=పక్షి, మహద్వివక్షయందుఁ గొన్ని యమహచ్ఛబ్దంబులకు డుఙ్గగు, సముద్రుఁడు, మేఘుఁడు, వాయసుఁడు, వానరుఁడు, ఉరగుఁడు లోనగు శబ్దంబులవలె నిందును 'ఁడు' వచ్చెను. ముగ్ధన్=చక్కనిదానిని - పెద్ద దేహముగల రావణుని తొలుతఁ జూచెను. ఆవల సీతను జూచెను. సనాతన= ప్రాచీనమైనదియు, ఉల్లసత్ = ప్రకాశించునదియు, అహీన=శ్రేష్ఠమైన, ధర్మ = భగవద్దాస్య మను ధర్మమందు, రతుండన్=ప్రీతిగలవాఁడను-సత్యధీన్='సత్యం జ్ఞాన మనంతంబ్రహ్మ' యన్నట్టి పరమాత్ముని స్వరూపజ్ఞానముచే, కొఱలెడి వాఁడను=ప్రకాశించువాఁడను, సత్యరూపుఁడగు భగవంతుఁడే రక్షకుఁడను బుద్ధి

గలవాఁడును, గృధ్రపతిన్ = గ్రద్దలకు రాజును, క్రూరబలుండను = తీక్ష్ణమైన బలము గలవాఁడను.

తా. కొంచెముగాఁ దూఁగుచున్న జటాయువు సీత చేయుచున్న మొఱ విని లేచి తొలుత మహాకాయుఁ డగు రావణుని, వానియంకమున నున్నని సీతను జూచి యడ్డము పోయి, రావణా! నే నెవఁడని తలఁచితివో? శాశ్వతమై శ్రేష్ఠమైన భగవద్దాస్య మను ధర్మకార్యమునందుఁ బ్రీతిగల వాఁడను, సత్యస్వరూపుఁడై న భగవంతుని విషయధ్యానరూపకమైన బుద్ధిగల వాఁడను. కావున నట్టి భగవంతుని భార్యను నీవు హరించుకొని పోవుటచే నా దాస్యధర్మము నిర్వహింప వచ్చిన వాఁడను. గ్రద్దలకు రాజను-పక్షి: నీవేమి చేయఁగల వందువేమో? మహాబలుఁ డను నాపేరు జటాయువు. ఇట్టి నేను జీవించియుండ నీ వెట్టు లీమెను హరింపఁ గలవు.

కం. రాముఁడు సర్వజగద్ధిత,ధీమహితుఁడు దాశరథి సు॥ధీమంతుఁడు సు
త్రామాప్పతితుల్యుఁడు భూ,స్తోమ ములకెల్ల రాజు॥సురశాత్రవుఁడా! ౮౭౪

సర్వజగత్ = సమస్త ప్రపంచమునకు, హిత=క్షేమకరమైన, ధీ=బుద్ధిచే, మహితుఁడు=పూజ్యుఁడు, సుధీమంతుఁడు=హితము చేయవలయునను తలంపే కాక యెట్లు చేసిన లోకము బాగుపడునో యాబుద్ధి యాలోచనగలవాఁడు, సుత్రామ = ఇంద్రునితోడను, అప్పతి = వరుణునితోడను, తుల్యుఁడు = సమానుఁడు, సుత్రాముఁడు లోకములను బక్కఁగా రక్షించువాఁడు, ఇట్టివాఁడు భగవంతుఁడే. ఇది యింద్రునియందు గౌణము, అప్పతి=అపాంపతిః. జలములకు పతిపతి 'స్వ్రమాడాపో విరాడాపో' అను శ్రుతి వచనమువలనను 'ఆపోనారా ఇతి' యను వచనము చేతను సమస్త చేతనాచేతనములను బాలించువాఁడు ఇట్టివాఁడు భగవంతుఁడు. భూస్తోమంబుల కెల్లన్=భూమిమీఁదఁ బుట్టిన జీవజంతువుల కన్నిటికిని, ఇట్లనుటచే నీకును అని భావము, సురశాత్రవుఁడా = దేవవిరోధి, సుత్రామాప్పతి=ఉపలక్షణచే నెనిమిది దిక్పాలుర కర్థము.

తా. ఓరీ నాస్వరూపస్వభావములు చెప్పితిని. ఇఁక శ్రీరామచంద్రమూర్తి స్వరూపస్వభావములఁ జెప్పెద వినుము. రాముఁ డనఁగా నేమని తలఁచితివో సమస్త ప్రపంచమునందలి భూతములకు మేలుకోరువాఁడు కావున నీ మేలును గోరువాఁడే. అట్టి నీ మేలు కోరువానికిఁ గీడుచేయు నీవు కృతఘ్నుఁడవు కదా.

ప్రపంచక్షేమము కోరువాఁడు భగవంతుఁడుకదా, యందురేమో? ఆ భగవంతుఁడే దశరథకుమారుఁ డను పేరఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. మేలుచేయ దలంపుండఁగనే లాభ మేమి యందువేమో ఆ యాలోచన కార్యరూపమునఁ

బరిణమింపఁజేయు బుద్ధిబలము గలవాఁడు. ఆయనయందే సుత్రామ వరుణ శబ్దములు ముఖ్యముగ నన్వయించును. నీ వెఱిఁగిన సుత్రామ వరుణాదు లాయన తన శక్తిలవము ననుగ్రహించుటచే గౌణముగ నాపేరు గలవారైరి. కావుననే యింద్రుఁడు తూర్పునకు, వరుణుఁడు పడమరకు రాజులు కాఁగా నీయన సమస్త ప్రపంచమునకు రాజై యున్నాఁడు. రాజు శబ్దము భగవత్పర్యాయముగా యమో వైవస్వతో రాజా యస్తవైష హృది స్థితః। తేనచేద వివాదస్తేమా గంగాం మాకురూంగమః ॥ అని ప్రయోగముగలదు. మను.

ఆయన దేవతలకు రాజు మాకుఁ గాదందువేమో, 'దేవానాం దానవానాంచ సామాన్య మధిదైవత'మ్మన్నట్లు నీకును ఆయనయే ప్రభువు.

లోకమున కంతయు నీశ్వరుఁ డొక్కఁడే కాని పలుగురు లేరని భావము.

సీ. ఆలోకనాథుని♦ల్లాలి యశస్విని, సీతను హరియింపఁ ♦ జెల్లు నటర
ధర్మతత్పరుఁ డైన♦ధారిణీపతికిని, బరదారహరణంబు ♦ భావ్య మటర
దానిలో విను రాజ♦దార ముఖ్యంబుగఁ, గాపాడఁ దగు నంట ♦ గాన వటర
పరదారమర్శనభావంబు నీచంబు, ధీరగర్హిత మౌట ♦ తెలియ వటర
ఆ. నీకు బుద్ధిగాదు ♦ నీరజలోచనఁ, గొంచు బోవ విడువు ♦ క్రూర చరిత
యాత్మదార రక్ష్య♦యగురీతిఁ బరసతుల్, రక్ష్యలనుచుఁ దలఁపు♦ప్రాజ్ఞతతికి.

అ=అంత ప్రసిద్ధి - మహిమగల, లోకనాథు = జగన్నాథు, యశస్విని= కీర్తిగలది, ధర్మతత్పరుఁడు=ధర్మమునందు విశేషాసక్తి గలవాఁడు, పరదార హరణంబు=ఇతరుల భార్యలను హరించుట, పరదార మర్శన భావంబు = ఇతరుని భార్యను దాఁకవలయునను తలంపు. ధీరగర్హితము=జ్ఞానులచే నిందింపఁబడినది, రక్ష్య = రక్షింపఁ దగినది.

తా. అంత ప్రసిద్ధికెక్కి యంతటి మహిమగల జగన్నాథుభార్యను మహాసాధ్వి యని జగన్మాతయని ప్రసిద్ధి కెక్కినదానిని నపహరింపఁ నీకుఁదగునా? ఆమె యందు నీకట్టి గొప్పభావ ముండిన నుండుఁగాక ! నాకట్టియభిప్రాయము లే దనెదవా ? నీవు రాజవు గదా. రాజు ధర్మపద్ధతి నడపవలయును గదా, అట్టి వాఁడు పరస్త్రీ నెట్టిదానినైన నపహరించుట తగునా ? అందు ముఖ్యముగ రాజుభార్య తల్లిగదా ? తల్లిని గాపాడినట్లు రాజభార్యలఁ గాపాడవలెఁగదా. ఇతర స్త్రీల నపహరించిన నేమి యుందువా ? పరులసొత్తు లపమైన నపహరించుట, నీచకార్యమైనపుడు పరులభార్యను నపహరించుట మఱి యెంత

నీచమో యాలోచింపలేవా? అంతటి నీచకార్యమగుటచేఁగదా జ్ఞానము ధైర్యము గలవారు దాని నిందించుట. అట్టి యకార్యమువలన నితరులకు నీవు కలిగించు కీడునకంటె నీకు నీవు విశేష హాని కలిగించుకొనుట యాలోచింపలేవా? నహీదృశ మనాయుష్యంలోకే కించన విద్యతే। యాదృశం పురుష స్యేహ, పరదారోప సేవనమ్॥ పరభార్యను గోరుటవలన నగు నాయుక్షయము మఱి దేనివలనఁ గాదను మనువాక్యము నీ వెఱుఁగవా? కావున నీమెను నీవు తీసికొనిపోవుట నీకు బుద్ధిగాదు. వదలిపెట్టుము. ఓరీ క్రూరుఁడా, నీ భార్య నెట్టు లితరులు దాఁక రాదో యట్లులే యితరులభార్యను నీవు బుద్ధిగలవాఁ డైతివేని దాఁకరాదనుట తలంపుము.

ఆ. ధర్మనిరతు లైన•ధారిణీపాలురు, కాంక్షపడరు శాస్త్ర•గర్హితంబు
లైన ధర్మములకు•నర్థకామములకు, విను పులస్త్యపౌత్ర•విశదముగను.

తా. ధర్మమందుఁ బ్రీతిగలరాజులు శాస్త్రముచే నిందింపఁబడిన ధర్మము అర్థము కామము నను వీనికి నాశపడరు. పులస్త్యుని మనుమఁడా? యీవిషయము తెలియఁజెప్పెదవినుము. నీవు పులస్త్య సంతతి గొప్పవానికి మనుమఁడై పుట్టియు ధర్మజ్ఞానము నీకు శూన్యముగదా.

కం. ధర్మార్థకామములకు సు,కర్మపరుండైనరాజు • ఘనతరనిధి యౌ;
ధర్మమొ పుణ్యమొ, పాపమొ, యర్మిలి విను రాజమూల•మైవర్తిల్లున్. ౮౩౩

తా. ధర్మము, అర్థము, కామముఁ జక్కఁగ నెఱిఁగి ధర్మ మనుసరించి సుకార్యములుచేయు రాజు పెద్దనిధివంటివాఁడు. ధర్మముగాని, పుణ్యముగాని, పాపముగాని రాజు లెట్లుచేయుదురో ప్రజలు నట్లులే చేయుదురు నీవు దొంగ తనము, పరదారహరణము చేసితివేని నీరాజ్యమునందలి ప్రజలు రాజాను మతము ధర్మము 'యథారాజా తథాప్రజా' యన్నట్లు వారును దొంగతనము పరభార్యాపహరణము చేయుదురు. అప్పుడు రాజ్యము ధర్మము నేగతిపట్టునో యాలోచింపుము. కావున ధర్మార్థకామములకు రాజు మూలము. కావున నీవు స్వచ్ఛందవ్యాపారము మాని శాస్త్రప్రకారము నడచుకొనుము.

కం. పాపస్వభావ చపలా, యేపగిదిం గంటి వీ వ•హీనశ్రీలన్
బాపాత్ముఁడు సురయానముఁ, బ్రాపించినరీతి సాధు•బాధాచరణా. ౮౩౮

తా. పాపపు స్వభావముగలవాఁడా! ఇంద్రియచపలత గలవాఁడా! సాధువులకు బాధకలిగించువాఁడా! పాపాత్ములకు దేవలోకమార్గము, అర్చిరాది మార్గము లభించినట్లు నీకు గొప్పసంపద యెట్లురా లభించెను? సురయానమనుటకు విమానమనియుఁ జెప్పనగు. ఏదో యల్పపుణ్యముచే స్వర్గము లభించినను శీఘ్రకాలము

నందే క్రిందఁబడునట్లు నీవు నైశ్వర్యము చెడి శీఘ్రకాలమందే భ్రష్టుఁడ వయ్యెదవు.

కం పుట్టఁగ వచ్చినగుణములు, కట్టెలతోఁ గాని పోవె ♦ కలుషాత్మలకున్
గట్టిగఁ జెప్పినబుద్ధులు, పట్టునె మనమునకు నిలువఁ♦బడునే తిర మై. ౨౩౯

కలుషాత్మలకున్ = పాపపు మనస్సుగలవారికి.

తా. పుట్టఁగా వచ్చినది పుడుకలతోఁగాని పోదన్నట్లు నీకుఁబుట్టఁగావచ్చిన పాపగుణము నీశవమును గాల్చినపుడుగాని పోదు. కట్టియిచ్చిన సద్ది-చెప్పి పెట్టిన బుద్ధి దీర్ఘకాలముండదనట్లు నేను జెప్పినబుద్ధులు పాపాత్ముఁడవైన నీమన స్సునకుఁ బట్టునా ? ఒకవేళ నిప్పుడు పట్టినను స్థిరముగా నిలుచునా ?

ఉ. నీనగరంబునందొ మఱి ♦ నీవిషయంబునయందొ జానకీ
జాని విరోధ మే మయిన ♦ జల్పెనురా ? యిటు లేల రిత్తక
య్యానకుఁ గాలు ద్రవ్వి యన ♦ ఘాత్మనిరామునిపట్ల నేరముం
బూనితి చేయఁగా వినుము ♦ మోసము చేకుఱు నీకు దీనిచేన్. ౨౪౦

జానకీజాని = జానకి యెవని జాయయో వాఁడు జానకీజాని. బహువ్రీహి సమాసాంతమున జాయ జానియగు. జాయాయానిఙ్-పాణిని ౫-౪-౧౩౪-విష యము = దేశము.

తా. విరోధమునకుఁ గారణముండవలెను. అపకారము విరోధిలక్షణము. నీలంకానగరమందుఁగాని నీదేశమందుఁగాని శ్రీరామచంద్రమూర్తి నీకేమైనఁ గీడుచేసెనా ? ఏల యీప్రకారము నిష్కారణముగాఁ గలహమునకు గాలుద్రవ్వి పాపమెఱుఁగని శ్రీరాముని విషయమున దోషముఁ జేయఁబూనితివి ? దీనివలన నీకు నపాయమేకాని మేలులేదు.

కాలుద్రవ్వు=దీనిని గొందఱు కాలుదువ్వు అనుదురు. ఎద్దులు కుమ్ము లాడుటకుముందు కాలిగిట్టతో నేల గీఱును. అనఁగా యుద్ధమునకుఁ బిలుచుట యని యర్థము.

ఉ. దానవలోకనాథ యతి ♦ దర్పితుఁ డై యతివృత్తుఁ డై జన
స్థాననివాసి యాఖరుఁడు ♦ చచ్చెను శూర్పణఖానిమిత్త మై
పూని రఘూద్వహుం జెనకి ♦ పూరుషపుంగవు చేసినట్టికా
రానిది యెద్ది తత్ప్రతిని ♦ రావణ నీవిటు ప్రచ్ఛిలింపఁగన్. ౨౪౧

అతిదర్పితుఁడై = మిగుల గర్వించినవాఁడై, అతివృత్తుఁడై = మర్యాద నతిక్రమించినవాఁడై, శూర్పణఖా నిమిత్తమై=శూర్పణఖకొఱకై, ప్రచ్ఛిలింపఁ గన్ = దొంగిలించుటకు.

తా. ఓరీ రాక్షసరాజా ! నాతమ్ముఁడు ఖరుఁడు మొదలగువారిని జంపుట నాకపకారము చేసినట్లుగాదా యందువేమో ? శూర్పణఖ చెప్పినమాటలు విని గర్వించి మర్యాద దప్పి ప్రయత్నపూర్వకముగా శ్రీరామునిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁబోయి ఖరుఁడు చచ్చెను. యుద్ధమందు తన ప్రాణరక్షణము తానుచేసికొనుట తప్పా? అట్టులే నీవు మగతనము గలవాఁడవై తివేని శ్రీరామునిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బొమ్ము. ఏదోష మెఱుఁగని సీతను దొంగిలించుకొనిపోయి యామెను బాధపెట్టుటకుఁ బురుషశ్రేష్ఠుఁడైన శ్రీరాముఁడు చేసిన నేరమేమి ?

మాలిని. వలదు వలదు రక్షో • వల్లభా నీవు సీతన్
బలిమిని గొనిపోవం • బాప మాభూవరుండున్
దెలిసినయెడ నిన్నున్ • దృష్టిచేనే దహించున్
గులిశమునను వృత్రుం • గూల్చు జంభారిమాడ్కిన్. ౭౪-౨

తా. రాక్షసరాజా ! నీవు సీతను బలాత్కారముగఁ దీసికొనిపోవలదు. వలదు. అతి మిగులఁ బాపకార్యము. నీవిట్లు చేసితివని రామచంద్రునకుఁ దెలిసెనా వజ్రముచే నింద్రుఁడు వృత్రుని వధించినట్లు చూపులచేతనే నిన్ను దహించును.

మాలిని, ననమయయగణంబులు ౯ వ యక్షరము యతి.

కం. కొంగున నాశీవిషము భు,జంగమమున్ ముడిచి మెడకు•జముపాశముఁ జ
క్కంగ బిగించికొనియు నెఱుఁ,గంగాఁ జాలవు దురాత్మ•కాఁగలకీడున్.

ఆశీవిషము భుజంగమము = కోఱలయందు విషముగలసర్పము, ఆశీవిషమను పేరుగల క్రూరసర్పము. ముడిచి=ముడివేసి, జము=యమునియొక్క, కాఁగల = కలుగఁబోవు.

తా. క్రూరసర్పమును గుడ్డకొంగున ముడివేసికొని మెడకు యమపాశమురిపోసి బిగించుకొనియు వానివలన రాఁబోవు కీడు నెఱుంగలేక యున్నావు. పామును ముడివేసికొనినవాఁడు యమపాశమును నురిగా మెడకుఁ దగిలించుకొనినవాఁడెట్లు తప్పక చచ్చునో యట్టులే సీతను హరించి నీవు చత్తువు అనుటచే నలంకారము వ్యాజస్తుతి.

కం. మోవఁగల యంతభారమె, మోవం దలకొనఁగవలయు•మొగి రోగముఁ దేఁ
కేవస్తు వెంత యఱుగునొ, యావస్తువు నంతె తినుట•యర్హము కుమతీ.

తా. ఓరీ బుద్ధిలేనివాఁడా ! యెంతబరువు మోయ సాధ్యమో యంతబరువే తలమీఁద కెత్తుకొనవలయును. ఎంతదినిన రోగము కలిగింపక సులభముగ జీర్ణించునో యంతే తినవలయును. మోయలేనిబరువు తలమీఁది కెత్తినను జీర్ణముకాక

రోగము తెచ్చునట్లు తినినను అపాయము కలిగినట్లు సీతను హరించితివేని నీకును నపాయము తప్పదు.

కం. ఏకార్యంబునఁ జెడునో, లోకమున యశంబుకీర్తు • లున్ ధర్మంబున్
జేకుఱునొ దేహఖేదం, బాకార్యము బుద్ధిమంతుఁ • డగునే చేయన్. ౮౪౫

తా. ఏపనిచేసిన లోకమున దానాదులచే వచ్చినయశము, పరాక్రమముచే సంపాదించిన కీర్తి నాశమగునో, దేనివలన దేహమునకు వ్యసనము ప్రాప్తించునో బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడు దానిని జేయరాదు.

చ. అఱువదివేలయేం డ్లిప్పుడు • ప్రాయమునన్ సురవైరి నాకు నే
యఱగొఱలేక యేలితిని • హాయిగఁ బైతృక మైనరాజ్య మీ
వుఱిది గలట్టి యౌవనము • నొప్పగువాఁడవు విల్లు తేరు మై
మఱువు శరంబులుం గలుగు • మాసటి వే ముదుకండ, నైననున్. ౮౪౬

అఱగొఱ=కొఱఁత, పైతృకము=పితృపితామహులవలన వచ్చినరాజ్యము. ఉఱిది = దార్ఢ్యము, మైమఱువు = కవచము, మాసటివి = శూరుఁడవు. ఇందు జటాయువు తనకు నఱువదివేలయేండ్లని చెప్పుకొనెను. దశరథుఁడీ యీడు వాఁడే కాఁగా దశరథుని తాతలు ముత్తాతలు మాంధాత అనరణ్యుఁడు మొదలగువారితో యుద్ధముచేసిన రావణుఁడు వయస్సువాఁడెట్లయ్యెను? జటాయువు ముసలివాఁడెట్లయ్యెను? జన్మకాలమును బట్టిచూచిన జటాయువుకంటె రావణుఁడు పెద్దవాఁడగుటయందు సందేహము లేదుగాని, కైలాసమెత్తునప్పటికి నెంతయాయుస్సు క్షీణించినదో యంతయాయుస్సు మరలఁ బూర్తిచేసి శివుఁడిచ్చినట్టు లుత్తరకాండమున ౩౩౯-౩౪౦-౩౪౧వ పద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది. కావున మరల వయస్సు నూతనముగ లభించినట్లు తెలియుచున్నది. దీనివలన తపోబలమువలనను, ఆహారబలమువలనను జటాయువుకంటెఁ జిన్నవాఁడుగా రావణుఁడు గానవచ్చుచుండెను.

తా. ఓరీ! వీఁడు ముసలివాఁడు అని యలక్ష్యము చేయకుము. నిజమే నాకిప్పు డఱువదివేల సంవత్సరములవయస్సు. ఇన్ని సంవత్సరము లేలోపము లేక తండ్రి రాజ్యమును బాలించితిని. నీవో దృఢమైన వయస్సునందున్నవాఁడవు. విల్లు, తేరు, కవచము, బాణములు, గల శూరుఁడవు. నేను ముసలివాఁడను.

ఉ. జానకినిన్ హరించుకొని • సౌఖ్యముగాఁ జనలేవు చెప్పితిన్
చేను గనంగ నీవ యవ • నీతనయన్ ధ్రువనై గమార్థమున్
బూనిక న్యాయహేతువుల • పోలికగా హరియింప నేర వో
దానవ! పౌరుషంబు గల • దా నిలుమీ నిమిషంబు పోరఁగన్. ౮౪౭

ధ్రువనైగమార్థమున్=శాశ్వతమగు వేదముల యర్థమును, న్యాయహేతువులన్ = తర్కయుక్తులచే, పౌరుషంబు = మగతనము-అనుపమానప్రమాణము ముఖ్యముగాఁ గలది, తర్కము-వేదము స్వతఃప్రమాణము. వేదవిదగ్రేసరుఁడు వినుచుండఁగా వేదార్థములను యుక్తులచేఁబాధుచేయుట సాధ్యపడనట్లు నేను జూచుచుండఁగా నీవు సీతను హరింపలేవనిభావము. ఆ వేదజ్ఞుఁ డెట్లు తనవలననైనంత శ్రమించి వేదార్థమును స్థిరపఱిచి తప్పు యుక్తులను ఖండించునో అట్లే నేనును నిన్ను ఖండించి సీతను రామునకుఁ జేర్చెదను. వేదార్థవిషయమునఁ గుయుక్తిపరునకు శ్రమముమాత్రమే ఫలమైనట్లు సీతావిషయమున నీకును శ్రమము మాత్రమే లాభము.

తా. అయినను సీతను దీసికొని నీవు సుఖముగా నాకన్నులయెదుటఁ బోఁజాలవు. చెప్పినమాట విను. వేదముల యర్థమును తర్కయుక్తులచే హరించి యపార్థము కల్పింప నెట్లు సాధ్యపడదో యట్లు సీతను నీవు హరించి రామునుండి విడఁదీయలేవు, ఓరీ రాక్షసుఁడా పరువెత్తి పోయెదవే, మగవాఁడవైతివేని యల్పకాలము యుద్ధముసేయ నిలుము.

కం. మున్ను ఖరాసురువలె నీ, విన్నేలన్ దీర్ఘనిద్ర • యేఁగెదు రాముం
డెన్నియొ మాఱులు దైత్యుల,మన్నిగొనినయట్లు పిలుకు • మార్చు న్నిన్నున్.

దీర్ఘనిద్ర=మృతి. మన్నిగొనినయట్లు=చంపినట్లు, పిలుకుమార్చు=చంపు.

తా. అల్పకాలము నిలువఁబడితివా ఖరుఁడు ముందుచచ్చినట్లు నీవును జచ్చెదవు. ఎన్నిమార్లో రామచంద్రమూర్తి రాక్షసుల వధించినట్లు నిన్ను వధించును.

కం. శూరులు రాజకుమారులు, దూరగతుల్గాఁగఁ జూచి • తొయ్యలి నబలన్
గూరినభీతిని బాఱెద,వారక్కస ! కొనుచు; నేమి • వలఁతిని జేయన్. ౨౪

దూరగతుల్=దూరము పోయినవారు, వలఁతిని=సమర్థుఁడను.

తా. శూరులగు రాజకుమారులు దూరముపోవుటఁ జూచి ఆఁడుదానిని నల్పబలముగలదానిని దీసికొని ప్రాణభయమునఁ బరుగెత్తెదవా ? ఇప్పుడు నేనేమి చేయఁగల వాఁడను ? నీవు నిమిషము నిలిచెదవేని రామలక్ష్మణులఁ దేఁగలను. నేను వారికై పోయితినా నీవు పోయి లంకకుఁజేరుదువు.

మ. వినరా నామెయిఁ బ్రాణము ల్గలుగఁ బృ • థ్వీకన్యకన్ జానకిన్
వనజాతాయతపత్రనేత్రను రఘు • స్వామీష్టఁ జిత్తేశ్వరిన్
గొనిపోనీ నిదె ప్రాణగొడ్డ మయినం • గూర్తుం బ్రియం బామహా
త్మునకున్ రామున కాజికిన్ వెలయుదున్ • దుర్వారవిక్రాంతిచేన్. ౨౫

ప్రాణగొడ్డము=ప్రాణమునకు నపాయము కలిగించునది, వినరా = వినుమురా, ప్రార్థనార్థకమధ్యమపురుషంబున నెదాదు లనుప్రయుక్తంబు లగుచో ము-డుజ్జులకు వురు లగు, సు-వ్యా-క్రియ ౩౮ సూ. వినురా, కనురా ఇత్యాదుల

సాధువులు - వనజాతాయతపత్రనేత్రను = కమలముల విశాలదళములవంటి కన్నులు గలదానిని, అజికిన్=దశరథునకు - స్నేహితుఁడగు దశరథునకు. 'ఉపకారఫలం మిత్ర'మ్మన్నట్లు ఉపకారముచేయుట మిత్రలక్షణము. మిత్రుని కుమారునకు సాహాయ్యముచేసిన మిత్రునకుఁజేసినట్లేకదా, దుర్వార=అడ్డగింపరాని, విక్రాంతిచేన్=పరాక్రమముచేత.

తా. ముసలివాఁడు వీఁడేమిచేయఁగలఁడులే యని తలఁచెదవేమో ? వినరా చెప్పెదను. నాదేహమునందుఁ బ్రాణము లుండువఱకు సీతాదేవిని రామచంద్రమూర్తి ప్రియురాలిని, యాయన యాత్మేశ్వరిని, దీసికొని నిన్నుఁ బోనీయను. నాప్రాణమునకు నపాయమైనను సంతోషమే.నాచేతనైనంతచేసి మహాత్ముఁడగు శ్రీరామునకు నామిత్రుఁడగు దశరథునకు నాయనివార్యపరాక్రమముచే సంతోషము గలిగింతును.

ఉ. పోకుర పోకు నిల్వు నిలు • పోఁ గల వెం దిఁకఁ బంక్తికంఠ నిన్
దీకొని విక్రమంబుకొలఁ • దిన్ సమకూర్తు రణాతిథేయమున్
జేకొ గ్రహింపుమీ కనుమి • శూరత నిన్నె రథంబునుండి య
స్తోకజవంబునన్ ధరణిఁ • ద్రోయుదు వృంతమునుండి పండనన్. ౭౫౧

పోకుర=పోకుమురా. వ్యతిరేకప్రార్థనంబున నన్నాదు లనుప్రయుక్తంబులైనపుడు వు, రు, లురావు. కావున పోకుర అనియే రూపము. త్రిప్పకుమన్నమా మతము దీర్ఘములైన విరోధిపాఠముల్ చెప్పకుమన్న ఇత్యాదులు. వృంతము = తొడిమ.

తా. నీవేమిచేయఁగల వందువా ? పోకు పోకు నిలువుము. రావణా! నేనేమి చేయఁగలనో చెప్పెదను. నీవు పోఁజూచినను నాకంటఁబడి నీవెందుఁ బోఁగలవు? ఎదిరించి నాశక్తికొలఁది నీకు నుత్సాహముతో యుద్ధభిక్ష పెట్టెదను. దానిని గ్రహింపుము. నాశౌర్యము చూడుము. తొడిమనుండి పండును నేలరాల్చినట్లు నిన్ను రథమునుండి మిక్కిలి వేగముతో నేలఁబడఁగొట్టెదను.జటాయువు నిన్నుఁ జంపెద ననలేదు. పౌరుషమునకైన నసత్యమాడినవాఁడు కాఁడు. చెప్పినంత చేసెను. ఇది దాసలక్షణము.

—• ౫౧-వ సర్గము. జటాయు రావణుల యుద్ధము —•

చ. అది విని పంక్తికంఠుఁడు దు•రాగ్రహరోషవశాత్ముఁ డౌచు ని
ర్వదికనుల న్మిణుంగురులు•రాల జటాయువుఁ దాఁకెఁ దాఁకినన్
జదల మహాప్రవాతధుత•సారఘనాఘనయుగ్మ భంగిగన్
ఛదయుతమాల్యవంతముల•చందమునం గనుపట్టి రిద్దఱున్. ౭౫౨

దురాగ్రహ=చెడ్డపట్టుదల, వీనినెట్లైన హతునిఁజేయవలయు నను పట్టు

దల, రోషము=గోపము, వీనికి-వశ=స్వాధీనపడిన, ఆత్ముఁడు = మనస్సుగల వాఁడు, వదలన్ = ఆకాశమందు, మహాప్రవాత = గొప్పవాయువుచేత, ధుత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, సార=బలిష్ఠమైన, ఘనాఘనయుగ్మము=రెండు మేఘముల, భంగిన్=వలె, ఛదయుత = ఱెక్కలలోఁగూడిన, మాల్యవంతములు = మాల్యవంత మను పేరుగల.

తా. ఆమాటలు విని దశకంఠుఁడు వీని నెట్లైన హతునిఁ జేయవలయు నను పట్టుదలతో కోపించినవాఁడై యిరువదికన్నులనుండి నిప్పులమిణుఁగురులు రాలఁగా జటాయువును దాఁకెను. అట్లు వారిద్దఱు నొకరి నొక రెదిరించుట పెద్ద గాలిచేఁ జిమ్మఁబడిన మేఘములు రెండొకదానినొకటి దగిలినట్లును ఱెక్కలు గల రెండుమాల్యవంతములు డీకొనినట్టు లుండెను.

ఇరువురు సమానబలవేగములు గలవారై యుండిరని భావము.

ఇంతకుముందు గోదావరీసమీపమున నొకమాల్యవంతము చెప్పఁబడెను. కిష్కింధా సమీపమున నొక మాల్యవంతము చెప్పఁబడును. ఈరెండు పర్వతములఁ గవి యుద్దేశించెనని తోఁపదు. ఒక్కమాల్యవంతమునే మనస్సు నం దుంచుకొని సమానత్వమును జెప్పుటకై యట్టిదే మఱియొకటి యనుటకై పేరు చెప్పెనని తోఁచెడిని.

రథము గుట్టలకుఁ గ్రిందివైపు వారి పర్ణశాల. అక్కడికి జటాయువృక్ష మించు మించు మైలులోఁగా నుండును. అక్కడ యుద్ధము ప్రారంభము చేసి యక్కడికి రమారమి ౫-౬ మైళ్ల దూరమునఁ గల దుమ్ముగూడెమునొద్ద నున్న జటాయువుగుట్టవఱకు యుద్ధము చేయుచుఁ దఱుముకొని వచ్చి నీ పర్వతము నొద్ద ఱెక్కలు ఖండింపఁబడి పడిపోయెను.

ఉ. వారికి నద్భుతాహవము ♦ వర్తిలు చుండఁగఁ బంక్తికంఠుఁడున్
ఘోరనిశాతబాణములు ♦ కుప్పనఁగూరలు గృధ్రరాజుపై
వారక వృష్టిగాఁ గురియ ♦ వాని జటాయువు చండతుండశా
తోరునఖాగ్రపాళులను ♦ నుర్వరఁ గూలిచి పేర్చి తీవ్రతన్. ౧౫౩

అద్భుతాహవము=ఆశ్చర్యకరమైన యుద్ధము, ఘోర నిశాత బాణములు= భయంకరములైన వాఁడిగల బాణములు, కుప్పనఁగూరలు=కుప్పలు కుప్పలుగా, వృష్టిగాన్ = వర్షమువలె, చండ = తీక్ష్ణమైన, తుండ = ముక్కుతోను, శాత = పదునైన, ఉరు=గొప్పవైన, నఖాగ్ర=గోళ్ళకొనలయొక్క, పాళులను=వరుసల చేతను-ప్రదేశముల చేతను, ఉర్వరన్=భూమియందు.

తా. ఆ యిరువురకు నాశ్చర్యకరమైన యుద్ధము జరుగుచుండఁగా రావణుఁడు జటాయువుమీఁదఁ గుప్పలు కుప్పలుగా వర్షమువలె వెఱపు పుట్టించు పదును

గల బాణములను నడ్డములేక ప్రయోగింపఁగా జటాయువు వానినెల్ల దన ముక్కుతోను, గోళ్ళతోను నేలఁ బడఁగొట్టి విజృంభించెను.

ఉ. దానవుగాత్ర మెల్ల వ్రణి•తంబుగ గోళ్లను గాళ్ల గీఱి యెం
తే నొగు లొందఁజేయ నసు•రేశ్వరుఁడున్ యమదండతుల్యతా
మానిత ఘోరశతాదశ•మార్గణముల్ గుఱిగా జటాయువా
వీనను జచ్చి తీ వనుచు•వే వయిచెం దెగ నిండఁ దీయుచున్. ౮౫౪

వ్రణితంబుగన్ = పుండువలె నగునట్లు, నొగులు = బాధ, యమదండ తుల్యతా = యమదండముతోడి సమానత్వముచే, మానిత = గౌరవింపఁ దగిన ఘోరశాతదశమార్గణముల్ = భయంకరములై పదునైన పదిబాణములను, వీనను=వీనిచే. వే=త్వరగా, తెగ=అల్లెత్రాడు, నిండన్ = ఆకర్ణాంతము, తీయు చున్=లాగుచు.

తా. రావణుని దేహమంతయు పుండువలె నగునట్లు జటాయువు గోళ్లను గాళ్ళను చీల్చి మిగుల బాధ కలిగింపఁగా రావణాసురుఁడు వీనితోఁ జచ్చితివిరా జటాయూ యని పదునైన బాణములు నల్లెత్రాటికిఁ గూర్చి చెవికొనవఱకు లాగి గుఱిచూచి వైచెను.

వీనన్=అది యిది యెది యనువానికిఁ దృతీయాసప్తమ్యేకవచనము లందు దాన దీన దేన ననియు, వాని బహువచనములందు వాన వీన వేన ననియు రూపంబులు. ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద ౬౨ సూ.

ఉ. వానికి నీడఁబోక సుర•వైరిరథస్థ సబాష్పలోచనన్
జానకిఁ జూచి వైరివయి•సాహసికత్వము దోఁప దూఁకి ము
క్తానిచయాన్వితంబు శిత•కాండసమన్విత మైనచాపమున్
దా నిరుతుంటలై పడఁ బ•తంగకులాగ్రణి ద్రుంచి వైచినన్. ౮౫౫

ఈడఁబోక=వెనుదీయక, సురవైరి రథస్థన్ = రావణుని తేరిమీఁదనుండు దానిని, స బాష్పలోచనన్=కన్నీళ్ళతోఁగూడిన కన్నులుగలదానిని, ముక్తానిచ యాన్వితంబు=ముత్యాల సమూహములతోఁ గూడినది, శితకాండ సమన్వితము =పదునైన బాణములతోఁగూడినది, ఇరుతుంటలై =రెండు తునకలై, పతంగ కులాగ్రణి=పక్షిజాతులందు శ్రేష్ఠుఁడగువాఁడు.

తా. ఆ బాణములకు వెనుదీయక రావణుతేరిపైఁ గన్నీరు కార్చుచున్న జానకిని జూచి మనస్సు తపింప సాహసించి రావణుమీఁద దూఁకి ముత్యాల సరులు వ్రేలఁగట్టినట్టియు ప్రయోగింప బాణములను సంధించియున్నట్టియు వింటిని రెండుతునకలుగా జటాయువు విఱిచెను.

ఉ. వేఱొకవిల్లు పుచ్చుకొని•విక్రమవంతుఁడు రావణాసురుం
డాఱనికిన్క బాణనిచ•యాధికవృష్టిని ముంప గూఁట నో

టాఱినపక్షియో యన జ • టాయువు కొండకసేపు చిక్కియున్
మీఱినపక్షవేగమున • మీటి శరంబులు విల్లు ద్రుంచుచున్. ౮౫౬

అణనికిన్కన్ = శమింపని కోపముచే, బాణనిచయాధిక, వృష్టిని = బాణ సమూహముల పెద్దవర్షమును, గూఁటిన్=గూఁటియందు, ఓటాఱిన = నిస్సత్త్వ మైన, పక్షియోయనన్=బాణముల నడుమఁ జిక్కిన జటాయువు గూటియందుఁ జిక్కిన పక్షివలె నుండెనని భావము. కొండొక సేపు=కొంచెము కాలము, పక్ష వేగమునన్ = ఱెక్కల వేగముచే.

తా. పరాక్రమశాలి రావణుఁడు మఱియొక విల్లు దీసికొని శమింపని కోప ముతో బాణవర్షమున జటాయువును ముంపఁగా నా బాణముల మధ్యమున గూఁటియందుఁ జిక్కి కదలమెదలని పక్షివలెఁ గొంచెముసేపుండి యావల ఱెక్కలవేగముచే వానినెల్లఁ జెదరఁగొట్టి బాణములను వింటిని ద్రుంచి వైచెను.

సీ. సురవైరిఘనశరా • వరము పక్షాహతిఁ, దుత్తుము రై నేలఁ • దొరఁగఁ జేసి
కాంచనోరశ్ఛదో • దంచితదివ్యపి,శాచాస్యఖరముల • క్షమను గూల్చి
కామగంబు త్రివేణు • కలితంబు పావకా,ర్చిష్క మౌరథము ధ • రిత్రి డొల్చి
చంద్రసన్నిభసిత • చ్ఛత్రంబు సగ్రాహి, సవ్యజనంబుగఁ • జదును సేసి
తే. ముక్కునను సూతుతల పట్టి • నొక్కి త్రుంప
భగ్నచాపుండు హతయంత • పాతితార్వుఁ
డగుచు ధారిణిఁ ద్రెళ్లె సు • రారినేత
యంకమున బిగ్గ గ్రహియించి • యవనిసుతను. ౮౫౭

శరావరము = కవచము, పక్షాహతిన్ = ఱెక్కల దెబ్బచే, తుత్తుమురు = తుమురు + తుమురు=తుత్తుమురు=మిక్కిలి తుమురై. తొరఁగఁజేసి=పడునట్లు చేసి, కాంచన + ఉరశ్ఛద = బంగారుకవచముచేత, ఉదంచిత = బాగుగఁ బ్రకా శింపఁ జేయఁబడినవియు, దివ్య=శ్రేష్ఠములయినవియు, పిశాచ + ఆస్యఖరము లన్ = పిశాచముఖముగల కంచరగాడిదలను, మగగాడిదలకు ఆఁడు గుఱ్ఱము లకుఁ బుట్టినవి కంచర గాడిదలు. క్షమను = భూమిపై, కామగము = కోరినట్లు పోవునది, త్రివేణు కలితంబు=మూఁడువెదుళ్ళనొగతోఁ గూడినట్టిది, పావక+అర్చి ష్కము=అగ్నివంటి కాంతిగలది, డొల్చి=త్రోసి, సితచ్ఛత్రంబు=తెల్లగొడుగు, సగ్రాహిగన్=దానిని బట్టుకొనువారితోడ, సవ్యజనంబుగన్ చామరతోడ, చదును జేసి=నేలతో సమముగాఁ జేసి, సూతు = సారథియొక్క, హతయంత = చంపఁ బడిన సారథిగలవాఁడు, పాతితార్వుఁడు=పడఁగొట్టఁబడిన గుఱ్ఱములు గలవాఁడు, అంకమునన్ = తొడయందు.

తా. అంతతోఁబోక జటాయువు రావణాసురుని గొప్పకవచమును ఱెక్కల దెబ్బలచే మిక్కిలి పొడిపొడియై నేలఁబడఁజేసి బంగారుకవచములచేఁ బ్రకా

శించు పిశాచముఖము గల కంచరగాడిదల నేలఁ బడఁదన్ని కోరినట్లు పోవునదియు నగ్నివలెఁ బ్రకాశించునదియు నగు మూఁడు వెదుళ్ళనొగ గలదియు నగు రథమును నేలఁబడఁ జేసి చంద్రునివంటి తెల్లగొడుగును దానిని బట్టుకొనువారితోడను, చామరముతోడను, నేలసమము చేసి సారథి శిరస్సును ముక్కుతో నొక్కి త్రుంపఁగా-విల్లు విఱిగినవాఁడు సారథి చచ్చినవాఁడు గుఱ్ఱములు నేలఁబడినవాఁడు నగుచు రావణుఁడు సీతాదేవిని రొండిపై గట్టిగఁ బట్టుకొని నేలమీఁదఁ బడెను.

ఆ. భగ్నచాపుఁ డగుచు•భగ్నవాహనుఁ డయి, నేలఁ ద్రెళ్ళినట్టి•నిర్జరారిఁ
గాంచి భూతకోటి•ఖగరాజు మెచ్చెను,మేలు మే లటంచు•మేలినుతుల.

తా. విఱిగిన విల్లు విఱిగినతేరు గలవాఁడై నేలమీఁదఁబడిన రావణునిఁ జూచి భూతములన్నియు జటాయువును మేలుమేలని స్తోత్రము చేసెను.

కం. ముదుకం డగుటను బడలిన, విదితబలున్ గృధ్రరాజు•వీక్షించి మహా
ముదమున మింటికి నెగసెను, మదిరాయతనేత్రతోడ•మనుజాశనుఁడున్.

తా. ముసలివాఁ డగుటచే బడలిక చెందిన మహాబలుని జటాయువును జూచి యిఁక వీఁడు నన్నేమియు జేయఁజాలఁడని సంతోషించి సీతతోడ రాక్షసుఁ డాకాశమున కెగసెను.

ఉ. పోవుచు నున్న యాయసుర•పుంగవుఁ గాంచి జటాయు వంతఁ దెం
పావహిలంగ నడ్డ మయి•యాతనితో నను వజ్రతుల్యబా
ణావళిదీపితుం డయిన•యారఘునాయకుదేవి నీవు గొం
పోవుట రాక్షసాన్వయము•మూలముతోఁ జెడిపోకకే సుమీ. ౮౬౦

వజ్రతుల్యబాణావళిదీపితుండు = వజ్రముతో సమానమైన బాణసమూహముచే ప్రకాశించువాఁడు.

తా. ఇట్లెగిరిపోవుచున్న రాక్షసుని జూచి చాలబడలినవాఁడయ్యు జటాయువు తెంపుజేసి వానికడ్డమయి యిట్లనియె. ఓరీ! వజ్రసమానములైన బాణములు గల్గు రామచంద్రునిభార్యను నీవు తీసికొనిపోవుట రాక్షసవంశము సమూలమునాశమైపోవుటకే సుమా.

—• రావణుని జటాయువు వరుసోక్తు లాడుట •—

కం. మిత్రులతో బంధులతోఁ, బుత్రులతో సచివసైన్య•పూగంబులతోఁ
బౌత్రులతో గరళంబుఁ బ,వి త్రం బని త్రాగెదే, వి•వేకహీనా. ౮౬౧

సచివ, సైన్య, పూగంబులతోన్=మంత్రులయు సేనలయు సమూహముతో, గరళంబు=విషము, పవిత్రంబని=మంచినీళ్ళని, 'దధికలశగోమయాంబుషు కుశతామ్ర బ్రహ్మసూత్రమంత్రేషు హేమ్న్యర్థేచ పవిత్రం' అని నా॥ర॥

తా. స్నేహితులతోఁ, జుట్టాలతోఁ, గొడుకులతో, మంత్రులతో, సేనా సమూహముతో, మనుమలతో, వివేకహీనుఁడా విషమును మంచినీళ్ళని త్రాగెదవా ? ఇందఱతోడ విషముత్రాగుట యెట్టిదో సీతను నీవు హరించి కొనిపోవుట యట్టిదని భావము.

కం. రాఁగలఫలముం దమమది,లోఁ గానఁగ లేక బుద్ధి•లోపమున జడుల్
రేఁగి యకార్యం బొనరిచి, తోఁగుదురు విపత్తునందుఁ•దుది నీకరణిన్. ౮౬౨

తా. బుద్ధిలేని జను లీకార్యముచేసిన నీఫలముగలుగునే యను నాలోచన లేక నీవలెఁ జేయరానిపనిచేసి కడపట నాపదలందు మునుఁగుదురు.

కం. కాలుఁడు పాశము నీమెడఁ, బోలం బిగియింప నెందుఁ•బోయిన నీకె
ట్లీల మృతి దప్పు మీనము, గాలం బెరతోడ మ్రింగు•గతి నై తివిరా. ౮౬౩

తా. యముఁడు నీమెడకు పాశము దగిలించి బాగుగ బిగియించెను. కావున నీవెందుఁబోయినను నీకుఁ జా వేల తప్పును? చేఁప గాలముతోడ నెరను మ్రింగినట్టు లై తివి.

చ. అలవి యెఱుంగ నేరక మ•హాత్ములతోఁ బగఁగొంటి, వారు నీ
కలఁతులు గారు, నీ విటు ని•జాశ్రమవాసిని సంగ్రహించుటన్
బలితపుఁగోప మెత్తి సహ•బాంధవుగాఁగ రణంబులో నినుం
బొలియఁగఁ జేయువారు, చెడి•పోకుము పోకుము రోరి రావణా. ౮౬౪

అలవి=కొలఁది, నీకు = నీకంటె, అలఁతులు = తక్కువవారు, నిజాశ్రమవాసిని = తమయాశ్రమమందున్నదానిని.

తా. రావణా! వారి బలపరాక్రమములపరిమాణము తెలియక నీవు వారితో విరోధించితివి. వారు నీకంటెఁ దక్కువవారు గారు.నీవీప్రకారము తమ యాశ్రమమందున్న దానిని హరించుటచే, వారు మిగులఁగోపించి నిన్ను బంధువులతోడ యుద్ధమందుఁ జంపుదురు. చెడిపోకుము. పరువెత్తిపోకుము. నిలునిలుము.

కం. భీరుత్వంబున పీకర,భోరువు హరియించి కోఁచ • యుఱికెద విది లో
నారయ జగంబు దిట్టెడి,చోరునికర్మంబు గాక • శూరునివిధమే. ౮౬౫

భీరుత్వంబునన్ = పిఱికితనముచే, కరభోరువున్=స్త్రీని, కరభ + ఊరువున్ = కరభమువంటి తొడలుగలదానిని, కరభము = మణికట్టుమొదలు చిటికెనవ్రేలిమొదలుదాఁకఁ గల చేతి వెలుపలిచోటు, కోఁచ = పిఱికి.

తా. ఓరీ పిఱికీ ! ఈయాఁడుదానిని హరియించి ప్రాణభయమునఁ బరువెత్తుచున్నావే, ఇది లోకమునిందించు దొంగపనియేకాని శూరునివిధమా ?

కం. శూరుఁడ వేనియు నిలువుము, రా రావణ మూర్ఖ మెుండు•రణమున నీవున్
గూరెదవు పెద్దనిద్దుర, నారామునిచేత నీదు•వసుజునిపోల్కిన్. ౮౬౬

పెద్దనిద్దుర = మరణము.

నీవు శూరుఁడవై తివేని కొంచెము సేపు నిలువుము. రామునిచే నీతమ్ముఁడు చచ్చినట్లు నీవును యుద్ధమునఁ జావఁగలవు.

కం. మరణం బాసన్నంబై, పొరసిన స్వవినాశమునకుఁ బొనరుచు నఘమున్
పురుషుం డట్టియకార్యము, దురుసున నీ విపుడు సేయఁ దొడఁగితి వసురా.

ఆసన్నము = దాపు, సమీపించినది.

తా. తనకు మరణకాలము సమీపించినపుడు తననాశమునకై పురుషుఁ డెట్టి పాపకార్యమునుజేయునో యటువంటి చేయరానిపనిని నీవు దుష్టతనముచేఁ జేయఁబూనితివి. కావున నీకుఁ జావు సిద్ధము.

కం. పాపానుబంధకార్యం బేపురుషుఁడు లోక మెల్ల నేలెడువాఁడే
నాపరమేష్ఠియ యేనియుఁ, బాపాత్మా! చేయఁ బూనుఁ బ్రాభవ మఱఁగన్ ?

పాపానుబంధకార్యము = పాపసంబంధముగల పని, పరమేష్ఠి = బ్రహ్మదేవుఁడు, పరమే-ఉత్కృష్టే పదే బ్రహ్మలోకాఖ్యే తిష్ఠతీతి-పరమేష్ఠి = ఉత్కృష్టస్థానమందుండువాఁడు, ప్రాభవము=ప్రభుత్వము.

తా. ఏ పురుషుఁడైనను అనఁగా లోకమునంతయు నేలెడి రాజయినను లోకములను సృష్టించు నా బ్రహ్మదేవుఁడేయైనను తనప్రభుత్వము నశించునట్లు పాపీ యెవఁడురా నీవలెఁ బాపసంబంధముగల కార్యముచేయును. నీవుచేసితివి కావున నీవు నాశముకాఁగలవు. బ్రహ్మదేవుఁడైనను పాపకార్యముచేసెనేని చెడుచుండేఁగా నీవనఁగా నెంతమాత్రము.

చ. అని హితనీతివాక్యముల నాడి జవంబున వ్రాలి వీఁపుపైఁ
దననఖపాళి నాతని విదారితగాత్రునిఁ జేసి వేగమున్
బొనుఁగువడంగఁ జేసె మద ముం గొని రేఁగ గజంబు మావటీఁ
డనుపమితాంకుశంబున రయంబునఁ దాఁ గుదియించుకై వడిన్. ౮౬

జవంబునన్ = వేగముగ, విదారితగాత్రునిన్ = చీల్పఁబడిన దేహముగలవానిని, పొనుఁగువడంగన్=క్షీణించునట్లు, రేఁగన్=విజృంభింపఁగా, మావటీఁడు =మావటివాఁడు, అనుపమిత = అసమానమైన, అంకుశంబునన్ = కుదియించుకై వడిన్=మరలునట్లు చేయువిధముగ; వీఁపుమీఁద వ్రాలినాఁడనుటచే జటాయుమాట లలక్ష్యము చేసి ముందు పరువెత్తుచున్నాఁడని యేర్పడుచున్నది.

తా. ఈప్రకారము హితము నీతి యగుమాటలు చెప్పి జటాయువు వేగముగ వానివీఁపుపై వ్రాలి గోళ్ళతో వానివీఁపును జీల్చి మావటివాఁడు మదమున విజృంభించిపోవుచున్న యేనుఁగును అంకుశముపోటున మరలఁ జేసినట్లు రావణుఁడు పోకుండఁజేసెను.

కం. తనఖరనఖరంబులచేఁ, దనముఖవిశిఖమున దైత్యు తలవెంట్రుకలన్
ఘనబలుఁడు మెఱక దైత్యుఁడు,కినుకఁ బెదవిఁగొఱికికొను మగిబ్బునఁదిరిగెన్.

తా. తన వాఁడిగోళ్ళచేతను, బాణమువంటి ముక్కుచేతను, రావణుని తల వెంట్రుకలను, మహాబలుఁడగు జటాయువు పెఱుకఁగాఁ గోపముచే రావణుఁడు పెదవి కొఱుకుచు గిఱ్ఱున వెనుకకుఁదిరిగెను.

కం. తిరిగియు సవ్యాంకంబున, ధరణిసుతం బొదివి పాణి•తలమున వ్రేసెన్
గురువేగమున జటాయుని, నరుణజుఁ డది తప్పఁగొట్టి•యభిముఖుఁ డగుచున్.

సవ్యాంకంబునన్=ఎడమతొడమీఁద, పాణితలమునన్ = అఱచేతితో, అభిముఖుఁడు=ఎదురుముఖమైనవాఁడు.

తా. ఇట్లు వెనుకకుఁ దిరిగియు సీతను నెడమచేత రొండిపై బిగఁబట్టి కుడిచేత జటాయువును గొట్టెను. ఆయన దానిని వేగముచేఁ దప్పించుకొని వానికెదురు ముఖమై.

కం. వామకరంబులు పడియును, భూమిపయిం దొరఁగఁ దుండ•మునఁ జిదుమఁగర
స్తోమము వెంటనె పుట్ట వి,షామితదంష్ట్రాహు లొదవు•నట్టులు పుట్టెన్. ౮౩౭

వామకరంబులు=ఎడమచేతులు, తొరఁగన్=పడునట్లు, తుండమునన్ = ముక్కుతో, చిదుమన్ = గిల్లివేయఁగా, కరస్తోమము = చేతుల సమూహము, పుట్టన్ = పుట్టయందు, విషామితదంష్ట్రాహులు = విషము విశేషించిన కోఱలుగల పాములు. ఇట్లనుటచే సాయుధములై చేతులుపుట్టెనని యేర్పడుచున్నది.

తా. జటాయువు తనముక్కుచే సీతనుబట్టుకొనియుండిన యెడమచేతులను బదింటిని ద్రుంపఁగా నవి పుట్టలోనుండి వెలువడు కోఱలతోడిపాములవలె మరలఁబుట్టెను.

ఈచేతులు పడి పోయినవే మరల కఱచుకొనెనా, లేక వేఱెపుట్టెనా, యివి కృత్రిమములా నైజములా, యను విచారము మఱియొకచోఁ జేయఁబడును.

ఇచట నొకటిమాత్రము గమనింపవలసియున్నది. ఎడమచేతులు దెగి క్రిందఁబడియుండెనేని సీతయు నేలఁబడియుండవలెను. అట్లు పడలేదనియు వాఁడే నేల దించెననియు ౮౩౮ వ పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

ఉ. అంతటఁ బంక్తికంఠుఁడు దు•రంతరుషానలదీప్తనేత్రుఁ డై
కాంతను వీడి ముష్టిపద•ఘాతములం బతగాన్వయేంద్రు దు
ర్దాంతపరాక్రమం బడరఁ•దాఁచిన నేచెను బోరు ఘోరమై
కొంతవడిన్ శకుంతపున•కుం బలలాశనలోకభర్తకున్. ౮౩౮

దురంత = అంతములేని, రుషానల = రోషమనెడి యగ్నిహోత్రముచే, దీప్త=వెలుఁగుచున్న, నేత్రుఁడై=కన్నులుగలవాఁడై, ముష్టి, పద, ఘాతములన్=పిడికిళ్ళయొక్కయు, కాళ్ళయొక్కయు దెబ్బలచేత, పతగాన్వయేంద్రున్=పక్షివంశమునశ్రేష్ఠుఁడగు జటాయువును, దుర్దాంతపరాక్రమంబు=అంతములేని శౌర్యము, తాఁచినన్ = కొట్టఁగా; ఏచెను = పెరిఁగెను, కొంతవడిన్ = కొంత

కాలము, శకుంతవునకున్ = పక్షిరాజునకు, పలలాశనలోకభర్తకున్ = మాంస భక్షకులైన రాక్షసజనముల రాజునకు.

తా. ఆపిమ్మటఁ దనచేతులు చిదుముటచే మిక్కుటమైన రోషమున మండు చున్న కన్నులుగలవాఁడై రావణుఁడు సీతనువదలిపెట్టి పిడికిళ్ళచేతను పాద ములచేతను జటాయువును గొట్టఁగా నాపక్షి రాక్షసరాజుకు యుద్ధము ఘోర ముగాఁ బెరిగెను.

—• రావణుఁడు జటాయువుఱెక్కలు నఱకుట •—

కం. ఆయెడ శ్రీరామునకై, వ్యాయామము సేయు చున్న•పతగేంద్రునిపా
దాయతపక్షంబులు కౌ,క్షేయకమున నసుర నఱకె•క్షితిపైఁ గూలన్. ౪౪

వ్యాయామము=దేహపరిశ్రమము. 'శరీరాయాసజనకం కర్మవ్యాయామ ఉచ్యతే' యని వాగ్భటుఁడు. యుద్ధము-పాదాయతపక్షంబులు = కాళ్లు పెద్ద ఱెక్కలు, కౌక్షేయకమునన్ = కత్తిచే.

తా. ఇట్లు ఘోరయుద్ధము జరుగుచుండుసమయంబున రావణుఁడు కత్తిచే జటాయువు కాళ్ళను, ఱెక్కలను, నేలపైఁబడ నఱకెను.

కం. నఱకిన నేలన్ వ్రాలుచుఁ, గొఱ కొఱ మని కుత్తుకందుఁ•గుట్టు సుఱుండన్
బిఱు మఱిన జటాయువునకుఁ, దెఱవ స్వబంధునకుఁబోలె•దీనత నేడ్చెన్. ౪౫

కుట్టుసురు-కుఱు+ఉసురు=కొంచెముప్రాణము. కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడు శబ్దంబుల ఱడ ల కచ్చుపరంబైనపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు. సు. వ్యా. సంధి ౩౯. పిఱుము+అఱిన=పరుషభావముక్షయించిన, తెఱవ = స్త్రీ సీత.

తా. ఇట్లు రావణుఁడు నఱకఁగా నేలఁబడి కుత్తుకలోఁగొంచె మూపిరి కొఱ కొఱ యని ధ్వనికలుగుచుండ, పారుష్యముచెడిన జటాయువునుజూచి సీతాదేవి తననిమిత్తముగ నాయునకుఁగలిగిన విపత్తునకై మిక్కిలి దుఃఖించి యేడ్చెను.

తే. కాలజీమూతనిభుఁడయి•నేలఁబడిన,పాండురోరస్కుఁగనెరావ•ణుండు శాంత
దావదహునిమాడ్కిని•ధరణికన్య, రాఘవాశ్రమనికటోర్వి•వ్రాలియున్న.

కాలజీమూతనిభుఁడు=నల్లని మేఘముతో సమానుఁడు, పాండురోరస్కున్= తెల్లని ఱొమ్ముగలవానిని, శాంతదావదహునిమాడ్కిని = చల్లాఱిన కాఱుచిచ్చు వంటివానిని, రాఘవాశ్రమనికటోర్విన్=రాముని యాశ్రమమునకు సమీపప్రదేశ మందు.

తా. నల్లని మేఘమువంటివాఁడును, దెల్లనిఱొమ్ముగలవాఁడును నై నేలఁ బడియున్న జటాయువును రావణుఁడు చూచెను. సీతాదేవియును జల్లాఱిన కాఱు చిచ్చువలెనై రామాశ్రమమునకు సమీపమందే పడినట్టి-జటాయువును.